

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXVIII

2003

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV A
REGISTRATÚR

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Ján Lukačka,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Milena Ostrolucká,
Jana Pražáková, Elo Rákoš, Juraj Roháč, Jana Schullerová,
František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

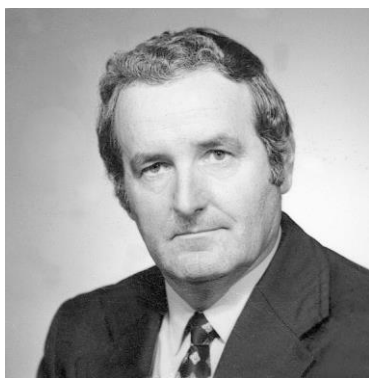
Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov a registratúr, Bratislava 2003

PhDr. ELEMÍR RÁKOŠ, PhD.
LAUREÁTOM ŠTÁTNEHO VYZNAMENANIA

Dňa 1. januára 2003, pri príležitosti 10. výročia vzniku Slovenskej republiky, bol v Sieni ústavy na Bratislavskom hrade medzi vyše dvoma desiatkami laureátov štátneho vyznamenania aj dlhoročný archivár PhDr. Elemír Rákoš, PhD. Prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster mu udelil za celoživotné dielo v oblasti archívniectva, slovenských dejín a dejín správy Pribinov kríž III. triedy. Udelenie Pribinovho kríža, na návrh Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, vyjadruje ocenenie významu jeho diela a práce pre spoločenský a kultúrny rozvoj Slovenskej republiky, osobit-

ne jeho podiel na vzniku a rozvoji moderného archívniectva, rozpracovania teórie archivistiky ako vedy.

Elo Rákoš sa narodil 14. 9. 1935 v Rimavskej Soboti. Po nadobudnutí stredoškolského vzdelania vyštudoval archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Akademický titul doktora filozofie získal v roku 1969 a vedecká hodnosť kandidáta vied mu bola udelená v roku 1988. V rokoch 1965–2001 pracoval v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Bol dlhoročným vedúcim oddelenia nových fondov; od roku 1990 viedol vyše desať rokov oddelenie vedy a výskumu. V rokoch 1990–1994 bol prvým predsedom Spoločnosti slovenských archivárov. Od roku 1973 pôsobí ako externý učiteľ na Katedre archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Pracoval a pracuje vo vedeckých komisiách Slovenskej akadémie vied, v rokoch 1974 až 2001 bol členom zmiešanej komisie historikov Maďarska a Slovenska, je členom Vedeckej archívnej rady, redakčnej rady Slovenskej archivistiky. Je autorom viacerých syntetických a analytických archívnych pomôcok – sprievodcov a katalógov; priekopníkom vo vydávaní edícií prameňov k dejinám 20. storočia.

Dr. Elo Rákoš za viac ako štyridsať rokov svojho vedeckého a odborného pôsobenia, osobitne svojou systematickou, organizátorskou, pedagogickou a publikačnou činnosťou patrí medzi zakladateľov modernej slovenskej archivistiky a dejín správy. Jeho edície prameňov k dejinám 20. storočia dokumentujú činnosť slovenských národných orgánov, slovenské vystáhovalectvo, pripojenie Bratislavy k Československej republike a ďalšie.

Patrí medzi uznávaných teoretikov archivistiky ako vedy; rozpracoval teóriu archívneho fondu, jeho filozofické, právne, historické a archívne aspekty, typológiu archívnych fondov na Slovensku; rozpracoval aj teoretické aspekty problematiky hodnotenia a výberu archívnych dokumentov.

Ako univerzitný pedagóg vychoval viaceré generácie historikov a archivárov. Odborné vedomosti oceneného využíva ministerstvo vnútra ako člena Vedeckej archívnej rady, kde je autorom a iniciátorom viacerých odporúčaní pre rezort na úseku archívnictva.

Ministerstvo návrhom udeliť menovanému Pribinov kríž vyjadruje ocenenie významu jeho práce o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky; osobitne na úseku sprístupňovania archívneho dedičstva, dejín Slovenska v 20. storočí a na úseku vysokoškolskej výchovy historikov a archivárov.

Vážený pán doktor, v mene slovenských archivárov i redakcie Slovenskej archivistiky Vám srdečne blahoželáme k udelenému štátnemu vyznamenaníu, Pribinovmu krížu.

Peter Kartous

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

ÚVAHY O ARCHIVISTIKE

ELO RÁKOŠ

Rákoš, E.: Reflections on Archives. Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 1, 2003, p. 5–31.

The author introduces the disciplines on archives: archival theory, archival history, archival law, administration of archives and archeography. He divides archival theory as the main part into: theoretical science of archives, archival methodology, archival terminology, archival typology, archival evaluation and archival practice. He pays special attention to archival theory.

PhDr. Elo Rákoš, PhD., Poludníková 3, 821 02 Bratislava

Úvod

Cieľom našich úvah je priblížiť archivárom a záujemcom o archívniectvo tie poznatky aj problémy, ktoré archivári na Slovensku skúmali v uplynulom období. Nie je našim zámerom publikovanie správy o plnení vedeckovýskumných úloh v archívoch. Uvedomujeme si však, že takúto správu dlhujeme. Nielen správu o vedeckovýskumných činnostiach odborných archivárov, ale aj správu o vývine a súčasnom stave slovenského archívniectva za ostatné polstoročie.

V prítomnom príspevku sa zameriavame na archivistiku. Ide nám o doplnenie a objasnenie niektorých závažných teoretických, metodologických a praktických poznatkov, ktoré boli už čiastočne publikované v odbornej archívnej tlači. O archivistike uvažujeme ako o komplexnej archívnej vede, ktorej súčasťou sú viaceré archívne zložky a na tie upozorňujeme. Obširnejšiu pozornosť však venujeme archívnej teórii, archívnym princípom, metódam a ich uplatneniu v archívnej praxi. V súvislosti s tým uvažujeme o špecifickom vývine spisových systémov a o tvorbe registratúr na Slovensku v období Uhorska a Československa. Nazdávame sa, že povinnosťou archivárov je poznávať, hodnotiť a využívať tieto špecifiká a súčasne riešiť otázky ich vplyvu na tvorbu archívnych dokumentov a formovanie konkrétnych archívnych fondov v archívoch na Slovensku.

O archívnej vede, ktorú na Slovensku nazývame archivistikou, vzniklo za ostatných päťdesiat rokov viacero publikovaných prác. Archívne myslenie sa na Slovensku začalo viacej rozvíjať v podstate až v období po druhej svetovej vojne. Súviselo to s organizovaním štátnych archívov, v ktorých pracovali vzdelaní historici a archivári. Mladí pracovníci archívov získavajú od roku 1950 špeciálne

archívne vzdelanie spolu s históriou a pomocnými vedami historickými na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti tu pôsobí samostatná Katedra archívnictva a pomocných vied historických. V čase vzniku archívneho univerzitného vzdelávania sa budovala aj sieť štátnych archívov, ktorú bolo potrebné zaplniť väčším množstvom archívnych odborníkov. V tomto čase bola archívna veda iba v začiatkoch. Na Slovensku existovali viaceré historicky známe archívy, v ktorých sa vykonával historický výskum, ale o archívnej vede na Slovensku v tých časoch nemožno azda ani hovoriť. V porovnaní s európskym vývinom archívnej vedy išlo o dlhoročné zaostávanie. Archívnictvo v susednom Česku, Poľsku, Rakúsku i Maďarsku sa vyvíjalo koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia, o čom svedčí aj skutočnosť, že viacerí archivári v týchto krajinách poznali, a v archívnej práci uplatňovali provenienčnú zásadu. Skôr ako na Slovensku začali v týchto krajinách vychádzať odborné archívne periodiká a organizovalo sa archívne vzdelávanie. Archivári na Slovensku sa v začiatočnom období organizovaného archívnictva iba sporadicky venovali metódam archívnej odbornej práce. S postupným rastom archívneho materiálu v štátnych archívoch, hlavne z novšieho a najnovšieho obdobia, sa ukazovala potreba vypracovania nových hodnotiacich a klasifikačných metód. Archivári zamerali svoju činnosť v štátnych archívoch na zhromažďovanie, hodnotenie, spracovanie, ochranu a sprístupnenie materiálu v archívoch v záujme služieb občanom, verejným inštitúciám a štátnym orgánom a úradom, ako aj požiadavkám historického výskumu. Publikačné ambície archivárov sa čiastočne realizovali v českých archívnych periodikách a v niektorých spoločenskovedných časopisoch na Slovensku.

Významným krokom v oblasti vedeckého poznávania bolo založenie odborného archívneho časopisu s názvom Slovenská archivistika v roku 1966. Slovenská archivistika sa stala vedeckou tribúnou archivárov i historikov. Aj v súčasnosti vychádzajú dve čísla ročne. Na jej stránkach sa publikujú štúdie a články z archivistiky, pomocných vied historických a príbuzných disciplín. Časopis sa významnou mierou podieľa na rozvoji archívneho myslenia, napomáha archívneho vzdelávaniu a prispieva k zveľadeniu archívnej praxe v archívoch na Slovensku. Publikované príspevky z archivistiky, najmä archívnej teórie, metodológie a praxe naznačujú možnosti postupného vyrovnania sa nášho archívnictva s archívne vyspelými krajinami Európy. K tomuto napredovaniu slovenského archívnictva prispievajú nielen v Slovenskej archivistike publikované štúdie a články, ale aj ďalšie publikované i nepublikované práce z archívnej praxe v oblasti budovania archívov, ich ochrany a správy, tvorby archívnych fondov, archívnych pomôcok a ďalších archívnych diel.

Pozitívne možno azda hodnotiť skutočnosť, že archívno-vedný výskum sa už vo svojich začiatkoch zameral na riešenie aktuálnych teoretických a metodologických otázok, ktoré vyplývajú z potrieb archívnej praxe. Na tomto mieste treba však pripomenúť i to, že počiatkové trendy v slovenskom archívnictve smerovali k sústavnému zvyšovaniu kvantity i kvality archívnych prác. Čoskoro sa však v štátnych archívoch presadili trendy smerujúce k zvyšovaniu kvantitatívnych ukazovateľov, často aj na úkor kvality práce v archívoch. Odrazilo sa to

aj v nereálnych plánoch archívov. Archívna teória a metodológia sa dostali do úzadia. Takáto a podobná prax v činnosti archívov mnohých archivárov neuspokojila. Preto viaceré otázky archívnej metodiky a praxe sa dostali na program rokovaní vedeckého poradného orgánu Povereníctva vnútra – Slovenskej vedeckej archívnej rady (dnes Vedecká archívna rada MV SR). Už v prvých rokoch svojej činnosti pripravila vedecká rada v spolupráci s archivármi štátnych archívov metodické smernice na spracúvanie a sprístupnenie niektorých významnejších typov archívnych fondov. V neskorších rokoch i v súčasnosti sa Vedecká archívna rada zúčastňovala a zúčastňuje na príprave odborných, vedeckých a publikačných činností archívov i celého archívnictva.

Významným krokom vo vývoji archivistiky na Slovensku bolo publikovanie štúdie Michala Kušíka o archívnictve v klasifikácii vedy už v treťom ročníku časopisu Slovenská archivistika.¹ Touto štúdiou autor zdôvodnil význam a zmysel archívnictva, vrátane jeho vedeckej súčasti – archívnej vedy, ktorú vhodne pomenoval archivistikou. Zdôvodnil konštitučné prvky vedy (predmet, metódu a cieľ), ktoré platia aj v archivistike. Archivistiku zaradil do rodiny historických vied ako samostatnú vedeckú disciplínu, ktorá patrí do skupiny pomocných vied historických. Súčasne naznačil aj ďalšie smery jej vývoja. Treba priznať, že M. Kušík povzbudil archivárov, pozdvihol ich sebavedomie v tom smere, že laická i odborná verejnosť azda pochopí, v čom spočíva význam a zmysel archívov a práca archivárov. Činnosť archivárov nemožno znižovať len na pomocné práce a služby typu „doniesť – odniesť, vyhľadať a založiť a pod.“. Naše úvahy v prítomnom príspevku smerujú tiež k rozšíreniu poznatkov a informácií archívneho odborného i vedeckého charakteru. Archivári azda s potešením prijali Kušíkovu štúdiu, ktorá na mnohých pôsobila podnetne. Boli a azda aj sú ešte archivári, pre ktorých sa archivistika vyčerpala Kušíkovým príspevkom. Akosi sme pozabudli na to, že archivistika nie je iba teória, ale aj metódy a prax. Teda praktické činnosti v archívoch, ktoré z hľadiska odbornosti nie je dobre možné vykonať bez poznania a ovládania archívnej teórie a archívnych metód. Archivistika okrem archívnej teórie obsahuje viaceré archívne zložky ako súčasti archívnej vedy. Archívna teória neľpie iba na archívno-teoretických poznatkoch a skúsenostiach, ale aj, a najmä na poznatkoch o konkrétnych archívoch, archívnych fondoch i archívnych dokumentoch.

Pod pojmom archívnictvo, ktorý používame na Slovensku už niekoľko desaťročí, chápeme samostatné odvetvie ľudskej činnosti. Existencia archívov je oveľa staršia; na Slovensku siaha ďaleko do minulosti, k začiatkom úradného spisomňovania a ochrany písomností. Vtedajšie archívy však netvorili samostatné odvetvie, ale tvorili súčasť svojich tvorcov a udržiavateľov. O archívnictve možno azda hovoriť v Európe od obdobia Francúzskej buržoáznej revolúcie, keď sa začali oddeľovať archívy od registratúr. Toto oddeľovanie sa archívov od registratúr privodilo vznik archívov ako inštitúcií, čím archívy (archívne fondy a archívne zbierky) stratili spojenie so svojimi pôvodcami. Novovznikajúce

¹ KUŠÍK, M.: Archívnictvo v klasifikácii vedy. Slovenská archivistika (SA), III, 1968/1, s. 3–21.

archívne inštitúcie zhromažďovali, ochraňovali a spravovali zbierky archívnych dokumentov, neskôr aj tzv. staré registratúry novovekých úradov a inštitúcií. Niektoré významné štátne úrady, verejné a súkromné inštitúcie však naďalej vlastnili a spravovali svoj archív (jednofondový archív). Aj na Slovensku v 19. a 20. storočí vznikali verejné archívy, ktoré spravovali zbierky archívnych dokumentov z dávnych čias aj staré registratúry úradov a inštitúcií štátnej a verejnej správy, ako aj registratúry neštátnych a súkromných subjektov.

Vznik štátnych archívov a utvorenie siete archívov po druhej svetovej vojne na Slovensku umožnil rozšírenie používania pojmu archívniectvo. V súčasnosti vnímame archívniectvo ako samostatný systém, ktorý je v širšom či užšom vzťahu s viacerými podobnými systémami, akými sú múzejníctvo a knihovníctvo; taktiež aj so štátnou správou a inštitúciami historickej vedy a kultúry.

Vzťahy archívniectva, múzejníctva a knihovníctva spočívajú v tom, že všetky tri systémy ochraňujú a spravujú historickú dokumentáciu. Rozdiel spočíva v predmetoch ich činností. Ide o archívne predmety, ktoré charakterizuje archívitá (archívnosť), o múzejné predmety, ktoré charakterizuje muzealita (múzejnosť), o knižničné predmety, teda knihy. Uvedené tri systémy historickej dokumentácie disponujú vlastnými vedeckými disciplínami, ktorými sú: archivistika, muzeológia, knihoveda.

Vzťah archívniectva k štátnej správe determinuje genéza archívneho fondu (registratúra – archívny fond), ako aj činnosť štátnych archívov v archívnom predpolí. Taktiež skutočnosť vyplývajúca z využívania archívnych dokumentov, ktoré ako súčasť archívnych fondov štátnych archívov dokumentujú kontinuitu vývoja správy vecí verejných na tomto území.

Vzťah archívniectva k vede a kultúre vyplýva z potrieb budovania archívnej pramennej základne využívanej v systéme vedy a kultúry.

K rozvoju archívniectva a archivistiky na Slovensku dochádza vo väčšej miere v povojnovom období, ako sme to už vyššie konštatovali. V tomto období sa začína prejavovať dovtedy nebývalý záujem o archívy. Ide už nielen o záujem historikov, ale aj záujem občanov – laikov o doloženie a potvrdenie ich práv a nárokov a záujem úradov a inštitúcií o využitie archívnych dokumentov v administratívnej činnosti. V tomto čase dochádza k rozvoju administratívy. Orgány a úrady štátnej moci, správy a súdnictva na všetkých stupňoch (ústredné, krajské, okresné i miestne) produkujú obrovské množstvá úradných písomností. Pôvodcovia týchto písomností ich nemajú kde ukladať, kým a ako spravovať a chrániť. Preto štátna správa vyvíjala tlak na existujúce archívy, aby preberali do archívov nielen „staré spisy“, ale často aj „spisy živé“, teda také, ktoré v prevažnej miere slúžili iba administratívnym účelom a nemali všetky šancu stať sa archívnymi dokumentmi. Vo väčšine štátnych archívov, najmä však v Štátnom slovenskom ústrednom archíve (dnešný Slovenský národný archív), vykonávali archivári prevažne hodnotiace činnosti (skartácie), prípadne triedenie archívne hodnotných spisov na archívne fondy. Hoci sa postupne budovali archívne inštitúcie a ich budovy a v archívoch dochádzalo k nárastu počtu archívnych odborníkov, na mohutnejší a potrebný rozvoj archívnej teórie a metodológie to nestačilo. Požiadavky historickej vedy na archívy a možnosť bádania v historic-

kých fondoch sa mohli iba čiastočne realizovať, keďže hlavnú pozornosť pracovníci štátnych archívov venovali preberaniu a spracúvaniu registratúr najnovšieho obdobia. V archívoch nebolo skúseností a ani zahraničné poznatky našim archivárom nepomohli v práci na spisových pozostalostiach povereníctiev a iných úradov z obdobia rokov 1945–1960, ktoré sa do Štátneho slovenského ústredného archívu a niektorých štátnych archívov preberali už po uplynutí dvoch až piatich rokov od ich vzniku. Situácia v archívoch sa podstatne zlepšila po prijatí zákona o archívnictve v roku 1975, a najmä od roku 1990, keď sa Slovenský národný archív stal aj de facto vedeckovýskumným ústavom v oblasti archívnictva na Slovensku.

Archivistika a jej čiastkové zložky

Archívnu vedu, pokiaľ ju archivári uznávali, chápali prevažne iba ako archívnu teóriu, prípadne ešte ako archívnu terminológiu a azda aj ako dejiny archívov. M. Kušík v citovanej štúdii² venoval pozornosť aj zložkám archivistiky. Archívna teória je aj podľa neho hlavnou zložkou archivistiky, v rámci ktorej sa uplatňujú ďalšie čiastkové disciplíny (terminológia, typológia, metodológia a iné). Ako zložky archívnej vedy chápe M. Kušík archívne dejiny, archívne právo, archívnu prax, archívnu techniku a archeografiu. Spomínané disciplíny zaraďujú viacerí archívni teoretici v Európe medzi súčasť archívnej vedy.

Okrem Michala Kušíka sa na Slovensku tejto problematike venoval aj autor tohto príspevku.³ V citovanej práci člení archivistiku na tieto zložky: archívna teória a prax, archívna informatika, archívne právo, archívne dejiny, organizácia a správa archívov, archeografia, archívna technika. Nazdávame sa, že aj napriek istej nejednotnosti názorov na členenie archivistiky je možné konštatovať, že archivistika je samostatnou súčasťou vedy, ktorá má svoj predmet, vlastnú metodológiu a funkčnosť. A to je podstatné. Niektoré zložky a súčasť archivistiky sa sčasti prelínajú, čo môže pôsobiť na odlišné postupy pri ich zaraďovaní do systému.

Na základe doterajších poznatkov a praktických skúseností navrhujeme členiť archivistiku na päť zložiek: archívna teória, archívne dejiny, archívne právo, správa archívov a archívnictva, archívografia. Hlavnú zložku archivistiky tvorí archívna teória, ktorú možno ešte členiť na ďalšie časti: teoretická archivistika, archívna metodológia, archívna terminológia, archívna typológia, archívne hodnotenie, archívna prax.

V prítomnom príspevku venujeme pozornosť jednotlivým zložkám a súčasťam archivistiky. Najviac pozornosti venujeme archívnej teórii z toho dôvodu, že ju taktiež považujeme za hlavnú zložku a súčasť archivistiky. Archívna teória tvorila a tvorí v archíve predmet nášho záujmu v praktických aj vedeckovýskumných činnostiach.

² Tamže.

³ RAKOŠ, E.: Archívna veda a archívna prax. SA XXV, 1990/1, s. 9–22.

Archívna teória

Teoretická archivistika. Archivníctvo ako odvetvie ľudskej činnosti predstavuje samostatný systém, ktorý má význam pre rozvoj kultúry spoločnosti. Súčasťou archívneho systému sú archívy, archívne fondy a zbierky, archívne budovy a depozitáre, archívna technika, archivári a iní odborníci, archívna veda, archívne myslenie zachované v pamäti archivárov a publikované v archívnych pomôckach a dielach, ako aj praktická činnosť v archívoch. Archívny systém z hľadiska prakticky vykonávaných činností možno ďalej členiť na podsystemy, akými sú: získavanie, zhromažďovanie a umiestňovanie archívnych fondov v archívoch, ich spracúvanie, sprístupňovanie a využívanie, ochrana a správa archívov a publikovanie archívnych dokumentov. Súčasťou archívneho systému sú v nižších a najnižších rovinách archívne veci, predmety, javy a fakty. Tieto archívne veci, predmety a fakty sa vyznačujú danou štruktúrou a určitou súdržnosťou. To znamená, že majú svoju podstatu. V tejto súvislosti môžeme hovoriť aj o archívnych kategóriách. Najdôležitejšou archívnu kategóriou je archívny fond. Archívne fondy tvoria základňu archivníctva a východisko teoretického a praktického myslenia a konania, sú základným kameňom celého archívneho systému.

Súčasťou archivníctva je archivistika. Možno ju definovať ako archívnu vedu, ktorá sa zaoberá teoretickými a praktickými problémami archívneho systému. Úlohou archivistiky nie je iba zhromažďovať a opisovať fakty, predmety, javy a archívne pojmy, ale aj poznávať archívne fenomény, vysvetľovať ich a uplatňovať v archívnej praxi.⁴ Archivistika je teda teoretické vysvetlenie celého archívneho fenoménu, vypracované pomocou filozofických nástrojov a praktické uplatnenie tohto zvláštneho poznávacieho a hodnotiaceho vzťahu človeka k archívnej realite. Tento špecifický vzťah nazývame archivitou (archívnosťou). Poslaním archivistiky je vplývať na každodennú prax v archívoch v súvislosti s prácou a činnosťami na archívnych fondoch formou aplikovania teoretických poznatkov.

Archívno-teoretický výskum sa zameriava na komplexný archívny systém a jeho podsystemy vrátane predarchívnej starostlivosti. Archivistika má taktiež svoju teoretickú a praktickú časť. Výskum archivistiky sa realizuje v dvoch polohách: 1. základný (teoretický) výskum, ktorý zdôrazňuje poznávaciu funkciu archivistiky a 2. aplikovaný výskum, ktorý zdôrazňuje realizačné funkcie archivistiky.

Spomenuli sme už, že v minulosti sa veda v archívoch realizovala iba v historiografickom chápaní. K archívovednému chápaniu vedy v archívoch sa dospelo až oveľa neskôr. V slovenských archívoch absentovalo archívografické chápanie ešte aj v druhej polovici 20. storočia. Treba však poznamenať, že archivári vždy uznávali vedu a vedeckú činnosť vykonávanú v archívoch. Historiografické chápanie vedy v archívoch je plne pochopiteľné a opodstatnené. V archívoch sa ochraňujú a spravujú pramene k dejinám Slovenska, ako aj k výskumu ďalších vedeckých disciplín. Bádanie v archívoch predstavuje jednu

⁴ RÁKOŠ, E.: Archivita – významný fenomén archívnej teórie a praxe. SA XXXVI, 2001/2, s. 3–12.

z najdôležitejších funkcií archívov. Význam a zmysel archívov spočíva aj v službách pre potreby zákonodarstva, štátnej správy a súdnictva, ako aj pre občanov. Archivári v podstate až do známeho vystúpenia M. Kušíka⁵ chápali vedeckosť archívu ako pestovanie histórie, pomocných vied historických, prípadne ďalších príbuzných disciplín. O význame a účelnosti týchto vied v archívoch dnes azda nikto nepochybuje. Taktiež nepochybujeme ani o význame a funkčnosti archivistiky.

Nepovažujeme za nutné na tomto mieste opakovať, či zdĺhavo komentovať poznatky, ktoré M. Kušík vo svojom diele zrozumiteľne vysvetlil a primerane zdôvodnil. Ide nám skôr o doplnenie niektorých poznatkov, ktoré rozširujú uplatnenie archívnej teórie v archívnej praxi. Nazdávame sa, ba sme o tom presvedčení, že povinnosťou archivárov je nielen poznať obsah Kušíkovho diela, ale jeho poznatky aj ďalej tvorivo rozvíjať v práci na konkrétnych archívnych fondoch v slovenských archívoch. Michal Kušík si zrejme takto predstavoval ďalší rozvoj archivistiky, o čom sme sa mohli presvedčiť z rozhovorov s ním pri rôznych príležitostiach v archíve. Napríklad aj pri posudzovaní a kritike rukopisov prác z teórie archívneho fondu. Dovoľujeme si poznamenať, že aj publikované príspevky z teórie archívneho fondu a teórie archívnych dokumentov je vhodné aj potrebné ďalej rozpracovať na konkrétne typy archívnych fondov v ústredných, oblastných a okresných archívoch, a tak umožniť aplikovanie archívno-teoretických poznatkov v archívnej praxi.

Archivistika ako každá vedecká disciplína sa neuspokojuje iba opisom jednotlivých izolovaných faktov, vecí a javov, ale usiluje sa podať celistvý obraz archívneho systému. To si vyžaduje systémový prístup, novú formu intelektuálnej interpretácie kompletného archívneho systému. Archivistika hľadá v predmetoch a javoch oveľa viac ako iba podobnosť a opakovateľnosť. Hľadá zmysel, poriadok a funkčnosť. Archivistiku aj preto nemôže nahradiť historiografia, ani pomocné vedy historické, či ďalšie vedecké disciplíny. Tieto vedy archivistike a archívnictvu významne pomáhajú, ale ju nenahrádzajú.⁶

Filozofický základ archivistiky spočíva na gnozeológii, axiológii a fenomenológii. Ide o otázky poznávania, hodnotenia, opisu, klasifikácie a o vedecké vysvetlenie archívnych faktov, vecí a javov. Výskum archívnych dokumentov, ich poznávanie, hodnotenie, opis, klasifikovanie a vysvetlenie, spojený s vedeckotechnickým spracovaním a sprístupnením archívnych fondov, predstavuje podstatu vedeckej činnosti v archívoch. Kvalitným vykonaním týchto prác umožňujú archivári vedeckej aj laickej verejnosti využívať archívne dokumenty, súčasne i odborne spravovať a ochraňovať archívnu súčasť kultúrneho dedičstva.

K poznávaniu a hodnoteniu archívneho systému, jeho genézy, analýzy a syntézy patrí riešenie otázok fenomenálnych a kauzálnych. To znamená, že archívna teória skúma, aké fenomény, kategórie a pojmy tvoria archívny systém. Archívna teória skúma ďalej otázky, prečo a načo existujú archívne fenomény, kategó-

⁵ Pozri poznámku č. 1.

⁶ Pozri poznámku č. 4.

rie, javy, veci, predmety a pojmy. Aj preto súčasťou archívnej teórie sú metodológia, terminológia, typológia a prax.

V našich príspevkoch z archívnej teórie sme konštatovali, že archívny fond nie je totožný s registratúrou. Ide teda o dva samostatné fenomény.⁷ Túto archívnu zásadu je žiaduce dodržiavať, keďže archívny fond je iným organizmom ako registratúra, z ktorej fond vzišiel. Odlišnosť vyplýva z významných kvantitatívnych i kvalitatívnych zmien, ako aj z rozdielneho funkčného zamerania oboch organizmov. Vývin archívnej teórie dospel do štádia, v ktorom rozlišujeme archívny fond od registratúry. Toto poznanie má zásadný význam pre praktickú činnosť archivárov, ktorí spracúvajú novodobé archívne fondy registratúrneho pôvodu.

Rozhodujúcim faktorom archívnej teórie a praxe je princíp archívnej proveniencie. Provenienčný princíp už viac ako sto rokov ovplyvňuje všetky archívne činnosti. Jeho základný význam spočíva v tvorbe archívneho fondu a jeho vnútornej štruktúry. Pred vznikom provenienčného princípu v podstate aj historická veda chápala archívy iba ako zbierky historických faktov. Až provenienčný princíp spôsobil zmenu chápania archívov ako inštitúcií, ktoré presadzujú vedecké metódy bádania, uprednostňujú ich pred obsahovým bádanim.⁸ Podľa českého archivára V. Babičku prusko-holandská archívna teória prispela k zvedečeniu nielen archívnej, ale aj historiografickej práce, keďže „kritika prameňa nie je možná bez dôkladných poznatkov o tom, ako prameň vznikol, a akú má súvislosť s druhým prameňom“.⁹

V súčasných slovenských archívoch sa dávnejšie uplatňuje princíp archívnej proveniencie. Vyskytujú sa však ešte ojedinelé prípady nepochopenia tohto princípu najmä pri tvorbe a ohraničení archívnych fondov, ako aj organizovaní ich vnútrofondových štruktúr.

Archívna metodológia. Chápeme ju ako náuku o metódach vedeckého poznávania archívov a archívnictva a o metódach práce v archívoch. Archívna metodológia sa spája s archívnu teóriou a praxou. Súčasne zahŕňa aj odborné archívne činnosti a výskumné metódy archivistiky a metódy aplikovania archívnej teórie v praxi archívov.

K najzávažnejším odborným činnostiam v archívoch patrí metodológia v oblasti vedecko-technického spracúvania, sprístupňovania a využívania archívnych fondov. Ide prevažne o tvorivé činnosti spočívajúce v identifikácii archívnych dokumentov a archívnych fondov (poznávanie, hodnotenie a klasifikovanie), v systematizácii archívnych dokumentov vo fonde (usporadovanie), v inventarizácii archívnych dokumentov fondu a vo vypracovaní archívneho inventára k archívnemu fondu, ako aj vypracovaní informačných a orientačných pomôcok vrátane archívneho informačného automatizovaného systému, v príprave a vydávaní archívnych dokumentov a publikovaní archívnych diel.

⁷ RÁKOŠ, E.: Registratúra a archívny fond. SA XXX, 1995/2, s. 158–170.

⁸ BABIČKA, V.: Hledá se nový Muller, Fruin a Feith. 100 let holandské archivní příručky.

In: Archivní časopis (AČ) 1998, č. 4, s. 201–212.

⁹ Tamže.

Archívna metodológia ako súčasť archívnej teórie používa metódy genetické, analytické, klasifikačné, metódy empirické, metódy syntézy, opisu a vysvetľovania. M. Kušík v citovanej práci zdôraznil význam archívnych metód ako dôležitého konštitučného prvku archivistiky. V neskorších diskusiách o archivistike dokonca uprednostnil metódu pred predmetom a cieľom. Praktické poznatky a skúsenosti nás presvedčili, že archivistika má svoje vlastné, špecifické metódy, ktoré sa z veľkej časti odlišujú od metód používaných v muzeológii, knihovede a v historiografii. Špecifické archívne metódy vyplývajú z princípu archívnej proveniencie. Od spomenutých metód sa odlišujú najmä predmetom, ktorý v archívnictve charakterizujeme pojmom archivita. Predmet každej vedy možno poznávať metódami, ktoré z neho vyplývajú a sú mu vlastné.¹⁰

Genetický výskum archívnej teórie a praxe súvisí s genézou archívnych fondov a archívnych dokumentov. To znamená, že archívna metodológia využíva aj poznatky histórie, dejín správy a diplomatiky. Archivistika skúma pôvodcov archívnych fondov. Archívne dokumenty z hľadiska ich genézy boli najprv registratúrnymi dokumentmi. Registratúrne dokumenty (listiny, úradné knihy a spisy) tvoria taktiež súčasť záujmov diplomatiky. Diplomatika sa okrem písomností zaujíma aj o kancelárie pôvodcov písomností. M. Kušík považuje dejiny pôvodcov písomností za zložku dejín správy a nie dejín archívov.¹¹ Teda Kušík ne kvalifikuje dejiny správy ako organickú zložku archivistiky, ale ako pomocnú vedeckú disciplínu. S tým možno súhlasiť. Tiež možno súhlasiť aj s konštatovaním, že o živé písomnosti a o kancelárie, v ktorých tieto písomnosti vznikli, sa zaujímajú tak diplomatika, ako aj archivistika. Z pohľadu genézy archívneho fondu a archívnych dokumentov sa archivistika zameriava na registratúru svojho pôvodcu. Preto môžeme hovoriť aj o dejinách registratúr. Dejiny registratúr netvoria súčasť dejín správy, ani súčasť diplomatiky, ale tvoria súčasť archivistiky. Diplomatika skúma jednotlivé písomnosti (listiny, úradné knihy, spisy), archivistika skúma organické celky (registratúry, archívne fondy) a ich organické prvky (registratúrne dokumenty, archívne dokumenty).

Potrebu poznávania registratúr si vynútila požiadavka transformovania registratúry (predarchívneho organického celku) na archívny fond (archívny organický celok). Premena registratúry na archívny fond predstavuje nevyhnutnú súčasť procesu tvorby archívneho fondu. Archivár ako spracovateľ a tvorca archívneho fondu je nútený poznať a hodnotiť registratúru, z ktorej tvorí archívny fond. Archivár poznáva jednak pôvodcu registratúry (dejiny pôvodcu, vývoj jeho právomocí a kompetencií, organizačnú štruktúru, agendy a pracovnú náplň, personálny substrát). Archívny výskum pokračuje poznávaním a hodnotením registratúry pôvodcu. Ide tu o vznik a vývoj registratúry, jej štruktúru a funkčnosť. Súčasťou poznávania registratúry je hodnotenie všetkých súčastí registratúry vrátane čiastkových registratúr a registratúrnych dokumentov z hľadiska vý-

¹⁰ KUŠÍK, M.: c. d., s. 5.

¹¹ Tamže, s. 14.

beru archívnych dokumentov na trvalú úschovu. Archivár má povinnosť skúmať aj tie registratúrne dokumenty, ktoré nemajú trvalú dokumentárnu hodnotu.¹²

Výskum genézy pôvodcu registratúry a samotnej registratúry je prvým krokom k spracovaniu a sprístupneniu archívneho fondu. V začiatkoch činnosti štátnych archívov na Slovensku sa tieto požiadavky výskumu nedoceňovali. Neboli možnosti, a azda ani predpoklady, na hlbší výskum archívnych fenoménov. V súčasnosti tieto možnosti existujú. Preto aj počas vzdelávania archivárov na FFUK v Bratislave sa zdôrazňuje potreba dôkladného štúdia dejín správy, diplomatiky a archivistiky. Tieto tri disciplíny patria popri iných k nevyhnutnej výbave každého výkonného archivára, ktorý sa chce uplatniť v ktoromkoľvek archíve.

Vyššie sme uviedli, že archívne metódy vyplývajúce z princípu archívnej proveniencie sa odlišujú od metód používaných v niektorých iných odvetviach. Prvok proveniencie je funkčný v najrôznejších odboroch ľudskej činnosti. Avšak provenienčný princíp v archívoch nemožno stotožniť úplne s provenienciou tak, ako ju vníma a využíva napríklad muzeológia, knihoveda, ba aj diplomatika. Preto je azda vhodnejšie princíp proveniencie (provenienčnú zásadu) nazývať v archívnictve *princípom archívnej proveniencie*. Metódy tvorby archívnych fondov najrozličnejšieho typu jednoznačne vyplývajú z princípu archívnej proveniencie. Aplikácia tohto princípu neumožňuje formovať archívne fondy (organické celky) metódami pertinencie. V podstate sú tieto požiadavky archivárom na Slovensku známe prinajmenšom od čias publikovania základných pravidiel archívnej práce z roku 1958, ako aj ďalších metodických príručiek, návodov a inštrukcií.¹³ Niektoré archívne fondy, nachádzajúce sa v štátnych archívoch z obdobia pred uplatnením provenienčného princípu, boli formované na podstate rôznych druhov pertinencie zásady. Dnes ich považujeme za zbierky archívnych dokumentov.

Princíp archívnej proveniencie sa zvykne nazývať aj fondovým princípom, keďže tento princíp zásadným spôsobom ovplyvňuje tvorbu archívneho fondu. Nepochopenie a nerešpektovanie princípu archívnej proveniencie znamená ignorovanie historických faktov. Archívny fond ako historický fenomén sa rodil a vyvíjal ako prirodzený organizmus v historickom procese zrodu a trvania konkrétneho právneho (alebo fyzického) subjektu; v procese vzniku a existencie registratúry tohto subjektu; a v procese premeny registratúry na archívny fond. Archivár svojou tvorivou prácou završuje historický proces vzniku a vývoja tohto archívneho fenoménu. Uplatnením princípu archívnej proveniencie v tvorbe (v dostavbe) archívneho fondu zabezpečuje archivár jeho integritu a trvalú ochranu. Nerešpektovanie princípu archívnej proveniencie znamená deštrukciu a nie konštrukciu archívneho fondu. Provenienčný princíp bazíruje na dodržaní

¹² Pozri poznámku č. 7.

¹³ Základné pravidlá pre spracovávanie archívneho materiálu. Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, Bratislava 1958; Metodické návody a instrukcie pro zpracování archivního materiálu. Zvláštní příloha k Sborníku archivních prací (SAP), X, 1960/2; Archivní příručka. Archivní správa MV Praha, 1965; Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov. Archívna správa MV SSR, Bratislava 1988.

pôvodu, vzťahu a príslušnosti archívnych dokumentov k fondu a vo fonde. Podrobnejšie vysvetlenie týchto kategórií a pojmov nájde záujemca v archívnych príručkách, štúdiách a článkoch publikovaných v domácich aj zahraničných archívnych periodikách.¹⁴

Archívne metódy používané v oblasti vedecko-technického spracúvania a využívania archívnych dokumentov rešpektujú princíp archívnej proveniencie. Rozbor a opis archívnych metód práce na archívnych fondoch sa nachádza okrem archívnej príručky v príspevkoch archivárov publikovaných v Slovenskej archivistike.¹⁵ Ide predovšetkým o klasifikáciu a systematizáciu archívnych dokumentov a archívnych fondov. Zjednodušene môžeme hovoriť o triedení archívnych dokumentov do fondov tých právnických alebo fyzických osôb, ktoré sú ich pôvodcami (pôvodcami registratúr) a o usporiadaní archívnych dokumentov vo vnútri archívneho fondu.

Triedenie a usporadovanie archívnych dokumentov je odborne náročný a funkčný proces v archíve, ktorý bez poznania a rešpektovania archívnych princípov a metód, a najmä bez tvorivých schopností archivára, je iba ťažko realizateľný. Myslíme na skutočnosť, ktorú predstavuje rôznorodosť archívnych fondov. V podstate každý jednotlivý archívny fond predstavuje samostatný systém vyznačujúci sa individualitou, dobou a miestom existencie svojho pôvodu, kvantitatívnym rozsahom, kvalitou i zvláštnosťou jeho základných prvkov – archívnych dokumentov.

Poznatky archivárov z praxe triedenia a zaraďovania archívnych dokumentov do príslušných archívnych fondov dokazujú, že princíp archívnej proveniencie je možné v našich archívoch vo väčšine prípadov pomerne jednoducho aplikovať. V štátnych archívoch sa nachádza množstvo fondov, pre ktoré platí zásada vo forme rovnice: jeden pôvodca = jeden archívny fond. Archívnu provenienciu je v takýchto prípadoch možné s väčšími či menšími starosťami prakticky uplatniť. Archivári našich archívov sa však stretávajú počas triedenia archívnych dokumentov do fondov aj s podstatne zložitejšími problémami zaraďovania dokumentov do príslušných fondov. Na základe poznatkov archivárov z praxe je možné hovoriť aspoň o dvoch hlavných prípadoch komplikovanej či sťaženej aplikácie provenienčného princípu: 1. Ide o problematiku identifikáciu príslušnosti archívnych dokumentov do fondov príbuzného charakteru aj typu (naprí-

¹⁴ Upozorňujeme iba na niektoré články v SA: RÁKOŠ, E.: Proveniencia a pertinencia v archíve. SA XXIV, 1989/1, s. 9–29. SEDLÁK, F.: Provenienčný princíp a novodobé registratúry. SA XXIV, 1989/1, s. 30–39; BAKOŠOVÁ, Z. – KUZMÍKOVÁ, M.: Fondová príslušnosť archívnych dokumentov tvoriacich komplex archívnych fondov rodu Pálfi (Príspevok k metodike postupov určovania proveniencie archívnych dokumentov). SA XXXVI, 2001/1, s. 23–40.

¹⁵ WATZKA, J.: K niektorým otázkam spracúvania archívneho materiálu I. SA XVII, 1982/1, s. 31–41; II. SA XVII, 1982/2, s. 3 – 15; RÁKOŠ, E.: Spracúvanie a sprístupňovanie fondov povereníctiev 1945–1960 (Príspevok k archívnej metodike). SA XX, 1985/1, s. 14–33; DRAŠKABA, P.: Archívny fond – jeho vymedzenie, pomenovanie a vnútorné členenie. SA XXX, 1995/2, s. 55–66; ŠTANSKÝ, P.: Ako spracovať archívne fondy jednotných roľníckych družstiev. SA XXV, 1990/2, s. 43–55. Pozri aj ďalšie príspevky v SA.

klad: príslušnosť archívnych dokumentov do fondov šľachtických rodov a panstiev).¹⁶ 2. Ide o registratúry (fondy) pôvodcov existujúcich v sukcesii s tou istou kompetenciou, často aj s pozmeneným názvom, alebo registratúry pôvodcov existujúcich síce súbežne, ale časom došlo k ich zlúčeniu do jedného subjektu a k zlúčeniu ich registratúr do jednej registratúry. Ukázkovým príkladom sú registratúry (fondy) úradov vodohospodárskej služby, o ktorých píše P. Draškaba.¹⁷ S podobnými prípadmi sa stretávajú aj archivári v iných krajinách, napríklad v Česku, Poľsku, Nemecku, Holandsku a inde. V spôsoboch riešenia takýchto a podobných prípadov sa archivári snažia dodržať provenienčný princíp, prípadne aj za cenu jeho pragmatickej aplikácie, formou tzv. štruktúrneho princípu Marbursko-holandskej archívnej školy.

Usporiadanie (systematizácia) archívnych dokumentov v archívnom fonde sa realizuje tiež na podstate princípu archívnej proveniencie. Ide však o zložité metodické postupy, ktoré umožňujú v najnižších archívnych rovinách uplatniť aj pertinenciu. V takomto prípade hovoríme o „usporadovacom pertinencnom princípe“. Tento usporadovací princíp sa môže uplatniť *iba* v rámci archívneho fondu, prevažne pri existencii chronologicko-numericky radených sériách spisov toho istého fondu.

Usporiadanie archívnych dokumentov chápeme ich zoradovanie v archívnom fonde do systému, ktorý zabezpečuje tektoniku archívneho fondu v zhode s historickými a archívnymi faktami, danosťami a potrebami. Preto sú archívne usporadovacie metódy tvorené na základe poznatkov dejín pôvodcov a dejín registratúr, poznatkov o štruktúre pôvodcu (o štruktúre organizačných prvkov), o štruktúre registratúry, ako aj na základe poznatkov a požiadaviek spoločnosti. Na základe týchto poznatkov a zhodnotení výsledkov skartačných a preberacích konaní medzi pôvodcom registratúry a archívom vypracuje archivár schému usporiadania archívnych dokumentov vo fonde. Táto usporadovacia schéma sa stáva súčasťou projektu spracovania a sprístupnenia archívneho fondu a archívneho inventára k fondu. Archivári sa spravidla zhodujú v tom, že pri usporiadaní archívnych dokumentov fondu je potrebné rešpektovať najprv štruktúru pôvodcu a nasledovne aj štruktúru registratúry. Štruktúra registratúry sa zvyčajne buduje napodobnením organizačnej štruktúry pôvodcu, minimálne v najvyšších rovinách organických útvarov pôvodcu. Princíp archívnej proveniencie zahrňuje aj princíp archívnej integrity. Z toho tiež vyplýva, že jeden právny alebo fyzický subjekt je pôvodcom iba jedného archívneho fondu, teda i jednej registratúry. Platí to aj v prípade zložitých registratúr (fondov), o ktorých sme hovorili vyššie. Z hľadiska archívnej metodológie možno túto problematiku azda vyjadriť pojmami zložitý fond a zložený fond. Otázka rôznorodého pomenovania registratúr a spisovní v minulosti a azda i v súčasnosti nemá narušiť archívnu integritu. Názvy rôznych registratúr a ich častí (čiastkových registratúr) sa môžu aplikovať v názvoch fondových oddelení v inventári k fondu (prezidiálna, administratívna, účtovná, technická, utajovaná a pod. registratúra). Všetky čiastkové registratúry

¹⁶ BAKOŠOVÁ, Z. – KUZMÍKOVÁ, M.: c. d. v poznámke č. 14.

¹⁷ DRAŠKABA, P.: c. d. v poznámke č. 15.

však predstavujú jednu kompletnú registratúru, z ktorej sa tvorí jeden archívny fond. V prípade, ak vzniká u pôvodcu registratúry popri čiastkových registratúrach aj zbierka archívnych dokumentov záujmovou činnosťou pôvodcu registratúry, tak takáto zbierka nie je samostatným organickým celkom, ale iba čiastkovou registratúrou, ktorá v archíve tvorí oddelenie archívneho fondu vo forme zbierky. Výnimku môže tvoriť zbierka archívnych dokumentov – jednotlivín rôzneho pôvodu, ktorých príslušnosť do pôvodných fondov, prípadne archívnej zbierky, určujú archivári.

Princíp archívnej proveniencie vyžaduje, aby sa archívne dokumenty jedného fondového oddelenia (podfondu), alebo aj pododdelenia nemiešali s dokumentmi iného fondového oddelenia toho istého fondu. Nemiešame teda archívne dokumenty prezidiálne s dokumentmi administratívnymi, ani technickú dokumentáciu s účtovnou dokumentáciou v jednom fonde. Taktiež sme povinní zachovať celistvosť čiastkových registratúr obyčajných, dôverných, tajných či prísne tajných spisov, prípadne iných, osobitne registrovaných dokumentov. Podobne ako v prípade podfondov sa postupuje aj v nižších archívnych rovinách fondu. Ide o dodržanie archívnej proveniencie, pokiaľ je to v rámci archívneho fondu možné. Až potom, keď ďalšie provenienčné členenie nie je možné, použijeme pertinentný usporadovací princíp. Spôsob aplikácie archívnych usporadovacích metód nemožno jednoznačne unifikovať. Rôznorodosť archívnych fondov a archívnych dokumentov v príslušných fondoch si vyžaduje tvorivo aplikovať metodické postupy triedenia, usporadovania a inventarizácie. Tieto činnosti nemožno uspokojivo realizovať iba rutinným spôsobom. Rutinné postupy možno použiť v technických a pomocných prácach na archívnom fonde. Odborné činnosti v archíve majú z veľkej časti tvorivý charakter. Konkrétne metodické postupy na konkrétnom archívnom fonde vypracúva archivár – spracovateľ archívneho fondu. Tvorivý prístup spracovateľa archívneho fondu však neznamená opustenie archívnych princípov a metód a ich nahradenie rôznymi „logickými“ a „tematickými“ požiadavkami záujemcov o archív. Archivár dbá v každom prípade o to, aby nedošlo k zahlušeniu historicko-dokumentárnej hodnoty archívneho fondu.

V slovenských archívoch existujú aj archívne fondy s veľkým množstvom archívnych dokumentov rôzneho diplomatického i nediplomatického pôvodu. Materiálovo veľké fondy so zložitou štruktúrou sú z hľadiska odbornej náročnosti výzvou pre archivárov. Spracovanie a sprístupnenie zložitého a materiálovo rozmerného fondu v archíve je skutočným vedeckým dielom, ktorého obsahovú aj kontextovú hodnotu ocenia najlepšie ich používatelia, najmä historici.

Inventarizáciou archívnych dokumentov a vypracovaním archívneho inventára sa završuje proces spracovania archívneho fondu. Archívny inventár predstavuje základnú archívnu pomôcku, najvýznamnejšie archívne dielo o archívnom fonde. Archívny inventár sa podstatne líši od ďalších archívnych pomôcok. Inventár odzrkadľuje archívny fond, je jeho obrazom, fixuje jeho stav, štruktúru archívnych jednotiek a štruktúru jeho základných prvkov – archívnych dokumentov. Inventár má evidenčnú, orientačnú a informačnú funkciu i poslanie. Súčasne inventár tvorí neodmysliteľnú súčasť archívneho fondu. Tektoniku archív-

neho fondu nájde záujemca v archívnom inventári. K základným archívnym zásadám patrí aj to, že tvorba akejkoľvek ďalšej archívnej pomôcky musí rešpektovať archívny inventár. Žiadna ďalšia archívna pomôcka nemá narušiť integritu archívneho fondu fixovanú archívnym inventárom. Ďalšie archívne pomôcky (katalógy, registre, sprievodcovia, rozborov fondov, opisy a pod.) majú za cieľ informovať záujemcov o obsahu archívu, obsahu archívnych fondov a archívnych dokumentov.

V súvislosti so spracúvaním a sprístupňovaním archívnych fondov je potrebné hovoriť o archívnych jednotkách. Vieme už, že najvýznamnejšou archívnou jednotkou v archívnej inštitúcii je archívny fond. Všetky ostatné archívne jednotky sú v podstate fondovými jednotkami. Z hľadiska archívnej teórie a terminológie je však problémom komplex archívnych fondov, pre ktorý sa dosiaľ používa pojem archív, respektíve archívy. Komplex archívnych fondov môže mať azda takýto pôvod: ide o organické a príbuzenské vzťahy pôvodcov fondov tohto komplexu; o podobné poslanie a zameranie pôvodcov fondov komplexu; o historickú spolupatričnosť fondov v spoločnom archíve. Typickým príkladom sú komplexy archívnych fondov šľachtických rodov, ale aj archívy a archívne fondy verejných základín a ďalších archívov a archívnych fondov, ktorých vzťahy a príbuznosť majú praktický aj historický význam v archívoch.

Archívne jednotky tvoria štruktúrne prvky v archívnej inštitúcii. Najväčšia archívna jednotka – archívny fond sa člení na menšie archívne jednotky, ktoré zvykneme nazývať aj fondovými jednotkami. Archívne jednotky sa tvoria triedením archívnych dokumentov na archívne fondy a usporadovaním archívnych dokumentov jedného fondu do menších fondových jednotiek ako je archívny fond, a väčších ako jeden archívny dokument.¹⁸ Najväčšími archívnymi jednotkami archívneho fondu sú podfondy, resp. fondové oddelenia. Pojem podfond sa používa aj v medzinárodných archívnych reláciách (sub-fonds, sous-fonds). Podfondy vznikajú spravidla zoradením archívnych dokumentov jedného veľkého organizačného útvaru pôvodcu (sekcia ministerstva, odbor a pod.). V rámci podfondu sa archívne dokumenty členia do menších archívnych jednotiek až po archívne dokumenty. Jeden archívny fond má toľko archívnych (fondových) jednotiek, koľko mal pôvodca fondu organizačných (registratúrnych) útvarov, ktorých archívne dokumenty sa v archívnom fonde zachovali. Archívne jednotky sú vo fonde radené hierarchicky vo vertikálnej polohe nadradenosti a podriadenosti. Archívne jednotky rovnakej úrovne v jednom fonde sú radené horizontálne.

Najnižšou archívnou jednotkou archívneho fondu je inventárna jednotka. Inventárna jednotka predstavuje organickú a evidenčnú archívnu jednotku. Pojem inventárnej jednotky zaviedli dávnejšie archivári na Slovensku i v Česku. V slovenských archívoch sa inventárnou jednotkou chápe jednotlivý archívny dokument alebo súbor archívnych dokumentov rovnakého alebo príbuzného obsahu, ktorý má samostatný význam. Usporiadovanie a inventarizácia archívnych dokumentov vo fondoch registratúrneho pôvodu z obdobia 16. až 20. storočia spôsobuje vo viacerých štátnych archívoch ťažkosti. Problémy v archívoch s uspora-

¹⁸ RÁKOŠ, E.: Štruktúra archívneho fondu. SA XXVII, 1992/2, s. 3–16.

dovaním archívnych spisov a ich inventarizovaním vyplývajú, podľa nášho názoru, z historických daností vtedajšieho Uhorska i Slovenska. Súdobá kultúra v oblasti verejnej i súkromnej správy v Uhorsku, najmä v systéme spisovej služby a tvorby spisových registratúr, bola ovplyvnená administratívnymi a spisovými tradíciami nemeckých krajín. V Uhorsku a na Slovensku sa však tieto tradície prispôbovali domácim pomerom, možnostiam, zvyklostiam a rôznorodým záujmom verejných i súkromných inštitúcií, ako aj jednotlivcov. Nestabilita politických a spoločenských pomerov v krajine ovplyvňovala administratívu a jej súčasť – spisovú a archívnu službu. Vývin spisových aj archívnych systémov nadobudol v Uhorsku určité špecifické črty, ktoré ho odlišovali od tzv. nemeckých spisových tradícií.

Vývoj spisových systémov v Uhorsku i na Slovensku zaostával za vývojom v západných krajinách Európy. V podstate až do poslednej tretiny 18. storočia sa v Uhorsku tvorili spisové registratúry tak, že registrátori zoraďovali spisové jednotliviny (úradné listy) v spisovni do série došlých (prijatých) podaní a do série konceptov odoslaných vybavení. Registratúrnymi jednotkami boli teda singulárne spisy, t. j. jednotlivé úradné listy (podania) uložené v uvedených dvoch sériách. V spisovniach niektorých úradov sa tieto série jednotlivých úradných listov členili ďalej podľa formálnych, diplomatických, chronologických alebo alfabeticých hľadísk. Možno teda konštatovať, že charakteristickým rysom spisových systémov tohto obdobia v Uhorsku (16. až 18. storočie) je skutočnosť, že v spisovniach sa nespájali základné prvky úradných písomností, ktoré dokumentujú vybavenie jednej záležitosti. Podanie vo veci a vybavenie veci boli v registratúre uložené osobitne. Vo vtedajšej registratúre sa nesformovala registratúrna jednotka v pravom zmysle slova, t. j. registratúrny spis taký, ako ho poznáme z registratúr 19. a 20. storočia. Paradoxom je však to, že na rokovanie o príslušnej veci sa všetky podania, vybavenia aj prípadné prílohy o jednej veci predložili príslušnému orgánu spolu. Po skončení rokovania o veci sa však v spisovni jednotlivé úradné listy uložili opäť osobitne do pôvodných sérií. Až v druhej etape vývoja spisovej manipulácie v Uhorsku, ktorá trvala od tereziánsko-jozefínskych reforiem do roku 1918, sa vyvinula moderná spisová registratúra, ktorej základným prvkom sa stáva registratúrny spis. Registratúrny spis je zloženinou jednotlivín (úradných listov), ktoré úplne alebo aspoň čiastočne dokumentujú vybavenie jednej záležitosti. Registratúrny spis sa po zhodnotení v skartačnom konaní môže kvalifikovať na archívny spis, teda môže sa stať archívnym dokumentom. Registratúrne spisy jedného pôvodcu sa zaraďujú v spisovni pôvodcu do registratúry (organického celku pôvodcu) a v rámci registratúry do registratúrnych jednotiek rôzneho stupňa a veľkosti v súlade so záujmami a potrebami pôvodcu registratúry. Tento systém tvorby administratívnych spisov (registratúrnych spisov) a systém tvorby registratúr sa na Slovensku stal tradíciou, ktorá sa uplatňovala najmä v 19. a 20. storočí a ovplyvňuje dnes archívnu prax i archivistiku. Spisové tradície je potrebné rešpektovať a vhodne uplatňovať v archívoch pri tvorbe archívnych fondov a ich vnútrofondových štruktúr.

V súvislosti s novovekými registratúrami 16. až 20. storočia v Uhorsku a na Slovensku je v archívoch potrebné riešiť niektoré závažné archívno-teoretické otázky. Ide o problematiku archívnych fondov a archívnych dokumentov vzniknutých na báze spisových registratúr. Ak sme vyššie zdôraznili potrebu rešpektovania spisových tradícií na Slovensku, neznamená to, že požadujeme kopírovať v archívoch vtedajší stav a štruktúru registratúr. Nie je to možné najmä preto, že do procesu archívneho spracovania fondov vstupuje hodnotenie, t. j. skartácia registratúr. Provenienčný princíp nie je vhodné aplikovať ako prísny registratúrny princíp. Hodnotením registratúry v procese skartácie a spracovania fondu sa mohli viaceré jednotlivé registratúrne spisy, ba azda aj celé registratúrne jednotky, vyradiť na znehodnotenie. Poznanie vývoja spisových systémov a formovania registratúr v minulosti na Slovensku tvorí súčasť odborného vzdelávania archivárov. V oblasti predarchívnej starostlivosti sú archivári taktiež povinní poznávať súčasné spisové systémy a podieľať sa na tvorbe súčasných registratúr v záujme zjednodušenia ich transformácie na archívne fondy.

Pri riešení problematiky archívnych fondov a archívnych dokumentov formovaných na báze spisových registratúr 16. až 18. storočia je potrebné skúmať otázku, čo je archívnym dokumentom v prípade existencie úradných písomností – jednotlivín, vo forme úradných listov uložených do série podaní a série konceptov odoslaných čistopisov vybavení (odpovedí na prijaté podanie). Domnievame sa, že takúto jednotlivú písomnosť (úradný list, spisový kus) nemožno v archíve chápať ako archívny dokument, ale iba ako súčasť archívneho dokumentu, ktorým je kompletný spis, teda registratúrny spis. K základným diplomatickým kategóriám rátame listinu, úradnú knihu, spis. Tieto tri diplomatické kategórie považujeme aj za archívne kategórie. Ponechávame bokom archívne dokumenty nediplomatického pôvodu. Každá archívna kategória (listina, úradná kniha, spis) je súčasne aj archívnym dokumentom. Úradná písomnosť ako jednotlivina vo forme podania, prílohy či vybavenia netvorí spis v pravom zmysle slova, teda registratúrny spis. Nie je ani archívnym dokumentom. Archívnym dokumentom môže byť vybavenie záležitosti formou listiny (rozhodnutie, osvedčenie, výmer, výnos a pod.), alebo kompletný spis – registratúrny spis zavŕšený listinou i bez nej. Archívny teoretik a profesor Archívnej školy v Marburgu Johannes Papritz považoval za súčasť registratúry organicky vzniknuté zloženiny ako registratúrne jednotky rôznych veľkostí a stupňov. Najnižším stupňom v organickej skladbe registratúrnych jednotiek, t. j. základným organickým prvkom spisovej registratúry je úradná kniha a úradný spis. Úradná kniha je zloženinou záznamov (zápisov) do knihy. Úradný spis je zloženinou jednotlivých spisových kusov (Schriftstück). Autor chápe tieto jednotliviny ako kompozičné elementy registratúrnych kníh a registratúrnych spisov.¹⁹ V archíve sú to teda kompozičné prvky archívnych kníh a archívnych spisov, t. j. archívnych dokumentov.

¹⁹ PAPRITZ, J.: Archivwissenschaft, Band 1, Teil II, 1. Marburg 1983, s. 159 a n. Pozri aj RAKOŠ, E.: Registratúra a archívny fond. SA XXX, 1995/2, s. 158–170.

Archívnym dokumentom môže byť novoveká listina ako jednotlivina aj ako súčasť archívneho (registratúrneho) spisu, taktiež úradná kniha aj úradný spis ako súhrn spolu patriacich jednotlivín, ktoré dokumentujú vybavenie jednej kauzy. Úradný spis, ktorý považujeme za spis archívny, je archívnym dokumentom aj v takom prípade, ak niektorá jeho jednotlivá súčasť sama osebe nemá historickú hodnotu. Takáto jednotlivina spisu získala archivitu svojou príslušnosťou k archívnemu spisu a k archívnemu fondu, z čoho vyplýva, že akúkoľvek jednotlivinu (záznam) nehodnotíme ako archívny dokument. Listina je spravidla právne aj administratívne sebestačná a ako taká môže tvoriť archívny dokument. Podobne aj úradná kniha. Jednotlivina spisu sama osebe nie je právne ani administratívne sebestačná, teda netvorí archívny dokument. Môže tvoriť iba súčasť archívneho dokumentu. Historicko-dokumentárna hodnota, proveniencia a archívitá jednotliviny spisu (záznamu) je pochybná.

Spisová služba a manipulácia so spismi v úradoch a inštitúciách Uhorska sa ku koncu vlády Márie Terézie, a hlavne v časoch Jozefa II. začína podstatne meniť. Používanie registratúrnych pomôcok sa stáva pravidlom. Taktiež sa vžila tvorba a spájanie spisových jednotlivín do registratúrnych spisov a ukladanie a spravovanie spisov pomocou osobitných registratúrnych pomôcok do spisovne. Tieto prvky sa objavovali najskôr v spisovniach vyšších krajinských úradov, postupne aj v župách a v iných úradoch. Jozefínsky registratúrny systém v Uhorsku spočíva už na tvorbe vecných tried spisov, sérií, skupín a podskupín pomenovaných v latinskom, nemeckom a maďarskom jazyku spravidla nasledujúco: departementum, classis, állag – fons, quelle, kútfő – positio, satz, tétel.²⁰ Súčasne sa oddelila prezidiálna agenda od agendy všeobecnej, čím vznikli dve veľké súčasti registratúry jedného pôvodcu. Tvorba a používanie elenchov a registrov a členenie registratúry na vecné agendové triedy, série a skupiny spisov koncom 18. a začiatkom 19. storočia znamenalo, že domáce archívy a staré spisovne krajinských a neskôr aj župných úradov mohli slúžiť nielen svojim pôvodcom, ale aj záujemcom o historické bádanie. Tento záujem poskytovať služby bádateľom sa však postupne vytrácal zo spisovni a domácich archívov hlavne potom, ako začali vznikať a pôsobiť verejné archívy. V úradoch a inštitúciách stále viac narastali rozličné agendy, ktoré privodili enormný rast spisov. Počty registrátorov a archivárov sa však úmerne nezvyšovali, skôr naopak. Registrátori i archivári sa v dôsledku toho sústredili len na služby, ktoré vyžadoval pôvodca a udržiavateľ spisovne a archívu. Služby bádateľom sa presúvali na verejné a štátne archívy.

Spisové registratúry 19. a 20. storočia na Slovensku sa formovali z pomocných kníh a zo spisov, prípadne i úradných kníh. Listiny boli spravidla súčasťou spisov. Pomocné knihy vznikali v kanceláriách podateľne a výpravne, prípadne v kanceláriách samostatných útvarov pôvodcu. Osobitné registratúrne pomôcky vznikali v spisovni (ústrednej spisovni) pôvodcu registratúry. Na základe po-

²⁰ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu v Slovenskom archívnictve. SAP, 49, 1999 č. 2, s. 437–451; Ten istý, Z dejín správy úradných písomností v rokoch 1526–1918. SA XXVIII, 1993/1, s. 10–28.

znatkov z dejín registratúr a dejín archívov možno aj v našich pomeroch hovoriť o troch fázach spisov a spisových pomôcok: 1. kancelárska fáza (podateľňa, výpravňa, vybavujúce kancelárie), 2. registratúrna fáza (spisovňa, ústredná spisovňa), 3. archívna fáza (archív domáci, archív verejný). Toto učenie o troch fázach spisov je známe zo spisovej a archívnej praxe v nemeckých krajinách od konca 15. storočia. V Uhorsku sa takéto chápanie vývoja správy úradných písomností realizovalo v úradoch a inštitúciách v zjednodušenej podobe od konca 18. storočia. O zjednodušenej podobe hovoríme preto, že v registratúrnej praxi na Slovensku druhá spisová fáza (registratúrna) postupne splynula s prvou (kancelárskou). V dôsledku toho sa problémy tvorby spisov, spisových kompozít (registratúrnych spisov), registratúrnych jednotiek a samotných registratúr presunuli na archívy. Dôsledky týchto skutočností negatívne ovplyvňujú archívnu prax štátnych archívov na Slovensku, predovšetkým prax v Slovenskom národnom archíve. Ide o tvorbu archívnych fondov, ich vnútrofondových štruktúr, usporadovanie a inventarizáciu spisového materiálu. Najťažším problémom je riešenie otázok tvorby inventárnych jednotiek a tvorby záznamov inventárnych jednotiek. Tieto problémy postihujúce archivárov majú svoju genézu v predarchívnom období. Spočíva v pasivite registrátorov v spisovniach väčšiny úradov a inštitúcií na Slovensku za ostatné dve storočia. V spisovniach upadla najmä tá činnosť registrátorov, výsledky ktorej mohli archivári zmysluplne uplatniť pri tvorbe inventárnych jednotiek.

Konštatujeme, že aj spracúvanie a sprístupňovanie archívnych fondov 19. a 20. storočia je odborne náročné. Archivár, spracovateľ fondu okrem dôkladného poznania archívnych pravidiel a príručiek pre spracúvanie archívneho materiálu je zvyčajne nútený vypracovať si svoje metodické postupy, ktoré vyplývajú zo špecifik konkrétného archívneho fondu. Profesia odborného (vedeckého) archivára si vyžaduje istú schopnosť kreativity. Jedinečnosť archívnych fondov a rôznorodosť vnútorných štruktúr registratúr, z ktorých sa tieto fondy v archívoch formujú, ovplyvňuje archívnu metodiku. Takmer každý archívny fond si vyžaduje osobitné metodologické prístupy a postupy spracovania a využívania. Osobitne komplikovanou činnosťou je tvorba a formovanie archívnych jednotiek v nižších a najnižších rovinách fondu, tvorba a organizovanie archívnych inventárnych jednotiek a tvorba záznamov inventárnych jednotiek.

V tejto súvislosti považujeme za užitočné pripomenúť poznatky získané z výskumu teórie a metodológie spracovania a sprístupňovania archívnych fondov. Časť týchto poznatkov nájdeme v Slovenskej archivistike.²¹ Uvedené príspevky prinášajú analýzy a syntézy, z ktorých vyplýva i to, že viaceré už spracované a inventarizované fondy v štátnych archívoch na Slovensku možno kvalifikovať iba ako dočasné riešenie. Archívne dokumenty spisového pôvodu sa nemajú ponechávať v pôvodnej registratúrnej štruktúre nečlenených numerických sérií. Mnohé rozsiahle série numericky či chronologicko-numericky radených spisov

²¹ RÁKOŠ, E.: Analýza archívnych inventárov štátnych archívov Slovenskej republiky. SA XXXI, 1996/2, s. 148 – 156; Ten istý, Teória a metodológia spracovania a sprístupňovania archívnych fondov. SA XXIX 1994/1, s. 176–180; Ten istý, Archivistika a jej perspektívy. SA XXXIII, 1998/1, s. 178–193.

je nevyhnutné premanipulovať (новоорганизовать)²² v archívnom fonde na podstate pertinenčnej usporadovacej zásady. Cieľom takéhoto usporiadania (premanipulácie) archívnych spisov je tvorba rozsahom malých a obsahom homogénnych inventárnych jednotiek. V prípade existencie registratúrnych spisových fasciklov môže tvoriť inventárnu jednotku jeden spisový fascikel, teda registratúrny spis. V prípadoch numerickej série jednotlivín a jednoduchých spisov je potrebné tieto usporiadať (premanipulovať) na základe vecnej, obsahovej či inej príbuznosti v súlade s danosťami pôvodcu, jeho registratúry a archívneho fondu.

Výsledky uvedeného výskumu preukázali vo viacerých prípadoch nízku úroveň archívneho spracovania fondov. Podľa skúmaných archívnych inventárov niekoľko archívnych fondov obsahuje inventárne jednotky spisov uložených v niekoľkých desiatkach archívnych škatúl. Nie je prijateľné, aby napríklad archívne dokumenty (spisy) jednej inventárnej jednotky predstavovali množstvo 94 archívnych škatúl. Taktiež ani to, aby inventárny záznam jednej inventárnej jednotky (regest) bol rozpísaný na niekoľkých desiatkach strán archívneho inventára. Inventarizácia takéhoto charakteru stráca zmysel a funkčnosť.

Archívna terminológia. Michal Kušík hodnotil archívnu terminológiu ako súčasť archivistiky, ktorej charakter je vedecký, podložený formou abstrakcie.²³ Archívnu terminológiu nechápal iba ako registráciu bežného archívneho názvoslovie, ale ako hodnotenie.²⁴

Podobne chápu archívnu terminológiu mnohí archivári v Európe i vo svete. Každá vedecká disciplína si buduje svoje odborné názvoslovie. Vedecké termíny sa netvorí náhodne. Ich tvorba sa riadi určitým klasifikačným systémom. Preto tvorba súvislej systematickej terminológie nie je druhoradým znakom vedy. Archívna terminológia predstavuje jeden z významných a funkčných prvkov archivistiky. Názvy predmetov a javov plnia svoju funkciu vtedy, ak nám umožnia interpretovať naše myšlienky a koordinovať praktickú činnosť v archívoch. Môžeme iba súhlasiť s myšlienkou filozofa, ktorý povedal: „Ak nepoznáme názvy, hynie aj poznávanie vecí“ (Ernst Cassirer).

Archívna terminológia je aj činnosť spojená s kodifikáciou archívneho názvoslovie. Archivári na Slovensku už dávnejšie pripravovali slovník archívnej terminológie. Tento užitočný zámer sa však dosiaľ nerealizoval. Azda i preto, že chýbali skúsenosti z takejto náročnej práce, najmä však preto, že naše poznatky z archívnej teórie, metodológie a praxe boli donedávna dosť skromné. Archívna terminológia je v úzkom vzťahu s archívnou teóriou. Terminológia je v podstate súčasťou archívnej teórie. Predpokladom spracovania archívnej odbornej terminológie je poznanie archívnych princípov a archívnych metód, archívnych kategórií, predmetov a javov. Koniec-koncov na tieto skutočnosti dávnejšie po-

²² K problematike nečlenených sérií v archívoch pozri: KUŠÍK, M.: K problémom inventarizácie novodobého spisového materiálu. AČ 1956, s. 138–146; Ten istý, Práca s nečlenenými sériami. AČ 1961, s. 208–214; Taktiež ZEMENE, R. M.: Prebudovanie a inventarizácia nečlenených fondov. AČ 1965, s. 11–20.

²³ Pozri poznámku č. 1.

²⁴ KUŠÍK, M.: Slovenské archívne názvoslovie (problémy a výhľady). SA IX, 1974/1, s. 19–46.

ukazoval M. Kušík vo svojich publikovaných príspevkoch aj v odborných debatách. Zrejme sme tieto jeho poznatky a námety nevelmi vnímali. Žiaľ, príúzký prakticismus a rutinérstvo v slovenských archívoch dlho prevládali. Poslanie archívnej terminológie, jej podstatu a úzku spätosť s archívnu teóriou a praxou, ako ju chápal M. Kušík, nám pripomenul český archivár a teoretik Z. Šamberger vo svojom pozdravnom príspevku na počesť jubilea M. Kušíka slovami: „Kušík pri svojich všeobecných úvahách o archívnej terminológii mal pochopiteľne na mysli aj predpoklady pre tvorbu slovenského archívneho názvoslovía, ktoré by zodpovedalo špecifickému vzniku a vývoju slovenských archívnych fondov...“.²⁵ Nazdávame sa, že túto myšlienku je nutné vnímať a v archívnej praxi aj uplatňovať.

Archívna typológia patrí taktiež k základným súčasťam archívnej teórie. Ide o typológiu archívov ako inštitúcií, typológiu archívnych fondov a typológiu archívnych dokumentov.

Existencia archívov ako inštitúcií je oveľa mladšia ako existencia archívov – archívnych fondov. Typológia archívnych inštitúcií má význam a funkčnosť, keďže tieto inštitúcie zhromažďujú, ochraňujú a spravujú významnú časť kultúrneho dedičstva národa. Najstaršie archívne inštitúcie vznikali už v 17. a 18. storočí. To, čo vznikalo predtým, nemožno považovať za archívne inštitúcie. Boli to skôr zbierky archívnych dokumentov, ako materiálová súčasť niektorých štátnych, verejných a súkromných inštitúcií a úradov. Väčší rozmach archívov nastal v 19. a 20. storočí. Vznikali rôznorodé typy archívov aj v rámci štátnych archívov, a azda väčšie množstvo verejných a súkromných archívov.

Typológia archívnych fondov tvorí podstatu archívnej typológie, a tým aj archívnej teórie. Archívnej typológii sa dosiaľ špeciálne nevenuje žiadna publikovaná práca. Z publikovaných prác na Slovensku, ktoré možno považovať aj za príspevky k archívnej typológii, možno radiť sprievodcov po archívoch a archívnych fondoch. V štátnych i neštátnych archívoch sa nachádza množstvo rozmanitých typov a druhov archívnych fondov. Existujú archívne fondy podobného druhu a typu. V súvislosti s typológiou môžeme hovoriť o klasifikácii archívnych fondov. Klasifikácia archívnych fondov má význam aj z hľadiska organizovania a budovania archívneho systému Slovenskej republiky. Evidenčný, informačný a dokumentačný archívny systém spočíva na klasifikácii archívov a archívnych fondov. Klasifikačné schéma archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike má praktický význam pre súčasné zaradovanie fondov, ktoré už v archívoch existujú a z hľadiska budúcnosti má význam pri klasifikácii pôvodcov registratúr budúcich archívnych fondov.²⁶

K príspevkom z archívnej typológie zaradujeme aj štúdiu Františka Sedláka o klasifikácii písomností patrimoniálnej správy,²⁷ ktorá nadväzuje na jeho staršiu

²⁵ ŠAMBERGER, Z.: Ad honorem viri optime meriti. SA XXX, 1995/2, s. 24–35.

²⁶ STIEBEROVÁ, M.: Klasifikačné schéma archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike. SA XXVIII, 1993/2, s. 146–153.

²⁷ SEDLÁK, F.: Klasifikácia písomností patrimoniálnej správy. SA XV, 1982/2, s. 38–63.

štúdiu o archívnych fondoch rodov a panstiev.²⁸ F. Sedlák sa v citovaných prácach, ako aj v štúdiu o vzťahu archivistiky k diplomatike,²⁹ zamýšľa nad klasifikáciou a typológiou archívov, archívnych fondov aj archívnych dokumentov vrátane písomností šľachtických rodov a panstiev.

Súčasťou archívnej typológie je aj klasifikácia písomností a archívnych dokumentov. V jednotlivých archívnych fondoch sa nachádza množstvo rôznych druhov archívnych dokumentov diplomatického aj nediplomatického pôvodu. Táto druhová a typová rôznorodosť a jej klasifikovanie má podstatný význam z hľadiska poznania, hodnotenia aj využívania archívov. Výskum archívnych dokumentov z hľadiska ich klasifikácie nie je vhodné podceňovať. Archívny výskum jednotlivých archívnych dokumentov je takmer totožný s výskumom diplomatickým. Archívny výskum však determinujú poznatky o archivite dokumentu. V časopise Slovenská archivistika boli publikované viaceré príspevky o archívnych dokumentoch. Ich autori, skúsení archivári, venujú pozornosť prevažne iba textovým informáciám. Možno to hodnotiť ako prínos k informovanosti bádateľskej verejnosti. Z hľadiska potrieb archivistiky je to trochu málo. Je na škodu vecí, ak autor – spracovateľ archívnych dokumentov získané poznatky a informácie archívneho charakteru ponecháva bez povšimnutia. Príspevky o archívnych dokumentoch a o archívnych fondoch majú za cieľ slúžiť aj archivárom z praxe, nielen bádateľom. Poznatky o genéze archívnych dokumentov a archívnych fondov, ich analýza a klasifikácia sú potrebné pre rozvoj archivistiky a archívnej praxe. Tieto poznatky majú funkčnosť aj z hľadiska potrieb historickej vedy. Nielen archivár, ale aj historik má poznať, hodnotiť a využívať text (obsah) aj kontext archívnych dokumentov. Archívne dokumenty vnímame aj ako pramene k dejinám. Patrí k úlohám archivárov informovať o tom, kde sa tieto pramene nachádzajú, čo obsahujú a najmä skúmať a objasniť ich archívnu podstatu. Preto považujeme archivistiku za pomocnú historickú vedu.

Niektoré príspevky publikované v Slovenskej archivistike možno považovať za užitočné pokusy o klasifikáciu a typológiu tak z hľadiska potrieb diplomatiky, ako aj archivistiky.³⁰

Archívne hodnotenie. Pojem hodnotenie má z archívneho hľadiska podobný význam ako pojem poznávanie. Gnozeológia a axiológia sú tými filozofickými kategóriami, pomocou ktorých archivár vytvára svoj vzťah ku komplexnému archívnemu fenoménu (archívniectvu, archívnemu systému). Tento vzťah pomenúvame archivitou (archívnosťou). Pojmy poznávanie a hodnotenie tvoria súčasť všetkých archívnych činností. Znamenajú podstatu výskumu archivistiky. Naj-

²⁸ SEDLÁK, F.: K základným otázkam archívnych fondov rodov a panstiev I. SA I, 1966/1, s. 73–97; II, SA I, 1966/2, s. 204–229.

²⁹ SEDLÁK, F.: Problematika vzťahu archivistiky k diplomatike. SA XXV, 1990/1, s. 114–120.

³⁰ RÁKOŠ, E.: Slovenské národné orgány v revolúcii 1944 – 1945. Typológia písomností. SA XIV, 1975/2, s. 23–42; Ten istý, Slovenské národné orgány a ich písomnosti I., SA XVII, 1982/2, s. 16–37; II., SA XVIII, 1983/2, s. 3–23; III., SA XIX, 1984/1, s. 29–41; Ten istý, Fondy Slovenského národného archívu (Príspevok k archívnej typológii). SA XXXIV, 1999/1, s. 7–24.

skôr poznávame archívne predmety, veci, fakty a javy. Súčasne ich hodnotíme, či sa vyznačujú archivitou, a na základe toho ich môžeme považovať za archívne fenomény. Totiž nie všetko, s čím sa archivár dostáva do styku, charakterizuje archíva. Týmto úvahám sa venuje archívna teória. Jej súčasťou je aj archívne hodnotenie v užšom slova zmysle, t. j. výber a skartácia archívnych dokumentov. Ide o proces poznávania a hodnotenia registratúr, registratúrnych dokumentov, prípadne iných predmetov, ktoré za určitých okolností môžu tvoriť archívne dokumenty, archívne fondy či archívne zbierky. Archivári poznajú proces skartácie a v archívnej praxi ho realizujú. Skartácia znamená podstatný zásah do predarchívneho organického celku, t. j. registratúry. Tento zásah do pôvodnej registratúry spôsobuje zmenu jej kvantity i kvality. Registratúra hodnotením stráca postupne svoje administratívne určenie a súčasne nadobúda inú funkčnosť, t. j. funkčnosť kultúrneho a vedeckého fenoménu, ktorý nazývame archívnym fondom. Ide však už o preskartovanú registratúru.

Hodnotiaci proces výberu a skartácie archívnych dokumentov predstavuje dôležitú činnosť archivárov a registrátorov nielen z hľadiska hodnotenia dokumentov pre účely administratívy, archívnictva, historickej vedy, ale aj z hľadiska práva. Nie je možné ignorovať záujmy občanov a štátu. Vynára sa tu množstvo otázok súvisiacich s hodnotením, ktoré riešia archivári aj za pomoci iných odborníkov. Vypracúvajú sa zásady, kritériá a metodické postupy hodnotenia. Podobne ako v iných krajinách, aj na Slovensku máme teórie hodnotenia vrátane kritérií a metód hodnotenia dokumentov.

V ostatnej časti našej štúdie o teórii archívneho fondu sme venovali pozornosť aj teóriám hodnotenia.³¹ Súčasne kladieme aj otázku, o čo sa opiera právo archivárov zasahovať do kontextu registratúrnych a archívnych informácií. Na základe čoho rozhoduje archivár o tom, ktoré úradné písomnosti (dokumenty) sa majú považovať za archívne dokumenty, a ktoré sa môžu vyradiť na znehodnotenie. Podobne je to aj s otázkou práva archivárov meniť pôvodnú štruktúru registratúry na novú štruktúru archívneho fondu. V podstate poznáme odpovede na tieto otázky. Aj ich vieme zdôvodniť. Problémové otázky v archívnom systéme však ostávajú, ba pribúdajú aj nové, najmä v spojitosti s tým, čo prináša realita informačnej a postinformačnej spoločnosti.

Obrovský, takmer nezvládnuteľný rast množstva písomných aj nepísomných dokumentov v štátnej, neštátnej i súkromnej sfére v 20. storočí spôsobil nemožnosť všetko archivovať.³² V začiatkoch tohto trendu narastania úradných písomností sa totiž viacerí archivári dožadovali preberania do archívov všetkého, čo vzniká v úradoch a inštitúciách bez výberu. Realita života však neumožnila takéto návrhy uskutočniť, keďže výstavba archívnych depozitárov by si vyžiadala azda väčšie priestory, akými sú plochy letísk a plochy cintorínov. Nehovoriac o tom, že aj z hľadiska bádania a iného archívneho využívania je požiadavka archivovania bez hodnotenia nefunkčná.

³¹ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu VI. Archívne aspekty – syntéza. SA XXXIII, 1998/2, s. 3–18.

³² Pozri aj RÁKOŠ, E.: Preberanie archívnych dokumentov do archívu. SA XXVII, 1992/1, s. 3–13.

Archívna prax. Súčasťou archívnej teórie je aj archívna prax. Význam a zmysel archivistiky vyplýva z existencie archívov a archívniectva, z ich funkčnosti a užitočnosti pre život spoločnosti. V archívnej praxi sa aplikujú poznatky archívnej teórie a metodológie. Archívnu praxou nechápeme iba vykonávanie pomocných a technických činností, ale aj vykonávanie odborne náročných prác v archívoch. Archívna prax sa dotýka všetkých oblastí archívnej reality. Vyššie sme pripomenuli skutočnosť, podľa ktorej archivistika nie je iba náukou, ktorá zhromažďuje a opisuje javy, fakty a archívne pojmy. Jej úlohou je poznané a zhromaždené fakty fundovane zhodnotiť, vysvetliť a uplatniť v archívnej realite, teda v praktických činnostiach archívov.³³ Archívne fakty definujeme ako realitu toho, čo je predmetom archívneho skúmania. Archívnymi faktami sú predmety materiálnej povahy, ktoré vo všeobecnosti nazývame archívnymi dokumentmi, archívnymi fondmi a archívnymi inštitúciami. Tieto objektivizácie archívu archivistika identifikuje, skúma, spracúva, opisuje a vysvetľuje ako vedecké fakty. Archivitou však charakterizujeme nielen materiálne predmety, veci a fakty, ale aj javy, poznatky, vzťahy, princípy, teórie a metódy, aj odborné pojmy, ktoré formou abstrakcie naplňajú predmet archivistiky. V podstate archivitou vymedzujeme a ohraničujeme pole pôsobnosti archivistiky a z veľkej časti aj celého archívniectva. Rôznorodé archívne činnosti v oblasti získavania, zhromažďovania, hodnotenia, ochrany a správy, vedecko-technického spracúvania, sprístupňovania a využívania majú svoje metodické postupy vyplývajúce z archívnej teórie, metodológie a praxe. Archívna metodika využíva poznatky empirické i teoretické. Archívna prax si vyžaduje popri základnom (teoretickom) výskume aj výskum aplikovaný. Archívna teória a prax sa dopĺňajú a vzájomne ovplyvňujú.

V súvislosti s publikovaním archívno-teoretických prác si dovoľujeme pripomenúť, že je žiaduce publikovať nové poznatky, ktoré archivári získavajú v priebehu vykonávania archívnych odborných činností v každodennej praxi archívov. Popri príspevkoch analytického charakteru (rozbory archívnych fondov) uverejňovaných v Slovenskej archivistike by sa azda mohli publikovať aj syntetické práce z archívnej metodiky a praxe, či príspevky archívno-historického charakteru, napríklad o archívoch šľachtických rodov (dejiny rodu, dejiny archívov a archívnych fondov rodu), dejiny archívnych fondov rodín, osobných archívnych fondov, aj archívnych zbierok. Publikovať by sa mali archívne inventáre ku všetkým väčším a významnejším archívnym fondom. K aktuálnym požiadavkám patria aj poznatky a skúsenosti z praxe tvorby a formovania súčasných registratúr na Slovensku z obdobia po roku 1989. V súvislosti so zmenami v oblasti správy štátu dochádza k častým zmenám aj vo sfére spisovej služby. Takmer permanentné zmeny právnických osôb v štátnej, verejnej i súkromnej sfére spôsobujú nestabilitu tvorby a formovania predarchívnych celkov – registratúr. Archivári už v blízkom čase budú nútení v archívoch riešiť otázky tvorby archívnych fondov na podstate súčasných registratúr. Možno azda očakávať, že tvorba a formovanie archívnych fondov súčasného obdobia ovplyvní archívnu

³³ Pozri poznámku č. 4.

metodiky a prax. Viaceré otázky archívnej teórie a metodológie bude nevyhnutne potrebné doplniť a azda aj nanovo formulovať. Preto je žiaduce už dnes získavať poznatky a informácie z predarchívnej oblasti, ktoré budú používať archivári v archívnej práci na budúcich archívnych fondoch. Domnievame sa, že poznatky a informácie z tejto oblasti je užitočné uverejňovať už v súčasnej archívnej tlači.

Archívne dejiny

Významnou zložkou archivistiky sú archívne dejiny, dejiny archívov, archívnictva, dejiny archivistiky a dejiny archívneho myslenia. Na Slovensku nemáme systematicky spracované archívne dejiny. Existujú však publikované práce, ktoré sa dotýkajú dejín archívov aj dejín archívnictva. Viaceré archívne publikácie obsahujú state z oblasti archívnych dejín. Taktiež archívne pomôcky, najmä sprievodcovia po archívoch a archívnych fondoch aj príležitostné publikácie o archívoch prinášajú informácie z archívnych dejín. Aj v Slovenskej archivistike nachádzame viaceré príspevky z dejín archívov i archívnictva.

Aktivity viacerých archivárov v oblasti historiografie sú chvályhodné, veď zvyšujú prestíž archívov. Treba dúfať, že archivári nezabudnú ani na archívne dejiny. Výskum archívnych dejín pomáha zveľaďovať archivistiku, najmä v jej aplikovanej podobe. Dejiny archívov aj archívnictva pozitívne vplývajú aj na historickú vedu, dejiny správy a archivistiku. Možno azda konštatovať i to, že bez pomoci historickej vedy, dejín správy a diplomatiky je výskum archivistiky nemysliteľný.

Súčasťou archívnych dejín sú dejiny archívov – inštitúcií, dejiny archívnych fondov, archívnych zbierok, dejiny archívov šľachtických rodov a panstiev, významných rodín a verejne známych osobností, taktiež aj dejiny archívnictva ako systému v štáte, dejiny archívneho myslenia a archívneho vzdelávania. Nespornou súčasťou archívnych dejín sú dejiny registratúr (predarchívnych organických celkov), bez poznania ktorých je genéza archívnych fondov nemožná. Dôkladné poznanie vývoja spisových systémov a štrukturácie slovenských registratúr v Uhorsku, Československu a v Slovenskej republike tvorí základný predpoklad archívnej metodológie a praxe.

Archívne právo

K základným zložkám archivistiky patrí aj archívne právo. Zaradenie archívneho práva k súčasťam archívnej vedy uplatňujú viacerí archívni teoretici v Európe. Druhú časť našej štúdie z teórie archívneho fondu sme venovali právnym aspektom archívneho fondu.³⁴ V citovanej práci konštatujeme, že archívne fondy majú historicko-dokumentárnu hodnotu, keďže dokumentujú právny a administratívny poriadok určitého časového obdobia na konkrétnom území a archívnymi dokumentmi súdneho charakteru aj aplikáciu právneho poriadku

³⁴ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu II. Právne aspekty archívneho fondu, SA XXX, 1995/1, s. 9–24.

v oblasti súdnictva. M. Kušík hovorí o aktívnom a pasívnom archívnom práve.³⁵ Aktívnym archívnym právom chápe archívnu legislatívu. Teda legislatívnu úpravu archívneho systému formou zákona, prípadne iného normatívneho právneho aktu. Ide najmä o právo na zriadenie archívu, jeho správu a udržiavanie, právo na úpravu archívnej organizácie, určenie práv a povinností archívov ako inštitúcií, právo na ochranu, získavanie, spracúvanie a využívanie archívov a archívnych dokumentov verejnosťou. Normatívny právny akt obyčajne reglementuje aj pôsobnosť štátnych archívov v oblasti spisovej služby a v skartačnom konaní. Súčasťou archívneho práva sú aj otázky archívov v rámci medzinárodného práva (nescudziteľnosť archívnych dokumentov, nepremlčanlivosť archívnych nárokov, právo na zadržanie archívov, reprodukčné právo a iné právne veci archívneho charakteru v medzinárodných vzťahoch).

Michal Kušík zdôrazňoval v súvislosti so špeciálnou metodológiou archivistiky právo procesné, ktoré spočíva na preukaznej sile archívnych dokumentov, ktorých právna sila mala kedysi ten istý význam ako v súčasnosti historická hodnota archívnych dokumentov. Táto právna sila a historická hodnota sa nezakladá na vlastnej hodnote jednotlivého dokumentu samého osebe, ale na jeho príslušnosti k archívu (archívnemu fondu).³⁶ M. Kušík zdôraznil archívnu skutočnosť, podľa ktorej „odtrhať archívne právo od archivistiky by neobstálo ani z hľadiska predmetu, ani pracovného postupu, lebo subjektom týchto kategórií nie je právo, ale archív. Právo je tu len cieľom, pravdaže, ako právo historické“.³⁷

Problematika archívneho práva pasívneho súvisí s archívnou teóriou, metodológiou i praxou. Množstvo archívnych dokumentov determinuje ich právna hodnota. Archívne dokumenty, ktoré vznikajú z registratúrnych dokumentov, majú spravidla právnu a administratívnu hodnotu. Táto skutočnosť sa odráža v procese hodnotenia spisových registratúr pri vykonávaní skartácie. Tie úradné písomnosti, ktoré dokumentujú právne akty, správne konanie a právne skutky, sa zvyčajne hodnotia ako archívne dokumenty.

Správa archívov

Rozvoj archívnictva a existencia množstva historických i moderných archívov na Slovensku si vynucuje potrebu riešiť organizačné, správne, riadiace i kontrolné funkcie archívneho systému. Tieto rôznorodé činnosti si vyžadujú množstvo odborných poznatkov i skúseností, nezriedka i vedecké prístupy. Nie sú to len správne, organizačné a riadiace funkcie, ale aj personálne, finančné, technické a mnohé iné činnosti súvisiace s evidenciou a kontrolou, informačnými, dokumentačnými a komunikačnými činnosťami. Súčasťou tejto zložky archivistiky je aj starostlivosť o archívnu ochranu, o rozvoj medzinárodnej spolupráce, výchovu a vzdelávanie, starostlivosť o edičnú činnosť archívov a súčinnosť pri budovaní vedeckých informačných systémov v štáte a o ďalší rozvoj aktivít archívov a archivárov v oblasti služieb občanom, štátnym a verejným inštitúciám. Archívy na

³⁵ Pozri poznámku č. 1.

³⁶ Tamže, s. 11.

³⁷ Tamže.

Slovensku sú spôsobilé okrem spracúvania a sprístupňovania archívnych dokumentov ako prameňov pre historickú vedu a iné vedy poskytnúť poznatky a informácie o doterajšom vývine správy vecí verejných. Archívy predstavujú svojimi fondmi a zbierkami nielen základňu prameňov k dejinám národa a štátu, ale v istom slova zmysle dokumentujú kontinuitu vývoja správy na území Slovenska od konca stredoveku po súčasnosť. Archivári štátnych archívov metodicky usmerňujú spisový manažment právnych subjektov štátu. Na základe existujúcich prameňov v archívoch môžu poskytovať aj náročné informácie pracovníkom riadiacej sféry v záujme tvorby kvalifikovaných rozhodnutí.

Správa archívov, ktorú považujeme za zložku archivistiky, sa vyznačuje takými funkciami, bez ktorých archívniectvo nemôže úspešne pôsobiť ako samostatný systém.

Archívografia

Archívografiu ako zložku archivistiky chápeme podstatne širšie ako archeografiu, ktorou sme označovali vydávanie archívnych dokumentov. Archívografia ako náuka o „opisovaní archívov“ zahŕňa teda nielen prípravu a vydávanie archívnych dokumentov, ale aj tvorbu a publikovanie archívnych pomôcok evidenčného a informačného charakteru, spracúvanie a publikovanie archívnych diel o archívoch, o pôvodcoch archívov, o archívnych fondoch a archívnych zbierkach, o pôvodcoch registratúr a dejinách registratúr. Želateľné sú publikácie z dejín archívov a archívniectva a iné publikácie z archivistiky aj v spojitosti s historiografiou a pomocnými vedami historickými. Ide najmä o analytické práce (rozbory archívnych fondov) a o syntetické archívno-historické diela vedeckého, didaktického i populárneho zamerania. Pochopiteľne, aj diela z archívnej teórie a praxe.

Záver

Záverom poznamenávame, že si uvedomujeme úskalia realizácie zámeru napísať vyčerpávajúcu štúdiu o archivistike. Preto svoj príspevok označujeme ako úvahu. Navrhujeme členiť archivistiku na hlavné zložky a súčasti v súlade s doterajšími poznatkami. Osobitnú pozornosť venujeme archívnej teórii a jej súčasťiam. Považujeme túto disciplínu za najdôležitejšiu súčasť archivistiky, bez ktorej by archívniectvo ako systém a archivistika ako veda tohto systému stratili svoju funkčnosť. Náš príspevok nevyčerpáva problematiku archivistiky, ani archívnej teórie v želateľnej miere. Krátky článok v odbornom periodiku nemôže v žiadnom prípade nahradiť samostatné archívne dielo. Môže však povzbudiť archivárov k tomu, aby venovali väčšiu pozornosť štúdiu publikovaných prác o archivistike v domácej a zahraničnej tlači. Nazdávame sa, že o funkčnosti archivistiky nie je potrebné neustále sa presviedčať. Skôr je žiaduce pripraviť a vydať monografiu o archivistike.

Dúfame, že naša úvaha prispeje k príprave takéhoto archívneho diela.

BETRACHTUNGEN ZUR ARCHIVISTIK

Elo Rákoš

Der Autor stellt in seinem Beitrag Überlegungen zur Archivwissenschaft – der Archivistik, ihrer Entstehung und Entwicklung in den zurückliegenden fünfzig Jahren in der Slowakei an. Eine stärkere Entwicklung der Archivistik setzte in der Slowakei erst in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts ein. Das hing mit der Organisierung des staatlichen Archivwesens, der Errichtung von Archivinstitutionen und dem Beginn der archivari-schen Ausbildung an der Universität in Bratislava seit 1950 zusammen. Einen positiven Einfluss auf die Entwicklung der Archivistik hatte auch der Beginn der Herausgabe eines eigenen Facharchivperiodikums in der Slowakei mit dem Titel *Slovenská archivistika* (Slowakische Archivistik). Das Gesetz über das Archivwesen in der Slowakei von 1975 verankerte bei den Aufgaben der Archive auch die wissenschaftliche Forschungstätigkeit im Bereich des Archivwesens und der historischen Hilfswissenschaften. Im Slowaki-schen Nationalarchiv wirkt schon mehrere Jahre eine eigene Stelle für archivwissen-schaftliche Forschung. In den Anfängen der Tätigkeit der staatlichen Archive arbeiteten die Archivare bei der Bearbeitung, Erschließung, dem Schutz und der Verwendung von Archivdokumenten zugleich an der Publizierung von Archivhandbüchern und bedeuten-deren Archivhilfsmitteln. Die archivwissenschaftliche Erforschung richtet sich seit ihren Anfängen insbesondere auf Archivtheorie, Methodologie und Praxis.

Aufgrund der Erfahrungen und Erkenntnisse aus der Archivpraxis schlägt der Autor vor, die Archivistik in folgende Disziplinen zu gliedern: Archivtheorie, Archivgeschich-te, Archivrecht, Archivverwaltung und Archivwesen sowie Archivographie. Die Haupt-komponente der Archivistik – die Archivtheorie untergliedert er noch in folgende Be-standteile: theoretische Archivistik, Archivmethodologie, Archivterminologie, Archiv-typologie, Archivbewertung und Archivpraxis.

Der Autor widmete sich, außer seiner langjährigen Praxis im Slowakischen National-archiv, der Archivtheorie, über die er mehrere Beiträge in der *Slovenská archivistika* veröffentlichte. Deshalb widmet er sich auch in dem vorlegenden Beitrag gerade diesem Thema, das zu seinen Forschungsaufgaben gehört.

Die Erkenntnisse über die Entstehung und Entwicklung der slowakischen Archivbe-stände und Archivdokumente aus der Epoche der Neuzeit ermöglichen ihm zu konstatie-ren, dass eine gewisse spezifische Entwicklung in der Akten- und Archivtradition in der Slowakei und möglicherweise auch in ganz Ungarn existiert. Die Spezifika der Entwick-lung der Aktenregistraturen auf diesem Gebiet beeinflussen die Genese und Formierung von Archivbeständen in den Archiven. Auch deshalb ist es notwendig, der archivtheore-tischen Forschung, der Geschichte der Urheber der Registraturen und den Aktensyste-men eine angemessene Aufmerksamkeit zu widmen. Der Autor betont zugleich die Pflicht, das Archivprovenienzprinzip und die grundlegenden Archivmethoden zu akzep-tieren.

Übersetzt von Ute Kurdelová

VÝSADY O POUŽÍVÁNÍ FARBY PEČATNÉHO VOSKU PRE MESTÁ (Výsady pre Žilinu z rokov 1523 a 1533)

VLADIMÍR RÁBIK

Rábik, V.: Privileges of the Use of the Colour of Seal Wax for Towns (Žilina Privileges from 1523 and 1533). Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 1, 2003, p. 32–45.

The study analyses the privileges of Žilina from 1523 and 1533 awarded by Hungarian rulers to Žilina burgesses to use green and white seal wax at administration activities. The award of both privileges was the act of social humbling of the town which had developed success fully since 14th century as royal town but during the reign of Luis II (Ľudovít II.) it became the property of the magnate family Zápoľský and this led to lower judicial position of Žilina as feudal town. The copies of both documents from 1523 and 1533 are enclosed.

PhDr. Vladimír Rábik, Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Významnou súčasťou mestských privilégií v Uhorsku už od 15. storočia sú výsady, oprávňujúce používanie rôznofarebného vosku v administratívnej činnosti mestských kancelárií. Napriek tomu, že ide v oblastiestskej sigilografie nepochybne o zaujímavý jav, doterajšia odborná verejnosť si túto problematiku všimla len okrajovo, pričom sa takmer výlučne venovala len problematike výsadného červeného pečatného vosku.¹

V prítomnej štúdii sa analyzujú výsady Žiliny udeľujúce právo používať v kancelárskej činnosti zelený a biely pečatný vosk, na ktoré dostali žilinskí mešťania privilégiá od uhorských panovníkov Ľudovíta II. v roku 1523 a Jána Zápoľského v roku 1533.

Treba však zdôrazniť, že v doterajšej literatúre o dejinách mesta Žiliny sú o uvedených privilégiách len stručné, neúplné a často protirečiacie informácie. Už A. Lombardini vo svojej práci z roku 1874 uvádza len privilégium z roku 1523, ktoré interpretuje ako právo Žilinčanov pečatiť výsadným červeným voskom namiesto bieleho vosku, ktorým údajne pečatili dovtedy svoje písomnosti.²

¹ So zreteľom na uvedenú problematiku pochádzajú z nášho prostredia len štúdie SZENTPÉTERY, I. jr.: A vörös viaszpecsét bizonyító ereje a középkorban. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest 1938, s. 440–453. LAMOŠ, T.: Červená pečať kremnickej kancelárie. Historica Slovaca IV–V, 1945–1946, s. 228–238. Stručné údaje o udelení týchto výsad možno nájsť aj v práci NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972.

² LOMBARDINI, A.: Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny. (Na základe listín mestského archívu). Martin 1874, (Žilina 1948), s. 14. Práca je v skutočnosti výťahom a doslovným slovenským prekladom latinského rukopisného diela dlhoročného archívára Žiliny Ľudovíta Stáreka, ktoré dokončil niekedy v rokoch 1852 a 1853. Porov. MARSINA, R.: O prameni Lombardiniho dejín Žiliny. Historické štúdie VI, 1960, s. 303–310.

Naproti tomu A. Stránsky vo svojom diele z roku 1948 už spomína obe privilégia z rokov 1523 a 1533, no tieto podľa neho dávali Žiline právo používať len zelený vosk.³ Údaje oboch autorov spomína vo svojej práci o obecných erboch aj J. Novák, avšak bez vlastného overenia prameňov.⁴ Najpresnejšie údaje prináša vo svojej práci len J. Fojtík, ktorý správne interpretoval obe výsadné listiny Žiliny a upozornil i na nesprávne informácie u Lombardiniho, no celej problematike sa bližšie nevenoval.⁵ Napokon informáciu len o výsade pečatiť zeleným voskom z roku 1523 prináša aj monografia Žiliny z roku 1975.⁶

Obe výsadné listiny sa do dnešných dní zachovali v Archíve mesta Žiliny, a tak možno pomerne presne interpretovať nielen ich obsah, ale aj širší súvis s dejinami mesta a vývojom pečatenia v Uhorsku. Na základe celkového vývoja žilinskej mestskej pečate však možno tiež doložiť, že práve udelením oboch týchto výsadných privilegiálnych listín došlo k významnému medzníku v dovtedajšej kancelárskej činnosti mestskej kancelárie Žiliny a akoby symbolicky tak uzatvárajú dovtedajšiu starú stredovekú prax Žiliny v pečatení svojich písomností.

Treba však povedať, že rôzne farbený vosk sa v Európe ako módný prvok objavuje už od 1. polovice 12. storočia, no spočiatku nevyjadroval žiadne špecifiká či výsadnosť používateľov. Rozhodoval predovšetkým kancelársky úzus tej ktorej vydavateľskej inštitúcie, a tak sa napríklad zaužívalo používanie zeleného vosku u francúzskych kráľov, čierny vosk bol zase charakteristický pre pápežskú kúriu či veľmajstrov Radu nemeckých rytierov a pod. Až od konca 14. storočia sa postupne presadzuje myšlienka hierarchického postavenia jednotlivých farieb pečatného vosku, pričom za najvýsadnejšiu sa považovala farba červená a v pomyselnom rebríčku ďalej nasledovali zelená, biela a čierna.⁷ V Uhorsku sa používanie červeného pečatného vosku ako symbolu výsadnosti okrem panovníka zaužívalo zrejme spontánne najmä vo vydavateľskej činnosti predstaviteľov krajinskej správy (palatín, krajinský sudca, taverník, personál, župani a pod.). Osobitné uplatnenie našlo aj pri pečatiach cirkevných hodnostárov už v 14. storočí, teda predovšetkým u používateľov tzv. autentických pečatí.

Významné a privilegované mestá v Uhorsku, ktorých postavenie sa po vydaní Žigmundovho dekrétu v roku 1405⁸ stabilizovalo vo forme ďalšieho privilegova-

³ STRÁNSKY, A.: Žilina a jej história. Žilina 1948, s. 26.

⁴ NOVÁK, J.: Slovenské, s. 398, v pozn. 1.

⁵ FOJTÍK, J.: Mestské a obecné pečate Trenčianskej župy. Bratislava 1974, s. 18, 229, obr. č. 3 (repro listiny z roku 1523).

⁶ HALAJ, D. – MARSINA, R. a kol.: Žilina dejiny a prítomnosť. Martin 1975, s. 54 (autor príslušnej časti R. Marsina).

⁷ Porov. KREJČÍK, T. – KREJČÍKOVÁ, J.: Úvod do české sfragistiky. Ostrava 1989, s. 14. HLAVÁČEK, I.: Sfragistika. In: HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 1993, s. 276. BUBEN, M.: Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a reálie. Praha 1994, s. 333–334. KREJČÍK, T.: Pečeť v kultuře středověku. Ostrava 1998, s. 65.

⁸ Porov. Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 196–198. LEHOTSKÁ, D.: Vývoj mestského práva na Slovensku. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica X, 1959, s. 103–106.

ného stavu uhorskej spoločnosti, sa od polovice 15. storočia tiež usilovali získať výsadu pečatiť svoje písomnosti červeným voskom, aby tak mohli aj symbolicky vyjadriť svoj privilegovaný status. Najstarší doklad na takéto privilégium na území Slovenska nachádzame v erbovej listine mesta Košíc zo 7. februára 1453, ktorou kráľ Ladislav V. okrem polepšeného erbu povolil košickým mešťanom používať aj červený vosk.⁹ Len o štyri mesiace neskôr, 5. júna 1453 výsadu červeného pečatného vosku spolu s erbovou listinou získal aj Bardejov.¹⁰ V roku 1456 túto výsadu získala Kremnica¹¹ a v roku 1459 aj Bratislava.¹² Vo všetkých týchto prípadoch sa pritom právo používania červeného pečatného vosku odvolávalo na zvyk mesta Budína. Niekedy pred rokom 1455 výsadu červeného pečatného vosku spolu s erbom musela získať aj Levoča, no erbová listina zhorela pri požiari mesta v roku 1550.¹³ V roku 1463 výsadu červenej pečate získal aj Kežmarok¹⁴ a do konca 15. storočia – v roku 1496 aj Banská Štiavnica.¹⁵ Vo všetkých prípadoch sa právo na červený vosk spájalo s postavením kráľovských miest.

Zo zachovaných prameňov možno pomerne spoľahlivo konštatovať, že Žilina v priebehu 15. storočia tiež prežívala obdobie relatívneho rozkvetu a prosperity, a to tak v hospodárskej oblasti, ako aj v nadobúdaní výsadnejšieho právneho postavenia. Symbolicky to azda prezrádza i skutočnosť, že žilinskí mešťania ako obyvatelia jediného mesta na Slovensku v stredoveku, v ktorom existovala inštitúcia fojta (dedičného richtára), boli schopní niekedy v období rokov 1474–1475 svojpomocne tento úrad vykúpiť a zabezpečiť si tak plnú účasť na správe mest-

⁹ Archív mesta Košíc, Tajný archív – C, Insignia, Nr. 3. TUTKÓ, J.: Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve. Kassa 1861, s. 222–224. KEMENY, L.: Kassa város czimerleveli. Turul 23, 1892, s. 169–170. NOVÁK, J.: Slovenské, s. 210. Najnovšie KIRST, J.: Erb mesta Košíc. Košice 1994, s. 14–16.

¹⁰ WAGNER, C. (ed.): Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posonii et Cassoviae MDCCLXXX, s. 113–115, č. XII. IVÁNYI, B.: Bártfa szabad királyi város levéltára. I. 1319–1501. Budapest 1910, s. 114, č. 695.

¹¹ Štátny archív (ďalej ŠA) v Banskej Bystrici, Pobočka v Kremnici, fond Magistrát mesta Kremnice, Tom. I., Fons 1, Fasc. 1, Nr. 39. Podrobnejšie LAMOS, T.: Červená pečať, s. 228–238.

¹² Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, fond Mesto Bratislava, inv. č. 1006.

¹³ Levoča dostala 12. augusta 1550 od Ferdinanda I. novú erbovú listinu aj s potvrdením výsady na červený pečatný vosk (ŠA v Levoči, fond Magistrát mesta Levoče, sign. X, D.1, Nr. 2), pričom sa v nej konštatuje, že pôvodná erbová listina zhorela pri požiari v tom istom roku. Možno sa dôvodne domnievať, že jej vydavateľom bol asi Ladislav V., a k jej udeleniu muselo dôjsť niekedy pred rokom 1455, pretože z tohto roku pochádza najstarší známy doklad na použitie červeného pečatného vosku mestskou kanceláriou Levoče (ŠA v Prešove, Pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejova, Nr. 813. IVÁNYI, B.: Bártfa, s. 130, č. 806). Porov. aj ŽIFČAK, F.: K počiatkom levočského erbu. In: Heraldika na Slovensku. Zost. M. Šišmiš. Martin 1997, s. 57, ktorý predpokladá udelenie armálesu medzi rokmi 1447 a 1455.

¹⁴ ŠA v Levoči, Pobočka Poprad, fond Magistrát mesta Kežmarok (ďalej MMK), Perg. IX. 1463 (A). Tam aj konfirmácia od Ferdinanda III. v troch exemplároch (B1–B3) z 31. januára 1655 (MMK B, E, F 1655 31. 1.).

¹⁵ ŠA v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Štiavnica, Magistrát mesta Banská Štiavnica (materiál vrátený z Maďarského krajinského archívu v Budapešti), sign. II. - 35, kart. č. 9.

ských záležitostí.¹⁶ Takmer celý stredovek, s výnimkou skoro dvadsaťročného obdobia v násilnom panstve veľmoža Matúša Čáka Trenčianskeho v rokoch 1302–1321, podliehala Žilina len súdnej právomoci kráľovskej koruny. Zaručovali jej to zrejme už od konca 13. storočia najstaršie (ale inak neznáme) výsady, udelené komunitě hostí a ich dedičnému richtárovi, ktoré však ešte ďalej rozšíril 12. júla 1321 kráľ Karol Róbert pri osobnej návšteve mesta. Zdôraznil pritom výlučnú príslušnosť žilinských mešťanov ku kráľovskej korune.¹⁷ Práve na toto postavenie žilinských mešťanov už od vzniku ich privilegovaného právneho spoločenstva hostí a pôvodného obyvateľstva koncom 13. storočia upozorňuje aj známy erb mesta. Jeho korene sú v staršom variante uhorského štátneho znaku a do dnešných dní ho tvorí v zelenom poli zlatý dvojramenný kríž s koreňmi, sprevádzaný v horných rohoch dvoma šesťcípimi hviezdami.¹⁸

Tak ho nachádzame v ranogotickom trojuholníkovom štíte už na najstaršej mestskej pečati, zachovanej na listine z 8. marca 1379. Žilinský dedičný richtár, konsuli, prisažní a celá obec žilinských mešťanov v nej žiadajú richtára a prisažných mesta Krupiny o zaslanie kópie ich mestského práva, pre ktoré sa rozhodli potom, čo uhorský kráľ Ľudovít zakázal Žilinčanom dovtedajšie užívanie tešínskeho práva a schválil ich voľbu krupinského práva.¹⁹ Pečať okrúhleho tvaru s Ø 60 mm je na listine privesená na prúžkoch pergamentu a odtlačená je do prírodného nefarbeného vosku, no pôsobením oxidačných účinkov vzduchu časom už mierne stmavla. Okrem popísaného štítu, centrálne umiestneného v pečatnom poli pečate, jeho zvyšnú časť (po stranách štítu a nad ním) vyplňajú rastlinné úponky. Kruhový opis pečate umiestnený v perlovci tvorí sústredený gotický majuskulný nápis uvádzaný krížom + SIGILLVM : CIVIVM : DE : ZILINA. Dnes prevláda všeobecne akceptovaný názor, že typárium tejto pečate vzniklo už niekedy koncom 13. storočia.²⁰

Niekedy začiatkom 15. storočia si dali žilinskí mešťania vyhotoviť novú mestskú pečať s mierne upraveným obsahom erbu, keď pôvodné hviezdy nahradili štylizovanými heraldickými ružami a o málo sa zredukoval aj jej priemer na 55 mm. Celkovo však nová pečať bola len napodobeninou pôvodnej pečate mesta, no v dokonalejšom vyhotovení. Odrážala tak už módnejšiu dobovú umeleckú

¹⁶ Bližšie porov. MARSINA, R.: Žilina v období včasného a vrcholného feudalizmu. In: HALAJ, D., MARSINA, R. a kol: Žilina dejiny a prítomnosť. Martin 1975, s. 51–55.

¹⁷ ŠA v Bytči, Pobočka Žilina, Archív mesta Žiliny (ďalej AMŽ), Archivum secretum (ďalej AS), Nr. 33. Listina sa zachovala v confirmácii od kráľovnej Márie z 2. júna 1384. SEDLÁK, V. (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. Bratislavae 1987, s. 303–304, č. 673.

¹⁸ PASTOREK, I.: Erb mesta Žiliny. Vlastivedný zborník Považia X, 1970, s. 27–33. NOVÁK, J.: Slovenské, s. 398. Najnovšie VRTEĽ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 60.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár (ďalej MOL DL) 42 119 (Fotokópia v HÚ SAV v Bratislave).

²⁰ PASTOREK, I.: Erb, s. 30. NOVÁK, J.: Slovenské, s. 398. Najnovšie RÁBIK, V.: Vývoj pečate mesta Žiliny do roku 1848. In: Žilina v slovenských dejinách. Zost. R. Marsina – P. Štanský. Zborník príspevkov z rovnomennej vedeckej konferencie zo 7. mája 2001 v Žilinskej radnici. Žilina 2002, s. 51–52.

a výtvornú slohovú orientáciu vrcholnej gotiky. Zatiaľ najstarším zisteným použitím tejto pečate je listina z roku 1421, ktorú vydala žilinská mestská rada vo veci usporiadania dedičstva medzi potomkami nebohého žilinského fojta Jána. Podľa koroboračnej formuly listiny bola spečatená „*obnovenou väčšou pečaťou mesta*“.²¹ Túto pečať už bezpečne nachádzame na listine z roku 1430, ktorou žilinská mestská rada potvrdzuje svojho spolumešťana Jána Hrušku v držbe majetku, nazývaného Lúka. Ako sa v listine konštatuje, ide tiež o privesenú väčšiu mestskú pečať, odtlačenú „v hmote“ (prírodného) vosku.²² Aj z ďalších známych (skromne zachovaných) stredovekých sfragistických dokladov mestskej pečate z rokov 1472,²³ 1503,²⁴ a 1513²⁵ vysvitá, že Žilina používala počas celého obdobia stredoveku výlučne len prírodný vosk bez použitia farbiacich prísad, a rovnako tak sa držala aj používania jedného typárika mestskej pečate zo začiatku 15. storočia. Ako však dosvedčujú ďalšie doklady použitia mestskej pečate, v 16. storočí došlo v kancelárskej praxi Žiliny k významným kvalitatívnym zmenám, ktoré mali za následok opustenie viac ako dvestoročnej tradície v ikonografii mestskej pečate a napokon aj prirodzenej farby pečatného vosku. Je nepochybné, že išlo aj o dôsledok zmeny spoločensko-právneho postavenia Žiliny v tomto období, keď mesto v zápase s okolitou mocnou šľachtou v dobe všeobecného úpadku kráľovskej moci v Uhorsku postupne stráca dovtedajšie postavenie kráľovského mesta.

V roku 1509²⁶ sa ešte žilinským mešťanom podarilo obhájiť svoje postavenie voči Jánovi Podmanickému, ktorý v roku 1508 získal od panovníka Vladislava II. donáciu na Strečnianske panstvo, ku ktorému už mala patriť aj Žilina.²⁷ Úspešní boli aj v roku 1519, keď vzájomné spory vyvrcholili až do ozbrojených potýčok medzi mešťanmi a služobníkmi Michala Podmanického.²⁸ V roku 1520

²¹ AMŽ, B, Nr. 177; „Wir Rattmanne der Stadt Selleine ... habe werneuntes grösser Stadt Insigill an dieses brieff lassen“. Listina sa zachovala v jednoduchom odpise zo 17. storočia. Na jej chrbte je informácia, že bola spečatená privesenou mestskou pečaťou (sub pendentem sigillo civitatis). Túto informáciu potvrdzuje aj iný súpis listín a ich obsahov, dokazujúcich práva Žilinčanov na dediny Krásno nad Kysucou, Závodie, Horelica a Oščadnica, vyhotovený 25. júna 1695 palatínom vyslaným sudcom, kde sa tiež uvádza, že táto listina bola „sub pendentem sigillo“. AMŽ, B, Fasc. 3, Nr. 14. RABIK, V.: Vývoj pečate mesta Žiliny, s. 61.

²² AMŽ, AS, Nr. 12; „presentam paginam nostro pendentem in massa sigillo maiori commissimus insignire“.

²³ MOL DL 17 302; „...pro lepszé gístotu swu vlastni peczet kterzys uzywamy ktomuto listu przy tisknutí (!) gsme kazali“. Listinu publikovali CHALOUPECKÝ, V. (ed.): Středověké listy ze Slovenska. Bratislava – Praha 1937, s. 123, č. 149. KNIEZSA, S. (ed.): Středověké české listiny. Budapest 1952, s. 24, č. 11.

²⁴ ŠA v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Štiavnica, Magistrát mesta Banskej Štiavnice (ďalej MBŠ), I.-348, kart. č. 2.

²⁵ ŠA v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Štiavnica, MBŠ, I.-296, kart. č. 2.

²⁶ LUKINICH, I. (ed.): A Podmanini Podmaniczky – család oklevéltára I. 1351–1510 (ďalej LUKINICH, Podmaniczky). Budapest 1937, s. 571–574, č. 295. Porov. aj AMŽ, AS, Nr. 61.

²⁷ LUKINICH, Podmaniczky, I, s. 559–560, č. 288.

²⁸ LUKINICH, Podmaniczky, II, Budapest 1939, s. 239–242, 257–260, č. 97 a 104. K celej situácii bližšie porov. MARSINA, R.: Žilina, s. 52–54.

sa však Strečnianskeho panstva i Žiliny so súhlasom panovníka Ľudovíta II. zmocnili Ján a Juraj Zápoľskovci, a to i napriek opakovaným a dôrazným protestom Pongrácovcov, ktorým Ľudovít II. daroval Strečno len krátko predtým. Celá situácia verne odrážala všeobecnú anarchiu v krajine a svojvôľu Zápoľskovcov v tomto období, čo malo za následok aj faktickú zmenu právneho postavenia Žiliny na zemepanské mesto.²⁹

V tejto spoločenskej situácii dňa 5. novembra vydáva uhorský panovník Ľudovít II. v Bratislave listinu, vyhotovenú v privilegiálnej forme, podľa ktorej udeľuje žilinským mešťanom výsadu – parafrázujúc text listiny, „*aby po všetky budúce časy svojou mestskou pečaťou, ktorú až dosiaľ používajú, boli povinní pečatiť voskom zelenej farby všetky nimi vydané listiny, nech by sa dotýkali akejkoľvek ich záležitosti, a takouto pečaťou a voskom účinne preukazovali právnú silu a vierohodnosť svojich listín tak, ako sa tieto prejavujú v listinách a pečatiach iných miest, používajúcich podobnú farbu pri pečatení*“.³⁰ Ako sa v listine zdôrazňuje, celý vydavateľský akt sa udial na výslovnú žiadosť sedmohradského vojvodu, večného spišského župana a komesa Sikulov Jána Zápoľského, no panovník osobitne zohľadnil aj „*rýdzosť vernosti a vytrvalosť neochvejnej zbožnosti*“, ktorú zachovávali žilinskí mešťania nielen voči nemu, ale aj voči jeho predchodcom a svätej uhorskej korune. Napokon ešte zdôrazňuje, že s ohľadom na uvedené chce žilinských mešťanov poctiť dobrodením kráľovskej láskavosti, „*aby sa tak ako až dosiaľ týmto výnosom posilňovali (byť) čistejší v horlivosti vo viere a zapálení v ochote*“. Za povšimnutie stojí skutočnosť, že žiadateľom o túto výsadu neboli priamo žilinskí mešťania, ale sedmohradský vojvoda Ján Zápoľský, ktorý sa usiloval uplatňovať svoje právne pochybným spôsobom nadobudnuté vlastníctvo nad Žilinou. Je nepochybné, že v pozadí vydania tohto privilegia stál predovšetkým samotný Ján Zápoľský, keďže za vtedajšej spoločenskej situácie v krajine sotva možno očakávať, že 17-ročný Ľudovít II. týmto privilegiom sledoval akési cieľavedomé povýšenie Žiliny. Práve opakované a zdôrazňované pasáže textu listiny o vernosti a ochote žilinských mešťanov výrečne poukazujú na pravé pohnútky žiadateľa o privilegium Jána Zápoľského, ktorému Žilinčania zrejme odopierali bezpodmienečnú poslušnosť s odkazom na dávno udelené výsady. Možno len vysloviť dôvodný predpoklad, že zabezpečenie udelenia výsady o pečatení zeleným voskom (inak v tomto období len zriedkavo udeľovanej) malo byť pre Žilinčanov istým spoločenským ponížením a symbolickým zdôraznením ich nového právneho postavenia zemepanského mesta.

V tomto období bolo už totiž za výsadné všeobecne pokladané len udelenie práva na používanie červeného pečatného vosku, ktoré sa už od polovice 15. storočia spájalo s postavením slobodných kráľovských miest. V sledovanom období získal napríklad výsadu pečatiť svoje písomnosti červeným voskom podľa vzoru

²⁹ Tamže, s. 54. BARTL, J.: K problému diferenciacie miest a mestečiek na kráľovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia. In: Vývoj správy miest na Slovensku. Zost. R. Maršina. Martin 1984, s. 73–74.

³⁰ AMŽ, AS, Nr. 23. Porov. v prílohe č. 1.

iných slobodných kráľovských miest v roku 1508 Prešov,³¹ v roku 1510 Krupina,³² v roku 1516 Banská Bystrica,³³ v roku 1524 Skalica,³⁴ v roku 1527 Trenčín.³⁵ Podobne v roku 1533 aj Sabinov, pričom panovník Ferdinand I. zdôraznil, že sabinovskí mešťania až do udelenia jeho privilégia používali pri pečatení svojich písomností len zelený vosk.³⁶

Okrem žilinskej výsadnej listiny z roku 1523 poznáme podobnú výsadu pečatenia zeleným pečatným voskom z územia dnešného Slovenska už len v dvoch ďalších prípadoch. Prvým je listina kráľa Vladislava II. z 11. augusta 1503, ktorou na žiadosť zemana Ondreja z Oslian, prednesenej v mene richtára, prisázných a všetkých sedliakov a obyvateľov z jeho mestečka Oslany v Tekovskej župe, renovuje starý osliansky erb udelený dávnejšie uhorskými panovníkmi. Obyvatelia Oslian mali naň aj erbovú listinu, ktorá však zhorela počas minulých rušných rokov v bojoch o uhorský trón (v rokoch 1490–1492), a zároveň tiež udeľuje obyvateľom Oslian aj výsadu pečatiť všetky svoje listiny zeleným pečatným voskom, ako aj výsadu usporiadať tri výročné jarmoky.³⁷

Ďalším príkladom je výsadná listina Ferdinanda I. z 2. novembra 1559, ktorou panovník daruje dedinu Domanižu (possessionem Domanys) v Trenčianskej župe na vlastnú žiadosť zvolenému päťkostolskému biskupovi a kráľovskému sekretárovi Jurajovi Draškovičovi a jeho bratom Gašparovi a Martinovi, ako aj ich príbuznej Helene Draškovičovej. Panovník ňou tiež udeľuje Domaniži dva výročné jarmoky, ako aj výsadu pečatiť všetky písomnosti zeleným pečatným voskom a erb.³⁸

V oboch uvedených prípadoch však udelenie výsady zeleného pečatného vosku symbolicky vyjadrovalo zároveň i nové postavenie oboch sídlisk ako mestiečiek – oppid, na ktoré aspirovali. Vidieť to z ich označenia, keď sa síce Oslany už uvádzajú ako oppidum, no ich obyvatelia aj ako sedliaci (coloni). V prípade Domaniže to vidieť ešte zreteľnejšie, keďže vo výsadnej listine je označená iba ako possessio – dedina. V oboch prípadoch išlo teda o spoločenské povýšenie sídlisk, čo však už nebolo adekvátne v prípade Žiliny. Najneskôr začiatkom 14. storočia už bola Žilina vnímaná ako mesto – civitas (prípadne civitas regia),

³¹ IVÁNYI, B: Eperies czímerei és pecsétjei. Turul 29, 1911, s. 25–26. Tenže: Eperies szabad királyi város levéltára I, 1245–1526. Szeged 1931, s. 375, č. 966.

³² ŠA v Banskej Bystrici, Pobočka Zvolen, fond Mesto Krupina, sign. I-A-23, inv. č. 32.

³³ ŠA v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Bystrica, fond Mesto Banská Bystrica, Fasc. 2, Nr. 7-S.

³⁴ ŠA v Bratislave, Pobočka Skalica, fond Mesto Skalica, listiny 1389–1844, inv. č. 19, sign. 17.

³⁵ ŠA v Bratislave, Pobočka Trenčín, fond Magistrát mesta Trenčína (ďalej MG TN), Nr. 120.

³⁶ WAGNER, C. (ed.): Diplomatarium comitatus Sarosiensis, s. 203–204.

³⁷ ŠA v Nitre, Zbierka listín Nitrianskej župy, č. 102 (st. sign. Fasc. 12, Nr. 4). Text listiny sa zachoval v konfirmácii Maximiliána II zo 4. mája 1565, ktorej text sa zachoval až v ďalšej konfirmácii Leopolda I. z 23. novembra 1697.

³⁸ ŠA v Bytči, Pobočka Považská Bystrica, fond Mestečko Domaniža, č. 1. Podrobnejšie porov. RÁBIK, V.: Výsadná listina mestečka Domaniže z roku 1559. (Diplomaticko-paleografická a obsahová analýza). Vlastivedný zborník Považia XXI, 2002, s. 214, 216–217, č. 1.

a teda ani udelenie výsady zeleného pečatného vosku nemohlo byť symbolickým aktom jej povýšenia, skôr naopak.

Je pozoruhodné, že jestvujúce doklady potvrdzujú, že Žilinčania spočiatku vôbec neuplatňovali udelenú výsadu zeleného pečatného vosku, čo je tiež výrečným svedectvom o „výsadnosti“ takéhoto privilégia. Tento stav pritom preukázateľne trval až do konca roku 1531, ako o tom ešte bude reč nižšie.

To, že vôbec došlo k udeleniu výsady o zelenom pečatnom vosku môže tiež naznačovať, že žilinskí mešťania (azda už od začiatku 16. storočia) sa naozaj aktívne usilovali nadobudnúť výsadu, no nie zeleného, ale skôr červeného pečatného vosku. Chceli tak symbolicky vyjadriť svoje postavenie slobodného kráľovského mesta, na ktoré nepochybne aspirovali, výsledok bol však v dôsledku opísaných udalostí opačný.

Udelené privilégium o používaní zeleného pečatného vosku však nebolo v tomto období jediným zásahom do vtedajšej kancelárskej praxe Žiliny (a symbolicky aj do jej spoločenského postavenia), i tu však v pozadí stáli neutešené spoločenské pomery.

Po bitke pri Moháči 29. augusta 1526 a v následnom boji o uhorskú korunu medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom I. Habsburským sa postavenie Žiliny ako zemepanského mesta ešte viac prehĺbilo, keď najskôr ešte koncom roka 1526 Ján Zápoľský záložoval Žilinu za 13 000 zlatých svojmu prívržencovi Burianovi Svetlovskému z Vlčnova a v roku 1528 ju napokon daroval spolu s Oravským hradom a Strečnom Petrovi a Mikulášovi Kostkovcom.³⁹

Zrejme v dôsledku ďalšieho potláčania pôvodných výsad novými majiteľmi mesta žiadali v roku 1533 žilinskí mešťania, zastúpení richtárom Mikulášom Melchiorom a prisáznym Jurajom Abrahámom, kráľa Jána Zápoľského o potvrdenie ich najvýznamnejších privilégií, čomu panovník aj vyhovel svojou konfirmačnou listinou z 1. apríla z uvedeného roka, vyhotovenou v privilegálnej forme v Budíne.⁴⁰ Pozoruhodný je však záverečný pasus samotnej konfirmácie, ktorý je už vlastným príspevkom Jána Zápoľského k žilinským výsadam. V ňom totiž panovník po zvyčajnej štylistickej a všeobecnej formulácii, podľa ktorej uvedené privilégia potvrdzuje a obnovuje len pod podmienkou nepoškodiť práva iných, ktorá však v danej situácii tiež invokuje i svoj špecifický význam.⁴¹ Osobitne tiež zdôrazňuje, že žilinskí mešťania získali od jeho predchodcu v kráľovskom úrade Ľudovíta II. aj výsadu o používaní zeleného vosku pri pečatení svojich písomností, čo však, ako vyplýva z vlastnej žiadosti zástupcov žilinskej komunity, zachytenej v úvodnej časti listiny, už Žilinčania nežiadali konfirmovať. Panovník však ďalej uvádza, že zelený vosk Žilina používala aj doteraz, no

³⁹ ŠTANSKÝ, P.: Žilina za neskorého feudalizmu (1526–1848). In: HALAJ, D. – MARŠINA, R. a kol: Žilina, s. 57. LOMBARDINI, A.: Stručný dejepis, s. 14.

⁴⁰ AMŽ, AS, Nr. 17. Porov. v prílohe č. 2.

⁴¹ Tamže; „prescriptas litteras ... veritas acceptamus, approbamus et ratificamus ac dictis civibus et toti communitati dicti oppidi Solna ... innovando perpetuo valituras confirmamus salvo iure alieno“.

na poníženú žiadosť (!) Žilinčanov im povoľuje, aby mohli svoje písomnosti pečatiť aj bielym pečatným voskom „*tak ako ho i oddávna používajú*“.⁴²

Zaužívaná prax pečatenia písomností žilinského magistrátu sa však oproti stredovekému spôsobu v tomto období ešte vôbec nezmenila, pretože Žilinčania nielenže nikdy nepoužívali biely pečatný vosk, ako to tvrdí vo svojej listine Ján Zápoľský, ale v tomto období sa ani vôbec neriadila privilegiom Ľudovíta II. z roku 1523 o používaní zeleného pečatného vosku. Potvrďuje to aj listina zo 6. novembra 1531, ktorou žilinský dedičný richtár (fojt) a rada mesta dosvedčujú, že Matej Tretiak predal úrad stráňavského dedičného richtára so všetkými požitkami patriacimi k nemu, a ktorý predtým kúpil od svojej matky Barbory, stráňavskej richtárky, bratom Jakubovi a Štefanovi Kodrvancovcom za 144 zlatých.⁴³ Listina je písaná archaickou češtinou s početnými slovakizmami, na dnes už vlhkosťou dosť poškodenom pergamene so zle čitateľným písmom. Spečatená bola pôvodne cez pliku privesenou mestskou pečaťou, ktorá neskôr odpadla, no opätovne bola sekundárne privesená i za cenu jej ďalšieho poškodenia (v spodnej časti poľa kruhopisu bola prevrtnaná a hnedou šnúrkou privesená na listinu cez pôvodné zárezy na plike).

Pečať na listine je okrúhla s Ø 55 mm, odtlačená do tmavohnedého prírodného vosku. Vzhľadom na uvedený zásah je však dnes už dosť poškodená, ošúchaná a po okrajoch i miestami poodlamovaná. Zo sústredeného gotického majuskulného kruhopisu možno čítať len niekoľko litier na jeho začiatku a konci: + SIGILLV ... LINA. Napriek uvedenému ju však možno nepochybne stotožniť s odtlačkom stredovekého typária (chronologicky druhého najstaršieho známeho) asi zo začiatku 15. storočia. Koroboračná formulka listiny nás pritom informuje, že bola pokladaná za väčšiu pečať mesta.⁴⁴ Ako teda táto listina bezpečne dokladá, Žilina ešte aj začiatkom 30. rokov 16. storočia nepretržite používala pôvodné stredoveké typárium, ktoré odtlačala do prírodného nesfarbeného vosku, a teda ani nerešpektovala v roku 1523 udelenú výsadu o používaní zeleného vosku.

Z uvedeného teda plynie, že aj udelenie výsady o používaní bieleho pečatného vosku malo tiež symbolicky vyjadrovať nanútené nové právne postavenie Žiliny ako zemepanského mesta. Nápadne to vyjadruje i skutočnosť, že táto výsada bola ako dodatok vsunutá za confirmáciu najvýznamnejších výsad, udelených Žiline predchádzajúcimi uhorskými panovníkmi a v ich kontexte vyznieva skôr protikladne. Neskoršie odtlačky žilinských pečatí dokladujúcich ďalšiu kancelársku prax žilinského magistrátu však dosvedčujú, že podobne ako po vydaní vý-

⁴² Tamže; „annuimus et concedimus per presentes, ut ipsi cives et hospites predicti oppidi nostri Solna a modo deinceps in sigillandis quibuslibet litteris eorum cera alba, quemadmodum antiquitus etiam utebantur, similiter futuris successivis semper temporibus uti valeant atque possint“.

⁴³ AMŽ, Fond Stráňavy, Nr. 2. Pri listine je aj overený odpis z 27. decembra 1820. Listiny sa spolu s inými dokumentmi našli len koncom 60. rokov 20. storočia. Porov. Klapálek, M.: Nález stredovekých listín. Vlastivedný zborník Považia X, 1970, s. 227–228.

⁴⁴ AMŽ, Stráňavy, Nr. 2; „My fogt a radda miesta Ziline ... pro lepsy gistotu petczet wietsu miesta nase(h)o ktomuto lystu (dali sme)“.

sady o zelenom vosku, ani po udelení výsady o bielom vosku Žilina toto privilégium prakticky nevyužívala, ba dokonca až do 19. storočia nepoznáme žiadne odtlačky žilinskej pečate zachované v bielom pečatnom vosku.⁴⁵ Mesto však rovnako opustilo i starú prax pečatiť svoje písomnosti prírodným voskom a zrejme už krátko po udelení výsady z roku 1533 začalo aplikovať výsadu z roku 1523 o odtlačaní mestského typára do zeleného pečatného vosku. V hierarchickom ponímaní oboch farieb sa predsa len pokladal za vyššie postavený a teda takýto pečatný vosk mal primeranejšie odrážať právne postavenie mesta, tak ako ho pocítovali a hájili žilinskí mešťania. Na túto inováciu pečatnej praxe v Žiline však zároveň nepochybne vplývalo aj vtedy medzi uhorskými mestami módne nahrádzanie prírodného pečatného vosku farebným. Treba ešte podotknúť, že podobne ako materské mesto Žilina aj žilinskí mešťania odtlačali svoje súkromné pečate výlučne do zeleného pečatného vosku, ako to dosvedčujú pečate žilinských notárov z tohto obdobia – Adama Ondráša z roku 1564⁴⁶ a Appola Milícia z roku 1580.⁴⁷

Rovnako pozoruhodné je však i to, že po udelení výsady o používaní bieleho pečatného vosku dochádza v ďalšom vývoji žilinskej mestskej pečate k rozsiahlym zmenám, ktoré radikálne ovplyvnili výraz mestskej pečate.

Kým zo staršieho obdobia sme doteraz poznali v pečatnej praxi Žiliny iba používanie jedinej mestskej pečate, ktorá bola najskôr v listinách zo 14. storočia označovaná ako „privesená“ pečať, no postupne v priebehu 15. storočia už ako „väčšia“.⁴⁸ Od 30.–40. rokov 16. storočia mesto zaviedlo do ďalšej pečatnej praxe používanie dvoch mestských pečatí súčasne, a to väčšej (pre závažnejšie dokumenty) a menšej, často používanej na mestských kvitanciách – potvrdenkách. Treba zdôrazniť, že obe pečate na ďalších stopäťdesiat rokov významne ovplyvnili celkový vývoj žilinskej mestskej pečate čo do veľkosti, ikonografie i obsahu pečatného poľa.

Najstarší doklad na použitie novej väčšej pečate mesta poznáme z listiny žilinskej mestskej rady zo 14. októbra 1559. Rada ňou žiada trenčiansky magistrát, aby prinútil svojho mešťana Gašpara Mostnáře k vybaveniu svojich bližšie nešpecifikovaných záležitostí v Žiline, keďže tak spôsobuje ťažkosti žilinskému

⁴⁵ Početné doklady porov. najmä v AMŽ, R – *Aeconomica civica* (listy Žiliny z rokov 1624–1848); ŠA v Bytči, fond Archív rodu Illesházy z Dubnice, Korešpondencia, inv. č. 1673/4886-4891 (listy Žiliny z rokov 1684–1686); MOL Budapest, P 108, Fond Esterházyovský kniežací archív, Rep. 28, f. C, No. 222 et A, 225, 237, 238, 239, 261, f. M, No. 564 (listy Žiliny z rokov 1682–1701). RÁBIK, V.: Vývoj pečate mesta Žiliny, s. 51–62.

⁴⁶ ŠA v Bratislave, Pobočka Trenčín, fond Magistrát mesta Trenčína (ďalej MG TN), Missiles, sign. M2/51-1564. Pečať je okrúhla s Ø 14 mm, erbová: v renesančnom štíte s polkruhovými výrezmi merkúrova palica, nad štítom dva k sebe privrátené rastlinné úponky.

⁴⁷ MG TN, Missiles, nesign. Pečať je oválna, 17–14 mm, poškodená a málo čitateľná.

⁴⁸ Mesto však v skutočnosti nepoužívalo inú ako „väčšiu“ pečať, preto oba termíny treba pokladať za synonymické. Okrem už uvedených dokladov porov. aj listiny z roku 1423 („sigilli nostre civitatis sub appensione“; AMŽ, AS, Nr. 230) a 1503 („sigillum nostrum in matura deliberacione presentibus litteris duximus aplicandum“); ŠA v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Štiavnica, MBŠ, I.-348, kart. č. 2. Podrobnejšie porov. RÁBIK, V.: Vývoj pečate mesta Žiliny, s. 53.

mešťanovi Matejovi Teplickému.⁴⁹ Pritlačená pečať mesta s clonou, odtlačená do zeleného vosku na chrbte listiny mala okrúhly tvar, no jej priemer bol už len 28 mm. Oproti stredovekej pečati sa tak jej veľkosť zredukovala takmer o polovicu. Pečatné pole vyplňali silne ornamentálne riešené tri polkruhy na spôsob trojlístka, v strede ktorých je renesančný štít s mierne rozšírenými hornými rohmi. V štíte je dvojramenný kríž s rozšírenými koncami ramien, pričom horné i dolné zvislé rameno zakončuje vystúpený klin, kríž je v horných rohoch štítu sprevádzaný päťlupeňovitými ružami. V pečatnom poli priestor po stranách medzi polkruhmi vyplňajú rastlinné motívy. Kruhopis tvorí majuskulný renesančný nápis v ryteji čiare SIGIL CIVITATIS SALNĚ, pričom medzi jednotlivými slovami sú vetvičky. Pečať je mimoriadne precízne vyhotovená s dôrazom na jednotlivé detaily a vzhľadom na chybné uvedenie názvu mesta Žiliny možno vysloviť predpoklad, že vznikla na objednávku v niektorej zo zlatníckych a kovo-ryteckých dielni vo vzdialenejších mestách od Žiliny, kde jej názov nebol dostatočne frekventovaný.

Tento typ pečate však Žilina nepoužívala v tomto období ako jediný. Menšia – tajná pečať mesta sa zachovala na liste vydanom žilinským richtárom Gašparom Košelom 22. júna 1596, ktorým oznamuje trenčianskemu richtárovi Jurajovi Siládimu, že podľa starodávneho zvyku poslal na výstavbu trenčianskeho mosta šesť trámov a žiada, aby bola o tom vystavená potvrdenka a odovzdaná plníkom.⁵⁰ List žilinského richtára je na chrbte potvrdený pritlačenou pečaťou s clonou, odtlačenou do zeleného vosku. Mala okrúhly tvar s Ø 19 mm a jej pečatné pole vyplňal renesančný štít s dvojkřížom na návrší, ktorý po stranách v horných rohoch sprevádzajú dva krížiky s rozklenutým zakončením ramien. Nad štítom sú majuskulné litery S C Z (Sigillum Civitatis Zilinensis).

Práve tieto dva typologicky i ikonograficky nové druhy žilinských pečatí – väčšia a menšia – sa stali východiskom a vzorom pri tvorbe ďalších druhov mestských pečatí Žiliny aj v nasledujúcom 17. storočí.⁵¹

Záverom teda možno konštatovať, že udelené výsady Žiline z rokov 1523 a 1533 neboli výsadami v pravom slova zmysle, keďže ich cieľom nebolo spoločenské a právne pozdvihnutie Žiliny. Napriek tomu je potrebné ich hodnotiť predovšetkým ako významný prameň nielen pre vlastné dejiny Žiliny a jej sfragistickú prax, ale rovnako aj pre celkový vývoj mestských pečatí v Uhorsku koncom stredoveku a privilégií upravujúcich ich aplikáciu v praxi.

⁴⁹ MG TN, Missiles, sign. M1/13-1559.

⁵⁰ MG TN, Litterae, 22. 6. 1596.

⁵¹ RÁBIK, V.: Vývoj pečate mesta Žiliny, s. 57–59.

PRÍLOHA

1

Bratislava, 1523 nov. 5.

Ludovít II., uhorský kráľ, na žiadosť sedmohradského vojvodu a spišského župana Jána Zápoľského, udeľuje žilinským mešťanom právo pečatiť svoje písomnosti zeleným voskom.

Orig., perg., lat., 490 × 235 + 120 mm, uložený v ŠA v Bytči, Pobočka Žilina, Archív mesta Žiliny, Archivum secretum, Nr. 23 (A). Zmienka v listine Jána Zápoľského z 1. apríla 1533, uloženej tiež tam, AS, Nr. 17.

Nad textom vpravo hore písárska poznámka: „Commisio propria domini regis“. Na chrbte listiny je rukou v 17. stor. napísané: „Privilegium Ludovici regis super usuatone sigilli et cera viridis anno etc. 1523“.

Nos Ludovicus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod cum nos ad supplicationem fidelis nostri spectabilis et magnifici Joannis de Zapolya, comitis perpetui terre Scepusiensis, wayvode nostri Transsilvanensis et Siculorum nostrorum comitis, tum vero ex provida circumspectionis nostre regie industria, cuius ex debito interest suorum subditorum meritis in illis precipue, que eorum utilitati videntur provenire promptam affere benivolenciam; animadvertentes etiam fidelitatis puritatem ac integre devotionis constantiam fidelium nostrorum universorum civium civitatis Solna, quam semper erga nos predecessoresque nostros, consequenterque sacram huius regni Hungarie predicti coronam illibate habuerunt, proinde volentes eos veluti benemeritos regie magnificencie bono prosequi, ut sicuti hactenus sic decreto synceriores fidei zelo et ferventi promptitudine coalescant; ipsis et eorum posteris hanc specialis nostre gracie prerogativam dandam duximus et conferendam, ipsisque annuimus per presentes, ut iidem a modo perpetuis successivis temporibus universis sigillo eorum civitatis prenotate, quo ad presens utuntur, universa et qualibet litteras quacunque de causa in eorum medio emanandas, cera coloris viridi sigillare, huiusmodique sigillo et cera ipsa quibuscunque litteras ipsorum appenso seu appresso, sicut litteras seu sigillo aliarum civitatum coloris similis in sigillo utentium vigor et fides adhibetur, adhiberi debeat effective harum nostrarum, quas secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, inpendenti communituri fecimus, vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Posonii in festo beati EmERICI ducis, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tercio, regnorum nostrorum Hungarie et Bohemie etc. anno octavo.

Majestátna kráľovská pečať privesená na hnedobielych pletencoch hodvábnych vlákien je už poškodená.

2

Budín, 1533 apr. 1.

Ján (Zápoľský), uhorský kráľ, na žiadosť žilinského richtára Mikuláša Melchiora a prisázného Juraja Abraháma, potvrdzuje výsadnú listinu Ludovíta II.

z 25. januára 1520, confirmujúcu listinu Vladislava II. zo 4. februára 1497, confirmujúcu listinu Mateja I. z 29. mája 1474, confirmujúcu listiny uhorských panovníkov Albrechta z 26. marca 1438, Žigmunda z 31. júla 1397, kráľovnej Márie z 2. júna 1384 a Karola I. z 12. júla 1321. Napokon tiež udeľuje žilinským mešťanom a hosťom na ich (údajnú) žiadosť právo pečatiť svoje písomnosti bielym pečatným voskom.

Orig., perg., lat., 825 × 545 + 80 mm, uložený v ŠA v Bytči, Pobočka Žilina, Archív mesta Žiliny, Archivum secretum, DD, No. 17 (A). Na chrbte listiny je napísané rukou v 17. stor.: „Johannis regis“, na inom mieste rukou v 18. stor.: „Johannis regis privilegium“. Nad textom v pravom hornom rohu je písárska poznámka: „Commisio propria domini regis“, z vnútornej strany plíky je súdoba písárska poznámka: „Registrata fol. LXXXXV anno 1533“.

Nos Joannes Dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc., marchio Moraue ac Lusacie et utriusque Slesie dux || memorie commendamus tenore presencium, quibus expedit universis, quod fideles nostri circumspecti Nicolaus Melchioris iudex, Georgius Abrahe, iurati cives oppidi nostri Solna, nostram venientes in presenciam, suis ceterorumque universorum civium et tocius communitatis eiusdem oppidi nostri nominibus et in personis, exhibuerunt nobis quasdam litteras || serenissimi principis quondam domini Ludovici regis predecessoris nostri colendissimi, felicitis memorie, sub autentico^a sigillo suo, ut rex Hungarie utebatur, privilegialiter emanatas, continentes in se tenores litterarum privilegialium serenissimorum dominorum quondam Mathie, Alberti, Sigismundi regum ac domine Marie regine, predecessorum || nostrorum, felicitum recordacionum, habencium in se confirmative quasdam litteras excellentissimi principis olim domini Caroli similiter regis, predecessoris nostri, bone reminiscencie, de certis libertatum prerogativis et immunitatibus per eundem universis civibus et incolis dicti oppidi nostri Solna concessis pleneque^b in eisdem litteris denotatis, emanatas, supplicaveruntque maiestati nostre, ut dictas litteras Ludovici regis et singula in eis contenta ratas habentes, dictis civibus et communitati eorumque posteritatibus universis innovantes perpetuo valituras confirmare dignaremur graciose, quarum tenor sequitur sic: ¹—¹ Preterea quamvis iidem cives et hospites dicti oppidi nostri Solna ex annuen[do]^c prefati domini Ludovici regis predecessoris nostri colendissimi antea in sigillandis quibuslibet litteris eorum cera viridi utebantur² et usque in hodiernum diem usi sunt, ad humilimam tamen supplicationem eorundem maiestati nostre superinde factam, id eisdem de gracia nostra speciali et regie nostre potestatis plenitudine annuimus et concessimus, prout annuimus et concedimus per presentes, ut ipsi cives et hospites predicti oppidi nostri Solna a mo[do]^c deinceps in sigillandis quibuslibet litteris eorum cera alba, quemadmodum antiquitus eciam utebantur, similiter futuris succesivis semper temporibus uti valeant atque possint, harum nostrarum secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, impendenti communitarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum

^a Opravil som, v A „autentico“.

^b Opravil som, v A „planeque“.

^{1—1} Nasleduje text listiny Ludovíta II. z 25. jan. 1520, s inzerovaným znením listín Vladislava II. zo 4. feb. 1497, Mateja I. z 29. mája 1474, Albrechta z 26. mar. 1438, Žigmunda z 31. júla 1397, Márie z 2. júna 1384 a Karola I. z 12. júla 1321.

^{c—c} Doplnil som, v A poškodené zárezmi pre spletence hodvábných šnúr.

² Listina z 5. nov. 1523, porov. č. 1.

Bude feria tertia proxima post Dominicam Iudica, anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo tercio, regnorum vero nostrorum anno septimo.

Pečat' privesená cez pliku na žltó-purpurovo-zelených pletenoch hodvábných vlákien je už poškodená.

LES PRIVILEGES CONCERNANT L'UTILISATION DE LA COULEUR
DE LA CIRE A CACHER POUR DES VILLES
(Privilèges pour la ville de Žilina des années 1523 et 1533)

Vladimír Rábik

Les privilèges donnant le droit à utiliser de la cire de différentes couleurs dans les activités administratives des bureaux municipaux représentent un phénomène important en Hongrie déjà depuis le 15e siècle. Le droit d'utiliser de la cire rouge à cacheter était considéré comme le plus privilégié parce que celui-ci symbolisait, depuis le 15e siècle, la position des villes libres royales. Ce fut la ville de Košice qui reçut ce privilège comme la première du territoire de la Slovaquie actuelle en 1453. La ville de Žilina se développa déjà, dès le début des années 20 du 14e siècle, comme une ville royale possédant des privilèges importants lesquels furent soutenus, dans les années 70 du 15e siècle, par le rachat du poste d'un maître héréditaire, revendiqué par les habitants de la ville eux-mêmes. Ceux-ci firent tous leurs efforts pour que la ville de Žilina reçût les privilèges d'une ville libre royale dont le symbole eut certainement aussi le droit de pouvoir utiliser de la cire rouge à cacheter. Cependant, ces efforts étaient vains parce que, en 1520, la ville de Žilina fut devenue la propriété de la famille Zápoľský ce qui eut comme résultat judiciaire que la ville commença à être propriétaire foncière. Cette nouvelle position sociale et judiciaire de la ville de Žilina a causé qu'à la demande formelle de Ján Zápoľský, le roi Vladislav II lui attribua, en 1523, le privilège d'utiliser de la cire verte à cacheter tous les documents administratifs. Tout de même, d'après les documents historiques conservés, on peut constater qu'au début, les bourgeois de Žilina ne respectèrent pas ce privilège, mais appliquèrent leur pratique classique, en utilisant de la cire à cacheter de couleur naturelle. En 1533, à l'occasion de l'approbation des anciens privilèges et libertés des habitants de Žilina, Ján Zápoľský, étant déjà monarque de Hongrie, leur attribua aussi le droit de cacheter leurs documents écrits par de la cire blanche. Ce privilège dut être symboliquement plutôt une sorte d'humiliation des bourgeois de Žilina et il paraît contradictoire dans le contexte des anciens privilèges confirmés. Dans leurs pratiques administratives, les bourgeois de Žilina ne profitèrent pas de ce privilège pas non plus, et ce n'est que plus tard, au 16e siècle, qu'ils commencèrent à utiliser de la cire verte à cacheter. Le développement ultérieur de l'utilisation du cachet de la ville de Žilina montre qu'il y avait aussi de grands changements. Ils ont beaucoup influencé l'image du cachet de la ville, son iconographie et sa grandeur par rapport au Moyen Âge, en introduisant dans la pratique aussi l'utilisation d'un cachet de la ville plus petit.

Traduit par Kristína Kapitánová

PRÍSPEVOK K DEJINÁM MESTSKÉHO SÚDNICTVA
(Mestská súdna kniha Bardejova 1559–1649)

BLANKA SZEGHYOVÁ

Szeghyová, B.: A Contribution to the History of Municipal Justice. The Judicial Book of the City of Bardejov 1559–1649. Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No. 2, p. 46–61.

The paper analyses the contents of a sentence book of the royal free town Bardejov. By classification of crimes, the author tries to find some punitive patterns and makes some conclusions about judicial practice.

Slovakia. History of feudal justice. Diplomats.

Mgr. Blanka Szeghyová, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Napriek tomu, že dejinami Bardejova sa zaoberajú mnohé štúdie a niekoľko monografií, mestské súdnictvo sa v nich spomína len výnimočne.¹ Jediný, kto sa na základe prameňov zaoberal aj súdnou praxou, bol uhorský historik a bardejovský rodák Viktor Myskovszky.² Vo svojej cennej monografii o bardejovských pamiatkach, v časti venovanej histórii a popisu mestskej radnice a mestského archívu, sa venuje aj niektorým aspektom súdnictva v meste.³ Uvádza dokonca aj registry vybraných súdnych prípadov z knihy rozsudkov, ktorá je predmetom tejto štúdie.⁴ Všetci ostatní autori sa o súdnictve v meste zmienili len okrajovo, a ak aj spomenuli súdnu prax, tak čerpali z Myskovszkého.⁵

¹ Prehľad bibliografie k dejinám Bardejova uvádza J. REPČÁK. In: 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 337–395. Ten istý autor aj aktuálnejšie, ale stručnejšie In: Dejiny Bardejova, Šarišské múzeum v Bardejove 1975, s. 473–509. Najnovšie aj MATUŠEVSKÁ, L.: Dejiny Bardejova 1241–1991, Okresná knižnica Bardejov, 1991, 19 s. Obsahuje len diela československých autorov od 50. rokov.

² MYSKOVSZKY, V.: Bátfá középkori műemlékei, I.–II. Budapest 1879–80. V najnovšej literatúre sa jeho meno uvádza aj ako Miškovský. Porovnaj: VIKTOR MIŠKOVSKÝ a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe, Medzinárodná konferencia Košice, Bardejov, 18.–21. mája 1998. Pamiatkový ústav Bratislava 1999, zostavil A. BALEGA, 248 s.

³ Venuje sa postave kata a jeho pomocníkom, opisuje mestskú väznicu a mučiareň, detailne popisuje štyri zachované katovské meče a lampový stĺp, pri ktorom sa vykonávali popravy. Tamže, s. 90–105.

⁴ Knihu označuje názvom *Sententiae Criminales* a uvádza registry 56 prípadov z celkového počtu 96. Na niekoľkých miestach sa však dopúšťa nepresností.

⁵ KRPELEC, B.: Bardejov a jeho okolie dávno a dnes, Miestny odbor Matice slovenskej v Bardejove 1935, s. 44–45, 80–81; FRICKÝ, A.: Problém feudálnej spravodlivosti na dvoch exponátoch Šarišského múzea v Bardejove. In: Práce múzea Acta Musei Sarosien-sis I., 1962. História, Osveta, s. 7; FRICKÝ, A.: Z dejín mesta Bardejova. In: Pamiatky a múzea 5, 1965, s. 4. Najnovšie aj knižka populárneho charakteru – HANUŠČIN, Š.: Nerestná Magdaléna, Vydavateľstvo Cuper 2000, s. 20–22, kde takmer všetky údaje o počte popravených, ako aj iné chronologické údaje sú nesprávne. Zo syntetických prác zaober-

Táto štúdia rozborom súdnej knihy mesta Bardejova z rokov 1559–1649, a priblížením jej obsahu, má za cieľ prispieť k dejinám diplomatickej produkcie miest a k dejinám mestského súdnictva a súdnej praxe v 16.–17. storočí. V tomto zmysle nadväzuje na štúdiu podobného charakteru o súdnej knihe mesta Prešova.⁶

Významnými dátumami pre právne dejiny Bardejova bol rok 1365, keď mestu panovník udelil právo meča, a rok 1376, keď sa Bardejov aj formálne stáva slobodným kráľovským mestom podľa práv miest Košíc a Budína.⁷ V 15. storočí sa Bardejov zaradil medzi tzv. tavernikálne mestá (spolu s Budínom, Pešťou, Košicami, Bratislavou, Trnavou, Prešovom a Šopronom), pre ktoré jedinou a priamou odvolacou inštanciou bol tavernický súd. Mesto zažilo svoj najväčší rozkvet v 15. a 16. storočí, keď sa aj vďaka výhodnej polohe na ceste vedúcej do Poľska radilo medzi významné mestá v Uhorsku s prekvitajúcimi remeslami, čulým obchodným ruchom a bohatým kultúrnym životom. Postupne však mesto upadalo a z kedysi prosperujúceho Bardejova sa vytvorilo mesto provinčné. Trestné prípady zo skúmanej knihy teda spadajú ešte do obdobia rozkvetu, resp. do obdobia jeho doznievania.

Mesto, podobne ako všetky slobodné kráľovské mestá, malo právomoc súdiť okrem zločinov spáchaných na území vlastného mesta a predmestia aj delikty, ktoré sa stali v mestských poddanských dedinách, keďže tieto sa považovali za teritórium prináležiace k mestu. V skúmanom období ich mal Bardejov štrnásť.⁸

Súdna kniha mesta Bardejova 1559–1649 je knihou vykonaných rozsudkov, a je najstaršou zachovanou knihou svojho druhu vo fonde mesta.⁹ Je knihou čistopisov, do ktorej sa zapisovali, alebo presnejšie odpisovali, len rozsudky závažnejších kriminálnych prípadov. Vo fonde sa nachádzajú aj staršie knihy či registre súdneho charakteru ako záznamy o zastavení majetku,¹⁰ zápisnice zo zasadania výročného súdu¹¹ či zoznamy prisúdených pokút,¹² ale osobitnú čistopis-

rajúcich sa súdnou praxou za feudalizmu možno spomenúť len HOLÁK, J.: Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku, Osveta, Martin 1974, 280 s. Autor na niekoľkých miestach uvádza aj prípady z Bardejova. Práci žiaľ chýba poznámkový aparát, keďže ide o knihu populárneho charakteru.

Zo staršej, uhorskej literatúry čiastočne TÓTH, S.: Sáros vármegye monografiája III., Budapest 1912, s. 536–633 (A városok belső szervezete és jogélete).

⁶ SZEGHYÓVA, B.: Príspevok k dejinám mestského súdnictva (Mestská súdna kniha Prešova 1555–1560). In: Slovenská archivistika, roč. 33, 1998/1, s. 60–76.

⁷ JANKOVIČ, V.: V období vrcholného feudalizmu. In: Dejiny Bardejova, Bardejov 1975, s. 45.

⁸ Štátny okresný archív v Bardejove, fond Archív mesta Bardejova (ďalej len ŠOKA Bardejov, fond AMB), rkp. č. 1746, Účtovná kniha 1552–1578 (*Regestum omnium perceptorum et expositorum*).

⁹ ŠOKA Bardejov, fond AMB. Kniha je uložená pod názvom *Súdne zápisy a účty mesta 1559–1649*, vo vnútri knihy sa nachádzajú len staršie signatúry – 143 (uvedená na protokole o konzervácii) a 34 (vpísaná do pečiatky Bártfa szabad kir.város levéltára na f. 1a).

¹⁰ ŠOKA Bardejov, fond AMB, rkp. č. 3, 6 a 29, *Registrum arrestationes* z rokov 1429, 1538–1559; 1559–1563.

¹¹ ŠOKA Bardejov, fond AMB, rkp. č. 2, 4, 5, 7, 8, *Iudicium bannitum* z rokov 1416–1443, 1439–1447, 1506, 1538–1539 a 1541.

nú knihu vykonaných rozsudkov a popráv pred rokom 1559 v ňom nenachádzame. Okrem toho sa vo fonde nachádzajú osobitné knihy svedectiev¹³ a od roku 1560 sú zachované aj manuály zo zasadaní súdu.¹⁴

Diplomatický rozbor

Kniha je približne veľkosti formátu A4, pôvodne celokožená, v chrbtovej časti sa fragment nezachoval. Na lepenkových doskách boli zapustené kožené pružky, ktoré sú pri doskách odtrhnuté. Poškodené lepenkové dosky boli pri konzervácii roku 1976 nahradené novou lepenkou a pôvodný kožený fragment bol po vyčistení nalepený na knihu. Do lepenkovej väzby boli vložené nové kožené remienky a na knihu bol vyhotovený ochranný obal.¹⁵ Na vrchnej strane knihy je na koži pôvodný nápis REGISTRUM. Kniha má 53 listov, očíslovaných novodobou ceruzkou, pričom prvý a posledný list je neočíslovaný, posledný list je okrem toho spolovice vyrezaný. Na poslednú celú stranu 52b¹⁶ pisár ozdobným písmom napísal *semper bonos nomenq tuum laudesq manebunt*, a to až trikrát, dvakrát do hornej časti strany, raz väčšou kapitálou do stredu, v dolnej časti je pod tým *In nomine Iesu Christi*, medzi týmto a kapitálovým nápisom v strede strany je ešte pisárska ozdoba. Prvý list je len fragment, na 1a je pečiatka *Bártfa Szabad Város leveltára* a do nej ceruzkou vpísaná stará signatúra 34, rovnaká pečiatka s mestským erbom a signatúra je aj vpravo dole na 2a.¹⁷

List, ktorý by mal byť podľa chronológie zápisov tretím v poradí, je do knihy len vložený, a usudzujúc z poškodených okrajov, nebol v knihe počas reštaurácie a musel byť do knihy vložený dodatočne.¹⁸ Do knihy je vložený aj zložený dvojhárok s prepisom prvých 16 prípadov z listov 2 a 3, písmo je oveľa mladšie ako písmo knihy, ale nedatované.

Názov knihy *Súdne zápisy a účty mesta* uvedený v rukopisnom inventári prezrádza, že obsahuje aj zápisy iného ako súdneho charakteru. Keďže tie neboli

¹² ŠOKA Bardejov, fond AMB, rkp. č. 553–567, *Registrum adiudicatum poenarum* 1490, 1501, ~1500, 1509, 1512–1516, 1517, 1540–1547, 1546, *Penales* 1548–1550, 1550–1555; *Proventus dominorum consulum* 1559–1567, 1579–1582, 1584, 1590–1591, 1592.

¹³ ŠOKA Bardejov, fond AMB, rkp. č. 34 a 36, *Liber fassionum* 1548–1586 a *Raplatura testimonorum* 1590–1595.

¹⁴ ŠOKA Bardejov, fond AMB, rkp. č. 30–33, *Manuales/testimonia seu fassiones in quacumque controversia* 1560–1589.

¹⁵ E. Surá: *Protokol o konzervácii* z roku 1976 vlepý na konci knihy.

¹⁶ Označenie strán listu predstavuje v tomto prípade „a“ stranu vpravo, „b“ reverz toho istého listu.

¹⁷ Prvý očíslovaný list je označený ako 3, hoci sa pred ním nachádza len jeden, a aj to neočíslovaný list. Ignorujem toto zmätočné číslovanie, a ako list 1 uvádzam prvý neočíslovaný list, ako list 2 list v knihe označený ako 3, a za list tri považujem list do knihy vložený a neočíslovaný (pozri aj nasledujúcu poznámku). Taktiež list č. 5 je nesprávne vlepý do knihy, čo na prvý pohľad nie je viditeľné a len pri obsahovom rozbere sa zistí, že zápis č. 23 zo strany 4b pokračuje na 5b a až potom nasledujú zápisy č. 24 a 25 zo strany 5a. Ostatné číslovanie listov súhlasí s reálnym chronologickým poradím listov v knihe.

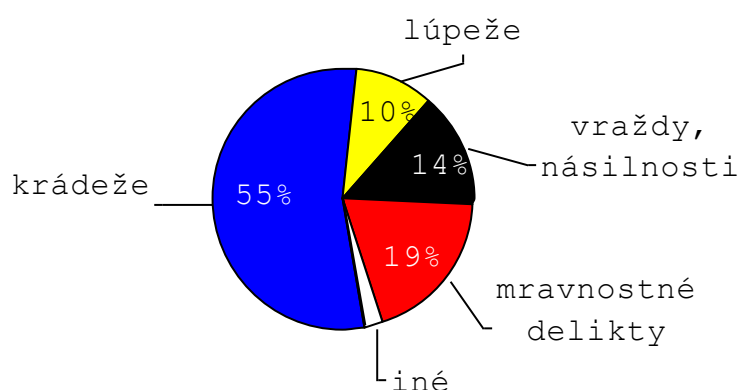
¹⁸ Je na ňom v ľavom hornom rohu ceruzkou písané číslo 336, čo svedčí o tom, že bol pôvodne zaradený niekde inde.

predmetom môjho výskumu, bližšie sa nimi zaoberať nebudem.¹⁹ Súdne rozsudky sú zapísané na listoch 2a až 19a, pričom strana 18a je prázdna. Spolu je to 96 zápisov očíslovaných jednotným písmom, čiže sa nečíslovali priebežne a boli očíslované až po zapísaní posledného zápisu.

Prvý zápis o vykonaní rozsudku je zo 4. apríla 1559, posledný z 26. marca 1649. Písané sú po latinsky²⁰ humanistickou kurzívou, a podľa zbežného odhadu tieto zápisy sú výtvorom asi desiatich pisárov.²¹

Zápisy sú zvyčajne nadpísané príslušným rokom, niekedy aj dátumom, alebo sa potom rok a dátum nachádza na začiatku alebo na konci zápisu. V jednom prípade je zápis z roku 1574 nadpísaný *Nota Bene*.²² Dĺžka zápisov sa pohybuje v rozpätí od stručného, sotva dvojriadkového, až po zápis najdlhší – 60 riadkový. Typický zápis obsahuje okrem dátumu meno a pôvod odsúdených (zamestnanie, národnosť alebo lokalita odkiaľ pochádzajú, u žien a mladých ľudí aj manžel alebo iný príbuzenský pomer), ďalej vymenovanie im pripisovaných zločinov – kde, kedy a ako sa ich dopustili, mená ich prípadných komplicov; niekedy sa uvádza, či sa dotyční priznali pri mučení alebo bez neho. Často sa v zápisoch uvádza aj to, že sa za odsúdených niekto prihovoral a malo to vplyv na zmierne-
nie rozsudku. Všetky zápisy uvádzajú aj aké tresty postihli odsúdených.²³

Pomerné zastúpenie deliktov v knihe

¹⁹ Stručne uvádzam strany so zápsmi nesúdneho charakteru: 1ab (poškodený a neočíslovaný), 21a, 22a, 23a–26a, 27a–28a, 29a, 31a, 32a, 33a, 36a, 38a, 39a, 41a, 42a, 44a, 46b, 48a–51b, 53b. Zvyšné neuvedené strany ostali prázdne.

²⁰ Ostatné zápisy v knihe, nesúdneho charakteru, sú písané aj po nemecky.

²¹ Detailne som sa porovnávaním písma jednotlivých zápisov nezaoberala.

²² Zápis č. 25, ktorý nie je rozsudkom, ale oznamom o úteku zbojníka z väzenia.

²³ Výnimkou je zápis č. 94, ktorý obsahuje iba meno a pôvod odsúdeného, a preto ho nemôžem brať do úvahy a už spomenutý zápis č. 25 nadpísaný *Nota bene*. Pozri predchádzajúcu poznámku 22.

Jeden zápis je zvyčajne venovaný jednému odsúdenému, ale v 11 prípadoch zápisy hovoria o potrestaní dvoch ľudí, v dvoch prípadoch dokonca o troch zločincoch – spoločníkoch či spolupáchateľoch. Na druhej strane jedného a toho istého prípadu, najmä v prípadoch cudzoložstva, sa môžu týkať aj dva zápisy – prvý hovorí o potrestaní muža, nasledujúci o potrestaní ženy. Okrem toho, niektorí odsúdení sa dopustili viacerých deliktov, čiže tak ako jeden a ten istý spáchaný konkrétny delikt môže byť predmetom dvoch zápisov, rovnako aj jeden zápis môže obsahovať viacero deliktov (napríklad krádež a cudzoložstvo) jednej a tej istej osoby. Je preto potrebné rozlišovať medzi počtom deliktov, prípadov, zápisov a počtom odsúdených.

Klasifikácia deliktov

Keďže kniha rozsudkov zahŕňa obdobie 90 rokov, škála deliktov, ako aj trestov, je veľmi široká. Zaoberá sa len vtedajšími vážnymi trestnými činmi, a teda menšie priestupky sa v nej nenachádzajú. Najčastejšie sa vyskytli krádeže a lúpeže, potom mravnostné delikty ako cudzoložstvo a iné nemanželské styky a spolužitie, vraždy. Príležitostne sa spomínajú aj prípady sprenevery, znásilnenia, podpaľachstva a čarodejníctva.²⁴ V nasledujúcich častiach, rozdelených podľa druhu deliktov, sa postupne pozrieme na jednotlivé vybrané prípady obsiahnuté v knihe.

Krádeže

Viac ako polovica zápisov sa týka krádeží. Nepočítam sem prípady prepadnutí a lúpežníctva, ale len prípady, keď k odcudzeniu majetku došlo v neprítomnosti alebo bez vedomia majiteľa. Všeobecná formulácia niektorých zápisov však neumožňuje jednoznačne určiť, či ide o krádeže alebo lúpeže. Do kategórie lúpežníctva som preto počítala len tie prípady, kde je to jednoznačne jasné z opisu zločinov, alebo kde sa tento zločin alebo lúpežníci či zbojníci explicitne spomínajú (*spoliatio, latrones, praedones, depraedavit*). Všetky ostatné prípady boli zaradené pod krádeže.

Ako ukradnuté predmety figurujú peniaze a mešce (súdové peňaženky); zlatá reťaz; šatstvo a obuv; kože, plátňo a nite; zvieratá ako kone, dobytok, ovce, sliepky a husi; potraviny a nápoje ako obilie, syr, med, soľ, čierne korenie a víno; rôzne predmety z domácností; poľnohospodárske nástroje, sekery, nože, kolesá, reťaze z vozov a strelné zbrane. Často sa krádež nešpecifikuje, na mnohých miestach je len stručná formulka „...kvôli spáchaniu rôznych krádeží na rôznych miestach...“ (*ob varia furta hic inde comissa*). Ak chytili zlodēja aj s ukradnutými peniazmi, tieto vrátili pôvodnému majiteľovi, ale mestský súd si zvykol zo sumy odrátať istú čiastku na zaplatenie katovi alebo mestskému sluho-

²⁴ Pozri obrázok *Pomerné zastúpenie deliktov* v knihe. Ku krádežiam sú započítané aj prípady sprenevery. Nepočítam viacnásobné trestné činy jedného druhu deliktu tej istej osoby, keďže ich počet nie je možné zistiť – často sa napríklad pri zločinoch hovorí len o mnohých krádežiach, ktoré spáchali. Podobne, ak nejaký konkrétny zločin mal viacerých páchateľov, počítam ho len za jeden delikt, aj keď zaň boli odsúdení viacerí.

vi za vykonanie rozsudku nad odsúdencom.²⁵ Najmiernejší trest, aký sa v knihe pre zlodějov spomína, je doživotné vyhnanie z mesta, ktorému obyčajne predchádzalo bičovanie odsúdeného pri pranieri na námestí. Tak to bolo v prípade husára Januša (*Janusch*), sluhu Vavrinca Nagya (*Laurentius Nag*),²⁶ pre krádež pšenice v roku 1559; alebo istého Poliaka, sluhu Petra Gorského, pre krádež štyroch kuních kožušín na prešovskom jarmoku v tom istom roku.

Vo väčšine prípadov sa však zloději vešali. Napríklad 20. októbra 1559 bol obesený Valentín Holbovit z Ondrašoviec za krádež siedmich koní; roku 1570 Marczyn Opporkowicz pre 20 zlatých, ktoré ukradol z lôžka spiacemu sluhovi akéhosi viedenského obchodníka na bardejovskom predmestí; roku 1587 Poliak Jakub za krádež reťazi; v roku 1600 boli traja spoločníci – Rutén Matis a dvaja Poliaci Bernard a Petro, odsúdení na rovnaký trest za rôzne krádeže; v roku 1611 Januš Toth z Vojkoviec (*Waikovecz*)²⁷ za odrezávanie mešcov na jarmokoch, 13. júna istý Staniš Kravina prichytený v noci pri krádeži v dome mokrolužského šoltýsa, alebo roku 1643 mladík Woiczeh Zichovicz, pôvodom z poľského mestečka Biecz(?) (*Bicz*), za krádeže koní, ovečky, sekery, šiat, látky a pušky. Niekoľkokrát boli za krádež obesení pastieri z okolitých dedín. Napríklad roku 1562 Rutén Latzko, pastier dobytky z dediny Richvald, zvykol zabíjať dobytok palicou a kože z neho potom predával. Vykrádal aj úle, spôsoboval škody v záhradách, konzumoval (*devoravit!*) ľudom prasce, sliepky a husi, zabíjal staré kone a kradol aj poľnohospodárske nástroje.

Ak sa niekto za odsúdeného prihovaril, rozsudok mohol byť zmiernený, a to na trest s'atím, čo sa považovalo za menej potupný trest ako poprava obesením. Takéto zmiernenie sa spomína v prípade mešťana a člena širšej mestskej rady Jána Šedliča (*Schedlich*), zlatníka pochádzajúceho zo Sedmohradska, ktorý okradol Jána Purlamutza o peniaze a iný hnutelný majetok a bol 15. novembra 1591 s'atý. Podobne Janek Kolar, Poliak, pre krádež roľníckeho náradia, šiat a peňazí bol na zakročenie dobrých mužov (*bonorum virorum*) namiesto obesenia roku 1582 s'atý. V tomto prípade sa navyše prihliadalo aj na slabosť „jeho mysle a tela“ (*debilitatem animi et corporis*) potom, čo sa vo väzení pokúsil o samovraždu tak, že si podrezal žily. Nejakí *boni viri* sa prihovarili aj za mladého Wolffganga Klausschmieda z rakúskeho Bixendorffu, ktorý bol poddaným mesta v dedine Zlaté (*Kinstell*) prichytený pri krádeži.²⁸ Hoci sa tam vlúpal do troch domov a vylomil niekoľko skriniek, našiel len 50 denárov a čierne korenie za jeden zlatý. Potom, čo ho chytili a zajali, obvinil ho aj Juraj Bornemisza

²⁵ Spomína sa to pri troch prípadoch krádeží v rokoch 1569, 1570 a 1642.

²⁶ V. MYSKOVŠZKY nepresne uvádza, že išlo o samotného Vavrinca Nagya, v zápise je však „...servitor Laurentii Nag, sub capitaneatu Simonis Forgatz nomine Janusch...“. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 92.

²⁷ Ide o Kapušianske Vojkovce, dnes zlúčené s Maťovcami do Maťovských Vojkoviec.

²⁸ MYSKOVŠZKY nesprávne stotožnil Kinstell s dnešným Kľušovom. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 98. Podľa Účtovnej knihy z rokov 1552–1578 (ŠOKA Bardejov, fond AMB, rkp. č. 1746) ide však o dnešné Zlaté, keďže vedľa Kynstel v zápise z roku 1554 je uvedená aj jeho maďarská podoba – *Aranpatack*. Na tom istom mieste je uvedený aj Kľušov, ale ako *Kluzowa* a *Shonwalt*. V regeste z tohto prípadu sa dopúšťa aj ďalších nepresností.

(*Georgius Bornemmissha*) z vlámania sa do jeho šľachtického sídla a krádeže peňazí. Podľa zápisu ukradol aj zlatú reťaz z nejakého koňa priviazaného v Krakove na hrade v stajni. Polovicu reťaze hneď pred hradom predal talianskemu zlatníkovi za 50 zlatých, zvyšok priniesol do Uhorska, kde ho postupne po častiach rozpredal. Kvôli príhovorom bol nakoniec len sťatý 7. februára roku 1589. O hlavu prišiel aj Ján Krakoffsky, učeň u Jakuba Klösa, bardejovského kníhtlačiar, za krádež približne 1 000 zlatých, ktoré ukradol spolu s ďalším kníhtlačiariským učňom Štefanom Varadim. Majiteľom peňazí bol Michal Raszlavicy, ktorý ich mal uložené v skrinke, ktorú zloději vylomili a peniaze následne ukryli v pivnici u Klösa, kde sa aj našli. Keďže Štefanovi sa podarilo utiecť, bol to len Ján, ktorého 1. apríla 1642 sťali pri lampovom stĺpe za mestskými hradbami.

Ojedinele sa za krádež udeľovali aj iné tresty smrti. V roku 1585, po tom, čo bol za krádež peňazí z domu Urbana Hendlera obesený Jakub Czoth, mestský sluha z bardejovského predmestia, bol vypočúvaný aj jeho brat Gregor (*Gregorius Czoth*). Spočiatku nechcel priznať, že brat ukradnuté peniaze dal jemu, neskôr však pri mučení priznal aj iné krádeže a udal aj jedného zo svojich komplicov Andreja Czudu, bývalého bieliča plátna a trhového sudcu z predmestia. Ten sa hneď priznal, že už od svojich 24 rokov vykrádal aj s inými úle a po nociach kradol plátno bieličom plátna. To stačilo na to, aby boli obaja 29. augusta 1585 upálení. Upálená bola aj Anna Mutterová, Bardejovčanka z predmestia, za krádež medu a zničenie úľa roku 1569. Výnimočným druhom trestu je aj prípad ani nie 17-ročného Jakuba, syna vdovy z mestskej poddanskej dediny Mokroluh, ktorý bol za krádeže spáchané v škole a dome mokrolužského šoltýsa 16. februára 1596 ukrižovaný.

Sprenevera

Hlavy sa stínali aj kvôli sprenevere. V knihe sa spomínajú dva prípady sprenevery, v rokoch 1602 a 1618. V prvom išlo o Abraháma Zensela, člena mestskej rady, ktorý minul časť mestských peňazí na vlastný úžitok; v druhom o Jonáša Czakana, taktiež člena mestskej rady, ktorý bol pri sprenevere aj prichytený.²⁹

Lúpežníctvo

Do tejto skupiny patrí 9 zápisov, pričom sem boli zaradené len prípady, kde sa tento zločin priamo pomenúva. Väčšina zápisov o zbojníkoch pochádza zo 70. rokov 16. storočia, z toho až štyri pochádzajú z roku 1574. Na jarmoku sv. Egídia zadržali pre podozrenie z lúpežníctva Kochana Ferencza, zlatníka bývajúceho v Mirošove (*Merossowa*)³⁰ a pochádzajúceho zo Šarišského Čierneho, z dediny patriacej pod panstvo hradu Makovica (dnešný Zborov). Po dlhom väznení bol podrobený mučeniu, pri ktorom sa priznal, že spolu s ďalšími zbojníkmi kra-

²⁹ MYSKOVSZKY uvádza, že bol popravený kvôli pomeru s nejakým dievčaťom, zápis ale hovorí jasne: „Jonas Czakan cives antiquus et senator civitatis multorum annorum in peculatu ante biennium et ultra deprehensus et convictus capite mulctatus est.“ Taktiež sa pomýlil v dátume, namiesto uvedeného 8. marca má byť 9. marec. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 92.

³⁰ Dnešný Nižný alebo Vyšný Mirošov.

dol, prepadával ľudí na ceste, a že raz siedmi z nich neďaleko v Poľsku prepadli dom akéhosi Žida, ktorého úplne olúpili, jeho ženu zabili a syna smrteľne zranili. Je zaujímavé, že nakoniec ho z milosti v piatok po Sv. Michalovi roku 1574 iba sťali. Dňa 9. novembra toho istého roku lámali kolesom Štefana Bujaka (*Bwyack*), Ruténa, za rôzne zbojstvá, ktoré uviedol pri mučení.³¹ Spolu s týmto Štefanom sedel vo väzení aj Stecz Pleczewirga, ktorému sa v noci pred popravou podarilo ujsť z väzenia. Mal pripútaný len krk a nohy, čo autor zápisu okomentoval ako „nie práve najchvályhodnejší zvyk uväznenia takýchto zločincov v Bardejove“. Ruky mal teda voľné, a zrejme aj vďaka tomu sa mu „zázračným spôsobom“ – použijúc opäť slová zápisu – podarilo vyslobodiť. Pomohol mu aj meč, ktorý zobral sladko spiacemu (*suaviter dormirantes*) mestskému sluhovi a katovi z Prešova, na čo ich zabil a údajne na veľké nebezpečenstvo života, prekonajúc všetky hradby za mestskými kúpeľmi, utiekol z mesta zanechajúc za sebou v pomeriu do zeme zapichnutý meč. Napriek dlhému a usilovnému hľadaniu ho však nemohli nájsť. Pravdepodobne zo zbojníckej skupiny spomenutého Štefana Bujaka bol aj Stecz Madarasch zo Šarišského Čierneho (*Czarno*), ktorý sa priznal, že bol spoločníkom tých, ktorí olúpili Bardejovčana Vojtka (*Voyttak*), aj keď osobne pri tom nebol. Obesili ho deň po sv. Lucii toho istého roku. Rovnako skončil roku 1575 aj Marczin Kemra kvôli rôznym krádežiam spáchaným na území Horného Uhorska, a za lúpenie a plienenie, ktorého sa zúčastňoval počas dvoch rokov a ku ktorému sa dobrovoľne priznal. Len na príhovor otca, celej dediny a ďalších mužov bol trest zmiernený roku 1579 inému lúpežníkovi, Ondrejovi Ivanovi z Horného Tvarožca, prezývaného Žihadlo (*Schihadlo*), ktorý v poľskom lese(?) (*in sylva polonica*) oraboval a zranil sluhu nejakého Vojtka. Podobne aj Hans Stark, člen cechu kováčov, bol na príhovor svojej matky a ďalších príbuzných namiesto obesenia sťatý za rôzne svoje krádeže, zničenia úľov a hlavne za to, že bol spoločníkom zbojníkov roku 1610.

Násilnosti/Vraždy

Do tejto skupiny patrí 14 zápisov. Roku 1560 začal na námestí z malej pušky (*bombardula*) strieľať na mestského sluha Juraja (*Georgius preco*)³² s úmyslom zabiť ho istý Čech Jan (*Johannes carnifex Bohemis*),³³ údajne rozdráždený pre nejakú maličkosť.

Hoci ho na niekoľkých miestach na hrudi zranil, zranenia neboli smrteľné. Za takéto počínanie ho odsúdili na trest smrti sťatím. Zbraň bola použitá aj v dome šľachtica Matiaša Dziecilowského (v *Ossowicze*(?)). Istý Poliak Klimo, nabádaný a podplatený sedliakmi z tejže dediny, najprv zranil a o pár dní aj zabil spomenutého Matiaša v jeho vlastnom dome. Za takéto počínanie bol 29. decembra 1586 rozštvrtený na kusy, a to čo z neho ostalo, bolo zavesené na šibenicu.

³¹ Pochádzal z Wýssowa, ide pravdepodobne o mestečko ležiace na juhu Poľska, neďaleko hraníc s Uhorskom.

³² *Preco* má v latinčine niekoľko významov a v slovenčine nemáme na to ustálenú terminológiu. Zvykne sa prekladať ako posol, bubeník, hlásnik, dráb, hajdúch či mestský sluha. Išlo o mestského zamestnanca, ktorý pomáhal pri praktických úlohách fungovania súdu, ako napríklad predvolávanie obžalovaných, uväznenie či výkon niektorých rozsudkov.

³³ *Carnifex* – mohlo ísť o mäsiara, alebo aj o kata.

V tom istom roku sa odohrali aj nasledujúce dva prípady. V prvom Robert Franbock, mladík pochádzajúci z Paríža, vyslobodený z tureckého zajatia, prišiel z Poľska do Bardejova a predstieral, že má namierené na hrad Tokaj k svojmu krajanovi kapitánovi Rosellimu, a napokon, že sa vráti do vlasti. Na cestu sa vydal spolu s mestským poddaným Jurajom Grosmaulom, ktorý ho už predtým doviezol z Krakova až po dedinu Richvald pri Bardejove, ktorého však pod vrchom Rurňa (*Rörpusch*) neďaleko mesta zabil nožom.³⁴

Smrťou sa toho istého roku skončilo aj vlámanie Mateja Šindlera z predmestskej Hilpušovej ulice (*Helpisch platea*) do domu Mateja Feiffera na tejže ulici. V čase nedeľnej kázne tajne vošiel do domu, vylomil akúsi skrinku a vybral z nej peniaze. Okrem toho zabil dievčatko, ktoré strážilo dom a hodil ho do jamy (studne(?)) – *in puteum*). Za trest ho lámali kolesom a zavesili na šibenicu. Roku 1573 bol sťatý istý Gallus z Rožňavy, sluha Gašpara Kykedyho (*Caspar Kykedy*), ktorý pomáhal a robil spoločnosť na ceste nejakému Nemcovi Hansovi Bonpomerovi, ktorého pri vhodnej príležitosti neďaleko mesta zozadu napadol a mečom smrteľne zranil.

Osobitnými prípadmi boli zabitia novorodeniatok. V knihe sa spomínajú štyri takéto prípady. Roku 1579 to bola Hadviga zo Staškoviec (*Staschkovecz*), ktorá už predtým v poľskom Bieczy bola kvôli svojmu nemravnému životu (*ob scortatione*) palicovaná a nakoniec aj vykázaná. Usvedčili ju z toho, že hodila svoje novonarodené dieťa, ktoré predtým pravdepodobne zaškrtila, do rieky Topľa. Rozsudok znel, že dotyčná si zaslúži rovnakú smrť, ako podstúpilo nevinné dieťa. Zašitá do vreca a hodená do Tople bola za zabitie a odhodenie svojho tajne porodeného dieťaťa roku 1585 aj istá Margaréta z dediny *Rosenbergk* v Poľsku, slúžiaca v mestskom špitáli. Iná Margaréta, ktorá zabila svoje dieťa narodené z nemanželského zväzku, bola aj so svojou mamou, ktorá jej v tom pomáhala, sťatá na námestí pred mestskou radnicou roku 1613. Zaujímavý je prípad z roku 1610, keď sa Hedvige, dcéra Juraja Blimberga z jeho predchádzajúceho manželstva, už niekoľko týždňov po svadbe so synom Jána Hentschela (*d. Joannis Hentschely filius*) narodilo dieťa „zrelé na pôrod, s celými končatinami, človek hotový“, ³⁵ čo malo svedčiť o tom, že k styku došlo dávno pred svadbou. Aby sa mladomanželia vyhli hanbe a trestu, keďže aj predmanželský pomer snúbencov sa považoval za nečestný a zvykol sa trestať, dieťa odložili do akejsi chladnej a vlhkej komory, kde bez náležitej starostlivosti o niekoľko dní zomrelo. Pravdepodobne len svojmu pôvodu mohli títo mladomanželia spolu so ženichovou matkou, ktorá o tom tiež vedela, vďačiť za to, že sa im súd rozhodol darovať život. Mladý pár totiž pochádzal z vážených bardejovských rodín. Udeleniu milosti predchádzali mnohé príhovory, medzi inými aj Hedviginho otca a ohľad sa bral aj na otca previnilca Hentschela seniora, ktorého náhlu smrť údajne spôsobil tento škandál (*repente sub hoc eodem actu extinctus est*). Rozhodnutie teda znelo,

³⁴ MYSKOVSZKY píše, že zabil dvoch ľudí – Juraja Grossmaula a nejakého kočiša. Išlo však o jednu a tú istú osobu – Juraj, keďže ho doviezol z Krakova, bol zároveň jeho kočišom. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 97.

³⁵ ...*infantem maturum, ac integris membris hominem absolutum*....

že všetci traja majú byť navždy vypovedaní z mesta a mestských majetkov, a ak by sa hociktorý z nich vrátil, bude bez milosti či výnimky popravený.

Dieťa bolo obeťou aj v prípade z roku 1590 na sviatok Jána Krstiteľa, keď sa muž s vymysleným menom Ján Wollenschlager, hoci v skutočnosti sa volal Gašpar, opil z marcového piva (in *potu martiali*) a vstúpil do domu Hansa Schwartz na ulici, kde stálo väzenie, a na ktorej býval aj kat (*platea lictoris*).³⁶ Tam pri peci spalo šesťročné dievčatko, ktoré znásilnil. Pisár to okomentoval slovami „hrozné povedať“, no zdá sa, že mu nebolo hrozné detailne opísať priebeh udalostí. K obvineniu sa Ján alias Gašpar priznal až pri mučení a bol odsúdený na trest smrti sťatím.

Podpaľáčstvo

Podpaľáčstvo sa spomína v knihe len raz, a to roku 1583, keď svokor remenára Jozefa (*Josephus lorarius*) z Bardejova, zdržiavajúci sa v mestečku Waraly(?),³⁷ začal podpaľovať mnohé domy. Za podpaľáčstvo ho v tomže mestečku upálili za živa. Keďže však išlo podľa zápisu o sprisahanie troch ľudí – Jozefa, jeho ženy a svokra, prípad mal dohru aj v Bardejove, kde boli aj oni 10. mája za živa upálení.

Mravnostné delikty

S takýmito deliktmi sa zaoberá 23 zápisov. Najčastejšie ide o cudzoložstvo, pri ktorom typickým rozsudkom bolo sťatie. O hlavu takto 4. apríla roku 1559 prišiel ženatý sedliak Matej Kroker (*Mathias Crocker*) z mestskej poddanskej obce Sveržov kvôli pomeru so svojou slúžkou, ktorá otehotnela. Dňa 14. augusta 1583 bol sťatý Ján Hankovský za cudzoložstvo so ženou Martina Scholtza, ku ktorému došlo nielen po Martinovej smrti, ale ešte za jeho života. V ten istý deň bola rovnakým spôsobom popravená aj vdova po Martinovi Scholtzovi. Obidvoch cudzoložníkov sťali aj roku 1613, keď z tohto deliktu usvedčili Pavla Leopolda, bardejovského občana a kedysi aj člena mestskej rady, so ženou zvonára(?) (*campanator*) Jána Blimberga. Cudzoložstva sa týka aj prípad z roku 1603, keď Hans Maczuda alias Rigell bol prichytený pri krádeži. Okrem ďalších krádeží sa totiž priznal aj k pomeru so ženou Janča debnára/košíkára(?) (*Jantsch Vietor*) a k takmer trojročnému vzťahu so ženou Kiliána Wagnera. Pri určovaní trestu rozhodol ale asi viac fakt, že kradol, keďže bol 8. septembra obesený. V ten istý deň bola na smrť utopením odsúdená aj žena Kiliána Wagnera, a to nielen za to, že bola spolupáchateľkou pri vyššie spomínanej krádeži tým, že Hansa na ňu naviedla, ale čiastočne aj za iné menšie krádeže a napokon aj za pomer s akýmsi sluhom Jurajom (*cum servo Georgio*) a už spomínaným Jánom Rigellom (*Joanne Rigell*), s ktorým podľa zápisu po tri roky ako s ozajstným manželom mala pomer vo dne aj v noci. Bigamie sa dopustil Gregor Valtenberger z Matejoviec (*Maczdorff*), ktorý zanechal ženu a dve deti v dedine Slatyna

³⁶ Po nemecky sa ulica označovala ako *Büttelgasse*, dnešná Veterná ulica.

³⁷ Lokalita s týmto názvom bolo v Uhorsku veľa. Geograficky najbližšie k Bardejovu bol Podhradík (panstvo Šebeš).

a predstierajúc, že bola odvedená Turkami, oženil sa v Bardejove po druhýkrát, za čo bol 6. mája 1575 sťatý.³⁸

V niektorých prípadoch mohol byť ale rozsudok zmiernený, ako napríklad v roku 1564, keď Jakub, pastier z mestskej poddanskej dediny Tarnov kvôli pomeru s akýmsi dievčaťom mal byť sťatý a len na príhovor jeho manželky bol iba zbičovaný a vyobcovaný z mesta. Takýto miernejší trest dostala aj Uršul'a, žena dezertéra a dcéra Štefana Hertella z Richvaldu, ďalšej poddanskej obce Bardejova. V roku 1587 bola totiž prichytená pri cudzoložstve s Damiánom Hureitsom (*Hwreits*), taktiež z Richvaldu a zrejme sa pri udeľovaní trestu bral ohľad na dieťa, ktoré počas uväznenia v meste porodila. O potrestaní Damiána kniha nehovorí.

Trestal sa aj nemanželský pomer slobodných ľudí, aj keď rozsudky v týchto prípadoch svedčia o miernejších trestoch. Tento rozdiel je evidentný z prípadu Zachariáša Bayera, ktorý mal zákonitú manželku v Košiciach, o ktorú sa však veľmi nestaral a dlhý čas trávil u svojej matky v Bardejove. Tam viedol záhaľčivý život a navyše mal pomer s dievčaťom, slúžkou jeho matky, za čo bol roku 1569 sťatý, no dotyčná dievčina, keďže bola slobodná, bola len zbičovaná a vyobcovaná z mesta a mestských majetkov. Dňa 9. februára 1588 iná slúžka Sophia, sestra Czarvy Walckin, otehotnela s Marcinom Mybusom z predmestia. Keďže ten utiekol, potrestali iba ju, a to tak, že ju s potupným slameným vencom na hlave mestský sluha³⁹ povodil po meste a potom bola navždy vyhnaná z mesta. Hannuchna zo *Strosine*(?) blízko Lysej hory (*Lysiiguri*) bola zbičovaná a navždy vyhnaná za brány mesta, lebo ju v máji 1581 prichytili s mladíkom Jilge Baderknechtom a kedysi aj s Michalom, bývalým doručovateľom (*portitor*).

Do skupiny mravnostných deliktov patria aj prípady incestu. Ten sa spomína v 4 zápisoch, pričom v dvoch ide o ten istý prípad. V piatok pred druhou adventnou nedeľou roku 1563 bol za incest so svojou dcérou upálený vdovec, poľský šľachtic z predmestia Andrej Flechtenmacher. Rovnaký trest podstúpil 25. apríla 1617 aj Lukáš z poľskej Lipnicze, ľudovo prezývaný Rákoci (*Lucas de Lipnicze ex Polonia, alias vulgariter Rakosi cognominatus*) majúci vlastný dom, no slúžiaci v dielni na bielenie plátna. Podľa výpovede jeho nevlastnej dcéry ju donútil k pomeru, z ktorého otehotnela. Tento, rovnako ako aj nasledujúci prípad svedčia o tom, že za incest sa považoval nielen sexuálny styk s pokrvnou či najbližšou rodinou. Dva zápisy z roku 1590 zachytávajú prípad Hedvigy, dcéry Tomáša z mestskej poddanskej dediny Vyšná Voľa a jej mladistvých bratrancov Jánoša a Mihala z tej istej dediny. Kvôli incestnému pomeru, ktorý medzi sebou mali, ale hlavne za zabitie Hedviginho muža, boli všetci traja odsúdení na smrť. Hedviga, ktorej sa pripisovala hlavná vina za zabitie manžela, bola 20. februára v hrobe zabitá kolom (*in sepulchum per palum interfecta*). Bratranci, hoci ako sa

³⁸ Napriek tomu, že MYSKOVŠZKY cituje aj originál „...in vivis relictā in pago Slatyna legitima conjuge sua cum liberis duobus fingens a Thurcis obductam...“, dopúšťa sa v maďarskom preklade chyby, keď píše, že mu ženu a deti odvieďli Turci. In: Bártfa középkelet-középkelet... II., s. 95.

³⁹ V latinskom texte *budellus*, pravdepodobne v tomto zmysle synonymum k *preco*.

v zápise zdôvodňuje, mali byť prísnejšie potrestaní pre incest a vraždu, boli na príhovor mnohých ľudí, ale hlavne ich rodičov sťatí 15. marca toho istého roku.⁴⁰

Čarodejníctvo

Do tejto skupiny je možné zaradiť len jeden prípad z roku 1614. Istá žena Gabrusken z Tarnova bola kvôli podozreniu, že zabila svoje dieťa, ktoré sa našlo v noci pohodené v snehu, zatvorená do väznice. Napriek tomu, že sa dokázalo, že dieťa nezabila, keďže sa narodilo už mŕtve, podarilo sa im ju usvedčiť z mágie (*magia*), k čomu sa vraj sama priznala a za čo bola 19. marca upálená na hraniči. Čo sa pod touto mágiou myslelo, zápis nešpecifikuje.

Tresty

Keďže skúmaná kniha je knihou rozsudkov, resp. vykonaných trestov za vážne delikty, je výborným prameňom k dejinám zločinu a trestu. Udelené tresty boli spomínané už v predchádzajúcich častiach, v tejto časti sa na nich pozrieme systematickejšie. Najmiernejší trest, aký zachytáva súdna kniha mesta Bardejova 1559–1649, je vyobcovanie z mesta a celého mestského majetku. Spomína sa pri ôsmich odsúdených.⁴¹ Väčšinou však bol tento trest spojený s verejným zbičovaním pri pranieri. Tento potupný trest a následné vyhnanie z mesta sa uvádza pri jedenástich ľuďoch. Obyčajne takto dopadli slobodní muži a ženy, ktorých prichytili pri nemanželskom styku, alebo ich z neho usvedčili. Takto mohli byť však potrestaní aj tí, ktorí si mali podľa spáchaného činu zaslúžiť trest smrti, ale na príhovor, alebo vďaka inej poľahčujúcej okolnosti im bol z milosti darovaný život. Takéto zmiernenie trestu sa niekoľkokrát vyskytlo pri prípadoch krádeží a cudzoložstva. Len v jednom prípade sa namiesto zbičovania uvádza za nemanželský pomer nosenie potupného slameného venca. Pri tomto vyhnaní alebo inak vypovedaní, vykázaní či vyobcovaní, sa používali formulácie ako „...navěky z mesta a všech městských majetkov/všetkého teritoria k mestu prináležiacemu vypovedaný; ...nikdy sa sem nemá vrátiť/objaviť; ...vyvedený za hradby mesta“ a podobne. Dvakrát sa objavila formulka *aqua et igni interdicetur/interdixit* (dávať do kliatby). V súvislosti s vyobcovaním je zaujímavý prípad dvoch sedliakov z Richvaldu, ktorým bol zmiernený trest smrti na večné vyhnanstvo, ale muselo sa za nich zaručiť pod stratou vlastného majetku 13 mužov, aby malo mesto záruku, že sa niektorý z nich kvôli vytrpenému mučeniu nebude chcieť pomstiť senátu, mestu alebo kňazovi z Richvaldu, ktorého okradli. Bičovanie a vykázanie z mesta vykonával buď mestský kat (*carnifex, lictor*) alebo

⁴⁰ Podľa V. MYSKOVSKÉHO bola Hedviga popravená len kvôli nemravnému životu, ako keby s vraždou nemala nič spoločné. V zápise sa ale vyslovene píše, že Hedviga bola potrestaná „...ob...homicidii... maritum quod fuit praecipuum...“. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 98.

⁴¹ To, že neboli zároveň zbičovaní, by sa dalo v prípade troch občanov Bardejova vysvetliť ich postavením, vďaka ktorému boli zrejme ušetrení potupnému trestu pri pranieri, v jednom prípade tehotnej ženy poľahčujúcou okolnosťou mohlo byť jej tehotenstvo, keďže ohľad sa bral na nevinné, ešte nenarodené dieťa.

mestský sluha (*preco, budellus*),⁴² pričom druhá možnosť sa považovala za menej potupnú.

Všetky ostatné sú tresty smrti. Z nich sa najčastejšie uvádza s'atie a vešanie, 37 ľudí s'ali a takmer rovnaký počet – 36, aj obesili. Vešanie predstavovalo trest potupný a bolo typickým trestom pre zlodějov a zbojníkov. Nikto iný sa ani nevešal. Poprava mečom sa naopak považovala za najčestnejší, resp. najmenej potupný trest smrti. Trestalo sa tak cudzoložstvo, vraždy a vážne násilnosti. Ako sme ukázali v predchádzajúcej časti, s'atie zároveň predstavovalo alternatívny, miernejší trest namiesto vešania, ale aj namiesto prísnejších trestov smrti, ako napríklad upálenie či lámanie kolesom. Stávalo sa tak v prípadoch, keď sa za odsúdeného niekto prihovaril, alebo ak sa bral do úvahy mladý vek previnilca, jeho predchádzajúca dobrá povesť, významné spoločenské postavenie, prípadne nejaké iné špecifické poľahčujúce okolnosti.

Z ostatných trestov smrti sa ešte spomína upálenie. Celkovo upálili osem zločincov a to za krádež, podpaľačstvo, incest a čarodejníctvo. Trikrát boli podľa knihy utopené ženy, a to dvakrát za zabitie dieťaťa a raz za krádež spojenú s cudzoložstvom. Utopenie bolo trest vyhradený len pre ženy. V jednom prípade sa spomína ukrižovanie – za krádeže, a len raz aj zabitie kolom v hrobe – za zabitie manžela a incest. Najkrutejšími trestami pre neľudských zločincov, alebo pri trestných činoch z vtedajšieho ponímania obzvlášť nebezpečných, bolo lámanie kolesom a štvrtenie. Lámanie kolesom sa podľa zápisov vykonalo dvakrát, raz išlo o zbojníka, raz o vlamača a vraha. Štvrtenie sa spomína len raz, a to za vraždu šľachtica v jeho vlastnom dome.

V mnohých zápisoch sa uvádza aj to, kde sa rozsudky a popravy vykonávali. Zviazaného odsúdenca bičovali verejne na námestí pri pranieri (*ad mediastinum, ad palum, ad publicam statuum alligatus virgis ceasus/caesa*).⁴³ Stínalo sa buď na námestí pred mestskou radnicou⁴⁴ alebo pri tzv. lampovom stĺpe na cintoríne, za hradbami mesta pri Vyšnej bráne, pri rázcestí ciest vedúcich do Prešova a Krakova.⁴⁵ Ženy topili v rieke Topľa, ktorej koryto je dnes vzdialené asi 600 metrov severne od mestských hradieb. Pri brehu Tople sa vykonávali aj tresty

⁴² Pozri poznámky 32, 36 a 39.

⁴³ Vychádzajúc zo známej Gašparovej mapy Bardejova z roku 1768 sa MYSKOVSZKY domnieval, že práve stĺp zakreslený na mape pred budovou radnice bol týmto pranierom. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 91. Richard HORNA odvolávajúc sa na knihu autorov G. BADER-WEISSOVEJ a K. S. BADERA *Der Pranger*, vydané vo Freiburgu im Breisgau roku 1935 uvádza, že bardejovský pranier na námestí bol odstránený roku 1770. In: *Pranýře na Slovensku*, separát zo zborníka Pocta k šedesátym narodeninám dr. Alberta Miloty, Praha 1937, s. 8.

⁴⁴ Zrejme tiež pri pranieri, v dvoch zápisoch sa uvádza, že odsúdení boli s'atí *ad statuum publicam*.

⁴⁵ Explicitne sa tento stĺp spomína štyrikrát ako *statua portae superioris* v rokoch 1591–96 a raz ako *statua mercurialis extra civitatis* v roku 1642. Stĺp dodnes stojí, je to kamenný osemhranný stĺp na širokom dvojstupienkovom podstavci so štvorhrannou otvorenou vežičkou, do ktorej sa vkladal lampáš. MYSKOVSZKY uvádza, že podobné lampové stĺpy stáli v stredoveku aj inde, napríklad v Šoproni, a mali náboženský význam – chránili pred nečistými silami, pripomínali smrť žijúcim a nabádali ich k modlitbám za duše zomretých. In: Bártfa középkori műemlékei... II., s. 103–4.

smrti upálením.⁴⁶ Vešanie, lámanie kolesom a štvrtenie, to všetko sa pravdepodobne odohrávalo na blízkom kopci Šibeň vzdialenom asi jeden kilometer južne od mesta, na ktorom boli telá obesencov viditeľné aj z diaľky, čo malo pôsobiť ako výstražný či odstrašujúci príklad.⁴⁷ V mnohých prípadoch sa spomína aj uväznenie, čo však v týchto závažných deliktoch nepredstavovalo trest, ale len bezpečné zadržanie obvinených predtým, než súd vyniesol rozsudok.⁴⁸ O mučení sú zmienky v 14 prípadoch, a to pri zbojníkoch, zlodejoch, pri jednom násilníkovi a jednom cudzoložníkovi. Pri ženách sa mučenie nespomína ani raz.

Ak sa pozrieme na tresty z hľadiska pohlavia, ženy boli odsudzované na bičovanie a vyobcovanie, na nosenie potupného venca, z trestov smrti okrem už spomenutého utopenia, ktorým sa trestali výlučne ženy, to bolo aj sťatie a upálenie, v jednom prípade prepichnutie kolom v hrobe. Ženy nikdy nevešali ani nelámali kolesom a neštvrtili. U mužov sa v skúmanej knihe stretávame s nasledovnými trestami: bičovanie a vyobcovanie, sťatie, obesenie, upálenie, ukrižovanie, lámanie kolesom a štvrtenie.

Vzťah zločinu k druhu trestu a počty odsúdených:

Trest Delikt	večné vypovedanie z mesta	zbičovanie a vypovedanie	slamený veniec & vypovedanie	sťatie	obesenie	utopenie	upálenie	ukrižovanie	lámanie kolesom	štvrtenie	prepichnutie kolom v hrobe
krádeže	4	6		8	32	1	3	1	°		
sprenevera				2							
lúpeže				3	4				1		
zabitia, násilie	3			9		2			1	1	1
znásilnenia				1							
podpaľačstvo							2				
cudzoložstvo		3		13	^	^					
bigamia				1							
mimomanželské styky	1	2	1								
incest				*			2				*
čarodejníctvo							1				

* Dvaja muži a 1 žena, odsúdení za zabitie a incest, započítaní pri zabitíach.

^ Žena a muž odsúdení za krádeže a cudzoložstvo, započítaní pri krádežiach.

° Muž odsúdený za krádež a zabitie, započítaný pri zabitíach.

⁴⁶ Zápis z roku 1614 „...ad ripam Topla ignem crematus est“.

⁴⁷ MÝSKOVŠZKY, V.: Bártfa középkei múemlékei... II., s. 105.

V skúmanej knihe sa ale miesto vešania nikdy neuvádza. Len v roku 1600 sa bližšie konkretizuje spôsob – „...suspendio e rerum natura est sublatu“.

⁴⁸ Vo všeobecnosti sa dlhodobé uväznenie ako trest používalo len výnimočne. V tomto období previnilcov trestali väzením zvyčajne len na kratší čas a za menšie priestupky.

Podľa súdnej knihy mesta Bardejova bolo v Bardejove v rokoch 1559–1649 odsúdených 109 ľudí, z toho 89 na trest smrti. Z toho bolo 23 žien (15 na trest smrti) a 86 mužov (76 na trest smrti). Najkrvavejšie sa zdajú byť roky 1585 a 1586, keď tam každý rok odsúdili na smrť šesť ľudí. Päť rozsudkov smrti je z roku 1596, štyri popravy ročne sú zaznamenané v rokoch 1583, 1590, 1591, 1600 a 1613.

*

Napriek tomuto štatistickému prehľadu treba tieto čísla brať s rezervou. Aj keď sprehľadňujú počet a pomer jednotlivých zločinov a trestov obsiahnutých v knihe, je otázne, nakoľko tieto čísla odzrkadľujú vtedajšiu realitu. Ak totiž obdobie 90 rokov, ktoré rozsudky zahŕňajú, rozdelíme na polovicu, nutne nás zarazí nasledujúci nepomer: kým za prvých 45 rokov (1559–1604) je to 73 zápisov, od roku 1605–1649 je to už iba 23 zápisov. Išlo ale naozaj o náhly pokles zločinnosti alebo benevolentnejší prístup súdu? Ak áno, malo by to mať svoje príčiny.⁴⁹ Skôr sa však zdá pravdepodobnejšie, že zhruba od 17. storočia sa do knihy zapisovalo čoraz zriedkavejšie, resp., že pisári už nezaznamenávali do tejto knihy všetky závažné rozsudky a popravy.⁵⁰ Je možné aj to, že od istého času sa do knihy zapisovali už len rozsudky smrti. Od roku 1596 sú totiž všetky rozsudky s výnimkou jedného vyššie spomenutého prípadu, keď boli 3 členovia vážených bardejovských rodín pre smrť dieťaťa vyobcovaní z mesta, len rozsudkami smrti. Bližšie by to mohlo objasniť len hlbšie prebádanie fondu mesta Bardejova v skúmanom období.

Na záver treba zdôrazniť, že nie všetci zlodeji, násilníci a previnilci proti vtedajšej mravnosti podstúpili takéto prísne tresty. Delikty, ktoré boli podľa skúmanej knihy takto kruto potrestané, predstavovali len časť zločinnosti v meste. Mnohé menej závažné, ale i vážnejšie delikty, ktorých páchatelia boli potrestaní len pokutou, krátkodobým väzením, resp. vyhnanstvom na dobu určitú sa do knihy nedostali. O ich existencii však svedčia iné súdne písomnosti mesta Bardejova ako sú zoznamy prisúdených pokút, knihy svedectiev či manuály zo zasadaní súdu.⁵¹ Ak si chceme vytvoriť čo najreálnejší obraz o vtedajšej zločinnosti a súdnej praxi, je nevyhnutné brať ohľad aj na tieto, zatiaľ neprebádané súdne pramene mesta Bardejova.⁵²

⁴⁹ Je otázne, či mor, ktorý Bardejov opakovane postihol v rokoch 1600, 1612 a 1622, rovnako aj požiar roku 1631 mohli mať na to nejaký vplyv. JANKOVIC, V.: Mesto v období protihabsburských šľachtických povstaní. In: Dejiny Bardejova, Šarišské múzeum v Bardejove 1975, s. 138.

⁵⁰ Tento predpoklad podporuje aj MYSKOVSKÉHO výpis z účtovných kníh mesta, podľa ktorého roku 1646 mesto zaplatilo katovi 1 florén za obesenie zlodeja, hoci v skúmanej knihe 1559–1649 nie sú žiadne zápisy z tohto roku, posledná poprava pred rokom 1646 bola roku 1643. In: MYSKOVSKÝ, V.: Bárfa középkori műemlékei... II., s. 101.

⁵¹ Pozri poznámky 12, 13 a 14.

⁵² Mestské súdnictvo a súdna prax v 16. storočí je predmetom mojej pripravovanej dizertačnej práce, kde sa tejto problematike venujem podrobnejšie.

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF MUNICIPAL JUSTICE
(The Judicial book of the city of Bardejov 1559–1649)

Blanka Szeghyová

The history of municipal justice and judicial practice has been a neglected subject in the history of the free royal town Bardejov. The paper analyses the judicial book of the city of Bardejov from 1559–1649. The book contains sentences passed only upon crimes considered serious from contemporary point of view. Those included thefts, burglaries, embezzlement, robberies, banditry, arson, murders, infanticide, violent physical assaults with arms, rape, witchcraft and offences against morality such as adultery, extra-marital relations and cohabitation, bigamy and incest.

The lightest punishment dealt with in the book are flogging at the pillory, banishment and wearing a shaming straw crown. However, majority of the sentences in the book are death penalties. The most frequent were hanging and beheading. The others, usually in aggravated cases, included burning, drowning, crucifixion, impalement in the grave, breaking with the wheel and quartering.

Arrangement of the cases into groups reveals some punitive patterns. Women were never hanged, broken with the wheel or quartered. Men on the other hand, were never drowned.

Hanging was a typical punishment for thieves, beheading for murderers and adulterers & adultresses and flogging and banishment for lighter offences against morality such as extra-marital relations.

The book reflects also commonplace practice of intercession of relatives, friends, neighbours and others in behalf of the condemned which often resulted in changing a sentence from one of hanging to one of beheading. That was because decapitation was considered less shameful.

In total, according to the book, the municipal court of the city in Bardejov between the years 1559 and 1649 passed judgement on 109 people, who were accused of serious crimes and 89 of which were sentenced to death penalty.

Translated by the author

PREHLAD ZÁPADOEURÓPSKEJ LATINSKEJ PALEOGRAFIE STREDOVEKÉHO OBDOBIA ZA POSLEDNÉ POLSTOROČIE

JURAJ ŠEDIVÝ

Šedivý, J.: The Survey of West European Latin Paleography of the Middle Ages in the Last Half-century. Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 1, 2003, p. 62–78.

The last 50 years led Latin paleography from descriptive and purely analytical phase to the period of interdiscipline, which studies script in interaction with the whole culture of a certain period. The attention moved from antique scripts to middle-aged and in the future the greater interest in new-aged scripts is expected. At present there has been almost generally accepted basic terminology and nomenclature of middle-aged scripts due to international cooperation coordinated by CIPL.

PhDr. Juraj Šedivý, PhD., Katedra archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty UK, Šafárikovo nám. 6, 818 01 Bratislava

Je zaujímavé pozorovať, ako sa chronologický záber latinskej paleografie posúva z obdobia antiky cez stredovek viacej k súčasnému obdobiu. Až do konca 19. storočia sa bádatelia zaoberali výskumom hlavných vývojových tendencií a z historických etáp sa venovali najmä obdobiu antiky a raného stredoveku. Je to pochopiteľné vzhľadom na historickú unikátnosť tohto najstaršieho zachovaného materiálu a aj vzhľadom na nízky počet zachovaných písomností. V medzivojnovom období však už pozorujeme zvýšený záujem o obdobie stredoveku. Jednak už bol starší materiál na pomerne slušnej úrovni spracovaný, ale najmä praktické potreby knižníc a archívov nútili paleografov, aby sa zaoberali písomnosťami, ktorých počet v depozitoch bol už nepomerne vyšší. Ak bude nastúpený trend pokračovať, môžeme očakávať, že po postupnom vyčerpaní tém zo stredovekej paleografie sa pozornosť presunie výraznejšie k spracúvaniu novovekého obdobia. V nasledujúcom prehľade vývoja vedného odboru sa sústredíme najmä na výskumy stredovekého písma, ktoré boli uskutočnené po druhej svetovej vojne. Predošlé výskumy sú slovenskému čitateľovi prístupné v podrobnom prehľade Alexandra Húščavu.¹

Človeku vlastná snaha spracovať najskôr ľahšie problémy a tie ťažšie uchopiteľné „odkladať na zajtra“ zapríčinila, že väčšina paleografov venovala svoju pozornosť knižným rukopisom, ktorých počty sa aj vo veľkých knižniciach rátajú na desiatky a stovky. Len málo odvážlivcov sa odhodlalo analyzovať nepre-

¹ HÚŠČAVA, A.: Dejiny a vývoj nášho písma. Bratislava 1951, s. 20–39. Slovenským bádateľom je k dispozícii aj dobrý český prehľad v rámci state Paleografie v práci: HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: Vademecum pomocných věd historických. 3. vyd., Praha 1997, alebo poľský prehľad: GIEYSZTOR, A.: Zarys dziejow pisma łacińskiego. Warszawa 1973. Zo starších prác budem preto venovať pozornosť iba takým, ktoré nenašli u A. Húščavu adekvátne miesto.

hl'adne tisícky listinného materiálu. V rámci vývoja latinskej paleografie stredoveku môžeme preto konštatovať jednu zásadnú charakteristiku – písmo listinné a knižné sa skúmalo oddelene. Analýza knižného písma bola pritom bežnou súčasťou kodikologického skúmania rukopisov, písmu listinnému bola zasa venovaná pozornosť v rámci diplomatických výskumov. Tieto dve historické vedy využívajú paleografické poznatky dodnes.

Paleografické metódy každej vedeckej generácie a školy zodpovedali a prispôbovali sa dobovému vnímaniu vedy vo všeobecnosti. Preto môžeme aj charakter paleografických výskumov popísať ako prevažne deskriptívny a syntetizujúci (od 18. do začiatku 20. storočia), prevažne analytický (1. polovica 20. storočia) a predovšetkým interdisciplinárny (2. polovica 20. storočia). Pokiaľ v najstaršom období boli objasňované najmä hlavné vývojové línie latinského písma, v mladšom období boli analyticky skúmané konkrétne problémy a skriptória. Práce súčasného obdobia už obvykle nepredstavujú klasické analýzy latinského písma ako estetického fenoménu, ale zameriavajú sa aj na zložku kultúrno-historickú a sociálno-historickú.²

Po sľubnom úvode za Jeana Mabillona a Scipione Maffeiho zažila latinská paleografia svoju ďalšiu významnú etapu v prvých desaťročiach 20. storočia. Vo Francúzsku nadviazal na činnosť profesorov École des Chartes Léopold Delisle (1826–1910), v Nemecku nasledovali dielo Wilhelma Wattenbacha mníchovskí profesori Ludwig Traube (1861–1907) a Paul Lehmann (1884–1961). Významnou mierou sa na rozvoji paleografie začala podieľať americká škola založená Edwardom Kennardom Random (1871–1945) – napríklad autor analýzy kolínskeho skriptória Leonard W. Jones či vydavateľ *Codices latini antiquiores* Elias A. Lowe. Z talianskych bádateľov v tomto období získal medzinárodné uznanie Luigi Schiaparelli (1871–1934), venujúci sa problémom antickej a ranostredovekej paleografie. V prácach spomenutých autorov boli načrtnuté hlavné tendencie a prelomové obdobia vo vývoji latinského písma v stredoveku, základné transformácie foriem písma a charakteristiky niektorých hlavných pisárskych škôl. Vďaka významným autoritám a renomovaným učebniciam sa až od tohto obdobia dá hovoriť o úsilí vytvoriť presnejšiu a všeobecne prijateľnejšiu odbornú terminológiu a nomenklatúru. Cesta k nezaujatému výskumu stredovekých písiem však nebola jednoduchá. Viaceré výskumy boli zaťažené predsudkami, ktoré súviseli s vývojom národných historiografií, s mylnou, ale dlho pretrvávajúcou predstavou o spojitosti gotiky a Gótov, resp. nemeckého etnika a pod.³

² Ako príklad by sme mohli uviesť projekt Univerzity v Utrechte (Písmo a jeho vzťah k moci), alebo Rakúskej akadémie vied (O užitočnosti písma, sociálna pamäť, panstvo a vlastníctvo). Pozri domovské stránky oboch inštitúcií na internete (www.oeaw.ac.at, resp. www.let.uu.nl). Aj významná príručka latinskej antickej a stredovekej paleografie z pera Bernharda Bischoffa (BISCHOFF, B.: *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. Berlin 1. vyd. 1979, 2. vyd. 1986) kombinuje dejiny foriem písma s históriou spisomňovania a knižnej kultúry. Jej obľúbenosť dokazuje aj jej anglický a taliansky preklad.

³ Napríklad v typografickej práci (bez uvedeného autora) – *Die Buchschriften des Mittelalters*. Wien 1852, sa uvádzajú ešte staršie označenia: *starogotické písmo* (v spojení s Gótmí), *mníšske*, resp. *nemecké písmo*.

Z prác 19. storočia o stredovekých latinských písmach nám však nedá nespomenúť pionierske dielo Wernera Meyera o oblúkových spojeniach v gotickom písme.⁴ Autor práce sa zamerával iba na gotickú minuskulu a ako jeden z jej podstatných charakteristických znakov, ktoré ju odlišujú od predchádzajúcich písiem, považoval tzv. oblúkové spojenia (prieniky dvoch vedľa seba stojacich písmen s oblúkom). Práca je významná kvôli tomu, že prítomnosť oblúkových spojení je aj dnes uznávaná ako jeden z hlavných znakov odlišujúcich rozvinutú gotiku od jej raného štádia.

Medzivojnová paleografia je síce ešte typická obľubou antického obdobia a veľkými syntézami, ale práve v tomto období sa začali prvé vážnejšie vedecké diskusie ku karolínskemu a gotickému písmu. K prvým pertraktovaným témam patrila najmä otázka vzniku gotického písma. V dvadsiatych rokoch (1925) rozvinula Oľga A. Dobias-Roždestvenska staršiu tézu Paula Lehmana o priamom vplyve beneventánskeho písma na gotiku. Vzhľadom na to, že gotizujúce prvky sa objavujú v písme skriptórii od severofrancúzskeho Mt. Saint-Michel až po dnešné Belgicko a vzhľadom na kontakty Mt. Saint-Michel s talianskym centrom v Monte Gargano, ktoré bolo pod vplyvom montecassinsko-beneventánskeho písma, sa domnievala, že estetika lomenia sa do Francúzska a Belgicka dostala z juhotalianskej oblasti.⁵ Polemiku k jej názoru uverejnil o štyri roky neskôr Luigi Schiaparelli, ktorý dokázal, že oba druhy písma sa navzájom líšia v celkovom dojme, vo formách typických písmien, skratiek a ligatúr, ako aj v dukte písma, a preto je teória o ich vzájomnom pôsobení ťažko udržateľná.⁶ Aj výrazná postava európskej medzivojnovkej paleografie Joachim Kirchner sa priklonil k severofrancúzskemu pôvodu gotického písma.⁷ Polemiku na dlhé obdobie uzavrel Jacques Boussard, ktorý preukázal, že prvé znaky gotizácie badať v písme listiny anglickej kráľovskej kancelárie. Listiny Henricha I. (1100–35) a jeho nástupcu Štefana (1135–54) vykazujú také pokročilé znaky, aké sa vo francúzskej kráľovskej kancelárii vyskytujú až za Filipa II. Augusta (1180–1223). Predpokladá preto, že na územie dnešného Belgicka a severného Francúzska, kde túto tendenciu badať ako prvú aj v architektúre a vo výtvarnom umení, prenikli gotizujúce tendencie z normanskej oblasti Anglicka. Zmenu písma podľa neho zapríčinila jednak zmenená estetika doby, ale najmä nový spôsob zrezávania pera, ktorého ľavá polovica bola kratšia. Takéto pero podporovalo vznik lámaných tvarov a zároveň umožnilo kontrast vlasových a tieňových ťahov.⁸

⁴ MEYER, W.: Die Buchstabenverbindungen der sogenannten gotischen Schrift. In: Abhandlungen der Kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse, N.F. 1. 6. Berlin 1897, s. 1–124.

⁵ DOBIAS-ROŽDESTVENSKY, O.: Quelques considérations sur les origines de l'écriture dite „gothique“. In: Mélange d'histoire du moyen-âge, offerts à M. Ferdinand Lot. Paris 1925, s. 691–721.

⁶ Celú diskusiu prehľadne zhodnotil PETRUCCI, A.: Breve storia della scrittura latina. Roma 1992, s. 128–130.

⁷ KIRCHNER, J. – CROUS, E.: Die gotischen Schriftarten. Leipzig 1928, s. 9.

⁸ BOUSSARD, J.: Influences insulaires dans la formation de l'écriture gothique. In: *Scripitorium* 5, 1951, s. 238–264.

Ďalšie špeciálne výskumy gotického písma sa datujú najmä od dvadsiatych rokov minulého storočia. V roku 1923 bola publikovaná práca Alfreda Hessela o vývoji gotického knižného písma a jeho vplyve na písmo prvotlačí.⁹ Jej autor už použil termíny, ktoré sa vžili a stali súčasťou moderného systému pomenovania – gotická minuskula, bastarda a kurzíva. Na označenie kaligrafickej formy knižného písma v zaalpskej, resp. stredomorskej oblasti používa pomenovania *textúra*, resp. *rotunda* (= *littera Bononiensis*). Pri *bastarde* rozoznáva jednoduchú formu používanú podľa neho prevažne v knižnej oblasti, a slučkovú formu, častú v diplomatickej oblasti.

Priekopníckou prácou v oblasti vývoja gotického písma sa stala práca Joachima Kirchnera z roku 1928. Ovplyvnil ňou celú predvojnovú nomenklatúru. Jeho ponímanie bastardových typov je ešte aj dnes zdrojom diskusie.¹⁰ Začiatky gotiky hľadá v severofrancúzskych oblastiach, kde sa v 11. storočí vyvinulo písmo s gotizujúcimi znakmi (nazýva ho termínom *mrežové písmo*, ktorý sa však neujal). Vertikálne predĺžené písmo 12. storočia so začínajúcim lámaním (teda druhej, dnes označované väčšinou ešte za prechodné karolínsko-gotické) nazýva už *gotickým*.¹¹ Od 13. storočia sa v písomnostiach prejavuje podľa neho rozvinutá gotika (za jej hlavné znaky považuje dvojité zlomenia driekov a Meyerove oblúčikové spojenia). Vo Francúzsku rozlišuje ako regionálne typy tzv. *perlové písmo* (mimoriadne malé písmo s ustáleným celkovým duktom používané najmä pre rukopisné Biblie vreckového formátu) a *littera Parisiensis* (písmo parížskeho univerzitného okruhu). Od druhej polovice 13. storočia sa podľa neho formuje kaligrafická *textúra* ako maľovaná a konzekventne zlomená minuskula, používaná najmä v liturgických rukopisoch Západnej Európy (z toho názov „písmo misálov“)¹² a *rotunda* (ktorú považuje za totožnú s písmom *littera Bononiensis*)

⁹ HESSEL, A.: Von der Schrift zum Druck. In: Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum 6, 1923, s. 89–101.

¹⁰ Kirchnerov systém prevzal Otto Mazal (Tenže: Paläographie und Paläotypie. Wien 1986, s. 18–22). Naproti tomu Karin Schneiderová (SCHEIDER, K.: Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten. Eine Einführung. Tübingen 1999, s. 78) považuje len tri z ôsmich typov za odôvodnené.

¹¹ Práve problematika vývoja písma v prechodných obdobiach je azda najväčšou slabinou diela. Pre tieto obdobia však ešte dlho chýbali špeciálne štúdie a tak sú jeho nepresné závery pochopiteľné. Ako frapantný príklad zmeneného dnešného vnímania by sme mohli uviesť „jeho“ gotické písmo, ktoré uvádza v tabuľke č. 5. Dnes by sme túto ukážku necharakterizovali pravdepodobne ani ako ranogotickú, nehovoriac už o gotickej. Bernhard Bischoff uvádza tú istú tabuľku ešte len ako príklad priečne-oválneho štýlu (BISCHOFF, B.: La Nomenclature des écritures livresques du IXe au XIIIe siècle, In: BISCHOFF, B. – LIEFTINCK, G. I. – BATELLI, G.: Nomenclature des écritures livresques du IX. au XVI. siècle, Paris 1954, s. 6n., Fig. 7).

¹² Už vo svojej predchádzajúcej štúdii uvažoval Kirchner, že na teritóriu vtedajšieho Nemecka sa dajú vyčleniť tri základné skupiny *textúry*: severo-, západo- a juhonemecká (KIRCHNER, J.: Die künstlerische Gestaltung der gotischen Schriftarten (1926). In: Ausgewählte Aufsätze aus Paläographie, Handschriftenkunde, Zeitschriftenwesen und Geistesgeschichte, Hg. von J. Kirchner. Stuttgart 1970, s. 78–81. Podľa novších výskumov sa dajú len v určitých časových intervaloch, a len v istých oblastiach pozorovať regionálne typy. Bernhard Bischoff (Tenže, Paläographie..., s. 180–182) uznáva existenciu týchto troch typov len v 12. a 13. storočí.

ako kaligrafické, ale oveľa okrúhlejšie pôsobiace gotické písmo, uplatňované v mediteránnej oblasti. Slabinou knihy je autorova koncentrácia na kaligrafickejšie druhy a typy. Kvôli tomu ostáva vývoj knižnej gotickej kurzívy len naskicovaný a neúplný. Aj v rámci obrazových príloh uvádza len jeden jej príklad (zo 14. storočia). O to viac pozornosti venuje bastarde. Chápe ňou „kurzívnymi elementmi presiaknuté knižné písmo“, ktoré však uspokojuje aj tie najnáročnejšie kaligrafické požiadavky. Zaalpská *bastarda* sa podľa neho vyvinula v 14. storočí vo Francúzsku pod vplyvom kurzívnych písiem. Rozoznáva osem regionálnych typov¹³. Na rozdiel od svojej predošlej štúdie¹⁴ zaraďuje medzi ne aj *taliansku notulu* (písmo florentských Danteho kódexov) pod menom *florentská bastarda*.

Podnetným vkladom k bádaniu stredovekých písiem sa stala aj štúdia Carla Wehmera z tridsiatych rokov, v ktorej sa venuje stredovekým názvom gotického písma, pričom sa koncentruje na názvy *Textus*, *Textura*, *Fractura*, *Littera formata*, *Rotunda* a *Bastarda*.¹⁵ Práca je zaujímavá nielen z hľadiska dobovej recepcie jednotlivých názvov (kde konštatuje nejednoznačnosť), ale prináša aj nové impulzy pre konštituovanie moderného názvoslovja. Autor predovšetkým upozorňuje, že už vtedajší súčasníci rozlišovali nielen knižné a listinné písmo, ale ako samostatnú kategóriu (druh) uvádzali aj písmo glos. Možno aj táto myšlienka neskôr inšpirovala B. Bischoffa, aby v rámci minuskuly 11.–12. storočia vyčlenil rovnomenný druh. Ďalším inšpiratívnym prínosom je upozornenie na nomenklatúru, ktorú v rámci informačného plagátu použil písársky majster Johannes von Hagen pre textúru. Tento písársky majster z 15. storočia rozoznával štyri typy kaligrafickej gotickej minuskuly: *textus quadratus* (textúra s driekmi, na ktoré sú nasadené na hranu postavené štvorce), *textus semiquadratus* (textúra s dvojitém zlomením driekov), *textus prescisus vel sine pedibus* (textúra s driekmi, ktoré sú v dolnej časti tupo zakončené) a *textus rotundus* (textúra s minimálnym horným aj dolným lomením približujúca sa k rotunde). Toto rozdelenie podnietilo viacerých paleografov, aby tieto dobové pomenovania zaradili do svojich moderných nomenklatúr.

Na rozdiel od relatívne dlhého radu paleografov, ktorí sa už pred vojnou zaoberali knižným písmom, je zoznam vtedajších výskumov listinných písiem pomerne krátky. Najlepšie bol prebádaný vývoj písma v prostredí cisárskej kancelárie. Prvé paleografické analýzy boli takpovediac vedľajším produktom edícií. Písmo samotné sa do centra pozornosti dostalo až v tridsiatych rokoch, keď sa Hans A. Gensch a Alfred Hessel zaoberali vývojom fraktúry, pričom v krátkosti načrtli aj vývoj písma v cisárskej kancelárii.¹⁶ Hessel považoval niektoré

¹³ KIRCHNER, J. – CROUS, E.: Die gotischen Schriftarten. Leipzig 1928; CROUS E. – KIRCHNER, J.: Die gotischen Schriftarten. Würzburg 1970.

¹⁴ KIRCHNER, J.: Die künstlerische Gestaltung der gotischen Schriftarten. In: Der Kunstwanderer 8, 1926, s. 137–138.

¹⁵ WEHMER, C.: Die Namen der gotischen Buchschriften. Ein Beitrag zur Geschichte der lateinischen Paläographie. Inaugural Dissertation an der Friedrich-Wilhelms-Universität. Berlin 1932.

¹⁶ GENSCHE, H. A.: Kaligraphische Stilmerkmale in der Schrift der Luxemburg-habsburgischen Reichsakanzlei. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Fraktur. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 45, 1931, s. 205–214; Tenže: Unter-

znaky v písme listín Henricha VI. za prvé znaky kurzivizácie. Počnúc vládou Fridricha II. rozdelil písmo cisárskej kancelárie na dve hlavné skupiny: jednu kaligrafickú a druhú s tendenciou k vzniku kurzívy. Až od vlády Rudolfa Habsburského sa podľa jeho mienky dá hovoriť o naozajstnej *gotickej listinnej kurzíve* (ktorá sa už v tomto období ničím nelíši od produkcie iných porýnskych kancelárií). V písme pisárov Ľudovíta Bavora už opísal znaky, ktoré Heine-meyer neskôr nazval Trecento I. Na dvore Karola IV. videl prvé tendencie k vzniku *bastardy*. Po nástupe Václava na trón sú v písme jeho kancelárie na majuskulách prítomné tzv. slonie choboty, ktoré už patria k charakteristickým znakom *fraktúry*. Tá sa napokon podľa neho vytvorila v kancelárii Maximiliána Habsburského a zavŕšila tak vývoj listinných písiem v stredovekom období.

Po druhej svetovej vojne nútili praktické potreby európskych archívov a knižníc, aby paleografi obrátili pozornosť viac k písmu stredovekému. Rozkvet latinskej paleografie karolínskeho a gotického obdobia sa odrazil na množstve odborných štúdií, ako aj v špeciálnych učebniciach. Vo Francúzsku sa štúdie o stredovekom knižnom písme objavovali najčastejšie na stránkach Bulletin de l'Institut de recherche et d'histoire des textes (Paris 1952–69), ktorý bol neskôr nahradený periodikom Revue d'histoire des textes (Paris 1971 n.). Výskumy knižného písma podporil aj veľký projekt vydávania katalógov datovaných a lokalizovaných rukopisov, vydávaných vo Francúzsku podľa jednotlivých knižníc od roku 1959.¹⁷ Paleografickým a príbuzným výskumom sa venuje najmä Institut de recherche et d'histoire des textes.¹⁸

K objasneniu vývoja listinného písma prispela najmä zásadná monografia od Jacquesa Stiennona.¹⁹ Stiennon analýzou písma listín z diecézy Liège (Belgicko) vytvoril vzorovú prácu pre výskum paleografických regiónov. Nepredstavuje syntézu, ale skôr paleograficko-diplomatickú analýzu niektorých aspektov, ktoré sú pre isté obdobia typické. Tak napr. listiny z obdobia rokov 1075–1145 skúma paleograficky (analyzuje formy písmena *g* resp. skratky *-us*) a diplomaticky (rozborom štýlu listín významných pisárov). Za významné obdobie považuje prechod medzi karolínskymi a gotickými formami (1145–1200). Pozornosť potom venuje nasledujúcemu polstoročiu, kde skúma medzinárodnú štandardizáciu foriem písma. Diplomatickému vývoju sa vo Francúzsku venovala aj Francois Gasparriová. V obsiahlej štúdii, a napokon aj v monografii, analyzovala písmo kráľovskej kancelárie od nástupu Ľudovíta VI. po koniec vlády Filipa II. Augusta (1108–1220).²⁰ Monografiu tvoria analýzy listín a približne 70 obrazových

suchungen zur Geschichte der Reichskanzlei und ihrer Schriftformen in der Zeit Albrechts II. und Friedrichs III., Dissertation Teildruck 1930; HESSEL, A.: Die Schrift seit dem Interregnum und die Entstehung der Fraktur. In: Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil-hist. Kl. II. N. F. II, 1937, s. 43–59 a Tafel I–II.

¹⁷ Zoznam do roku 2000 vydaných častí pozri na domovskej stránke Medzinárodného paleografického výboru: <http://irht.cnrs-orleans.fr/cipl/cmd.htm>.

¹⁸ Bližšie pozri domovskú stránku <http://irht.cnrs-orleans.fr>.

¹⁹ STIENNON, J.: L'écriture diplomatique dans le diocèse de Liège du XIe au XIIIe siècle. Reflet d'une civilisation. Paris 1960.

²⁰ GASPARRI, F.: Études sur l'écriture de la Chancellerie royale française de Louis VI à Philippe Auguste, d'après vingt-cinq actes originaux jusqu'ici inconnus. In: Biblio-

ukážok. Podľa autorky sú listiny 12. storočia aj vo francúzskej kráľovskej kancelárii písané knižným písmom. Prelom nastáva približne od roku 1180, keď dochádza k nárastu počtu listín, z toho vyplývajúcej väčšej unifikácii výzoru listiny, k profesionalizácii personálu, a s tým spojeného väčšieho uplatnenia čisto listinného písma. Práca je mimoriadne podrobná – v prvej časti rozoberá, aké formy písmen používali tíktorí pisári, v druhej časti ponúka zhrňujúci pohľad na vývoj foriem písma podľa jednotlivých písmen.

Najvýznamnejšiu francúzsku príručku stredovekej paleografie, do ktorej sa už pretavili čiastkové výskumy knižného a listinného písma, vydal Jacques Stiennon v spolupráci s Genoviéve Hasenohrovou.²¹ Názorný text dopĺňa viacero ilustrácií aj 51 ukážok písma s prepisom. Asi najviac zo všetkých európskych príručiek je v texte tejto publikácie cítiť snahu autora o prepojenie paleografického vývoja s jeho historickým pozadím. Od 8. storočia sleduje vývoj karolínskej minuskuly, po polovici 12. storočia nastáva podľa Stiennona gotizácia (vzniká *Caroline gothicisante*). V poslednej štvrtine 12. storočia už nachádza ukážky písma karolínsko-gotického (*Caroline gothicisée*). Gotické obdobie člení a jednotlivé druhy a typy pomenúva podľa vzoru G. I. Lieftincka (prevzal aj jeho diskutabilnú definíciu bastardy). Jediné, čo by sa práci dalo vyčítať, je pomenovanie *Cursive gothique du XII. siècle* pre diplomatickú minuskulu s prvými znakmi gotizácie v kontexte listiny z doby Richarda Levie Srdce.²² Zdá sa nám to mierne priskoré. Zatiaľ poslednú francúzsku príručku vydala Francois Gasparriová.²³ Aj jej výklad paleografického vývoja je veľmi silne prepojený s vývojom historickým, resp. kultúrnym. Práca je názorná, autorka detailne popisuje vývoj ťahov jednotlivých písmen, k textu je pripojená aj obsiahla obrazová príloha. Autorka by sa však dala vyčítať prílišná koncentrácia na francúzske územie a na gotické obdobie. Jej chápanie gotických univerzitných písiem je priveľmi široké. Naopak vývoj od karolínskej diplomatickej minuskuly ku gotike zužuje na príliš malé etapy – napr. diplomatickú minuskulu po roku 1150 s viacej k sebe natlačenými písmenami už nazýva *gothique diplomatique primitive*. Na druhej strane sa svojím ponímaním bastárd ako prechodných písiem, ktoré môžu mať aj slučky, priblížila k stredoeurópskemu chápaniu bastardy.

V Nemecku nadviazali po vojne na dlhú tradíciu starších paleografických synéz (Ludwig Traube, Paul Lehmann) ďalšie osobnosti. Bernhard Bischoff z Katedry klasickej filológie v Mníchove sa zaoberal vývojom karolínskej minuskuly, resp. karolínskych rukopisov a skriptórií (najmä v juhonemeckej oblasti).²⁴

thèque de l'École des chartes 126, 1968, s. 297–331; GASPARRI, F.: L'Écriture des actes de Louis VI, Louis VII et Philippe Auguste. Geneva – Paris 1973.

²¹ STIENNON, J. – HASENOHR, G.: Paléographie du moyen âge. Paris 1973. Novšie vydanie vyšlo pod titulom: STIENNON, J.: Paleographie du Moyen Age. 2. vyd. Paris 1991.

²² Tamže, s. 110–112.

²³ GASPARRI, F.: Introduction à l'histoire de l'écriture. Paris 1994.

²⁴ Najdôležitejšie špeciálne práce Bernharda Bischoffa sú: Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. I. Die bayerischen Diözesen. Leipzig 1940, 2. vyd. Wiesbaden 1960, štúdie o knižnici Karla Veľkého a karolínskych rukopisoch v ním zostavenom druhom diele trojzväzkového zborníka Karl der Große, Lebens-

Bol jedným z troch bádateľov, ktorí na medzinárodnom stretnutí v Paríži roku 1953 predložili návrh medzinárodnej nomenklatúry stredovekých písmen. Na mladšie obdobie gotiky sa špecializovala jeho žiačka Johanne Autenriethová z univerzity vo Freiburgu, ktorá mohla nadväzovať na staršie práce Joachima Kirchnera. Tento mníchovský profesor vydal v 50. a 60. rokoch dve príručky k dejinám stredovekého knižného písma, sprevádzané bohatým obrazovým materiálom pokrývajúcim prakticky všetky regióny, v ktorých bolo používané latinské písmo.²⁵ Zatiaľ čo prvá monografia má záber od 1. do 16. storočia, v práci o desaťrocie mladšej sa už autor vrátil k svojej ťažiskovej téme – ku gotickému písmu.

Z ďalších výskumov môžeme spomenúť niekoľko zásadnejších štúdií, ktoré sa zaoberali skôr minucióznou analýzou detailov. Ako príklad môžeme uviesť prácu W. Oesera, ktorý sa pokúsil vysledovať pravidelnosť pri používaní komplikovaného *a*.²⁶ V práci použil „pôvodnú“ nomenklatúru – z písárskeho plagátu Jána von Hagena z prvej polovice 15. storočia. Aj podľa nášho názoru je táto nomenklatúra pre textúrové typy použiteľná, keďže jednotlivé typy sú veľmi presne charakterizované. Medzi inými Hagenovými druhmi však už nie sú jasne definované rozdiely, je preto lepšie dobové názvy ako *notula fracturarum*, *argentum* a pod. vôbec nepoužívať. Obdobie neskorého stredoveku, keď dochádza k miešaniu štýlov, druhov a typov písma, sa podľa autora ukazuje ako najťažšie uchopiteľné. Problematické je najmä ponímanie rozdielov medzi bastardou a kurzívou v tomto období. Aj Thomas Frenz vo svojom príspevku o úžitkových písmach v rámci rukopisov upozorňuje na blízkosť oboch druhov v neskorom stredoveku. Ním uvedené príklady popisuje ako „viac alebo menej povrchné, alebo viac či menej formalizované gotické kurzívy, ktoré sa vo svojich starostlivých a formálne prísnych formách môžu označiť aj ako bastardy“.²⁷ Aj Bernhard Bischoff predpokladá podobne plynulý prechod aj medzi minuskulou a kurzívou počas vzniku druhej z nich. „Deliaca čiara sa stráca“, píše²⁸. Paleografická analýza knižných písiem bola podobne ako vo Francúzsku využitá najmä pri súpise rukopisov, pričom len za posledných 40 rokov vyšlo približne 150 zväzkov. Najvýznamnejším výstupom katalogizácie nemeckých rukopisov je

werk und Nachleben II. Das geistige Leben. Düsseldorf 1965, ako aj jeho súborný katalóg rukopisov z 9. storočia: Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts. Wiesbaden 1998.

²⁵ KIRCHNER, J.: Scriptura latina libraria. A saeculo primo usque ad finem medii aevi LXXVII imaginibus illustrata. München 1955, 2. vyd. München 1970; Tenže, Scriptura gothica libraria. A saeculo XII usque ad finem medii aevi LXXXVII imaginibus illustrata. München 1966.

²⁶ OESER, W.: Das „a“ als Grundlage für Schriftvarianten in der gotischen Buchschrift. In: Scriptorium 25, č. 1/1971, s. 25–35.

²⁷ FRENZ, T.: Gotische Gebrauchsschriften des 15. Jhs. Untersuchungen zur Schrift lateinisch-deutscher Glossare am Beispiel des „Vocabularius Ex quo“. In: Codices manuscripti 7, 1981, s. 14–30. Citát sa nachádza na strane 15.

²⁸ BISCHOFF, B: Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. Berlin 1979, s. 183. V novšom vydaní už vylúčil zo svojej nomenklatúry pomenovanie *notula*.

monografia Karin Schneiderovej o formách latinského písma, používaného v textoch do roku 1300 písaných v nemeckom jazyku.²⁹ Okrem vyššie spomenutých sa paleografie knižných písiem dotýkajú aj práce Hartmuta Hoffmanna z Göttingenu o rukopisoch otonského a sálskeho obdobia, či práce Petra Růčka z Marburgu.³⁰

Nemecké výskumy listinných písiem boli publikované najmä v Archiv für Diplomatik. Medzi bádateľmi zažiarili najmä dve mená – Walter Heinemeyer a Walter Koch. Prvý z nich bol dlhoročný profesor archívnej školy v Marburgu a medzi rokmi 1955–1960 uverejnil sériu štúdií, zaoberajúcich sa vývojom písma súkromných kancelárií, ktoré neskôr vyšli knižne ako monografia.³¹ Je zaujímavá nielen novými poznatkami, ale aj použitou metodikou. Keďže chronologický záber sledovaní bol mimoriadne široký, autor vyriešil problém postupným zužovaním analyzovaného počtu vydavateľov. Zatiaľ čo do roku 1300 sledoval pismo listín z celého stredného Porýnia, v mladšom období (1300–1500) už analyzoval iba písomnosti z kláštora v Hasungene. Jeho metóda cielených sond sa osvedčila a umožnila mu sformulovať dodnes uznávané medzníky vo vývoji listinných písiem. Za výrazné etapy považoval koniec 12. storočia (pismo listín sa gotizuje, lámu sa okrúhle a neskôr aj vzpriamené elementy písmen), koniec 13. storočia (vznik gotickej kurzívy) a osemdesiate roky 14. storočia (zmena celkového obrazu listinných písiem, nástup tzv. efektu pílkových zubov). V 13. storočí sa podľa neho okrem gotizovanej diplomatickej minuskuly používa aj gotická kurzíva. Predstupeň gotickej kurzívy nazýva písmom (obchodných) záznamov (nem. *Geschäftsschrift*) a podľa neho vzniklo po druhej tretine 13. storočia z gotizovanej diplomatickej minuskuly. Rýchlosť písania záznamov spôsobila, že pismo sa vyznačuje len minimálnym množstvom zlomení a podľa mienky Heinmeyera jeho vývoj vrcholí vznikom kurzívy, kde sú už celé skupiny písmen písané jedným ťahom a kde rýchle písanie spôsobilo sklon písma. Významným prínosom jeho práce je najmä rozdelenie listinnej kaligrafickej kurzívy na typy Trecento I. (ca. 1320–1350) a Trecento II. (1370/80 až koniec 15. storočia). Zatiaľ čo prvý typ je ešte charakteristický kontrastom vlasových a tieňových ťahov, absenciou slučiek na dolných dĺžkach, dvojitém *a*, zakrpateným *g* a trojuholníkovými hornými dĺžkami, tak pre druhý je typické jednoduché *a*, slučka alebo otvorený oblúk pri *g*, pomerne úzke slučky na horných aj dolných dĺžkach a pomocou vlasových ťahov vytvorený celkový dojem „pavučiny“. Pomenovanie notula využíva pre veľmi bežnú kurzívu (napr. na konceptoch). Podľa Heinmeyera existuje množstvo prechodných variantov. Tvrdí aj, že jednotliví pisári ovládali okrem minuskuly aj kurzívu, a tak sa stávalo, že sa jednotlivé charakteristiky zmiešali. Autorova podrobná analýza pripomína svojou

²⁹ SCHNEIDER, K.: Gotische Schriften in deutscher Sprache I/1,2. Vom späten 12. Jahrhundert bis um 1300. Wiesbaden 1987.

³⁰ Pozri OVERGAAUW, E. A.: Paläographie und Kodikologie in Deutschland. In: Gazette du livre médiéval 35, 1999, s. 46–52.

³¹ HEINEMEYER, W.: Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift. Köln 1962. Pôvodne séria štúdií vychádzala v Archiv für Diplomatik 1, 1955, s. 330–381; 2, 1956, s. 250–323; 5–6, 1959–60, s. 308–429.

štruktúrou už spomínanú prácu F. Gasparriovej o pisároch Ľudovíta VIII. až Filipa II. Augusta, a môžeme ju charakterizovať ako naozajstný prelom v nemeckých výskumoch listinných písom.

Popri Marburgu bol Mníchov druhým tradičným nemeckým centrom výskumu listín. Tamojší Inštitút pre pomocné vedy historické viedol istý čas Walter Koch. Pre našu tému sú dôležité najmä dve jeho publikácie. Analýzou jednotlivých notárskych rúk dospel k názoru, že pre postihnutie vývoja písma v cisárskej kancelárii v 12. storočí je nutná analýza prelomovej etapy za vlády Fridricha Barbarossu (1150–92).³² Tento istý autor sa systematicky venuje aj stredovekej epigrafii a prednáša epigrafiu ako externista aj na viedenskom Institut für Geschichte.³³ Alternatívu k jeho epigrafickej učebnici ponúka podobné štandardné dielo od Rudolfa M. Kloosa,³⁴ z ktorého vychádzal aj nestor slovenskej epigrafie Juraj Spiritza.

Až do šesťdesiatych rokov sa v Nemecku používali staršie medzivojnové učebnice a príručky paleografie od Karla Löfflera a Hansa Foerster.³⁵ Kirchnerov mníchovský nástupca Bernhard Bischoff skoncipoval prehľadnú monografiu, ktorá sa stala v nemecky hovoriacich krajinách dodnes používanou odbornou učebnicou latinskej paleografie.³⁶ Jej prvé vydanie vyšlo v roku 1979, novšie prepracované vydanie bolo v nemčine publikované v roku 1986. V súčasnosti najnovšiu prehľadnú syntézu latinskej paleografie stredovekého obdobia publikovala Karin Schneiderová. Jej práca je síce stručnejšia ako Bischoffova, ale je prehľadnejšia a najmä je sprevádzaná obrazovými ukážkami, pričom prináša niekoľko nových poznatkov. Napríklad jej nomenklatura sa až pozoruhodne približuje názvoslovnému návrhu paleografov v bývalom Československu. Dovtedy málo uznávané karolínsko-gotické písmo považuje za samostatný druh. Aj jej ponímanie tzv. staršej knižnej kurzívy silne korešponduje s ponímaním polokurzívy v bývalom Československu. Je pozoruhodné, nakoľko jej systém pripomína návrh J. Pražáka. Po karolínskej minuskule nastupujú podľa nej karolínsko-gotické prechodné písmo, ranogotická minuskula, gotické písmo (textualis/textúra, polokurzívne prechodné písmo, staršia a mladšia kurzíva, bastarda). Počnúc vyformovanou gotikou rozoznáva tri kaligrafické úrovne (typy) – najvyšší (kaligrafický), stredný (jednoduchý) a najnižší (zbežný). Aj ona sa k prob-

³² KOCH, W.: Die Reichskanzlei in den Jahren 1167 bis 1174: Eine diplomatisch-paläographische Untersuchung. Wien 1973; Tenže: Die Schrift der Reichskanzlei im 12. Jahrhundert (1125–1190): Untersuchungen zur Diplomatik der Kaiserurkunde. Wien 1979.

³³ Pozri aj: KOCH, W.: Palaeographie der mittelalterlichen österreichischen Inschriften bis circa 1350. Wien Institutsarbeit am Institut für Österreichische Geschichtsforschung 1968.

³⁴ KLOOS, R. M.: Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Darmstadt 1980. Pozri aj: Fachtagung für lateinische Epigraphik des Mittelalters und der Neuzeit, vyd. KLOOS, R. M., Kallmüntz/Opf. 1982.

³⁵ FOERSTER, H.: Abriss der lateinischen Paläographie. 2. opr.vyd. Stuttgart 1963. V práci tohto profesora zo švajčiarskeho Freiburgu je podnetné taktické sa vyhnutie problému pomenovania knižného písma 11. a 12. storočia. Foerster rieši situáciu šalamúnsky – nazýva ich knižnými minuskulami 11. a 12. storočia.

³⁶ Pozri pozn. č. 2. K predošlým a inojazyčným vydaniám a k jeho celkovému dielu pozri BISCHOFF, B.: Mittelalterliche Studien I, II. Wien 1982.

lematike prechodu medzi druhmi a typmi stavia veľmi opatrne. Podľa jej slov jestvujú v 15. storočí „kurzívy, ktoré však charakter mladšej kurzívy zväčša alebo úplne stratili. Takéto neskoršie jednoduché úžitkové písma môžeme označiť skôr za bastardy na najjednoduchšej úrovni“.³⁷ Z vyššie uvedeného je zreteľné, že v Nemecku sa o istej kontinuite výskumov, alebo dokonca škole, dá hovoriť iba v Mníchove a Marburgu. Inak sú paleografické výskumy založené na jednotlivcoch roztrúsených po území celého štátu.

Vo Veľkej Británii bola v roku 1902 obnovená New Paleographical Society, ktorá gestorovala väčšie projekty. Na predvojnové diela Edwarda M. Thompsona a Wallace M. Lindsaya nadviazali najmä Terence A. M. Bishop, Samuel H. Thomson a Julian Brown. Predmetom výskumu Samuela H. Thompsona a Juliana Browna bolo najmä písmo kódexov. Thomsonova tabuľová edícia knižných písiem zachytila prienik gotiky a samotné gotické obdobie knižných písiem (1100–1500). Práca obsahuje 132 ukážok s transkripciou.³⁸ V rámci vybraných paleografických štúdií Juliana Browna³⁹ je zaujímavá najmä esejistická stať o vývoji pomenovania gotických písiem a stať o stredovekej punktuácii. Samozrejme dominantou ostrovanov bol výskum inzulárnych písiem, v ktorom vynikal najmä v 50.–70. rokoch publikujúci L. Bieler.⁴⁰ Nasledujúcu etapu zachytil David N. Dumville, ktorý v rámci svojej práce ponúkol obraz šírenia karolínskej minuskuly po normanskom území Anglicka.⁴¹ Pre ostrovnú paleografickú školu je typické, že práce sa zameriavajú hlavne na domáci vývin a reflektujú ešte vývoj vo Francúzsku a Taliansku. V oveľa menšej miere býva zachytený vývoj v Nemecku, stredná Európa pre ostrovných autorov akoby neexistovala.

K listinným písmam publikoval Terence A. M. Bishop pomôcku na identifikáciu rúk pisárov kráľovskej kancelárie od 11. do polovice 12. storočia.⁴² Ako väčšina jeho kontinentálnych kolegov i on považuje polovicu 12. storočia za významný medzník vo vývoji listinných písiem v Anglicku (po tomto termíne hovorí o listinnej polokurzíve). V tretine 13. storočia sa podľa neho sformovala špecifická *Gothica cursiva anglicana* (predchodca typickej neogotickej Secretary). Za slabinu práce treba považovať jej pomerne silne individuálnu nomenklatúru – napr. peknú listinnú bastardu zo začiatku 15. storočia na ukážke 30 pomenúva autor ako *Gothic Cursive Minuscule*. V tom istom čase ako Heinemeyer v Nemecku a Kiseleva v ZSSR vydal Malcolm B. Parkes ďalšiu významnú analýzu vývoja gotickej kurzívy.⁴³ Cenná je najmä kapitola o vývoji samotnej

³⁷ SCHNEIDER, K.: *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten. Eine Einführung*. Tübingen 1999. Citované zo strán 64–65.

³⁸ THOMSON, S. H.: *Latin Bookhands of the Later Middle Ages. 1100–1500*. Cambridge 1969.

³⁹ BROWN, J.: *A Palaeographer's View*. London 1993.

⁴⁰ Hoci stále neprekonanou prácou k írskym písmam ostáva LINDSAY, W. M.: *Early Irish Minuscule Script*, St Andrews University Publications No. 6. Oxford 1910.

⁴¹ DUMVILLE, D. D.: *English Caroline Script and Monastic History. Studies in Benedictinism A. D. 950–1030*. Woodbridge 1993.

⁴² BISHOP, T. A. M.: *Scriptores regis: Facsimiles to Identify and Illustrate the Hands of Royal Scribes in Original Charters of Henry I., Stephan, and Henry II*. Oxford 1961.

⁴³ PARKES, M. B.: *English Cursive Book Hands 1250–1500*. s. 1. 1969.

listinnej kurzívy, kde poukazuje na silné interakcie knižného písma v období do konca 13. storočia. V poslednom období boli publikované aj jeho zobrazené paleografické štúdie.⁴⁴

Krátke učebné prehľady, skôr na úrovni lepších skript, publikovali v päťdesiatych rokoch Noel Denholm-Young a Leonard C. Hector.⁴⁵ Sú málo inšpiratívne, venovali sa prevažne len všeobecnému vývoju, a domáce dejiny boli reprezentované ešte len okrajovo. Napríklad Denholm-Young venoval celému gotickému vývoju iba 8 strán. V šesťdesiatych rokoch bola paleografická spisba obohatená rozsahom nevelikou publikáciou Cyrila E. Wrighta.⁴⁶ Prínosom práce je, že sa venuje iba anglickému vývoju medzi 12. a 15. storočím. Zaujímavou inšpiráciou vynímajúcou sa svojím charakterom spomedzi pozitivisticky ladeného anglického štýlu je monografická práca Stanley Morisona, ktorá sa systematicky venuje celým dejinám latinského písma. Autor sa snaží podobne ako vo francúzskej paleografickej škole poukázať na úzku previazanosť dejín písma s dejinami kultúry a prostredníctvom nej nakoniec aj s politickou históriou.⁴⁷ Prehľadný úvod do čítania anglických neskorostredovekých a ranonovovekých textov predstavuje práca Jean F. Prestona. Jej ťažisko je však už v období neogotickom.⁴⁸ Najnovšie prináša Michelle P. Brownová pomerne krátky prehľad hlavných vývojových línií, ktorý obsahuje aj základné ukážky historických druhov latinského písma.⁴⁹ Tá istá autorka publikovala aj prehľadnú syntézu k anglosaským rukopisom.⁵⁰

S vývojom vo Veľkej Británii je po 2. svetovej vojne úzko spojený aj vývoj v Spojených štátoch amerických a Kanade. Nepochybne najvýraznejšou postavou latinskej povojnovej paleografie bol na tri desaťročia Elias Avery Lowe, ktorý sa z Európy po krátkej zastávke vo Veľkej Británii presunul do USA. Jeho postava je spojená predovšetkým s vydávaním edície *Codices Latini Antiquiores*, ktoré zachytávali rukopisy a ich písmo do roku 800 a s veľkou monografiou o montecassinsko-beneventánskom písme.⁵¹ Finančné možnosti amerických

⁴⁴ PARKES, M. B.: *Scribes, Scripts and Readers. Studies in the Communication, Presentation and Dissemination of Medieval Texts*. London 1991.

⁴⁵ DENHOLM-YOUNG, N.: *Handwriting in England and Wales*. Cardiff 1954; HECTOR, L. C.: *The Handwriting of English Documents*. London [c1958] (druhé a tretie vydanie vyšlo 1966 a 1980).

⁴⁶ WRIGHT, C. E.: *English Vernacular Hands from the 12th to the 15th Centuries*, Oxford 1960.

⁴⁷ MORISON, S.: *Politics and Script: Aspects of Authority and Freedom in the Development of Greco-Latin Script from the Sixth Century B.C. to the Twentieth Century*. Oxford 1972.

⁴⁸ PRESTON, J. F.: *English Handwriting: 1400–1650. An Introductory Manual*. Binghamton 1991.

⁴⁹ BROWN, M. P.: *A Guide to Western Historical Scripts from Antiquity to 1600*. London 1990.

⁵⁰ BROWN, M. P.: *Anglo-Saxon Manuscripts*. Toronto 1991.

⁵¹ LOWE, E. A. (ed.): *Codices Latini Antiquiores: A Palaeographical Guide to Latin Manuscripts Prior to the Ninth Century*. 12 vols.. Oxford 1934-1966. Tenže: *The beneventan script. A history of the South Italian Minuscule*, Oxford 1914 (2. vyd. doplnené Virginiou BROWN vyšlo v Ríme 1980).

inštitúcií umožňujú predovšetkým kvantifikované výskumy, ktoré si vyžadujú náročnú technickú podporu. Z oblasti stredoveku je pravdepodobne jedinečným projektom svojho druhu mikrofilmovanie všetkých latinských stredovekých rukopisov, ktoré uskutočňuje Univerzita v Minnesote. Silnou stránkou americkej paleografie sú výborné bibliografické prehľady. Nadštandardnú bibliografiu latinskej paleografie, ktorá je doplnená komentárom k jednotlivým dielam, vydal Leonard E. Boyle.⁵² Aj v súčasnosti snád' najúplnejšiu bibliografiu prác k latinskej paleografii nainštalovala Lynn H. Nelson v roku 1996 na americkom serveri Katedry histórie Kansaskej univerzity.⁵³

K tradičným paleografickým školám sa po 2. svetovej vojne pridali aj bádateľia z ďalších oblastí. Významnejšími postavami bádania gotického obdobia boli napríklad belgický medievista Leon Gilissen alebo holandský odborník na neskorú gotiku Gerard Isaac Lieftinck.⁵⁴ Po vojne bolo v Holandsku založené (neskôr v Belgicku vydávané) aj renomované medzinárodné paleograficko-kodikologické periodikum *Scriptorium* (Antwerp – Bruxelles 1946–68; Gent 1969 n.). Paleografické bádania sa pestovali v menšej miere aj v škandinávskych krajinách, hoci tam chýbala dlhšia tradícia. Dokazuje to napríklad práca G. Simona o vývoji gotického písma v Dánsku na príklade rukopisov aj diplomatického materiálu,⁵⁵ alebo niektoré nórske práce.⁵⁶ Medzi nemecky píšucich autorov treba zaradiť aj švajčiarskeho paleografa Alberta Brucknera, vydavateľa korpusu stredovekých listín do konca 9. storočia a jedného z vydavateľov katalógu datovaných rukopisov zo švajčiarskych knižníc.⁵⁷

V Taliansku v povojnovom období veľmi rýchlo po sebe publikovali predstavitelia staršej generácie ako Giorgio Cencetti alebo Giulio Battelli zaoberajúci sa najmä problematikou neskorogotického a humanistického písma. Jeho *Lezioni di paleografia* vyšli vo Vatikáne v roku 1949 už v treťom vydaní. Tento autor bol aj hlavným referentom na prvom medzinárodnom paleografickom kongrese, kde sa snažil navrhnúť medzinárodne prijateľný systém pomenovaní goticko-

⁵² BOYLE, L. E.: *Medieval Latin Palaeography: a Bibliographical Introduction*. Toronto 1984.

⁵³ Prístupná je na: <http://www.artsci.wustl.edu/~smcarey/Paleographywemsk.html>.

⁵⁴ GILISSEN, L.: *L'expertise des écritures médiévales. Recherche d'une méthode avec application á un manuscrit du XI siècle, le Lectionnaire de Lobbes, Cod. Brux. 18018*. Gent 1983; LIEFTINCK, G. I.: *Manuscripts datés conservés dans le Pays Bas, I. Les mss. d'origine étrangère (816-c. 1550)*. Amsterdam 1964.

⁵⁵ SIMON, G.: *Gotisc Skrift: Laesning af slaegts- og lokalhistoriske kilder*. Copenhagen 1977.

⁵⁶ *Nordisk Kultur*, vol. 28: *Palaeografi*. A. Danmark och Sverige; B. Norge og Island. SVENSSON, L.: *Nordisk Paleografi*. Lunda studier i nordisk sprakvetenskap, Serie A, nr. 28. Lund 1974.

⁵⁷ *Chartae Latinae antiquiores*, ed. by A. BRUCKNER and R. MARICHAL. Facsimile-edition of the Latin charters prior to the 9th century, 49 zväzkov vychádzalo na rôznych miestach od roku 1954 do 1998. Od roku 2002 je séria počnúc 50. zväzkom venovaná listinám 9. storočia. Naposledy (v roku 2002) vyšiel 60. zväzok (11. zaoberajúci sa 9. storočím). BRUCKNER, A. – BURCKHARDT, M. – OCHSENBEIN, P. (Hg.): *Katalog der datierten Handschriften in der Schweiz in lateinischer Schrift vom Anfang des Mittelalters bis 1550*, Zürich (doteraz vyšli 3 diely, 1977, 1983 a 1991).

humanistických a humanistických písíem.⁵⁸ Ďalšiu veľkú syntézu vydal Giorgio Cencetti v polovici 50. rokov.⁵⁹ Predstavuje detailnú príručku, cenné sú najmä state o skracovaní v stredoveku, ktoré sú na vyše 120 stranách. Nevýhodou knihy je absencia ukážok. Ten istý autor vydal o desaťrošie neskôr učebné texty z latinskej paleografie určené najmä poslucháčom archívniectva a pomocných vied historických.⁶⁰ Od 60. rokov možno aj na stránkach talianskeho odborného periodika *Scrittura e civiltà* (Torino 1977 n.) nájsť odborné štúdie Armanda Petrucciho. Tento autor vydal pomerne krátke, ale prehľadné, pútavo písané kompendium, venované vývoju antických a stredovekých písíem. Chvályhodné na jeho práci je pritom to, že významný podiel na obsahu knihy tvorí náčrt domáceho vývoja.⁶¹ S bádáním písma pápežskej kúrie je nerozlučne späté meno Paula Rabikauskasa, ktorý prispel najmä k periodizácii a charakteristike kuriály.⁶² Nevenoval sa pritom len písmu samotnému, ale vytvoril vo svojej práci aj zoznam listín písaných kuriálou (staršou a mladšou) až do roku 1123, ako aj zoznam notárov, ktorí písmo používali.

Situácia v paleografickom bádání v Španielsku bola horšia ako v Taliansku či Francúzsku. Oproti medzivojnovovej konjunktúre paleografického výskumu domácich písomností⁶³ nezaznamenala španielska latinská paleografia za posledných 50 rokov také významné mená ako predtým. Aj po vojne sa používala staršia, aj keď dobrá príručka Manuel de paleografía e diplomática española od Muñoz y Rivera,⁶⁴ ktorá vyšla reprintom ešte v roku 1972. Táto práca však už nereflektovala moderný vývoj a názvoslovie z parížskeho paleografického kongresu. V povojnovom období však vyšlo niekoľko paleografických atlasov. Najskôr publikoval F. Arribas Arranz dvojdielnu *Paleografía documental hispanica*,⁶⁵ obsahujúcu 129 ukážok s ich prepisom od roku 812 do 1641. Paleografický atlas od J. Mateu Ibars zachytáva obdobie rokov 1368–1796 na príklade 93 ukážok (s prepismi) z písomností Andalúzie.⁶⁶ Rozšírený a doplnený španielsky preklad Muzerellovho terminologického slovníka bol iste vítanou pomôckou pre archi-

⁵⁸ BATELLI, G.: Nomenclature des écritures humanistiques. In: BISCHOFF, B. – LIEFTINCK, G. I. – BATELLI, G.: Nomenclature des écritures livresques du IX. au XVI. siècle. Paris 1954, s. 35–43.

⁵⁹ CENCETTI, G.: Lineamenti di storia della scrittura latina. Bologna 1954–56.

⁶⁰ CENCETTI, G.: Compendio di paleografia latina per le scuole universitarie e archivistiche. Napoli 1965. K celému dielu tohto autora pozri: CENCETTI, G.: Scritti di paleografia. Roma 1995 k prvému vydaniu pozri Scritti di Giorgio Cencetti. Roma 1977.

⁶¹ PETRUCCI, A.: Breve storia della scrittura latina. Roma 1989, 2. vyd. 1992.

⁶² RABIKAUSSAS, P.: Die römische Kuriale in der päpstlichen Kanzlei, Roma 1958.

⁶³ Prehľad španielskych diel pozri v: STIENNON, J.: Paléographie du Moyen Age. Paris 1973, s. 46–47. Asi najznámejšími sa stali práce od A. Millares Carlo (1929) a Ž. Garcia Villada (1923).

⁶⁴ Vyšla v Madride už v roku 1917.

⁶⁵ Vyšla vo Valladolide v roku 1965.

⁶⁶ MATEU IBARS, J.: Paleografía de andalucía oriental I (ukážky), II (texty). Granada 1973–1977.

várov, a mohol by pomôcť pri paleografických popisoch.⁶⁷ Prehľad posledných paleografických výskumov v Španielsku publikovala vo svojej práci María Milagros Cárcel Ortíová.⁶⁸ K vývoju latinského písma v Portugalsku publikovala zásadnú prácu María José Azevedo Santos, pričom sa venovala najmä obdobiu vizigótskeho, karolínskeho, karolínsko-gotického knižného aj listinného písma.⁶⁹

Krátko po vojne hralo primárnu úlohu v strednej Európe stále Rakúsko s viedenským Inštitútom pre výskum rakúskych dejín. Vedúci inštitútu Heinrich Fichtenau publikoval okrem slávnych diplomatických štúdií aj prácu o vývoji písma a spisomňovania v stredoveku, ktorá svojím spojením paleografie, dejín knižnej kultúry a dejín vzdelanosti a kultúry o jednu generáciu predstihla svoju dobu.⁷⁰ Práca je písaná esejistickým štýlom a veľmi pripomína neskoršie práce francúzskej školy. Aj Fichtenau analyzuje dejiny písma, kultúry a politických udalostí ako jeden súvisiaci celok. Od šesťdesiatych rokov, keď už, obrazne povedané, prevzali žezlo paleografických výskumov Praha a Brno, sa až do súčasného obdobia používajú vo Viedni nemecké učebnice (od Bernharda Bischoffa a Waltera Kocha), pričom nadväznosť Rakúšanov na Nemcov je umocnená aj osobnou spoluprácou (W. Koch prednáša na Viedenskej univerzite). Domáca práca Otta Mazala z Rakúskej národnej knižnice nie je prijímaná bez výhrad ani v domácom prostredí.⁷¹ Vychádza z parížskeho modelu, ktorý sa snaží skĺbiť s Kirchnerovou nomenklatúrou. Preberá pojem *ranogotická minuskula* (podľa Mazala však samostatnými „dobré čitateľnými písmami boli aj *Cisterciatské písmo*, *Perlové písmo*, *littera Parisiensis* a *littera Bononiensis*“). V 14. a 15. storočí delí gotiku na *Littera textualis* (*formata*, – , *currens*) a *notulu* pre glosy a poznámky, z ktorej sa podľa neho vyvinula *littera cursiva* (*formata*, *libraria*, *currens*). *Bastarda* (*Hybrida*) predstavuje zmiešané písmo. Za prechodné písmo k humanistickému považuje písmo *scriptura fere-humanistica* a *Gotico-Humanistica*.⁷² Je škoda, že nezohľadnil niektoré staršie pripomienky (najmä nahradenie pojmu Gothica za menej charakterizujúce Littera) a prebral takmer nekriticky Kirchnerove teórie o bastarde a spojil ich s Lieftinckovým systémom pomenovaní, vychádzajúcim z materiálu inej oblasti Európy. Napokon ako chybné sa ukazuje aj vyčlenenie *cisterciatského písma*. Písma cisterciatských skriptórií sa čiastočne vyčleňujú spomedzi ostatných svojou typickou výzdobou, ale forma písma je v podstate zhodná s písmom toho ktorého regiónu. V poslednom období sa v Rakúsku paleografickej tematike venujú Winfried Stelzer z Inštitútu pre

⁶⁷ OSTOS, P. – PARDO, M.-L. – RODRÍGUEZ, E. E.: Vocabulario de codicología. Versión española revisada y aumentada del Vocabulaire codicologique de Denis Muzerelle. Madrid 1997

⁶⁸ CARCEL ORTI, M. M.: La enseñanza de la paleografía y la diplomática. Valencia 1996, s. 15–30.

⁶⁹ AZEVEDO SANTOS, M. J.: Da visigótica á carolina a escrita em Portugal de 882 a 1172 (aspectos técnicos e culturais), s. 1. 1994.

⁷⁰ FICHTEAU, H.: Mensch und Schrift im Mittelalter. Wien 1946.

⁷¹ MAZAL, O.: Paläographie und Paläotypie. Stuttgart 1984

⁷² MAZAL, O.: Buchkunst der Gotik. Wien 1975; Tenže, Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln. Stuttgart 1984, s. 3–24.

výskum rakúskych dejín a Franz Unterkircher z Rakúskej národnej knižnice. Na pôde Rakúskej akadémie vied pôsobí pod vedením Otta Krestena Komisia pre písomníctvo a knižnú kultúru stredoveku,⁷³ ktorá okrem iných projektov gestoruje aj vydávanie zbierok epigrafických pamiatok vychádzajúcich v rámci korpusu nemeckých stredovekých epigrafických pamiatok.⁷⁴ Paleografii, ale aj kodikológii a papyrológii je venované odborné rakúske periodikum *Codices manuscripti: Zeitschrift für Handschriftenkunde* (Wien 1975 n.). To ponúka aj každoročný prehľad paleografických prác uverejnených za daný rok v Rakúsku.

Po dnes už pomerne exaktnom formulovaní základných európskych vývinových tendencií vývoja stredovekých písiem, stojí pred latinskými paleografmi úloha rozpracovať a bližšie zadefinovať (prípadnú) existenciu regionálnych typov (napr. Kirchnerom a neskôr aj Bischoffom naznačené rozdelenie stredo-európskych gotických minuskúl a bastárd). Ďalej tiež skúmať vývoj jednotlivých skriptórií, ktorý presahuje aj do roviny histórie kultúry jednotlivých regiónov. Tie svojím rozsahom často prekračujú hranice dnešných štátov a poukazujú na nutnosť medzinárodnej spolupráce. Najdôležitejším krokom k jej inštitucionalizácii bol zrejme prvý medzinárodný paleografický kongres, ktorý sa konal v roku 1953 v Paríži. V rámci neho vznikol aj Medzinárodný výbor latinskej paleografie (CIPL).⁷⁵ Je pravdepodobné, že vďaka moderným databázam ako bola projektovaná sieť ESTATE,⁷⁶ sa budú dať identifikovať rukopisy z mnohých skriptórií, ktoré sú dnes nezvestné. Zlepšenie možnosti rekonštruovať aspoň z väčšej časti pôvodnú provenienciu, resp. pôvodné uloženie rukopisov, by bolo významným predpokladom práve pre rozvoj výskumu písárskych dielní a knižníc. Ak by v súčasnosti už jestvovala takáto databáza, mohol by byť v priebehu niekoľkých hodín riešiteľný napríklad problém súčasného uloženia vyše desiatky bratislavských rukopisov, ktoré popísal N. Knauz a ktoré kapitula medzi rokmi 1928–1944 rozpredala neznámym majiteľom.

Napokon treba predpokladať aj interdisciplinárne prepojenie paleografického bádania s výskumami kultúrno-historickými a sociálno-historickými. Prepojením poznatkov klasickej paleografie a medievistiky či modernej historickej antropológie (resp. histórie mentality, ako sa táto špecializácia nazýva vo frankofónnych krajinách) sa latinské písmo stáva podkladom pre výpovede o kvantite a kvalite

⁷³ Pozri domovskú stránku <http://www.oeaw.ac.at/ksbm>.

⁷⁴ Pozri Österreichische Akademie der Wissenschaften – Kommission für die Herausgabe der Inschriften des deutschen Mittelalters: Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe der Inschriften des deutschen Mittelalters. Wien 1990.

⁷⁵ O medzinárodných aktivitách a veľkých projektoch bude informovať voľné pokračovanie tohto príspevku, ktoré bude venované najmä paleografickým bádaniám v stredovýchodnej a východnej Európe.

⁷⁶ ESTATE bol projekt, ktorého cieľom malo byť vybudovanie jednotnej databázy stručne popísaných stredovekých rukopisov z celej Európy. Bližšie informácie na: http://www.hit.uib.no/TEI/ESTATE/ESTATE_2.PDF. Európska komisia však zatiaľ jeho financovanie zamietla.

spísomňovania, alfabetizácii a stredovekej kultúre.⁷⁷ Vzhľadom na relatívne obmedzený stredoveký materiál možno tiež v blízkej budúcnosti očakávať postupný príklon k výskumom novovekého písma. Vzhľadom na stále viac vzrastajúci význam prenosu informácií, dostupných pre človeka zatiaľ stále najmä v písanej forme, treba očakávať aj veľké interdisciplinárne výskumy fenoménu písma ako takého.⁷⁸

SURVEYS IN WEST EUROPEAN LATIN PALEOGRAPHY OF THE MIDDLE AGES IN THE LAST HALF-CENTURY

Juraj Šedivý

We can differ several phases in the development of Latin paleography as a historical science which were adapted to understanding of science in general in a certain period of time. From 18th century to the beginning of 20th century there existed mostly descriptive and synthetical approach, in the 1st half of 20th century mostly analytical, but in the last half-century the interdisciplinary approval is preferred. While in the oldest period there were explained especially main development trends of Latin script, in the later period the exact problems and scriptoria were analytically studied. The works of present period are not represented only by classical analyses of the script as aesthetical phenomenon, but they also concentrate upon the cultural-historical and social-historical part. There has also changed the chronological range of Latin paleography the research subject of which is moved from Ancient World via Middle Ages more to present time. There is another characteristics, i.e. separated study of script of documents and books. The study of book scripts was connected in the international research after the WW II with the discussion about the nomenclature of middle-age scripts and catalogisation of dated and localized manuscripts. After nowadays quite exact formulation of basic development tendencies in the middle-age scripts the Latin paleographers face the task to work out and define a possible existence of regional types and to study the development of different scriptoria spreading to history of culture of different regions. The range of these sometimes extend the borders of modern states and point to the necessity of international co-operation which could be coordinated by International Committee of Latin Paleography (CIPL), established in Paris in 1953. We can suppose the interdisciplinary connection of paleographical study with cultural-historical and social-historical research.

Translated by Ema Draškabová

⁷⁷ Rakúska akadémia vied pripravuje od roku 1999 workshopy na tému „Schriftlichkeit im frühen Mittelalter. Podobnú iniciatívu založil Marco Mostert z Utrechtskej univerzity (pozri www.let.uu.nl/ogc/PPV//index.html).

⁷⁸ Jedným z najnovších výstupov takéhoto výskumu je obsažná práca: Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung, hg. v. GÜNTHER, H. – LUDWIG, O. u.a., (= Writing and Its Use. An Interdisciplinary Handbook of International Research), 2 Bde. Berlin – New York 1994–1996. Pre budúce vedecké smerovanie je možno zaujímavé, že príručka je koncipovaná dvojazyčne (anglicky a nemecky).

HERALDICKÝ LEV

(Príspevok k terminológii blazonu)

LADISLAV VRTEL

Vrtel, L.: The Heraldic Lion (A Contribution to the Terminology of Blazon). Slovenská archivistika, Vol. XXXVIII, No 1, 2003, p. 79–108.

The author's interest is focussed to blazoning of the heraldic lion. He draws attention to certain problems in foreign heraldic terminological systems, analyzes the situation in Slovak heraldry and presents the system of Slovak heraldic terms describing the heraldic lion in different heraldic situations. Along with Slovak terms the author cites French, English and German equivalents. This is another of the author's contributions in a series dedicated to heraldic terminology, published in earlier issues of this volume.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Úvod

„*Qui n'a pas d'arme porte un lion*“, v preklade „kto nemá erb, nosí leva“ – znie známe heraldické príslovie. Podľa neho teda erb s levom vlastne ani nie je erbom. Tento povýšenecký bonmot reaguje na neuveriteľne početný výskyt znamenia leva v heraldike, čo, priznajme, do určitej miery znižuje možnosť identifikácie nositeľov týchto erbov. Obluba leva však bola vždy silnejšia ako úsilie o identifikovanie sa individuálnym a výstižným, čo i nie takým vznešeným znamením. Isto k tomu prispeli aj početné panovnícke a štátne erby Anglicka, Škótska, Normandie, Holandska, Luxemburska, Česka, Nórska, Dánska, Burgund-ska, Hesenska s motívom heraldického leva, ktoré sa stali vzorom pre stovky a tisíce ďalších erbov.

To všetko však nijako nemôže spochybniť fakt, že lev je v heraldike dominantné znamenie, nielen čo do spomenutej početnosti, ale najmä starobylosti. Spolu s drakom, orlom a býkom patrí medzi najstaršie erbové znamenia z ríše zvierat. Na ňom sa formovala terminológia, heraldický jazyk, ktorý sa používal aj na štandardizáciu a blazonovanie ostatných heraldických zvierat, presnejšie cicavcov, používaných ako erbové figúry. Ak si pripomenieme Diderotovu charakteristiku heraldiky ako špecifického jazyka,¹ ktorý má svoju gramatiku, potom sa spomenuté erbové figúry v heraldike skloňujú podľa vzoru „lev“.

¹ DIDEROT, D.: Systém ľudských vedomostí. In.: Skutočnosť v umení. Bratislava 1959, s. 10.

Symbolika leva

Spomenutá inflácia zobrazovania leva v erboch je dôvodom na určitú opatrnosť pri interpretácii tejto figúry a jej symboliky. Napriek tomu pripomeňme, že lev je výrazne slnečné, kráľovské a mužné znamenie, ktoré je aj symbolom sily, odvahy, udatnosti, autority vládcu, ale aj jeho spravodlivosti.

Biblická tradícia v ňom vidí symbol trónu kráľa Šalamúna² (1 Kr 10,18), proroka Daniela (Dan 6,16), hrdinu Samsona (Sud 14,5n), evanjelistu Marka,³ no najmä symbol Ježiša Krista a zmŕtvychvstania. V Jákobovom požehnaní sa totiž symbol leva prisudzuje synovi Júdovi a jeho potomstvu (Gn 49/9) a v Apokalypse sa Ježiš Kristus stotožňuje s Baránkom, ktorý je „levom z Júdovho kmeňa“ (Zj 5/5).

Podľa stredovekých cirkevných otcov Origena aj Izidora Sevilskeho sa mláďatá leva rodia slepé a bez života, no na tretí deň k nim príde ich leví otec a svojím dychom ich oživí.⁴

Heraldický lev

Románsky výtvarný štýl 11.–12. stor., podporovaný spomenutou kresťanskou symbolikou sa prejavil v zobrazovaní tohto znamenia v pomerne pokojnej, ba mierumilovnej podobe. Lev sa zobrazuje prevažne krotký, bez zubov, pazúrov, vyplazeného jazyka, hrivy a, pochopiteľne, bez zvýrazneného pohlavia. To všetko bude heraldika v nasledujúcich storočiach v erbových znameniach akcentovať, pričom svoj vrchol dosiahne zobrazovanie heraldického leva v 15. storočí.

Staršou podobou zobrazovania heraldického leva bol zrejme kráčajúci lev, stojaci na troch labách a so zdvihnutou pravou prednou labou. Bol, ako sa zdá, odpozorovaný z predheraldického, najmä orientálneho dekoru. Už v románskej epoche sa však zobrazoval aj na hlaviciach stĺpov, a to vo vertikálnej polohe. Pekný príklad obojakého zobrazenia tohto zvera vidno na emailovej platni Godefroia Plantageneta z le Mans z r. 1151.⁵ Na jeho prilbici vidno leva v horizontálnej polohe, na zvislom štíte však už vo vertikálnej polohe.

² Trón mal šesť stupňov. Vzadu mal záhlavie, na oboch stranách sedadlá a pri operadlách dva stojace levy. Dvanásť levov tam stálo na šiestich stupňoch po oboch stranách (1 Kr 10,18).

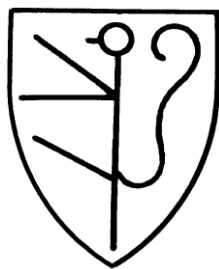
³ Lev je symbolom evanjelistu Marka, pretože ten svoje evanjelium uvádza postavou sv. Jána Krstiteľa – hlasu volajúceho na púšti.

⁴ CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres. Robert Lafont /Jupiter. Paris 1982, s. 575–577, HEINZ-MOHR, G.: Lexikon symbolů. Volvox globator 1999, s. 134.

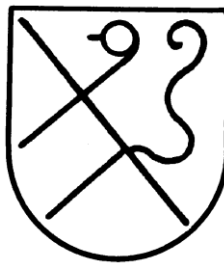
⁵ NEUBECKER, O.: Heraldik – Ihr Ursprung, Sinn und Wert. Wolfgang Krüger Verlag Frankfurt am Main 1977, s. 54.

Obe zobrazenia boli vtedy iste rovnakého významu. Neskôr, pravdepodobne preto, lebo lev sa v románskom období zobrazoval bez hrivy, a teda sa svojou siluetou ponášal na leoparda, začalo sa konvenčne rozlišovať medzi horizontálnou siluetou „leoparda“ a vertikálnou siluetou „leva“. Zároveň sa rozlišovalo medzi v profile zobrazovanou hlavou „leva“ a priamo hľadiacou hlavou „leoparda“, čo spočiatku nemalo zmysel, keďže na najstarších pamiatkach možno doložiť aj zobrazovanie levej hlavy v trištvrtovom profile.⁶ Navyše spomenutým triedením otriaslo postupné akcentovanie levej hrivy tak pri kráčajúcom, ako aj pri vztýčenom levovi, ktoré bolo obzvlášť zreteľné najmä od 14.–15. stor. Tak sa pojem „leopard“ ako pomenovanie semhľadiaceho leva, hoci aj mal akokoľvek výraznú a pre leoparda netypickú hrivu, zachoval vlastne iba vo francúzštine. Anglická heraldická terminológia ho v podstate zachováva iba v blazone štátneho erbu s troma nad sebou umiestnenými kráčajúcimi semhľadiacimi levmi, ktoré tradične volá leopardmi.⁷ Niektorí nemeckí heraldici tiež zachovávajú či obnovujú pomenovanie leopard pre každého semhľadiaceho leva, teda vztýčeného, skáčuceho, kráčajúceho, stojaceho, sediaceho i ležiaceho.⁸ Tieto okolnosti je potrebné mať na zreteli pri zisťovaní a voľbe adekvátneho cudzojazyčného pomenovania heraldického leva v rôznych polohách, v ktorých sa zobrazuje v erboch.

Heraldický lev sa vo svojej základnej či štandardnej podobe zobrazuje ako vztýčený. V priebehu storočí sa jeho podoba, pochopiteľne, menila. Týkalo sa to predovšetkým troch jeho stránok. Pribudli pazúry, zuby, jazyk a spravidla tiež pohlavie. Lev sa stal hmotnejší a chumáče jeho srsti i chvost nadobudli často až ornamentálnu funkciu a napokon sa zmenila kompozícia heraldickej figúry. Kým v románskom a ranogotickom období boli ľavá zadná laba, trup a hlava komponované vo zvislej osi štítu, v neskorogotickom a renesančnom štýle sú už ľavá zadná laba, trup a pravá predná laba v šikmej línii.

*V modrom štíte
zlatý lev*

*V modrom štíte
zlatý lev*

⁶ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: Lehrbuch der Heraldik. Battemberg-Verlag Munchen 1978, s. 137.

⁷ ROWLAND-ENTWISTLE, Th.: Heraldry. Ilustr Dugade, J. – Styles, Ch. Granada publishing 1984, s. 30.

⁸ LEONHARD, W.: Das grosse Buch der Wappenkunst. Munchen 1978. Tiež ZAPPE, A.: Grundriss de Heraldik. C. A. Starke Verlag. Limburg/Lahn 1971, s. 72.

Z heraldického hľadiska ide v oboch uvedených príkladoch o rovnaký blazon, teda o rovnaký erb. Blazon si okrem uvedenia tinktúry nevyžaduje žiadnu bližšiu špecifikáciu. Nie je potrebné uvádzať, že lev je vztýčený, že stojí na pravej zadnej labe alebo na oboch zadných labách – tie len nesmú byť súbežné, ani sa nesmú prekrývať.

Rozdielne postavenie zadných nôh je spôsobené len tvarom štítu. V trojuhlom, tzv. ranogotickom štíte sa totiž pravá zadná noha takmer dotýka predného (pravého) okraja štítu, kým v polokrúhlom (tzv. neskorogotickom) štíte alebo v empírovom štíte sú zadné laby takmer či celkom v rovine. Podstatné je, aby figúra leva daný tvar štítu celkom vyplňala. Ak sa mechanicky prenesie figúra leva z trojuhlého do polokrúhleho štítu, môže to mať niekoľko dôvodov. Prvým môže byť neznalosť heraldickej identickosti oboch kresieb, druhým môže byť neschopnosť prekomponovať znamenie do širokého štítu a tretím snaha o upozornenie, že figúra mala staršiu – ranogotickú, či dokonca románsku predlohu. Keďže štandardná heraldická terminológia na odlíšenie takýchto dvoch stvárnení nemá zvláštne pojmy, možno si neštandardne pomôcť napr. formuláciou „lev so zdvihnutou pravou zadnou labou“, nie je však prípustné použiť výrazy „skáčuci lev“ či „kráčajúci lev“.

Časti leva a jeho zbroj

Za predpokladu, že heraldický lev je v erbe zobrazený štandardne, časti jeho tela sa vôbec neblazonujú, nespomínajú, blazon si vystačí s jediným slovom „lev“, ⁹ pravda s udaním tinktúry poľa a figúry. Sú však prípady, v ktorých je potrebné časť levieho tela osobitne spomenúť, najmä vtedy, ak sa určitá časť tela svojím stvárnením odchyľuje od štandardu. Tak možno podľa potreby použiť formuláciu „dvojchvostý lev“, „veľkochvostý lev“, „lev s rozdvojeným prekríženým chvostom“ a pod. Inokedy sa však musí naopak spomenúť chýbajúca časť levieho tela. Ak sme už pri chvoste, uveďme príklad bezchvostého leva (*fr.: lion diffamé, angl.: lion difamed, nem.: Löwe ohne Schwanz*). Podobne však lev môže byť **bezuchý**, **bezzubý**, **bezhrivý**, **bezjazyký**, ba i **bezhlavý**. Lev bez pohlavia sa niekedy blazonuje ako **vyklieštený** (*fr.: éviré, angl.: emasculated, eviré, nem.: entmannter Löwe, ungezierter Löwe*). Pri používaní tohto výrazu je však potrebné dodržiavať určitú zdržanlivosť, pretože v počiatkoch heraldiky v románskom období nebolo zvykom zobrazovať nielen pohlavie, ale ani hrivu či jazyk leva, a navyše, niektorí súčasní tvorcovia tejto časti tela heraldického leva neprikladajú dôležitosť.¹⁰ Lev, ktorému chýbajú všetky súčasti zahŕňané pod pojem zbroj, sa blazonuje ako **bezbranný lev** (*fr.: lion désarmé, angl.: lion disarmed, nem.: unbewehrter Löwe*).

Jednotlivé časti levieho tela sa v blazone spomínajú tiež vtedy, ak sú inej tinktúry ako samotná figúra, môžu to byť napr. zuby, jazyk, hriva, uši, pohlavie,

⁹ I keď niektoré heraldické terminologické systémy používajú popri označení „lev“ ešte adjektíva typu „kradnúcí“, „vztýčený“, „stúpajúci“, „revúci v skoku“ a pod.

¹⁰ Ani napr. SIEBMACHER, J. – CSERGHEO, G.: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Nürnberg 1885–1892.

oko, pazúry a pod. V blazone sa potom hlási napr. strieborný **zlatozubý** lev, zlatý **striebrozubý** lev (fr.: *denté d'Or*, *denté d'Argent*, angl.: *dented Or*, *dented Argent*, nem.: *goldbezahnter*, *silberbezahnter*), zlatý **striebrohrivý** lev (fr.: *criné*, angl.: *crined*, nem.: *gemähnter*), červený **zlatojazyký** lev (fr.: *lampassé*, angl.: *langued*, nem.: *gezungter*), zlatý **striebrouchý** lev (fr.: *oreillé*, angl.: *with ears*, nem.: *beohrter*), čierny **zlatooký** lev (fr.: *allumé*, angl.: *eyed*, *allume*, *with eyes*, nem.: *beaugter*), červený **zlatopazúry** lev (fr.: *onglé*, angl.: *taloned*, nem.: *geklaudeter*), čierny **červenoúdy** lev (fr.: *vilené*, angl.: *sexed*, *pizzled*, nem.: *geziehrter*).¹¹

Napokon spomeňme ešte súhrnný názov pre niektoré časti levieho tela – zbroj, pod ktorou sa rozumejú najmä zuby a pazúry, niekedy i jazyk.¹² Substantívum „zbroj“ nemá vo francúzskej ani anglickej heraldickej terminológii ekvivalent, ten sa nahrádza výrazom fr.: *armé*, angl.: *armed*, nem.: *bewehrt*.¹³ Blazon „*lion d'Azur armé d'Or*“ možno preložiť napr. ako „modrý, zlato ozbrojený lev“, či v našej terminológii: „modrý lev v zlatej zbroji“. Klasická heraldika predpisovala, akej tinktúry má byť zbroj figúr. Podľa toho zlatá figúra v modrom alebo čiernom poli má striebornú zbroj, v červenom poli však modrú. Strieborná figúra v modrom alebo čiernom poli má červenú zbroj, v červenom poli však zlatú. Modrá alebo čierna figúra má vždy červenú zbroj a červená figúra vždy modrú.¹⁴ Teoreticky by to malo znamenať, že nie je potrebné hlásiť tinktúru zbroje, tá by mala byť automatická. V heraldickej praxi v jednotlivých krajinách a storočiach mali však tieto pravidlá toľko výnimiek,¹⁵ že sa na ich rešpektovanie nedá spoľahnúť a je istejšie tinktúru zbroje hlásiť. V prípade, že zbroj je rovnakej tinktúry ako figúra, hlási sa formulou **v rovnakej zbroji**. Jazyk, ktorý by mal byť podľa niektorých, s výnimkou jeho uplatnenia v červenom štíte, vždy červený, sa bežne zahŕňa pod pojem zbroj a má teda rovnakú tinktúru ako ostatná zbroj – pazúry či zuby. Ak je však inej tinktúry ako ostatná zbroj, musí sa hlásiť osobitne.

¹¹ Sfarbenie pohľavného údu heraldického zvieraťa inou tinktúrou je obvyklé napríklad vo švajčiarskej heraldike, kde ho možno doložiť napr. erbom Bernu. Pozri k tomu: Wappenbuch des kantons Bern – Armorial du canton de Berne. Bern 1981, tiež MÜHLEMANN, L.: Wappen und Fahnen des Schweiz. Reich Verlag Luzern 1977.

¹² Zbrojou sa pri ostatných zvieratách, popri zuboch a pazúroch, rozumejú predovšetkým zobáky, rohy, parohy, kopytá, podľa niektorých aj ďalšie špecifické časti – plutvy rýb, hrebeň a lalok kohúta a niektoré ďalšie. Buben pod pojem zbroj zahŕňa aj hrivu, čo je síce celkom bežné napríklad pri koňovi, nie však pri levovi. BUBEN, M.: Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura. Libri, Praha 1994. Hrivu a chvost koňa sa však odporúča – ak sú inej tinktúry ako figúra – hlásiť osobitne.

¹³ V nemeckej heraldickej terminológii je ekvivalentom pojmu „zbroj“ substantívum „Bewehrung“.

¹⁴ O zelenej farbe pravidiel nehovorila.

¹⁵ Pri zlatých figúrach v modrom a červenom štíte sa pripúšťala aj najmä červená, pri červených figúrach v striebornom poli sa pripúšťala aj zlatá zbroj. (SCHWARZENBERG, K.: Heraldika, čili přehled její teorie se zřetelom k Čechám na vývojovém základě. Praha

Štandardný heraldický lev

Lev je vo svojom základnom, štandardnom postavení vždy vztýčený, zobrazený vo svojom ľavom profile, stojaci na zadných nohách alebo aspoň na ľavej, pravá je vždy vpredu, predné laby sú vystreté, pravá je vyššie, prsty sú ukončené viditeľnými pazúrmí, tlama je otvorená alebo aspoň s viditeľnými zubami a vyplazeným, mierne zvlneným jazykom. Lev má mať výraznú hrivu, viditeľné pohlavie. Jeho chvost spočiatku pokračuje v línii chrbta, náhle sa však dvíha, esovito vlní a ukončený je kyskou.

Toto štandardné postavenie leva sa vo francúzštine i angličtine pomenúva zhodne ako *lion rampant*. O. Neubecker pripomína, že ono adjektívum „*rampant*“ nie je odvodené od latinského slovesa „*rampere*“, teda plaziť sa, zakrádať sa, ale od latinského „*rapere*“, teda kradnúť.¹⁶ V slovenčine sa označuje termínom **lev** bez ďalších adjektív. V nemčine sa na označenie tohto základného postavenia leva používa termín „*Löwe*“, teda „lev“, prípadne „heraldický lev“.¹⁷ Častejšie však „*steigender Löwe*“, teda stúpajúci lev. Ojedinele sa označuje ako skákajúci lev (*springender Löwe*), kým figúru označovanú v našej heraldickej terminológii „skákajúci lev“ pomenúvajú „*hochspringender Löwe*“, teda „vysoko skákajúci lev“.¹⁸ Možno však konštatovať, že všeobecne platia takéto jazykové ekvivalenty označenia štandardného heraldického leva – *fr.: lion rampant, angl.: lion rampant, nem.: steigender Löwe*.

Semhľadiaci lev a ohliadajúci sa lev

Lev, ktorého telo je v základnom postavení, no hlavu má zobrazenú en face sa označuje ako **semhľadiaci lev** (*fr.: léopard lioné, angl.: lion rampant guardant, nem.: steigender Leopard, steigender hersehender Löwe*).¹⁹ Vidno, že francúzska heraldická tradícia, ale aj jedna z nemeckých terminologických škôl blazonuje semhľadiaceho leva ako leoparda. Navyše francúzska heraldická terminológia, ktorá za základnú pozíciu leoparda považuje kráčajúceho semhľadiaceho dravca, túto figúru volá v preklade „levovitý leopard“ či „leopard ako lev“.

Ak hlava leva smeruje opačným smerom ako telo, figúra sa označuje ako **ohliadajúci sa lev** (*fr.: lion rampant regardant, angl.: lion rampant regardant, nem.: steigender widersehender Löwe*).

1941, s. 71.) V našej heraldickej praxi sa akceptuje napr. strieborná zbroj zlatých figúr a zlatá zbroj strieborných figúr bez ohľadu na tinktúru štítového poľa.

¹⁶ NEUBECKER, O.: *Heraldik – Ihr Ursprung, Sinn und Wert*. Wolfgang Kruger Verlag, Frankfurt am Main 1977, s. 112.

¹⁷ ARNDT, J. – SEEGER, W.: *Wappenbilderordnung*. Neustadt an der Aisch 1986 (ďalej len WBO), s. 148.

¹⁸ NEUBECKER, O.: c. d., s. 111.

¹⁹ Pojem semhľadiaci je vhodnejší ako vpredhľadiaci, pretože druhý výraz zvädza k predstave, že zviera hľadá pred seba, t. j. v pravo, resp. pri obrátenej figúre vľavo.

Lev

Semhl'adiaci lev

Ohliadajúci sa lev

Skáčuci lev

Lev vo svojom štandardnom postavení sa niekedy zamieňa so skáčucim levom. Už sme spomenuli, že niektoré terminologické školy pomenúvajú štandardného leva skáčucim levom, resp. levom v skoku,²⁰ a skáčuceho leva vysoko-skáčucim levom. Klasická heraldická terminológia však za **skáčuceho leva** (fr.: *lion sautant*, angl.: *lion salient*, nem.: *springender Löwe*, niekedy tiež *hochspringender Löwe*) považuje len leva, ktorého zadné laby sú súbežné, niekedy dokonca až v zákryte.

Skáčuci lev

Skáčuci semhl'adiaci lev

Skáčuci ohliadajúci sa lev

Skáčuci semhl'adiaci lev je levom zobrazným v skoku s hlavou stvárnenu en face (fr.: *léopard sautant*, angl.: *lion salient guardant*, nem.: *springender Leopard*, *hochspringender Leopard*, *springender hersehender Löwe*, *hochspringender hersehender Löwe*). Ak má hlavu obrátenú vľavo, ide o figúru zvanú **skáčuci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion sautant regardant*, angl.: *lion salient regardant*, nem.: *springender widersehender Löwe*, niekedy tiež *hochspringender widersehender Löwe*).²¹

²⁰ Tradíciou českej heraldickej terminológie je – zdá sa – rozlišovanie „leva v skoku“ od „skáčuceho leva“.

²¹ Ak je skáčuci lev situovaný horizontálne, blazonuje sa ako položený skáčuci lev, prípadne podľa situácie, napr. ponad trojvršie skáčuci lev a pod.

Stojaci lev a kráčajúci lev

Kým v predchádzajúcich polohách bol lev zobrazený s vertikálnym telom, veľmi často je zobrazovaný aj s horizontálne situovaným telom. Jedným z príkladov je stojaci lev, ktorý je charakteristický tým, že všetky štyri jeho laby sú vo zvislej polohe. Ak je zobrazený na pažiti či pôde, potom na nej skutočne stojí. Chvost je esovito prehnutý ponad chrbát dravca a na konci je odklonený od tela. Podľa otočenia hlavy možno i tu rozoznať tri situácie, a to štandardného **stojaceho leva** (fr.: *lion arreté*, angl.: *lion statant*, nem.: *stehender Löwe*), **stojaceho semhl'adiaceho leva** (fr.: *léopard arreté*, *lion arreté guardant*, angl.: *lion statant guardant*, nem.: *stehender Leopard*, *stehender hersehender Löwe*) a **napokon stojaceho ohliadajúceho sa leva** (fr.: *lion arreté regardant*, angl.: *lion statant regardant*, nem.: *stehender widersehender Löwe*).

Stojaci lev

Stojaci semhl'adiaci lev

Stojaci ohliadajúci sa lev

Častejší ako stojaci lev je však kráčajúci lev, ktorý sa od predchádzajúceho líši tým, že má prednú pravú labu zdvihnutú. Jeho tri základné pozície sa volajú **kráčajúci lev** (fr.: *lion leopardé*, angl.: *lion passant*, nem.: *schreitender Löwe*), **kráčajúci semhl'adiaci lev**, označovaný častejšie ako **leopard** (fr.: *léopard*, *lion passant guardant*, angl.: *lion passant quadrant*, *leopard*, nem.: *schreitender Leopard*, *schreitender hersehender Löwe*) a **kráčajúci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion passant regardant*, angl.: *lion passant regardant*, nem.: *schreitender widersehender Löwe*).

Kráčajúci lev

Leopard, kráčajúci semhl'adiaci lev

Kráčajúci ohliadajúci sa lev

Ak lev kráča po šikmom podklade, najmä šikmom trojvrší, šikmých skalách a pod., niekedy sa blazonuje nie ako kráčajúci lev, ale ako **lezúci lev** (fr.: *lion grim pant*, angl.: *climbing lion*, nem.: *klettender Löwe*).

Sediaci lev a čupiaci lev

Nasledujúce tri situácie zobrazujú sediaceho leva, teda s pokrčenými zadnými končatinami a zadnou časťou spočívajúcou na zemi, ktorá však v erbe nemusí byť vždy zobrazená. Štandardný **sediaci lev** (fr.: *lion accroupi*, angl.: *lion sejant*, nem.: *sitzender Löwe*) je zobrazený z profilu, prednými labami sa opiera o zem, chvost vztýčený, na konci

najčastejšie spadajúci k chrbtu, niekedy je tiež podvlečený pomedzi zadné nohy. Podľa otočenia hlavy možno ešte rozlíšiť **sediaceho semhl'adiaceho leva** (fr.: *lion guardant assis*, *léopard accroupi*, angl.: *lion sejant guardant*, nem.: *sitzender Leopard*, *sitzender*, *hersehender Löwe*) a tiež **sediaceho ohliadajúceho sa leva** (fr.: *lion assis regardant*, angl.: *lion sejant regardant*, *sitzender widersehender Löwe*).

Pomerne zriedkavé je zobrazenie heraldickej figúry leva, teda jeho tela, spredu. V prípade sediaceho leva tak môže vzniknúť niekoľko variantov, odlišujúcich sa napríklad otočením hlavy, podobou chvosta a pod. Za štandardné sa však opäť považuje otočenie levej hlavy vpravo. Tak vznikne figúra zvaná **sediaci semotočený lev** (fr.: *lion assis de front*, angl.: *lion sejant affronté*, nem.: *gekrüpfter Löwe*). V prípade, že hlava sediaceho dravca je zobrazená en face, vzniká figúra **sediaceho semotočeného semhl'adiaceho leva** (fr.: *léopard assis de front*, angl.: *lion sejant affronté*, *guardant*, nem.: *gekrüpfter Leopard*, *gekrüpfter hersehender Löwe*). Ak hlava hľadá heraldicky vľavo, figúra sa volá **sediaci semotočený ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion assis de front*, angl.: *lion sejant affronté*, *reguardant*, nem.: *gekrüpfter widersehender Löwe*).

*Sediaci semotočený
vpravo hľadiaci lev*

*Sediaci semotočený
semhl'adiaci lev*

*Sediaci semotočený
ohliadajúci sa lev*

Sediaci lev

*Sediaci
semhl'adiaci lev*

*Sediaci
ohliadajúci sa lev*

Iným typom sediaceho leva je **čupiacci lev** (fr.: *lion accroupi*, angl.: *lion sejant erect*, nem.: *hockender Löwe*). Charakteristické pre neho je, že zadnou časťou spočíva na zemi, no telo je viac vertikálne a predné laby vystreté – niekedy súbežné, inokedy je pravá trochu vyššie, najmä ak ňou lev drží inú figúru – ružu, meč, žezlo a pod. Môže mať hlavu zobrazenú v ľavom profile, ale aj en face, vtedy ide o čupiaceho vpredhl'adiaceho leva (fr.: *léopard accroupi*, angl.: *lion sejant erect guardant*, nem.: *hockender Leopard, sitzender herschauender Löwe*). Ak má hlavu zobrazenú v pravom profile, vtedy ide o čupiaceho ohliadajúceho sa leva (fr.: *lion accroupi regardant*, angl.: *lion sejant regardant*, nem.: *hockender widersehender Löwe*).

Heraldika pozná aj figúru čupiaceho leva en face (fr.: *lion accroupi de front*, angl.: *lion sejant de front erect*, nem.: *gekrüpfte Löwe mit erhobenen Vorderpranken*). Najznámejší je v erbe škótskeho heroldského úradu – The Court of Lord Lyon.

Čupiacci lev

Čupiacci
semhl'adiacci lev

Čupiacci
ohliadajúci sa lev

Ležiaci lev a spiacci lev

Poslednú skupinu heraldických levov tvoria tie, ktorých telo spočíva na zemi. Ide o levov ležiacich a spiacich. Kým ležiaci lev má vždy zdvihnutú hlavu i chvost – často podvlečený – **spiacci lev** (fr.: *lion dormant*, angl.: *lion dormant*, nem.: *schlafender Löwe*) má hlavu zloženú na predných labách a jeho chvost je položený, alebo sa ornamentálne vinie pod spiacim dravcom. Popri **ležiacom levovi** (fr.: *lion couché, lion couchant*, angl.: *lion couchant*, nem.: *liegender Löwe*) je známy ešte **ležiacci semhl'adiacci lev** (fr.: *léopard couché, lion guardant couché*, angl.: *lion guardant couchant*, nem.: *liegender Leopard, liegender herschauender Löwe*) a **ležiacci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion couché regardant*, angl.: *lion couchant regardant*, nem.: *liegender widerschauender Löwe*).

Ležiaci lev

Ležiaci semhl'adiacci
lev

Ležiaci ohliadajúci sa
lev

Spiacci lev

Leví chvost

Významným atribútom heraldického leva je jeho chvost. Začína sa ako pokračovanie chrbtice, potom sa však stáča nahor, esovite sa vlní a koncovou kysťou spadáva najčastejšie k chrbtu dravca.²² Iné situácie sme spomenuli pri sediacom, ležiacom a spiacom levovi. Vždy však išlo o chvost jednoduchý, i keď akokoľvek zdobený. Chvost renesančného leva môže mať viacero výhonkov, ornametálne zavlnitých. Podstatné je, že jeden chvost sa v blazone nehlási.

Niektoré staršie heraldické terminologické systémy rozlišovali leva a leoparda aj tým, že leví chvost na konci spadal vždy k chrbtu dravca, kým leopardí chvost sa na konci vždy stácal od jeho chrbta. Tieto predpisy sa brali tak vážne, že aj heraldický (kráčajúci) leopard, pokiaľ sa jeho chvost nestácal od chrbta, ale k chrbtu (teda na „leví spôsob“), nesmel sa blazonovať ako leopard, ale ako „*lion leopardé passant*“ – teda „kráčajúci leopardovitý lev“. Naopak vztýčený lev, pokiaľ sa jeho chvost na konci stácal od tela, nesmel sa blazonovať ako vztýčený lev, ale ako „*lion leopardé rampant*“ – teda „vztýčený leopardovitý lev“.²³ Zakončenie levieho chvosta je síce dobre, i keď celkom okrajovo, evidovať a pri prekladoch do cudzích jazykov mať na zreteli aj spomenutý aspekt. V našej i cudzej heraldickej praxi, keď sa levie chvosty zobrazovali raz spadajúce k chrbtu, druhý raz od chrbta a inokedy zasa jednoducho vztýčené, to však považujeme za neproduktívne.

Veľmi často sa však možno stretnúť s levom, ktorého chvost sa začína ako jediný, no neskôr sa – často na mieste prekrytom chumáčom srsti – rozdeľuje do dvoch či viacerých prameňov. Takáto figúra sa v heraldike pomenúva **ako lev s rozdvojeným chvostom** (fr.: *lion à queue fourchue*, angl.: *lion with tail forked*, nem.: *Löwe mit gespaltenem Schwanz*). Podobne môže byť lev s roztrojeným chvostom či lev s rozštvoreným chvostom. Lev s rozdvojeným chvostom sa niekedy zamieňa s **dvojchvostým levom** (fr.: *lion à queue double*, angl.: *double queued (double tailed) lion*, nem.: *doppelschwanziger Löwe*). Pri analýze erbovej figúry leva v rôznych kolekciách erbov je až udivujúce, aké obľúbené sú práve dvojchvosté levy a levy s rozdvojenými chvostami.²⁴

²² Niektoré heraldické školy predpisujú, že chvost vztýčeného leva musí koncom spadať k jeho chrbtu, no koniec chvosta kráčajúceho leva sa musí stáčať od chrbta dravca. D'HAUCORT, G. – DURIVAUT, G.: *Le Blason*. Paris 1982, s. 70.

²³ GHEUSI, P. B.: *Le Blason. Theorie nouvelle de l'art héraldique. Traité complet de la science des armoiries d'après les règles et les figures du moyen age avec les dessins de l'auteur*. Paris 1932, s. 249, GALBREATH, s. 126. Nemčina to prekladá adjektívami *leopardiert* a *gelöwt*.

²⁴ Možno sa o tom presvedčiť pri prelistovaní, napr. SIEBMACHER, J. – CSERGHEŐ, G.: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Nurnberg 1885–1892. Niektorí heraldici považujú rozdvojenie chvosta za heraldicky nevýznamné, a teda nehodné blazonu. OSWALD, G.: *Lexikon der Heraldik*. VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1984, s. 259, iní rozdvojenie chvosta považujú za významné, no považujú ho zároveň za významovo zhodné s dvoma chvostami, a teda je jedno, či figúru blazonujeme ako leva s rozdvojeným chvostom, alebo leva s dvoma chvostami (dvojchvostého leva). GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*.

Leví chvost môže byť aj dekoratívne tvarovaný do uvoľneného uzla. Takáto figúra sa blazonuje ako **lev so zauzleným chvostom** (fr.: *lion à queue nouée*, angl.: *tail nowed*, nem.: *Löwe mit verknötetem Schwanz*). Levovi však môže chvost aj chýbať, vtedy sa blazonuje ako **bezchvostý lev** (fr.: *lion diffamé*, angl.: *lion defamed*, nem.: *geschändeter Löwe*) – inojazyčné ekvivalenty teda hovoria o „zhanobenom, zneuctenom, znesvätenom“ levovi.

Lev

Lev

Bezchvostý lev

Lev s rozdvojeným chvostom

Dvojchvostý lev

Dvojchvostý kráčajúci lev

Lev s podvlečeným chvostom

*Semhladiaci lev
s podvlečeným chvostom*

*Ohliadajúci sa lev
s podvlečeným chvostom*

Osobitnou štylizáciou levieho chvosta je tá, pri ktorej chvost nie je vztýčený, ale sa vinie nadol a pomedzi zadné nohy dopredu. Takýto lev sa vo francúzskej

Battenberg-Verlag, München 1978, s. 126. Existencia oboch výrazov v heraldickej terminológii však naznačuje, že spomenuté dve situácie sa nie vždy stotožňovali.

a anglickej heraldike nazýva „zbabelý“.²⁵ Namiesto znevažujúceho termínu možno odporučiť opisnú formuláciu **lev s podvlečeným chvostom** (fr.: *lion couard*, angl.: *lion coward*, nem.: *Löwe mit untergeschlagenem Schwanz*). Podobne ako pri vztyčenom levovi, možno sa s podvlečeným chvostom stretnúť aj pri kráčajúcom či stojacom levovi a veľmi často tiež okridlenom levovi.

Obrátený lev

Ako každá iná heraldická figúra aj figúra leva môže mať v erbe rôznu polohu. Pravda, na rozdiel od natáčania neživých figúr – čeriesla, kľúča, meča – do šikmej či vodorovnej polohy, lev sa prirodzene tomuto natočeniu logicky prispôboval, čím vznikali rôzne varianty horizontálne komponovaného kráčajúceho či stojaceho leva a pod. Predsa však, rovnako ako všetky ostatné nesymetrické heraldické figúry, i heraldického leva, štandardne smerujúceho k heraldicky pravej strane erbu, možno otáčať podľa vertikálnej osi štítu. Tak vznikne figúra zvaná **obrátený lev** (fr.: *lion contourné*, angl.: *lion contourne*, *lion turned to sinister*, nem.: *umgewendeter steigender Löwe*). Pravda, na rozdiel od neživých asymetrických figúr v prípade leva a podobných heraldických figúr pri ich otočení dochádza k určitým zmenám. Figúra už „nevykračuje“ pravou zadnou labou, ale ľavou zadnou labou, aby bolo viditeľné prirodzenie leva. Pokiaľ ide o predné laby, v tomto prípade je ľavá vyššie. Tieto zmeny sa považujú za štandardné a v blazone sa nehlásia. Sú v ňom zahrnuté pod pojem „obrátený“. Spomeňme teraz slovenské a inojazyčné pomenovania rôzne situovanej figúry obrá-

Obrátený lev

Obrátený semhladiaci lev

Obrátený ohliadajúci sa lev

teného leva: **obrátený lev** (fr.: *lion rampant contourné*, angl.: *lion rampant contourne*, *turned to sinistre*, nem.: *umgewendeter steigender Löwe*), **obrátený semhladiaci lev** (fr.: *léopard lioné contourné*, angl.: *lion rampant guardant contourne*, *turned to sinistre*, nem.: *umgewendeter steigender Leopard*, *umgewendeter steigender hersehender Löwe*), **obrátený ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion rampant regardant contourné*, angl.: *lion rampant regardant contourne*, *turned to sinistre*, nem.: *umgewendeter steigender widersehender Löwe*), **obrátený skáčuci lev** (fr.: *lion sautant contourné*, angl.: *lion salient contourne*, *turned to sinistre*, nem.: *umgewendeter springender Löwe*, *umgewendeter hochspringender Löwe*,

²⁵ Je to vhodnejšie aj vzhľadom na štandardné zobrazovanie napríklad gryfa, bájneho tvora spoly orla, spoly leva, ktorý by sa teda tiež mal volať zbabelý gryf.

Obrátený skáčuci lev

Obrátený semhladiaci
skáčuci lev

Obrátený ohliadajúci sa
skáčuci lev

umgewendeter springender hersehender Löwe, umgewendeter hochspringender hersehender Löwe), obrátený skáčuci semhladiaci lev (fr.: léopard sautant contourné, angl.: lion salient guardant contourne, terned to sinistre, nem.: umgewendeter springender Leopard, umgewendeter hochspringender Leopard, umgewendeter springender hersehender Löwe, umgewendeter hochspringender hersehender Löwe), **obrátený skáčuci ohliadajúci sa lev** (fr.: lion sautant re-

Obrátený stojaci lev

Obrátený semhladiaci
stojaci lev

Obrátený ohliadajúci sa
stojaci lev

guardant contourné, angl.: lion salient regardant contourne, terned to sinistre, nem.: umgewendeter springender widersehender Löwe, umgewendeter hochspringender widersehender Löwe), obrátený stojaci lev (fr.: lion arrêté contourné, angl.: lion statant contourne, terned to sinistre, nem.: umgewendeter ste-

Obrátený kráčajúci lev

Obrátený semhladiaci
kráčajúci lev

Obrátený ohliadajúci sa
kráčajúci lev

hender Löwe), **obrátěný stojací semhl'adiaci lev** (fr.: *léopard arrêté contourné*, lion arrêté guardant, angl.: *lion statant guardant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter stehender Leopard, umgewendeter stehender hersehender Löwe), **obrátěný stojací ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion arrêté regardant contourné*, angl.: *lion statant regardant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter stehender widersehender Löwe), **obrátěný kráčajúci lev** (fr.: *lion leoparde contourné*, angl.: *lion passant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter schreitender Löwe), **obrátěný kráčajúci semhl'adiaci lev**, označovaný častejšie ako **obrátěný leopard** (fr.: *léopard contourné*, lion passant guardant contourné, angl.: *lion passant quadrant contourne*, terved to sinistre, leopard contourne, terved to sinistre, nem.: umgewendeter schreitender Leopard, umgewendeter schreitender hersehender Löwe), **obrátěný kráčajúci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion passant regardant contourné*, angl.: *lion passant regardant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter schreitender widersehender

Obrátěný čupiaci lev

Obrátěný čupiaci
semhl'adiaci lev

Obrátěný čupiaci
ohliadajúci sa lev

Löwe), **obrátěný čupiaci lev** (fr.: *lion accroupi contourné*, angl.: *lion sejant erect contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter hockender Löwe, umgewendeter sitzender Löwe), **obrátěný čupiaci semhl'adiaci lev** (fr.: *léopard accroupi contourné*, angl.: *lion sejant erect guardant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter hockender Leopard, umgewendeter sitzender hersehender Löwe), **obrátěný čupiaci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion accroupi regardant contourné*, angl.: *lion sejant regardant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter hockender widersehender Löwe), **obrátěný sediaci lev** (fr.: *lion couchant contourné*, angl.: *lion couchant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter liegender Löwe, umgewendeter liegender hersehender Löwe), **obrátěný sediaci semhl'adiaci lev** (fr.: *léopard couchant contourné*, angl.: *lion couchant guardant contourne*, terved to sinistre, leopard couchant contourne, terved to sinistre, nem.: umgewendeter liegender Leopard, umgewendeter liegender hersehender Löwe), **obrátěný sediaci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion couchant regardant contourné*, angl.: *lion couchant regardant contourne*, terved to sinistre, nem.: umgewendeter liegender widersehender Löwe).

Obrátěný sediaci lev

Obrátěný sediaci
semhl'adiaci lev

Obrátěný sediaci
ohliadajúci sa lev

lion accroupi contourné, angl.: *lion sejant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter sitzender Löwe*), **obrátený sediáci semhl'adiaci lev** (fr.: *lion guardant assis contourné, léopard accroupi contourné*, angl.: *lion sejant guardant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter sitzender Leopard, sitzender, hersehender Löwe*), **obrátený sediáci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion assis regardant*, angl.: *lion sejant regardant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter sitzender widersehender Löwe*, angl.: *lion dormant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter schlafender Löwe*), **obrátený ležiaci lev** (fr.: *lion couché contourné, lion couchant contourné*, angl.: *lion couchant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter liegender Löwe*),

Obrátený spiaci lev

Obrátený ležiaci lev

*Obrátený ležiaci
semhl'adiaci lev*

*Obrátený ležiaci
ohliadajúci sa lev*

obrátený ležiaci semhl'adiaci lev (fr.: *léopard couché contourné, lion guardant couché contourné*, angl.: *lion guardant couchant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter liegender Leopard, liegender herschauender Löwe*), **obrátený ležiaci ohliadajúci sa lev** (fr.: *lion couché regardant contourné*, angl.: *lion couchant regardant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter liegender widerschauender Löwe*), **obrátený lev s podvlečeným chvostom** (fr.: *lion couard contourné*, angl.: *lion coward contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter Löwe mit untergeschlagenem Schwanz*), **obrátený semhl'adiaci lev s podvlečeným chvostom** (fr.: *léopard couard contourné, lion couard guardant contourné*, angl.: *lion coward guardant contourne, tersed to sinistre*, nem.: *umgewendeter Leopard mit untergeschlagenem Schwanz, herschauender*

*Obrátený lev
s podvlečeným chvostom*

*Obrátený semhl'adiaci lev
s podvlečeným chvostom*

*Obrátený ohliadajúci sa lev
s podvlečeným chvostom*

Löwe mit untergeschlagenem Schwanz), **obrátенý ohliadajúci sa lev s podvlečeným chvostom** (fr.: *lion couard regardant contourné*, angl.: *lion coward regardant contourne*, ternerd to sinistre, nem.: *umgewendeter wiesehender Löwe mit untergeschlagenem Schwanz*).

Heraldická zdvorilosť

Od predošlého obrátenia leva je potrebné rozlíšiť jeho obrátenie v dôsledku heraldickej zdvorilosti. Heraldická zdvorilosť či heraldická kurtoázia je jav, alebo skôr heraldická zvyklosť, ktorá prikazuje, aby sa erby, erbové figúry, prilby či heraldické znamenia neotáčali k sebe chrbtom, ale „hľadeli“ na seba navzájom. Typickým príkladom sú aliančné erby vo všetkých možných podobách, keď sú znamenia dvoch pôvodne samostatných erbov zobrazené v spoločnom štiepenom či štvrtenom štíte, prípadne na dvoch samostatných, spravidla k sebe priklonených štítoch.

Pravda, heraldická zdvorilosť sa neuplatňuje len vo vzťahu dvoch erbov či erbových znamení v spoločnom štíte, ale aj inde, napr. v kostole, kde erbové figúry majú „zdvorilo hľadiet“ smerom k oltáru. Tiež v trónnych pečatiach, kde bývajú erby uložené okolo panovníka a ich znamenia hľadia do centra pečate, teda na vláďára. Osobitne zaujímavé sú príklady zobrazovania erbov v ľavom hornom rohu armálesu, kde – „**zdvorilo obrátенé**“ hľadia do vnútra listiny, udelenej panovníkom.²⁶ Ak sú erbové znamenia symetrické, vzťahuje sa zvyklosť heraldickej zdvorilosti aspoň na prilbu.

Vo viacerých prípadoch sa toto obrátenie erbu fixovalo i v situáciách, keď príčiny zdvorilého obrátenia pominuli. Otočenie erbu, zreteľné najmä podľa natočenia prilby heraldicky vľavo, je však spravidla dôkazom toho, že je prevzatý zo situácie, v ktorej bol zdvorilo obrátенý.²⁷

Podstatné je konštatovanie, že zdvorilo obrátенý erb nie je iným erbom, je tým istým erbom ako pred svojím obrátením, má teda ten istý blazon ako vo svojej základnej, priamej alebo vpravo hľadiacej pozícii.²⁸ V blazone je však potrebné na to upozorniť napr. formuláciami: „znamenie v prvom a treťom poli zdvorilo obrátенé“, „prvá prilba a jej klenot zdvorilo obrátенé“, resp. „celý erb zdvorilo obrátенý“ a pod.²⁹

²⁶ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg-Verlag, München 1978, s. 153.

²⁷ Ďalším dôvodom však môže byť aj chybné vyrytie erbu do pečatidla, v dôsledku čoho vznikajú pečate so zrkadlovo zobrazenými, t. j. obrátенými erbami.

²⁸ Ak hovoríme o zdvorilo obrátенých levoch, nuž mimoriadne pekný príklad tradície pestovania heraldickej zdvorilosti možno badať v heraldike Turzovcov. Ich základné erbové znamenie – zlatý lev – sa v prvom poli štvrtého erbu vždy obracia k znameniu v druhom poli, resp. ich lev v samostatnom štíte sa obracia k erbu manželky.

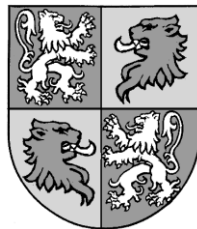
²⁹ V nemčine znie obvyklá formulácia: „aus Courtoisie umgewendet“. GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg-Verlag, München 1978, s. 89.

V červenom štíte
zlatý lev, **erb zdvorilo**
obrátený

V červenom štíte
zlatý lev

Znamenie v prvom
a treťom poli
zdvorilo obrátené

V červenom štíte
zlatý gryf, **erb**
zdvorilo obrátený

Lev, levica a levíča

Panthera leo, ako znie zoologické pomenovanie leva, sa vo výtvarnom umení vyskytuje od praveku, a to tak pokiaľ ide o zobrazovanie samca, ako aj samice. Problém identifikovania oboch pohlaví na rôznych artefaktoch robí umenovedcom určité problémy, keď hovoria o tom, že napr. na portále ľavej brány v Mykénach sú zobrazené dve levice.³⁰ V prípade heraldiky je však situácia ešte trochu komplikovanejšia, pretože kým jedna heraldická terminologická koncepcia prihliada na anatomické znaky oboch pohlaví, iná koncepcia len konvenčne pomenúva leva v určitej polohe ako levicu.³¹

Podľa jedného názoru teda treba pod pojmom **levica** rozumieť v heraldike jednoducho **leva bez hrivy**.³² Je zvláštne, že táto definícia spomína len absenciu hrivy dravca, nie absenciu ďalších samčích anatomických zvláštností. Čo je však oveľa vážnejšie, podľa tejto definície by bolo primerané označovať ako levice všetkých románskych a ranogotických heraldických levov spred 13. stor., zobrazovaných v starých štítoch ešte bez hrivy.

Podľa staršej českej heraldickej terminológie, akceptovanej aj staršou slovenskou heraldickou literatúrou,³³ sa pojmom **levica** pomenúva len **kráčajúci lev** (fr.: *lion passant*, angl.: *lion passant*, nem.: *schreitender Löwe*), kráčajúci semhladiaci lev sa tu však už nepomenúva ako semhladiacia levica, ale ako kráčajúci leopard. Nie je azda potrebné pripomínať, že ako levica sa v tejto koncepcii označuje kráčajúci lev s akoukoľvek bujnou samčou hrivou i výraznými samčími genitáliami.

Na tomto mieste je vhodné jednoznačne konštatovať, že v heraldickej terminológii je všeobecne akceptovaná len figúra zvaná lev, nie však levica.

³⁰ Encyklopedie antiky. Academia, Praha 1973.

³¹ Staršia slovenská heraldická terminológia bola v tejto otázke tiež rozkolísaná. J. Novák leva v erbe Levíc blazonuje ako leva (i keď nemá bujnú hrivu ani samčie genitálie), no takého istého leva vyrastajúceho z koruny v erbe Vranova nad Topľou blazonuje ako levicu. NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972, s. 228 a s. 382.

³² Löwin ist ohne Mähne darstellender Löwe. OSWALD, G.: Lexikon der Heraldik. VEB Bibliographisches Institut Leipzig 1984, s. 261.

³³ KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: Heraldika. Praha 1900, s.82., tiež ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: Průručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky. Bratislava 1956, s. 151.

Regionálne terminologické zvláštnosti je však potrebné evidovať, i keď aj tu sa od nich postupne upúšťa.³⁴

Ak sme na začiatku povedali, že heraldický lev je pre zvieratá – cicavce – a ich štandardné postavenie v erboch určitým vzorom, potvrdzuje sa to i v tomto prípade. Všetky dravce, ale aj ostatné divé či domáce štvornohé zvieratá sa v erboch zobrazujú samčiami zástupcami určitého zoologického druhu,³⁵ a tak sa aj blazonujú. Platí to aj pre tie, ktorých hovorové, ale aj konvenčné zoologické pomenovanie je mužského rodu – ako napr. líška, mačka a niektoré ďalšie. Dôvodom nie je to, že v cudzích jazykoch môže byť obvyklé hovorové označenie týchto zvierat kocúr či lišiak, ako je to napr. v nemčine, ale i francúzštine, kde sa líška hovorovo označuje – *nem.: der Fuchs, fr.: le renard* – teda lišiak.³⁶ Dôvodom je jednoducho heraldická zvyklosť takéhoto zobrazovania heraldických zvierat a v našej heraldickej terminológii sa nakreslený lišiak blazonuje ako líška. Výnimky v blazonovaní možno pripustiť napr. vtedy, ak ide o hovoriaci erb – tak napr. pes v erbe obce Sukov sa výnimočne blazonuje ako suka.³⁷

Pokiaľ ide o blazonovanie mláďat, do úvahy prichádzajú dve možnosti. V prvej ide o situáciu, keď je mláďa zobrazené s matkou – krava s teliatkom, kobyľa so žriebäťom a pod. Druhá možnosť nastane podľa heraldických zvyklostí vtedy, ak v erbe vidno viac ako tri rovnaké zvieratá – napríklad päť heraldických levov v jednom štíte sa blazonuje ako päť levíčat.

Heraldický lev a prirodzený lev

Popri heraldickom levovi sa v erboch veľmi sporadicky vyskytuje aj **prirodzený lev** (*fr.: lion naturel, angl.: lion, nem.: natürlicher Löwe*). Je to vyobrazenie realistického leva, spravidla stojaceho či kráčajúceho, môže sa však vyskytovať vo všetkých vyššie opísaných situáciách. Od heraldického leva sa odlišuje predovšetkým tým, že jeho kresba nie je prísne štylizovaná, je realistická a skôr sa približuje kresbám tohto dravca v zoologických príručkách, než jeho obvyklému zobrazovaniu v erboch. Niekedy dokonca býva tieňovaný. Prirodzený lev nemá ani takú výraznú zbroj, alebo mu vôbec chýba. Absentuje tiež dekoratívne stvárnený chvost. Prirodzený lev je síce akceptovateľná, v každom prípade však poľutovaniahodná erbová figúra.

³⁴ Novšia česká heraldická spisba sa od tohto chápania dištancuje. Pozri napr. BUBEN, M.: Světská a církevní titulatura. Libri, Praha 1994.

³⁵ Ak, pravda, nie je úmysel zobraziť v erbe napr. jelenicu, srnu, ovcu a pod., ktoré sa zobrazujú bez rohov či parožkov. Obvyklé je to najmä v erboch, v ktorých sa súčasne zobrazuje napr. srnec a srnka a pod.

³⁶ T. Krejčík teda správne zobrazil lišiaka, blazonovaného ako líšku. KREJČÍKOVÁ, J. – KREJČÍK, T.: Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky. Universita J. E. Purkyně v Brně 1987.

³⁷ Erb Sukova. Heraldický register, sign. QS 212/2000.

Neúplný lev

V heraldike sa nezriedka vyskytuje nie celý lev, ale len jeho časť, ktorá plní funkciu erbového znamenia. Najčastejšie ide o leviu hlavu či hornú (prednú) polovicu leva. Niektoré heraldické príručky však uvádzajú aj príklady zobrazovania samostatne zobrazovaných levích láb či levích chvostov.³⁸

Levia hlava

Štandardná **levia hlava** sa zobrazuje z profilu, tak ako pri štandardne zobrazenom (vztýčenom) levovi. Pokiaľ ide o jej polohu, je tu odlišnosť pri jej blazonovaní od opisu hlavy ako súčasti leva. Kým pri zobrazení celého leva sa hlava opisuje vo vzťahu k telu a hovorí sa napr. o ohliadajúcom sa levovi, v prípade heraldicky vľavo otočenej hlavy nie je možné rozhodnúť, či ide o hlavu ohliadajúceho sa leva alebo o hlavu obráteného leva. Hlava sa teda blazonuje ako ktorákoľvek iná erbová figúra – vľavo otočená levia hlava sa blazonuje ako **obrátená levia hlava**. Určité špecifikum sa zaužívalo pri blazonovaní semhľadiacej levej hlavy, ktorá sa niekedy blazonuje nesprávne ako leopardia hlava, správnejšie však ako tzv. **levia maska**.³⁹

Levia hlava

Levia maska

Odtatá levia hlava

Obrátená odtatá
krvácajúca levia hlava

Popri otočení levej hlavy má niekedy pri blazonovaní význam spôsob oddelenia hlavy od tela. Tradične sa rozlišuje tzv. **odtrhnutá levia hlava** (fr.: *la tête de lion arrachée*, angl.: *lion's head erased*, nem.: *abgerissene*) a tzv. **odťatá levia hlava** (fr.: *la tête de lion coupée*, angl.: *lion's head couped*, nem.: *abgeschnitten*). Tá môže mať navyše podobu **krvácajúcej odťatej levej hlavy** (fr.: *la tête de lion coupée, dégouttante de sang*, angl.: *lion's head couped, distilling blood*, nem.: *blutriefend*...). Tzv. odtrhnutie hlavy sa v našej heraldike osobitne nehlási,

³⁸ GHEUSI, P.B., c.d., s. 248, Galbreath 127

³⁹ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: c. d., s. 127, OSWALD, G., c. d., s. 260. V našej komunálnej heraldike sa s týmto motívom stretáme napríklad v pečati a erbe oravskej obce Novot', pričom ide pravdepodobne o modifikovaný motív Turzovského rodového erbu.

odťatie hlavy je evidentné vtedy, ak je viditeľná rezná plocha, krvácanie sa zobrazuje niekoľkými kvapkami krvi.⁴⁰

Pollev a vyrastajúci lev

Veľmi časté je v heraldike zobrazovanie hornej polovice vztýčeného leva alebo prednej, t. j. pravej polovice kráčajúceho leva. Tu môže byť situácia dvojaká. Ak sa polovica leva vznáša v štíte, vtedy hovoríme o pollevovi, alebo jednoducho o hornej polovici (vztýčeného) leva, prípadne o prednej polovici kráčajúceho leva. Ak však figúra vychádza z okraja štítu, prípadne z okraja poľa, hovoríme o vyrastajúcom levovi. Francúzska heraldická terminológia používa na označenie spomenutých situácií pojmy „naissant“ a „issant“. Odvodené sú z francúzskych slovies „naitre“ – rašiť, pučiť a „issir“ vychádzať. **Pollev** či **horná polovica leva** (fr.: *lion naissant*, angl.: *demi-lion upper half*, nem.: *oberhalber Löwe*) z ničoho nevyrastá, ale sa v poli vznáša. Na druhej strane vyrastajúci lev sa dotýka spodného či bočného okraja štítu alebo štítového poľa, prípadne heroldskej figúry (najmä rovného či zvlneného brvna) alebo všeobecnej heraldickej figúry (najmä koruny, trojvršia, rieky, cimburia a pod.). V takýchto situáciách teda hovoríme o **vyrastajúcom levovi**, resp. **levovi vyrastajúcom z...** (fr.: *lion issant de...*, angl.: *demi-lion issuant from...*, nem.: *Löwe wachsend aus...*).

Niektoré terminologické školy rozlišujú, do akej miery je vyrastajúca figúra viditeľná. Pojem **vyrastajúci** sa tu používa len v prípadoch, ak je figúra viditeľná približne z polovice. Ak je lev viditeľný približne len z tretiny, blazonuje sa ako **vyrážajúci**, ak z dvoch tretín, blazonuje sa ako **vyskakujúci**.

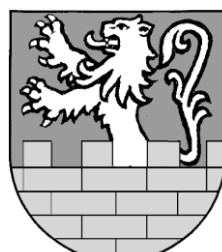
Pollev
(horná polovica leva)

*Delený štít;
zo spodného okraja
prvého poľa
vyrastajúci lev*

*Zo spodného okraja
štítu vyrastajúci lev*

*Z cimburového múra
vyrastajúci lev*

V heraldike sú však známe aj erby, v ktorých nie je zobrazená horná polovica leva, ale jeho spodná polovica, resp. zadná polovica kráčajúceho leva. Sú však veľmi zriedkavé a s ich blazonovaním nie sú problémy.

⁴⁰ To platí aj pre ostatné hlavy, či už zvieracie, v novovekej uhorskej heraldike také časté ľudské, turecké, či odťatú hlavu ako atribút sv. Jána Krstiteľa.

Kráčajúci **pollev**
(predná polovica
kráčajúceho leva)

Štiepený štít; z ľavého okraja
prvého poľa **vyrastajúci**
kráčajúci lev

Z pravého kraja štítu
vyrastajúci kráčajúci lev

Viaceré levy v erbe

Blazonovanie viacerých levov, ale i všetkých ostatných všeobecných heraldických figúr, predstavuje určitý problém. Spočíva v tom, že ako sa zdá, nie je možné a ani vhodné zaviesť prísne a jednoznačné štandardy usporiadania multiplikovaných figúr v poli. Príčinou sú rôzne, t. j. vertikálne alebo horizontálne kompozície figúr (v našom prípade napríklad vztýčeného a kráčajúceho leva) a jednak rôzny tvar štítu. Je preto vhodné komponovať multiplikované figúry inak do trojuhlého (ranogotického) štítu a inak do polokrúhleho (neskorogotického) štítu.

Druhým problémom našej heraldickej terminológie je absencia všeobecne širšieho označovania určitej časti štítového poľa termínmi označujúcimi niektoré heroldské figúry. Kým v našej heraldickej terminológii sú obvyklé najmä označenia **v hlave** či **v päte** štítu, nezažívali sa dosiaľ termíny „v kole“, „v brvne“, „v pravošikmom brvne“, „v ľavošikmom brvne“, „v bordúre“, „v kríži“, „v šikmom kríži“, „v kline“ či „v sklonenom kline“ a pod.⁴¹ V cudzojazyčných terminologických systémoch však takéto termíny existujú a sú funkčné. Napríklad česká heraldická terminológia používa pre drobnejšie figúry usporiadané nad sebou termín „*na kůl*“, čomu zodpovedá francúzsky výraz *en pal*, anglický *in pale*, nemecký *pfahlweise* a slovenský **v kole**.⁴² Podobne českému výrazu „na břevno“ (*fr.: en fasce, angl.: in fess, fesswise, nem.: balkenweis*) zodpovedá slovenský termín **v brvne**. Podobne existuje celý rad ďalších heraldických výrazov ako: **v pravošikmom brvne** (*fr.: en bande, angl.: bendwise, nem.: schärgrechz-balkenwise*), **v ľavošikmom brvne** (*fr.: en barre, angl.: bendwise senister, nem.: schräglingsbalkenweis*), **v kríži** (*fr.: en croix, angl.: crosswise, nem.: kreuzweis, in Kreuzform*), **v šikmom kríži** (*fr.: en sautoir, angl.: in saltire*,

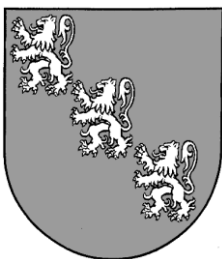
⁴¹ Je jasné, že nemáme na mysli heroldské figúry preložené heraldickými figúrami, ale myslenú plochu heroldskej figúry, v ktorej sú situované drobnejšie heraldické figúry. Pozri k tomu VRTEL, L.: Heroldské figúry (Príspevok k terminológii blazonu), Slovenská archivistika 1/2002, s. 115–116.

⁴² Pri voľbe slovnej formy vychádzame analogicky zo zaužívaných výrazov **v hlave**, **v päte**, teda nie na hlavu ani na hlavu a pod.

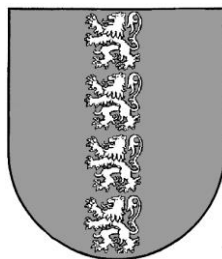
nem.: schrägweis), **v bordúre** (*fr.: en orle, angl.: in orle, nem.: bordweis*), **v krokve** (*fr.: en chevron, angl.: chevronwise, nem.: sparrenweise*), **v sklonenej krokve** (*fr.: en chevron renversé, angl.: chevrouinwise renversé, nem.: sturzsparrenweise*).

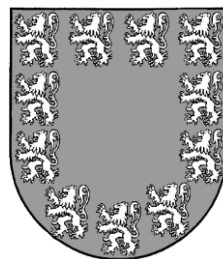
V hlave štítu tri levy

V pravošikmom brvne tri levy

V kole štyri levičatá

V bordúre jedenásť levičat

Ďalší spôsob, ktorý sa pri blazonovaní nad sebou zostavených multiplikovaných figúr používa, je číselné vyjadrenie usporiadania heraldických figúr. Uvádza sa vždy v zátvorke, pričom čísla vyjadrujú počet figúr v jednotlivých radoch a oddeľujú sa od seba čiarkou. Tak napr. údaj (3,2,3) vyjadruje, že v erbe je osem rovnakých figúr – v hornom rade tri, v strednom dve a v spodnom tri. Toto číselné označenie sa používa pri väčšom počte figúr ako tri, a to najmä v prípadoch, keď zoradenie figúr nie je štandardné. Vzhľadom na spomenutú neustálenosť štandardných zostáv je však vhodné uvádzať ho všade, kde je to účelné.

Pri blazonovaní **dvoch levov** si spravidla vystačíme upresnením, že sú **nad sebou** alebo **vedľa seba**. Za štandardné usporiadanie **troch levov** sa považuje také, pri ktorom sú dva levy zobrazené vedľa seba v hornom rade a pod nimi uprostred je tretí lev. I keď je tu uvádzanie číselného údaj (2,1) azda nadbytočné, odporúčame ho už zo spomenutých dôvodov používať. V prípade, že je kompozícia obrátená a v hornom rade je zobrazený jeden lev, kým v spodnom dva, je číselný údaj (1,2) nevyhnutný. V inojazyčnej heraldickej terminológii sa pri takomto usporiadaní hlási, že figúry sú „**zle zoradené**“ (*fr.: mal ordonné, angl.: wrong placed, nem.: schlecht geordnet*).

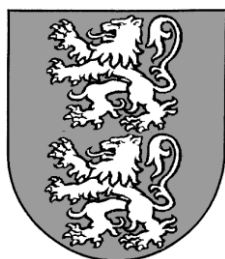
Štyri levy sa spravidla zoraďujú (2,2), výnimočne (2,1,1), t. j. **v tau kríži**, prípadne (1,1,1,1), t. j. **v kole**. **Päť levov** býva najčastejšie zoradených (2,1,2), t. j. **v šikmom kríži**, zriedkavejšie **v kríži**, teda (1,3,1), ale aj **v krokve** (1,2,2) či **v sklonenej krokve** (2,2,1).⁴³

Šesť levov sa komponuje najčastejšie v zostave (2,2,2), ale aj (3,3), prípadne (3,2,1), t. j. **v sklonenom hrote** či (1,2,3), t. j. **v hrote**. Tri levy v spodnom rade sú aplikovateľné iba v širokých (polokrúhlych) štítoch, kým kompozícia šiestich levov v sklonenom hrote je prijateľná aj v trojuhlých štítoch. Je to napokon

⁴³ V prípade zoradenia levov či iných figúr v krokve, resp. sklonenej krokve nestačí uviesť číselný údaj, pretože nevyjadruje rozdielnu vzdialenosť figúr od seba.

kompozícia z najstaršieho „levieho“ erbu Godefroia Plantageneta, ktorý je vyobrazený na začiatku nášho príspevku.⁴⁴

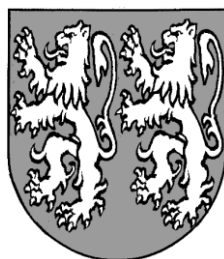
Počet levov sa hlási až do štrnástich, pri vyššom počte sa ich množstvo opisuje paušálne ako erb posypaný levmi, presnejšie levícatami. **Levíča** (fr.: *lionceau*, angl.: *lioncel*) je heraldický termín, známy najmä v klasickej francúzskej a anglickej heraldike na označovanie multiplikovaných levov v erbe. Do nemeckej heraldickej terminológie sa prekladá opisne ako *kleine Löwe*, t. j. malý lev, levíček. Počet, od ktorého sa viacnásobne aplikovaná figúra leva blazonuje ako levíča, je v jednotlivých heraldických školách rozličný. Hranicou je spravidla počet tri,⁴⁵ čo je možné akceptovať aj v našej heraldike, a počet levov vyšší ako tri blazonovať ako levícatá.

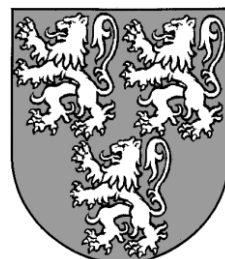
Nad sebou dva levy

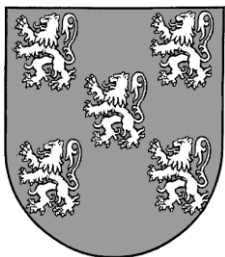
*Nad sebou
dva kráčajúce
ohliadajúce sa levy*

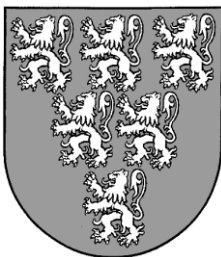
Vedľa seba dva levy

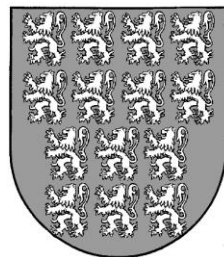
Tri levy (2,1)

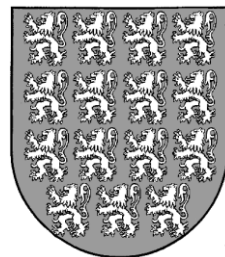
Päť levícat

Šesť levícat (3,2,1)

Štrnásť levícat (4,4,3,3)

*Štít posypaný
levícatami*

⁴⁴ Sedem levov býva zoradených (2, 2, 2, 1), (3, 3, 1), (3, 2, 2), (3, 2, 1, 1), osem levov najmä (3, 2, 3), deväť levov (3, 3, 3), desať levov (4, 3, 2, 1), jedenásť levov (3, 3, 3, 2), dvanásť levov (3, 3, 3, 3), trinásť levov (4, 4, 4, 1) a napokon štrnásť levov (4, 4, 3, 3). WBO, s. 353–359.

⁴⁵ Napr. GHEUSI, P. B. už tri levy pomenúva levícatami, s. 249, kým J. Fearn blazonuje ako levícatá až viac než štyri levy v erbe. FEARN, J.: *Discovering Heraldry*. Shire publications LTD. Bucks 1983, s. 29.

V štandardnej polohe smerujú všetky multiplikované figúry leva heraldicky doprava, prípadne môžu byť obrátené a smerujú všetky doľava. V heraldike sú však veľmi časté situácie, v ktorých je jeden z levov v štandardnej pozícii a druhý je obrátený.

Ak sú v erbe zobrazené dva levy (vzpriamené, skáčuce, stojace, kráčajúce, sediace, ležiace a pod.) vedľa seba a obrátený je pravý z nich, blazonujú sa ako **privrátené levy** (fr.: *deux lions affrontés*, angl.: *two lions combattant or counter-rampant*, nem.: *zwei zugewendete Löwen*).⁴⁶ Ak je obrátený ľavý z nich, blazonujú sa ako **odvrátené levy** (fr.: *deux lions adosse's*, angl.: *two lions ad-dorsed*, nem.: *zwei abgewendete Löwen*).

Ak sú dva alebo viaceré levy zobrazené nad sebou a nesmerujú rovnako, v blazone sa jednoducho hlási smerovanie toho, ktorý je obrátený, napr. nad sebou tri levy, stredný obrátený, tri levy (2,1), horné obrátené a pod.

Dva odvrátené levy

Dva privrátené levy

Nad sebou dva levy,
spodný obrátený

Nad sebou dva
kráčajúce ohliadajúce
sa levy, horný obrátený

Lev a ďalšie heraldické a heroldské figúry

Pokiaľ ide o figúru leva a ďalšie heraldické figúry, spomeňme najskôr veľmi jednoduchú figúru – pažiť (fr.: *terasse*, angl.: *plain point*, *narrow base*, nem.: *Boden*). Je to vlastne špecifické pomenovanie pôvodne heroldskej figúry, nazývanej päta štítu. Zelená päta, najmä ak z nej vyrastal strom, stál na nej hrad či iná všeobecná heraldická figúra, akoby sa zmenila z heroldskej na heraldickú, zvanú pôda či pažiť, aby bola rovnakého „rodu“ s heraldickou figúrou, ktorá z nej vyrastá či na nej spočíva. Lev môže byť zobrazený **nad pažťou** – vtedy, ak sa nad ňou vznáša, môže byť zobrazený **na pažiti** – ak spočíva na jej hornom okraji, môže však byť zobrazený tiež **v pažiti** – ak svojimi nohami pažiť čiastočne prekryva, môže však pažiť aj prekladať – ak ju svojou siluetou nikde nepresahuje. Takáto situácia sa blazonuje ako **pažiť preložená levom**.

⁴⁶ Ak ide o kráčajúce, k sebe smerujúce levy, blazonujú sa niekedy ako **proti sebe kráčajúce levy** (fr.: *contre passant*, angl.: *counter-passant*, nem.: *abgewendete schreitende*), podobne ako proti sebe vztýčené levy sa blazonujú ako **bojujúce levy**, účelnejšie je však nezavádzať špecifické pomenovania pre jednotlivé pozície privrátených figúr a blazonovať ich jednoducho ako privrátené kráčajúce levy, privrátené kráčajúce ohliadajúce sa levy a pod.

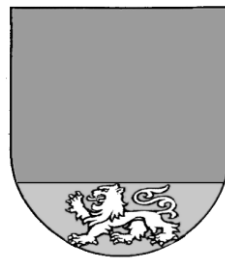
Na pažiti lev

Na pažiti stojaci lev

V pažiti lev

Pažiť preložená
kráčajúcim levom

Figúra leva, podobne ako ostatné figúry heraldickej fauny (najmä cicavce a vtáky), sa veľmi často dopĺňa o ďalšie heraldické figúry. Aj keď sa považujú za vedľajšie, spravidla plnia významnú funkciu rozlišovacích znamienok. To je pri obrovskej frekvencii figúry leva v erboch mimoriadne dôležité.

Figúra leva môže byť predovšetkým **sprevádzaná** (fr.: *accompagné*, angl.: *accompanied*, nem.: *begleitet*) ďalšími, drobnejšími heraldickými figúrami,⁴⁷ čo je vhodné bližšie hlásiť – napr.: lev v pravom hornom rohu sprevádzaný ľaliou (fr.: *accompagné au dextre du chef*, angl.: *accompanied in dexter chief*, nem.: *begleitet oben rechts*), **sprevádzaný v ľavom hornom rohu** (fr.: *accompagné au senestre du chef*, angl.: *accompanied in sinister chief*, nem.: *begleitet oben links*), **sprevádzaný v pravom dolnom rohu** (fr.: *accompagné au dextre de la point*, angl.: *accompanied in dextre base*, nem.: *begleitet unten rechts*), **sprevádzaný v ľavom dolnom rohu** (fr.: *accompagné au senestre de la point*, angl.: *accompanied in sinister base*, nem.: *begleitet unten links*). Možné sú tiež kombinácie typu: sprevádzané v pravom hornom a v ľavom dolnom rohu a pod. Lev môže byť samozrejme sprevádzaný aj dole či hore, čo sa však častejšie označuje výrazom **prevýšený** (fr.: *surmonté*, angl.: *surmounted*, nem.: *überhöht*). Ak je sprevádzaný inou figúrou hore, častejšie sa označuje ako prevýšený – napr. ak levovi nespočíva koruna na hlave, ale sa nad ním vznáša, blazonuje sa ako lev prevýšený korunou. Ak je lev sprevádzaný menšou figúrou v pravom bočnom mieste, blazonuje sa jednoducho výrazom **sprevádzaný vpravo** (fr.: *adextré*, angl.: *accompanied in the dexter*, nem.: *begleitet rechts*), resp. **sprevádzaný vľavo** (fr.: *senestré*, angl.: *accompanied in the sinister*, nem.: *begleitet links*). Najčastejšie však býva lev sprevádzaný drobnejšími figúrami – **sprevádzaný v horných rohoch štítu** (fr.: *accompagné au dextre et au senestre du chef*, angl.: *accompanied in dexter and sinister chief*, nem.: *begleitet oben rechts und links*), prípadne **sprevádzaný v pravom a v ľavom bočnom mieste**. Takáto situácia sa blazonuje výrazom **sprevádzaný po bokoch** (fr.: *accosté*, *flanqué*, angl.: *accosted*, *between*, nem.: *beseitet*), prípadne výrazom **medzi**. Ak je sprievodných figúr viac, v blazone sa upresní ich poloha napríklad spôsobom obvyk-

⁴⁷ Heraldický pojem sprevádzané sme už spomínali v štúdiu VRTEL, L.: Úvod do terminológie blazonu (smery, polohy, vzťahy), Slovenská archivistika 2/2000, s. 51.

lým pri blazonovaní multiplikovaných, rôzne zostavených figúr pomocou čísel, napr. (2,2,1) a pod.

Lev však nemusí byť len sprevádzaný ďalšími figúrami, môže ich sám držať – napríklad kvet, knihu či kalich. Ak ich drží labou, blazonuje sa ako **držiaci** či **nesúci**, prípadne **pravickou držiaci** či **pravickou nesúci** (fr.: *tenant dans sa patte dextre*, angl.: *holding in dextre claw*, nem.: *in der rechten Pranke haltend*). Ak ich drží v papuli, blazonuje sa ako **žerúci** (fr.: *engoulé*, angl.: *engouled*, nem.: *verschlingend*) alebo jednoducho **v papuli s...** Držať ich môže labou aj na pleci, vtedy sa blazonuje výrazom **na pleci s...** (fr.: *tenant sur l'épaule*, angl.: *shouldering*, nem.: *shulternd*). Ak lev nesie zbraň, môže sa blazonovať tiež ako držiaci meč, vhodnejší je však výraz mečom **ozbrojený** (fr.: *armé*, angl.: *armed*, nem.: *bewaffneter*, *gewaffneter*). Nesmie tu dôjsť k zámene už spomenutej prirodzenej zvieracej zbroje (zuby a pazúry leva), ktorá sa blazonuje výrazom „v zbroji“, napr. „v striebornej zbroji“, „v zlatej zbroji“ a umelej zbroje, ku ktorej radíme meč, kopiju, šíp, palcát, halapartňu a pod., ktorá sa blazonuje napríklad výrazom **mečom ozbrojený**, **kušou ozbrojený** a pod.

Lev môže niesť na hlave insígnie, môže byť **korunovaný** (fr.: *couronné*, angl.: *crowned*, nem.: *gekrönt*, *bekrönt*), **korunovaný vencom**⁴⁸ (fr.: *couronné de feuillage*, angl.: *wreath*, *or garlanted*, nem.: *bekränzt*, *mit Kranz*), môže mať okolo hlavy svätožiaru, čo sa blazonuje výrazom **nimbovaný** (fr.: *nimbé*, angl.: *nimbed*, nem.: *nimbierten*) a pod.

V červenom štíte
strieborný semhladiaci
zlatonimbý lev v zlatej
zbroji držiaci
striebornú zlatostredú
ružu na zlatej listnatej
stopke

V modrom štíte
strieborný kráčajúci,
striebornou šablou
ozbrojený lev
v rovnakej zbroji

V modrom štíte
strieborná
zlatokorunovaná levia
hlava sprevádzaná
piatimi zlatými ľaliami
(2,2,1)

V zelenom štíte zlatý, na
ramene striebornou
hviezdou preložený
ohliadajúci sa lev
v striebornej zbroji

⁴⁸ Výraz „ovenčený“ je rezervovaný pre situáciu, v ktorej je figúra dookola plytšie či úplne obopätá ratoľstami. Pozri k tomu VRTEL, L.: Úvod do terminológie blazonu (smery, polohy, vzťahy). Slovenská archivistika 2/2000, s. 52.

Naostatok spomeňme ešte situácie vrstvenia heraldických a heroldských figúr s figúrou leva.⁴⁹ Lev môže byť **preložený** (fr.: *chargé*, angl.: *charged*, nem.: *belegt*) inou všeobecnou heraldickou figúrou (ľaliou, srdcom, hviezdou a pod.). Môže však inú všeobecnú heraldickú figúru aj sám prekryvať (napríklad už spomenutú pažiť, ale aj hviezdu, hradby a pod.), čo sa blazonuje napr. ako „hradby preložené levom“. Podobne je to aj so vzájomným vrstvením figúry leva a niektorej heroldskej figúry. Tak môže byť figúra leva preložená niekoľkonásobným delením, čo sa však blazonuje napr. ako sedemkrát striebro-červeno delený lev, hoci ide vlastne o preloženie všeobecnej heraldickej figúry leva heroldskou figúrou, nazývanou „sedemkrát strieborno-červené delenie“. Je samozrejmé, že príslušná heroldská figúra, napr. brvno a pod., je obmedzená iba na siluetu figúry leva.⁵⁰ Samotný lev však môže tiež prekladať niektorú heroldskú figúru – brvno, hlavu, päťu, kôl a pod. Tak sa možno stretnúť napríklad s kolom preloženým troma levmi nad sebou a pod. Špecifická situácia nastáva, ak niektoré heroldské figúry, napríklad delený štít, štiepený štít a pod. sú preložené alebo prekryté jednou či viacerými figúrami leva, pričom ich tinktúry sú prestriedané. Technicky síce ide o vzájomné vrstvenie heroldskej a heraldickej figúry, nedá sa však povedať, ktorá z nich je ktorou preložená či prekrytá. Blazonujú sa jednoducho tak, že sa najskôr uvedie heroldská figúra, potom všeobecná heraldická figúra a napokon formulácia „**striedavých tinktúr**“ (fr.: *de l'un en l'autre*, angl.: *counter-changed*, nem.: *mit verwechselten Farben*). Zvláštny prípad nastane vtedy, ak je lev zobrazený iba v obryse, čo sa blazonuje ako **leví tieň** (fr.: *ombre de lion*, angl.: *lion in umbra or ghost*, nem.: *Löwe in Schattenfarbe*).

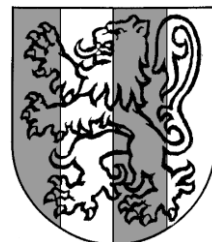
V červeno-striebornom
delenom štíte nad sebou
dva levy striedavých
tinktúr

V strieborno-červeno
delenom štíte nad sebou
dva kráčajúce levy
striedavých tinktúr

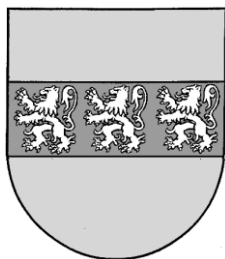
V červeno-strieborno
štiepenom štíte lev
striedavých tinktúr

V trikrát
červeno-strieborno
štiepenom štíte
leví tieň

⁴⁹ Možnosti vrstvenia všeobecných heraldických a heroldských figúr sme sa dotkli v príspevku VRTEL, L.: Heroldské figúry (Príspevok k terminológii blazonu). Slovenská archivistika 1/2002, s. 113–115.

⁵⁰ Na tomto mieste pripomeňme, že všeobecná heraldická figúra, ktorou je preložená heroldská figúra, je vždy v štandardnom postavení vo vzťahu k osi štítu. Tak napríklad blazonu pravošikmé brvno preložené troma levami je potrebné rozumieť tak, že levy sú situované vertikálne, súbežne s vertikálnou osou štítu a neberú ohľad na smer šikmého brvna. Ak je figúra situovaná podľa osi heroldskej figúry – v tomto prípade pravošikmého brvna – hlási sa to formuláciou **v smere figúry** (fr.: *chargé dans le sens de la Figure*), napr. v modrom štíte pravošikmé brvno, v smere figúry preložené troma levmi.

*Brvno preložené tromi
levmi*

*Sedemkrát strieborno-
červeno delený lev*

*Ľavošíkmé brvno
prekryté levom*

*Lev prekrytý
ľavošíkmým brvnom*

Iná situácia nastane pri vzájomnom vrstvení figúr, pričom figúra „navrchu“ presahuje svojou siluetou tú pod ňou, čo sa blazonuje tak, že spodná figúra je **prekrytá** (fr.: *broché*, angl.: *debruised*, nem.: *überdeckt*) a horná **prekrývajúca** (fr.: *brochant sur le tout*).

Záver

V našom príspevku sme sa zaoberali figúrou leva pomerne obsérne jednak preto, lebo podľa vzoru „lev“ sa v heraldike „skloňuje“ veľké množstvo všeobecných heraldických figúr, a teda to, čo platí napr. o blazonovaní rôzneho situovania figúry leva, platí v podstate bez výhrad aj pri blazonovaní všetkých ostatných cicavcov – koňa, býka, psa, jeleňa, zajaca, diviaka, bobra, slona a všetkých ostatných.

Navyše sme touto figúrou vkročili nielen do sveta zvieracích figúr, ale aj do sveta všeobecných heraldických figúr. Považovali sme preto za vhodné zaoberať sa aj niektorými všeobecnými otázkami, ako je napr. blazonovanie heraldickej zbroje, blazonovanie otočenia erbov v dôsledku rešpektovania heraldickej zdvorilosti, blazonovanie vrstvenia heraldických figúr, blazonovanie multiplikovaných figúr a pod., s ktorými sa budeme v našich nasledujúcich príspevkoch stretať a teda sme ich považovali za vhodné vyriešiť hneď v tomto úvodnom príspevku venovanom jednej z najdôležitejších všeobecných heraldických figúr.

THE HERALDIC LION

(A Contribution to the Terminology of Blazon)

Ladislav Vrtel

The heraldic figure of lion belongs to those ancient ones appearing already in the earliest strata of arms. This figure certainly belongs to the most frequently used armorial charges, this probably is why in traditional foreign terminological systems numerous problems can be noted as far as its blazoning is concerned. The Slovak heraldic termino-

logy being no exception. Due to the fact that in this country earlier in heraldic literature Latin was used, later the Magyar and German languages, Slovak terminology had no chance to develop continuously and systematically. To fill the gap, the author started with studies on different armorial charges and crosses, he is now dealing with the lion. Of the realm of beasts and animals in general, the lion is the most frequently appearing figure. Blazoning of lion's numerous positions is important as it influences the way how other mammals have to be blazoned. The author analyses the situation in native and foreign heraldic terminologies, evaluates Slovak terms actually used and the most suitable of them are recommended for further use and codification. Blazoning of the lion's various positions, of parts of the body of this figure and of its manifold appearance in the same shield. Terminology used for blazoning of fabulous figures where the lion is taking part, is treated as well, e. g. the heraldic tiger, sea lion, winged lion, griffin, panther, sphinx and several others. In its closing part the study deals with blazon terminology of charges composed of the heraldic lion and other heraldic figures.

Translated by Zdenko G. Alexy

RIEŠENIE PROBLÉMOV OCHRANY Z POHLADU NOVEJ LEGISLATÍVY*

PETER DRAŠKABA

Draškaba, P.: Preservation of Archival Documents from the Point of View of the New Legislation. Slovenská archivistika, Vol XXXVIII, No 1, 2003, p. 109–114.

The article deals with the notion „the preservation of archival documents“ as it has been presented in international and Slovak (Czechoslovak) archival terminology and legislation during the last 50 years. It also analyzes the way as it is presented in the new Act on Archives and Current Records which has become instrumental since January 1st, 2003.

Preservation. Restoration. Law on Archives.

PhDr. Peter Draškaba, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Pojem *ochrana*, v našom chápaní ochrana archívu, archívnych dokumentov, zaraďujú všetky významné medzinárodné i národné archívne príručky, terminologické slovníky a samozrejme aj archívna legislatíva medzi základné pojmy archivistiky. Môžeme s istým nadsadením povedať, že archívu či archívnym dokumentom zväčša nie je súdené bez ochrany dlho žiť, či udržať si svoju holú existenciu. Preto odvekým záujmom každého držiteľa archívu či archívnych dokumentov bola snaha vytvoriť také podmienky, ktoré by zaručovali ich zachovanie. Zámer zachovania archívu, archívnych dokumentov, spočiatku primárne smeroval k ochrane pred vplyvmi, ktoré mohli poškodiť alebo znehodnotiť takpovediac fyzickú schránku dokumentov, resp. k ochrane pred odcudzením. Neskôr, rozvojom ľudskej civilizácie, uvedomením si významu archívnych dokumentov nielen ako dokladov uchovávajúcich informácie o minulých dejoch, ale zároveň aj dokladov preukazujúcich právne nároky, a to nielen jednotlivcov, ale dokonca aj štátov, sa presadzoval záujem jednotlivcov, komunit i štátov petrifikovať ochranu archívnych dokumentov pomocou záväzných pravidiel stanovených v špecializovanej právnej norme. Tak vznikli základy archívnej legislatívy a ochrana, ako jedna zo základných odborných archívnych činností, sa stala jej súčasťou.

Ak sa chceme venovať otázke, aký výklad a obsah tomuto pojmu prisudzuje naša nová archívna legislatíva – zákon NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov, ako i príslušný vykonávací predpis – hádam by bolo najprv vhodné podrobiť pojem *ochrana* sémantickému rozboru. Vezmime si na pomoc *Krátky slovník slovenského jazyka* z roku 1987, ktorý nám ponúka dvojaký výklad termínu ochrana: a) starostlivosť (vo význame odvrátenie nebezpečenstva, škodlivých vplyvov), b) prostriedok (osoba, zariadenie-

* Upravená podoba príspevku, ktorý autor predniesol na 5. archívnych dňoch SR v Mojmirovciach (8. októbra 2001).

nie a pod.) na chránenie. S ambivalentným výkladom pojmu ochrana sa stretávame aj v odbornej terminológii. Tak napríklad medzinárodný výkladový sedemjazyčný *Archívny terminologický slovník* (Dictionary of Archival Terminology) nám ponúka anglický pojem *preservation* vo význame *protection* (činnosť zabezpečujúca ochranu archívnych dokumentov ich uložením v depotoch, t. j. v na to určených priestoroch) a zároveň aj vo význame *restoration* (činnosť smerujúca k ochrane archívnych dokumentov pred nebezpečenstvom deštruktívnych účinkov a následne, v prípade degradácie dokumentov, k ich reštaurovaní). Ešte pregnantnejšie je vyjadrená spomenutá ambivalentnosť vo francúzskej definícii pojmu *ochrana*, v ktorej sa zdôrazňuje úschova, uloženie dokumentov v archívnych depotoch pojmom *conservation* a ich udržiavanie vo vhodnom fyzickom stave pojmom *préservation*. Z toho, čo sme dosiaľ povedali, môžeme urobiť nasledujúci záver.

Ochrana, a teda aj ochrana archívnych dokumentov, zahŕňa v sebe: 1. činnosť smerujúcu k starostlivosti o ich zachovanie (my, archivári, by sme toto slovo hádam doplnili ešte adjektívom *trvalé*), ich udržiavanie v dobrom stave uložením v primeraných podmienkach, pod čím rozumieme podmienky zaručujúce vyššie spomínané odvrátenie nebezpečenstva každého druhu (máme na mysli nielen udržiavanie vhodných fyzikálnych podmienok, ale napr. aj zabezpečenie archívnych dokumentov proti odcudzeniu, alebo vyhotovovanie konzervačných kópií); 2. činnosť smerujúcu k záchrane, obnove, reštaurovaniu poškodených archívnych dokumentov, teda činnosť využívajúcu na tento účel všetky ľudské, technické a podobné prostriedky.

V úvode sme konštatovali, že ochrana archívnych dokumentov našla ako jedna zo základných archívnych činností svoju „ochranu“ a miesto aj v archívnej legislatíve. Nedá sa však povedať, že v našich podmienkach to tak bolo od začiatku existencie archívnej legislatívy. Napríklad prvá československá právna norma, známe vládne nariadenie o archívnictve č. 29/1954 Zb., prioritne venovala pozornosť jednotnej organizácii archívnictva v ČSR, ale o samotných úlohách archívov, nieto ešte na úseku ochrany archívnych dokumentov, nehovorila nič. Nie je to výčitka, je to len konštatovanie. Napokon prvá archívna právna norma si v tom čase ani nekládla vyššie ciele. A tak prvým zábleskom budúcej právnej ochrany „ochrany“ archívnych dokumentov je ustanovenie § 7, v ktorom sa hovorí, že ministerstvo vnútra (Archívna správa), Povereníctvo vnútra (Slovenská archívna správa) vedú evidenciu Jednotného štátneho archívneho fondu. Domnievame sa, reflektujúc dobové vnímanie ochrany archívnych dokumentov, že táto norma veľmi správne vystihla skutočnosť, že chrániť je možné len to, čo sa podarí dostať do archívu (štátneho, podnikového), a že základom každej, i tej budúcej ochrany archívnych dokumentov, je presná evidencia toho, čo má byť predmetom ochrany. Môžeme preto vyjadriť názor, že právnym zakotvením tejto povinnosti sa vytvoril veľmi dôležitý krok k budúcemu uvedomeniu si dôležitosti ochrany archívnych dokumentov, a síce, že sprístupňovanie archívnych dokumentov umožňujúce ich bádateľské využívanie sa musí diať ruka v ruku so zabezpečením ich trvalého zachovania.

Význam evidencie archívnych dokumentov, ako jednej súčasti ich ochrany, sa pozitívne premietol pri formovaní prvej archívnej právnej normy vo forme záko-

na na Slovensku, a to v zákone SNR č. 149/75 Zb. o archívniectve. Pozitívne v tom zmysle slova, že v úvodnom ustanovení tohto zákona sa hovorí, že jeho účelom je, „...vytvárať podmienky..., aby sa zabezpečovalo zachovanie archívnych dokumentov pre budúce generácie a účinne prispievalo k vedeckému bádaniu.“ V ďalšom paragrafe (§ 3) sú archívne dokumenty, ako ...doklady o vývoji spoločnosti (voľne parafrázujeme), charakterizované ako (možné) kultúrne pamiatky. Nasledujúci odsek tohto paragrafu stanovuje základné kritériá (napr. obsah, forma, pôvod, doba vzniku a význam pre všeobecné, národné alebo regionálne dejiny), podľa ktorých sa má posúdiť, či ten alebo onen archívny dokument je možné zaradiť či povýšiť na kultúrnu pamiatku. Z uvedeného teda vyplýva, že tvorcovia zákona o archívniectve nepovažovali automaticky všetky archívne dokumenty za kultúrne pamiatky, ale prisudzovali im tento význam len v tom prípade, ak naplnili tieto znaky podľa vyššie uvedených kritérií (tie potom podrobnejšie ustanovila Vyhláška MV SSR č. 167/1975 Zb., ktorou sa upravujú podrobnosti o postupe pri posudzovaní archívnych dokumentov ako kultúrnych pamiatok, a spôsob zabezpečenia zvýšenej ochrany archívnych dokumentov ako kultúrnych pamiatok a národných kultúrnych pamiatok). Podstatou uvedenej zvýšenej ochrany archívnych dokumentov ako kultúrnych pamiatok bola ich kategorizácia, a to na tie dokumenty, z ktorých boli vyhotovené reprodukcie (tzv. zabezpečovacie mikrofilmy), resp. osobitné reprodukcie pre dokumentačné účely (národné kultúrne pamiatky) a na, takpovediac, ostatné archívne dokumenty. Tým sa istým spôsobom, i keď nepriamo, popieral význam trvalej úschovy všetkých archívnych dokumentov. Je istým paradoxom, že tento paragraf bol pri novelizácii zákona o archívniectve roku 1991 (novela č. 571/91 Zb., republikované znenie č. 332/92 Zb.), kompletne vypustený a zároveň, pochopiteľne, zrušená aj už spomenutá vyhláška, hoci podľa nášho názoru, by bolo vhodnejšie tento paragraf „narovnať“, t. j. charakter kultúrnej pamiatky prisúdiť všetkým archívny dokumentom.

Vráťme sa však naspäť k zákonu o archívniectve z roku 1975, ktorý bol platný (v novelizovanej podobe z roku 1991) až do konca roka 2002. Tento zákon venoval problematike ochrany písomností a archívnych dokumentov jednu celú hlavu, a to druhú časť, skladajúcu sa zo štyroch paragrafov (par. 6 až 9). Nami citovaný názov druhej časti zákona, „Ochrana písomností a archívnych dokumentov“ napovedá, že po prvýkrát vzala u nás archívna právna norma pod svoje krídla a do svojej starostlivosti inkorporovala nielen starostlivosť, t. j. ochranu archívnych dokumentov, ale aj starostlivosť, ochranu písomností, registratúrnych celkov, t. j. budúcich archívnych dokumentov (fondov) a pre túto starostlivosť právne zafixovala pojem predarchívna starostlivosť (z anglického pre-archival care). Bol to, neváhame povedať, významný krok do budúcnosti, budúcnosti, ktorá sa premieta už v našej súčasnosti v zákone č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach, t. j. orientáciou nielen na ochranu archívnych dokumentov, ale aj na ochranu registratúrnych záznamov. Bol to krok istého generačného zlomu, presadeniu v tom čase ešte podľa väčšiny archivárov cudzorodého prvku v archívniectve, ktoré za svoj klasický predmet záujmu považovalo iba archívny fond. Spomedzi spomenutých štyroch paragrafov venovaných ochrane získal tak § 6, nazvaný Predarchívna starostlivosť o písomnosti, čestné prvé miesto, i keď

pravdu povediac, nahrádzal neexistujúcu normu upravujúcu celú oblasť pred-archívnej starostlivosti. Z ostatných troch paragrafov si pozornosť zaslúži § 7 nazvaný Ochrana archívnych dokumentov, v ktorom sa deklaruje ochrana štátu nad archívnymi dokumentmi a povinnosť všetkých (občanov, orgánov a organizácií) túto ochranu všemožne podporovať. Archívny zákon z roku 1975 však neponúkal žiadnu definíciu pojmu ochrana archívnych dokumentov, ani podrobnejšie nešpecifikoval úlohy, ktoré by archívy mali plniť v súvislosti s ochranou archívnych dokumentov. Túto úlohu, v súlade so zmocňovacím § 33 zákona, napĺňala Úprava MV SSR č. 19/1976 Ú. v. SSR o spôsobe ochrany a o kategorizácii archívnych dokumentov. Uvedená úprava mala dve časti. Prvá časť, zložená z piatich paragrafov, sa venovala ochrane archívnych dokumentov, konkrétne podmienkam, ktoré museli spĺňať priestory určené na úschovu archívnych dokumentov (archívne priestory), ustanovila povinnosť vydania požiarnych poplachových smerníc, lokačných plánov, pravidelnej kontroly fyzického stavu archívnych dokumentov a povinnosti vedúceho archívu. Druhá časť sa podrobne venovala kategorizácii archívnych dokumentov, ich zaradeniu do troch stupňov podľa definovaných kategorizačných znakov, čomu zodpovedala aj miera a rozsah ich ochrany, resp. dodržaniu presne stanovených podmienok (napr. archívne dokumenty I. a II. kategórie sa mali uschovávať v osobitných archívnych priestoroch – trezoroch, a mali sa z nich vyhotoviť zabezpečovacie a študijné mikrofilmy). Inou úpravou dotýkajúcou sa ochrany archívnych dokumentov bola Úprava MV SSR č. 22/1976 Ú. v. SSR o spôsobe vedenia evidencie archívnych dokumentov a o zložení Jednotného archívneho fondu Slovenskej socialistickej republiky, ktorá v úvodnom ustanovení definovala, že účelom evidencie je „získať a viesť presný prehľad o archívnych dokumentoch, ktoré sú v archívnej starostlivosti archívov, alebo vo vlastníctve a v starostlivosti osôb alebo iných organizácií“.

Po tomto krátkom exkurze históriou archívnej legislatívy by sme radi trochu „načreli“ do „filozofie“ nového zákona o archívoch a registratúrach s cieľom upozorniť na tie základné princípy, o ktoré sa opierali tvorcovia tejto novej právnej normy pri snahe definovať pojem ochrana archívnych dokumentov, ako aj pri snahe podrobnejšie ho obsahovo a vecne stvárniť tak v zákone, ako aj v príslušnom vykonávacom predpise. Členovia Komisie pre prípravu nového zákona sa po diskusii zjednotili v názore, že archívne dokumenty, bez ohľadu na to, kto je ich vlastníkom či držiteľom, sú archívnym dedičstvom Slovenskej republiky, a ako také sú súčasťou kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky. Opierajúc sa o základný právny dokument štátu, Ústavu Slovenskej republiky č. 460/92 Zb. v znení č. 135/2001 Z. z. (II. hlava, čl. 44) a o uznesenie NR SR č. 91/2001, ktorým je Deklarácia NR SR o ochrane kultúrneho dedičstva, si členovia komisie osvojili názor, že pojem archívne dedičstvo treba chápať v jeho celistvosti, t. j., že nie je možné akceptovať jeho kategorizáciu do nejakých stupňov. Fenomén kultúrneho dedičstva sa prisudzuje všetkým archívnym dokumentom. Článok 2, ods. 2 deklarácie hovorí, že „Jednotlivé druhy a časti kultúrneho dedičstva sú rovnocenné a tvoria neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva Európy a celého ľudstva“. (K podobnému záveru dospeli členovia komisie ešte pred vyhlásením deklarácie.) Zároveň tak ústava, ako aj deklarácia zaväzujú všetkých občanov štátu „povinnosťou chrániť a zveľaďovať kultúrne dedičstvo“. Domnievame sa,

že prisúdením fenoménu kultúrneho dedičstva všetkým archívny dokumentom novým zákonom o archívoch a registratúrach nadobudli tieto novú kvalitu, ktorá sa pochopiteľne odrazila aj pri formulovaní definície pojmu ochrana archívnych dokumentov tak v zákone, ako aj potom vo vyhláške MV SR, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Na tomto mieste citujeme ešte článok 3 tejto deklarácie, a to že: „hmotnou hodnotou kultúrneho dedičstva sú najmä archívne dokumenty bez ohľadu na spôsob zaznamenania informácie, historické knižničné dokumenty a fondy, diela písomníctva, scénografie, kinematografie, televíznej a audiovizuálnej tvorby, zbierky múzeí a galérií, diela výtvarného, úžitkového a ľudového umenia, dizajnu, architektonické objekty, urbanistické súbory, archeologické nálezy a lokality, objekty ľudového staviteľstva, pamiatky výroby, vedy a techniky, historické záhrady, parky a kultúrna krajina.“ Archívne dokumenty, archívne kultúrne dedičstvo sa radia medzi najpoprednejšie dokumenty hmotnej kultúry a legislatívne ukotvenie ich ochrany v zákone o archívoch a registratúrach zodpovedá komplexnému chápaniu ako súčasti kultúrneho dedičstva SR a je v plnom súlade s právnymi úpravami týkajúcimi sa ochrany múzejných, galerijných, pamiatkových či knižničných dokumentov. Takými sú napr. zákon č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej hodnoty a galerijnej hodnoty a vyhláška č. 342/98 Z. z. o odbornej správe múzejných a galerijných zbierkových predmetov (za dôležité považujeme upozorniť na modelový spôsob chápania zachovania predmetov múzejnej a galerijnej hodnoty ako súčasti kultúrneho dedičstva a utvárania podmienok na ich ochranu, využívanie [v archívnej terminológii prístup] a sprístupňovanie. Touto formuláciou uvedenou v § 1 Predmet zákona, sa deklaruje vzájomná prepojenosť medzi ochranou dokumentov, ich odborným sprístupňovaním a umožňovaním prístupu za účelom ich využívania); ďalej zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, či starší zákon č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny.

Keďže zákon o archívoch a registratúrach bol už publikovaný v Zbierke zákonov, zostaneme pri konštatovaní, že: v § 2 definuje ochranu archívnych dokumentov ako súhrn odborných činností na ich zachovanie a ochranu pred odcudzením a poškodením; v § 7 stanovuje medzi povinnosťami archívov aj povinnosť evidovať a ochraňovať archívne dokumenty, najmä ich konzervovaním a reštaurovaním, ak to vyžaduje ich fyzický stav; v § 8 ukladá vlastníčkovi archívnych dokumentov povinnosť zabezpečiť jeho ochranu a v § 16 ukladá pôvodcovi registratúry povinnosť umiestniť ju v priestoroch, ktoré zaručujú jej zachovanie. V § 28 definuje, že predmetom štátneho odborného dozoru je o. i. kontrola plnenia povinností stanovených týmto zákonom a nakoniec v § 31 ukladá pokuty za: a) zničenie alebo poškodenie archívneho dokumentu a za b) zničenie registratúrneho záznamu pred vyradovacím konaním (v oboch prípadoch až do výšky 1 000 000 Sk).

Podľa zmocňovacieho 33. paragrafu zákona komisia pripravila aj text vykonávacieho predpisu, vyhlášku MV SR, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach. V § 16 vyhlášky, v súlade s definíciou ochrany archívnych dokumentov uvedenou v § 2 zákona (základné pojmy), sú

ustanovené činnosti a opatrenia na ich zachovanie a ochranu pred ich odcudzením a poškodením, zapríčineným: a) vyhotovením záznamu na nosiči, ktorý neumožňuje ich zachovanie; b) umiestnením archívu v priestoroch, ktoré nespĺňajú podmienky podľa tejto vyhlášky; c) manipuláciou; d) požiarom; e) vodou; f) degradačnými činiteľmi a g) vystavovaním.

Tieto opatrenia sa v plnej miere vzťahujú aj na ochranu registratúrnych záznamov a archívnych dokumentov pred poškodením, a to: a) zabezpečením preventívnej ochrany; b) konzervovaním a reštaurovaním. Obsahom preventívnej ochrany je: a) vyhotovenie registratúrneho záznamu na nosiči, ktorý zabezpečí jeho trvanlivosť a uloženie do ochranného obalu z materiálu, ktorý čo najviac vylúči možné škodlivé účinky vonkajších degradačných činiteľov (takto po prvýkrát zakotvuje archívna legislatíva už v registratúrnom štádiu vzniku budúcich archívnych dokumentov povinnosť používať z preventívneho hľadiska také papierové nosiče dokumentov, ktoré zabezpečia ich trvanlivosť, t. j. používať nosiče, ktoré sú z hľadiska svojho chemického zloženia alkalické. Pred archivármi stojí naliehavá úloha zaoberať sa problematikou trvanlivosti aj iných, netradičných nosičov informácií, či informačnými médiami, t. j. trvanlivosťou záznamov priamo vyhotovených na rôznych druhoch elektronických nosičov); b) dodržiavaním zásad manipulácie; c) umiestnenie archívu a registratúrneho strediska v priestoroch, ktoré spĺňajú podmienky tejto vyhlášky; d) zabezpečenie a kontrola podmienok uloženia (teplota, relatívna vlhkosť vzduchu, svetlo, prašnosť, mikrobiologické znečistenie a biologickí škodcovia) v priestoroch, v ktorých sú archívne dokumenty a registratúrne záznamy uložené; e) priebežná kontrola fyzického stavu archívnych dokumentov a registratúrnych záznamov; f) zamedzenie vstupu cudzích osôb do priestorov, v ktorých sú archívne dokumenty alebo registratúrne záznamy uložené a na špecializované pracoviská archívu; g) evidovanie archívnych dokumentov, ktoré archív prevzal, vrátane vedenia evidencie aktuálneho uloženia archívnych dokumentov; h) evidovanie registratúrnych záznamov, vrátane evidovania aktuálneho uloženia registratúrnych záznamov v registratúrnom stredisku; i) vyhotovovanie konzervačných kópií a študijných kópií archívnych dokumentov.

V paragrafoch 18–28 vyhlášky sú potom podrobnejšie rozvedené ďalšie podmienky súvisiace so zabezpečením ochrany pred odcudzením archívnych dokumentov, resp. registratúrnych záznamov, pred požiarom, vodou, degradačnými činiteľmi, pri vystavovaní archívnych dokumentov a so zabezpečením ochrany archívnych dokumentov, ktoré nie sú uložené v archíve. Súčasťou preventívnej ochrany archívnych dokumentov a registratúrnych záznamov je aj ich evidovanie. Vo vyhláške sú v paragrafoch 29 až 39 podrobne opísané pracovné postupy zabezpečujúce evidovanie archívnych dokumentov tak na úrovni ústrednej evidencie štátu, ako aj na úrovni štátnych archívov a vzory dokumentácie používané v súlade s vedením evidencie vlastníkom, resp. správcom archívu.

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

SOKOLOVSKÝ, L.: *SPRÁVA STREDOVEKEJ DEDINY NA SLOVENSKU*. Bratislava 2002, 308 s.

Autor v recenzovanej práci prezentuje výsledky svojho mnohoročného výskumného úsilia v oblasti dejín verejnej správy, ktoré sú zároveň aj hlavným predmetom jeho univerzitných prednášok. Už roku 1985 uverejnil podnetnú štúdiu *Terminológia správy stredovekej dediny na Slovensku* (Historický časopis, 33, 1985, 4, s. 506–528). Svoj výskum zamerl najmä na pomery v 14. a 15. storočí v presvedčení, že v tomto období sa v podstate utvorila podoba stredovekej dediny a jej poznanie môže byť východiskom pre štúdium staršieho aj novšieho vývoja. Výsledky svojho výskumu zhrnul v kandidátskej dizertácii *Formy správy stredovekej dediny na Slovensku*, ktorú obhájil roku 1986. Na jej základe sformuloval aj habilitačnú prácu *Usporiadanie a život stredovekej dediny na Slovensku vo svetle dejín správy* z roku 1994.

Jadro monografie tvorí päť kapitol (v knihe 3.–7. kapitola), utvorených na základe právnej klasifikácie stredovekých dedín. Sú to: 1. *Dedina na zvykovom práve* (s. 37–72), 2. *Dedina na zákupnom práve* (s. 73–121), 3. *Dedina na valaskom práve* (s. 123–144), 4. *Dedina so šľachtickým obyvateľstvom* (s. 145–155) a 5. *Dediny so zmiešanými a osobitnými právnymi formami* (s. 157–174).

Prvé tri kapitoly majú v podstate rovnakú štruktúru: charakteristika používaneho práva, zemepán a poddaní, feudálna renta, samospráva dediny, obecná pospolitosť, predstavitelia samosprávy a súdnictvo. Tieto kapitoly sú najlepšie rozpracované a tvoria nesporný prínos v procese poznávania samosprávy na stupni obcí v stredoveku.

Piata kapitola, ktorú charakterizuje pestrosť, sa člení podľa jestvujúcich právnych foriem na tieto stavy: Dediny s viacerými právnymi formami, Dediny s kombinovanými právnymi formami a Dediny s osobitnými právnymi formami. Do prvej skupiny dedín patrili napr. početné vidiecke sídla, v ktorých časť obyvateľstva žila podľa zvykového (staršieho, domáceho) práva, časť novousadlíkov na zákupnom (emfyteutickom, nemeckom) práve, a to v niektorých prípadoch po celý stredovek. Dediny s kombinovanými právnymi formami mali rôznu genézu. Uplatňovali sa v nich prvky dvoch alebo aj troch právnych sústav. Také boli napr. dediny so zvykovo-zákupnou právnou formou. Do tretej skupiny autor zaradil také dediny, ktorých právna forma vykazuje v porovnaní so spomenutými formami značne odlišné prvky. Rozlišuje slobodné dediny, banícke dediny, dediny Spoločenstva spišských Sasov, dediny Stolice desiatich spišských kopijníkov, dediny predialistov a dediny Holickej stolice. Táto skupina sídel, aj keď

nebola početná, si zasluhuje pre rôznorodosť svojich právnych sústav a istú výnimočnosť v štruktúre stredovekého osídlenia Slovenska osobitnú pozornosť.

Slobodné dediny (*liberae villae*) sú na území Slovenska písomne doložené od 2. polovice 13. storočia. Najstarší údaj (z roku 1267) sa týka Šale nad Váhom. Ako *libera villa* sa v 13.–15. storočí na území Slovenska označuje niečo vyše tridsať sídel. Medzi výsady slobodných dedín patrila exempcia z jurisdikcie župana, právo slobodnej voľby richtára, oslobodenie od povinnosti poskytnúť veľmožom a šľachticom bezplatné pohostenie a ubytovanie (*descensus*), splňať feudálnu rentu v peniazoch a iné. Možno súhlasiť s názorom, že slobodné dediny predstavovali počiatkové štádium mestských sídel (väčšina z nich sa časom vyvinula na mestá a mestiečka). Preto ich zaradenie medzi dediny nie je jednoznačne správne. Pri ich klasifikácii je v niektorých prípadoch ťažké určiť, či boli ešte slobodnou dedinou alebo už mestským sídlom.

Osobitosť právneho stavu baníckych dedín vyplývala zo zamestnania ich obyvateľstva. Výsadné postavenie sa prejavovalo v slobodnej voľbe richtára a farára.

Zvláštnosťou dedín patriacich do Spoločenstva spišských Sasov (neskôr Provincie XXIV spišských miest) bolo, že ich výsadné postavenie sa odvodzovalo od kolektívneho privilégia kráľa Štefana V. z roku 1271, ktoré sa vzťahovalo na skupinu nerovnakých sídlitných celkov. Okrem dedín, ktoré tvorili väčšinu, patrili k nej aj mestské sídla a samoty (*curiae, praedia*).

Dediny Stolice desiatich spišských kopijníkov (správne Stolice X spišských kopijníkov) stáli bližšie ku kuriálnym dedinám, čo vyplývalo z právneho statusu kopijníkov, preto by sa mali uvádzať medzi nimi. Rovnako aj dediny predialistov.

V prípade tzv. Holicej stolice (*sedes Gelle*) ide o nevhodný doslovný preklad latinského názvu, lebo nevystihuje správny status tohto majetkového komplexu bratislavského hradného panstva. V rámci Bratislavskej stolice, kam patrila, netvoril osobitný územnosprávny celok ani len na úrovni slúžnovského okresu alebo jeho obvodu. Podľa dikálneho súpisu Bratislavskej stolice z roku 1533 náležal do slúžnovského okresu na Žitnom ostrove. Dediny, ktoré ho tvorili, mali síce spoločnú samosprávu na čele s richtárom a prisaznými (sú to typickí predstavitelia obecnej samosprávy), avšak táto bola podriadená správe bratislavského hradného panstva. Administratívne postavenie tohto majetkového celku v rukách holického farára je primerane vyjadrené vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku I, Bratislava 1977, s. 425, kde sa nazýva ako holický dištrikt bratislavského hradného panstva.

V kapitole *Sídlitné a spoločenské usporiadanie stredovekej dediny* (s. 175–216) sa autor stručne zmieňuje o extraviláne a intraviláne dediny, o dedinskej usadlosti, o usporiadaní obytných a hospodárskych budov, o výrobných, obchodných a iných hospodárskych zariadeniach, o cirkevných a kultových objektoch, o komunikáciách a verejných priestoroch, pričom sa opiera hlavne o prácu nášho popredného archeológa stredoveku A. Habovštiaka *Stredoveká dedina na Slovensku*. Zmieňuje sa aj o integračnom a dezintegračnom procese, ktorý prebiehal vo vývoji sídel. Napokon sa venuje sociálnej skladbe obyvateľstva. Ide o proble-

matiku, ktorá patrí predovšetkým do oblasti historickej geografie, ale autor pojednáva o nej len v súvislosti s obecnou správou, čo sa musí brať do úvahy pri posudzovaní tejto kapitoly.

Výskum správy stredovekej dediny nie je ešte zďaleka ukončený, čo sa prejavuje aj v spracovaní kapitoly *Správa a život stredovekej dediny* (s. 217–277). Ide skôr o ilustráciu, uvádzanie jednotlivých písomne doložených prípadov, ako o sústavný výklad pomerov, zhrnutie a zovšeobecnenie poznatkov. Autor sa však snažil zobrazit' správu stredovekej dediny a život v nej v plnosti, rozmanitosti a zložitosti. V stati *Administrácia a súdnictvo* si autor všima aj vydávanie písomností dedinskou samosprávou. V tejto súvislosti spochybňuje názor J. Nováka, ktorý na základe výskumu pečatí a erbov došiel k záveru, „že administratívna činnosť v obciach na Slovensku sa začala prejavovať na samom začiatku 16. storočia“. L. Sokolovský nesúhlasí s takto určeným začiatkom administratívnej činnosti obcí, prejavujúcej sa aj vydávaním písomností. Poukazuje na to, že niektoré pečatidlá nemuseli patriť len mestám a mestechkám (s. 219), lebo v jednom prípade nemožno určiť, či ide o mestečko alebo dedinu. Ako príklady sídel so zachovanými pečatami, ktoré v 14.–15. storočí boli skôr dediny ako mestečka, uvádza Horné Orešany, Lutilu, Plavnicu, Rovensko, Rybany a Štós (s. 219). S tým možno súhlasiť: Ani jedno z uvedených sídel nebolo v stredoveku mestečkom. Autor konštatuje, že na základe známej vlastnej písomnej produkcie dedinskej samosprávy (sú to listy) z 2. polovice 15. storočia „už teraz možno pripustiť prvopočiatky vlastnej dedinskej administratívy u nás prinajmenšom od polovice 15. storočia“ (s. 220). K tomu podotýkam, že by nebolo správne spájať začiatok administratívnej činnosti dedinskej samosprávy s vydávaním písomností. Preto názorovú rozdielnosť na datovanie počiatkov administratívnej činnosti dedinskej samosprávy dávam do súvislosti s datovaním kvalitatívnej zmeny, dosiahnutia vyššej úrovne tejto aktivity. V stati *Obecný majetok a hospodárstvo* sa autor zmieňuje aj o úradnej obchôdzke majetkových a chotárnych hraníc. Pritom uvádza: „Jeho hlavnými vykonávateľmi boli zástupca príslušného hodnoverného miesta a zástupca kráľa – tzv. kráľov človek (homo regius)“ (s. 227). Kráľovský mandát vykonával homo regius, jeden zo šľachticov menovite uvedených v mandáte. Zástupca hodnoverného miesta (kapituly, konventu) pôsobil pri úradnom úkone len ako svedok – homo pro testimonio fidedignus. Jeho úlohou bolo oboznámiť hodnoverné miesto, ktoré ho vyslalo, o priebehu a výsledku úradného úkonu. Podľa jeho svedectva potom hodnoverné miesto napísalo a poslalo kráľovi správu (litterae relatoriae). Autor v stati *Zemepán* sa snažil realisticky zobrazit' vzťah medzi zemepánom a dedinskou komunitou. Konštatuje, že nemal byť a ani nebol prioritne negatívny (s. 262). Priznáva, že o prípadoch vzájomnej spolupráce a pomoci sa mu „podarilo zhromaždiť dokonca viac konkrétnych pramenných údajov, než o otvorených prejavoch ich antagónizmu“ (tamže).

Problematikou terminológie dejín správy stredovekej dediny sa autor dôkladne zaoberal v spomenutej štúdii, preto v monografii len rekapituluje dosiahnuté poznatky. Tvrdenie, že „v stredovekej latinčine sa pre označenie dediny najčastejšie používalo slovo villa“ (s. 30), nezodpovedá skutočnosti. Najfrekvencovanejšie

nejším názvom je *possessio*, ktoré však v niektorých prípadoch označovalo aj mestečko (*oppidum*), čo sťažuje jeho interpretáciu a tým aj klasifikáciu mestských sídel. Za pozoruhodnú pokladám jeho konštrukciu slovenského názvu pre čelného funkcionára samosprávy dedín, ktoré sa riadili zvykovým právom. V latinských prameňoch sa uvádza ako *villicus*. Jeho slovenský ekvivalent nepoznáme. L. Sokolovský navrhuje termín vesník, ktorý utvoril podľa stredovekého apelatíva *ves*, používaného slovenským obyvateľstvom pre označenie dediny, čo sa zachovalo v miestnych menách až podnes (Horná Ves, Janova Ves, Krásna Ves, Nová Ves, Nacina Ves a iné). Utvoril ho logicky a citlivo, preto by si zaslužil, aby sa akceptoval ako odborný termín. Autor Slovníka stredovekej latinčiny, Bratislava 2000, ho neeviduje, aj keď pozná. Slovo *vilicus* prekladá ako správca majetku, majera, dedinský richtár, starosta: sluha na panskom: vladár (s. 116).

Kniha L. Sokolovského je prvou prácou tohto druhu v slovenskej historickej literatúre. Je napísaná s dobrou znalosťou literatúry a prameňov, kultivovaným štýlom. Zaiste prispeje k hlbšiemu poznávaniu slovenského stredoveku.

Juraj Žudel

OBČIANSKA HERALDIKA. CIVIL HERALDRY. Zost. HAUTOVÁ, J. – VRTEL, L. Slovenská genealogická spoločnosť, Martin 2002, 139 s.

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť predkladá verejnosti v edícii *Bibliotheca heraldica Slovaca* ako svoj druhý zväzok, zborník výsledkov z kolokvia „Občianska heraldika na Slovensku“, ktoré sa uskutočnilo v Trenčíne 9. 9. 2000. Hoci odborníkmi i laikmi dlhšie očakávaná publikácia je úteľšia v porovnaní s prvým zväzkom tejto edície, priťahuje záujem nielen graficky príťažlivou prednou stranou prebalu knihy, ale aj výsostnou aktuálnosťou svojho obsahu. Predmetom kolokvia totiž bolo hľadanie odpovedí na dôležité otázky súvisiace s ďalším smerovaním občianskej, resp. rodovej heraldiky, so súčasnou tvorbou občianskych erbov a ich registráciou. V zborníku je prezentovaných 8 referátov a dva diskusné príspevky z kolokvia. Všetky pochádzajú z pera známych heraldických odborníkov na Slovensku.

Úvodný referát pripravil Leon Sokolovský na tému: *Občianske erby – za alebo proti?* Naznačil v ňom protichodnosť názorov verejnosti na občiansku heraldiku, ktorá sa, na jej škodu, nevyhla ani určitému spolitizovaniu. Napriek tomu zastáva názor, že má miesto v dnešnej spoločnosti, odbornej diskusii pri jej pálčivých otázkach sa netreba vyhýbať a proces tvorby občianskych erbov je potrebné určitým spôsobom koordinovať. Autor na jednej strane poukázal na to, že právny stav na Slovensku umožňuje každému občanovi právo na zvolenie si občianskeho erbu, na druhej strane je však za jasné odlišenie týchto novoutvorených erbov od erbov historických, teda šľachtických (udelených panovníkom), ktoré sú vlastne len obnovou už používaných erbov v minulosti. S autorom, pri

takomto jeho konštatovaní možno, pravda, diskutovať, či takéto jasné oddelenie erbov nezakladá v našom republikánskom zriadení, kde stavy boli dávno zrušené, určitú nerovnosť občanov. Nazdávame sa, že k tejto otázke je potrebné pristupovať veľmi citlivo a treba prijať určité kompromisné riešenie.

Autorom rozsiahleho druhého referátu s názvom *Meštianska heraldika na Slovensku* bol Frederik Federmayer, ktorý sa tejto problematike venuje u nás azda najsystematickejšie. Jeho príspevok možno rozdeliť na dve časti. V prvej informuje najskôr o nádejných začiatkoch výskumu meštianskej heraldiky na Slovensku, ktorá bola v minulosti zaznávaná. Poukazuje na špecifickosť Uhorska, kde sa armálesy pre mešťanov v minulosti nevydávali a predpokladom vydania erbovej listiny bola nobilitácia jej držiteľa. Napriek tomu uhorskí mešťania používali erby, resp. heraldizované znamenia (dovoľovali im to zákony), len sa nesmeli podobáť šľachtickým erbom. Federmayer ich označuje ako „meštianske znaky“ a odlišuje ich od dedičných, z cudziny do Uhorska prinesených „meštianskych erbov“. V tejto súvislosti vyslovuje prekvapenie nad tým, že súčasná slovenská občianska heraldika sa inšpirovala práve týmito cudzími vzormi. V závere prvej časti príspevku chronologicky vymedzuje a stručne popisuje jednotlivé obdobia vývoja meštianskej heraldiky v Uhorsku nasledovne: 1. obdobie (1400–1550) charakterizuje ako obdobie zrodu a postupného rozvoja meštianskych znakov; 2. obdobie (1550–1700) považuje za vrchol alebo zlaté obdobie uhorskej meštianskej heraldiky; 3. obdobie (po roku 1700) označuje za úpadok uhorskej meštianskej heraldiky.

Doterajšie výsledky práce Federmayera na úseku meštianskej heraldiky a hlavne určité zovšeobecnenia sú veľkým prínosom pre slovenskú heraldiku. Ich platnosť je trochu oslabená tým, že čerpal predovšetkým z prameňov nachádzajúcich sa na západnom Slovensku. A ako sám uvádza, konfrontoval ich s publikovanými prameňmi len z dvoch miest v Uhorsku (Levoča a Šopron).

V druhej časti svojho príspevku sa autor zaoberá meštianskymi znakmi v čase ich rozkvetu v Uhorsku, ktoré na základe analýzy sfragistického materiálu rozdelil z obsahového hľadiska do 5 okruhov: 1. Znaký so symbolmi iniciálok, značiek a rún; 2. Meštianske znaky so symbolmi rastlín; 3. Meštianske znaky so symbolmi remesiel a iných zamestnaní; 4. Znaký ovplyvnené šľachtickou heraldikou a hovoriace erby; 5. Znaký nešľachtických obyvateľov vidieka. Autor posledný okruh explicitne nadpisom nevyznačil, ale používateľov meštianskych znakov na vidieku rozdelil do 3 skupín: I. Nešľachtickí úradníci panstiev; II. Richtári a prisažní zemepanských mestečiek a dedín; III. Remeselníci usadení na vidieku. Jednotlivé okruhy bohato doplnil kvalitným obrazovým materiálom.

Príspevok od Vladimíra Rábika s názvom *Erb stredovekej bansko-bystrickej meštianskej rodiny Jungovcov* je vlastne genealogicko-heraldického charakteru. Autor najskôr približuje jednotlivých členov tejto významnej ťažiarkej rodiny nemeckého pôvodu a ich príbuzenské vzťahy najmä na základe zachovaného archívneho materiálu vo fonde Magistrát mesta Banská Bystrica. V tomto meste sa objavili v 40. rokoch 15. storočia. Kúpou získali veľké majetky po Karolovcoch, medzi ktorými bola i dedina Svätý Jakub nachádzajúca sa neďaleko Banskej Bystrice. Objavenie sa mušlí (symbol sv. Jakuba st.) ako štíto-

vého znamenia v 6 zachovaných pečatiach Jungovcov spája autor s aplikovaním patrocínia chrámu z uvedenej obce, ktorá sa dostala do ich vlastníctva. Teda podľa neho nešlo o import z Nemecka, ale o osvojenie si erbu vzniknutého až v slovenskom prostredí. Súčasťou príspevku je aj publikovanie 4 jungovských pečatí a rodokmeňa (ako prílohy) 4 generácií Jungovcov.

Dôležitý príspevok s názvom *Niektoré aspekty konštituovania a používania občianskych erbov na Slovensku* pochádza od Jozefa Králik a. Autor – právnik – najskôr poukazuje na živosť a aktuálnosť občianskej heraldiky v našej krajine na rozdiel od heraldiky šľachtickej. Upozorňuje tiež na to, že Ústava Slovenskej republiky z 1. 9. 1992 dáva každému jej občanovi možnosť sebaidentifikácie aj prostredníctvom erbu. Z hľadiska práva odmieta opodstatnenosť názorov, ktoré vidia v zaregistrovaní občianskeho erbu v Heraldickom registri Slovenskej republiky porušenie ústavnej rovnosti občanov.

Všima si zákony, ktoré postupne od roku 1836 do roku 1936 obmedzovali, resp. rušili u nás šľachtické výsady. Keďže podľa J. Králik a na Slovensku už vyše 75 rokov šľachtický stav neexistuje, dnešné registrovanie občianskych erbov v Heraldickom registri sa môže týkať len osobných, príp. rodinných erbov. Teda nie erbov šľachtických! Autor sa ďalej zaoberá dôležitou otázkou právnej garancie a legitimity občianskych erbov na Slovensku. Uvádza definíciu erbového práva v súčasných podmienkach a poukazuje na aktivity Heraldického registra, Heraldickej komisie a Heraldického kolégia pri vystavovaní erbovej listiny. Konštatuje, že skutočnosti uvádzané v tejto listine majú len deklaratívny účinok. Hoci dnešný občan si môže zvoliť hocikaký znak či erb, podľa J. Králik a by nemal mať znaky šľachtictva (hodnostné koruny, nosičov štítu, viacerých prilieb, stany, plášte). Záver príspevku je venovaný otázke nárokovateľnosti registrácie erbu. Z právneho hľadiska dochádza autor k záveru, že registrácia v Heraldickom registri SR je neprávotvorný správny úkon a Heraldický register môže odmietnuť zaregistrovanie erbu nezodpovedajúcemu heraldickým kritériám. Za úkony spojené s registráciou erbu a vydaním erbovej listiny by podľa autora mal žiadateľ zaplatiť správny poplatok. Pohľad právnika na problematiku občianskych erbov je bezpochyby nielen obohatením heraldickej spisby, ale poskytuje aj argumentačný priestor pre pozitívny prístup k ich tvorbe a životnosti vôbec.

Ladislav Vrtel pripravil obsiahlejší príspevok na tému *Heraldické a výtvarné špecifiká rodinných erbov*. V úvodnej časti sa venoval najskôr definíciám heraldiky. Sám ju považuje za vedu i umenie. Ďalej poukazuje na heraldiku ako zložitý štruktúrovaný celok a živý fenomén súčasnosti. Súčasťou tohto celku je aj tvorba občianskych erbov, resp. rodinných erbov, ktorá napriek istej oponentúre časti odborníkov nachádza podporu u heraldikov v mnohých krajinách sveta. V ďalšej časti prezentoval skúsenosti zo súčasnej tvorby občianskych erbov na Slovensku i svoje predstavy o formálnom a výtvarnom stvárnení rodinného erbu. Prihovára sa za využitie formy úplného rodového erbu (štít, prilba, klenot, príkrývadlá) aj pri rodinných erboch. Pri tvare štítu, prilby, klenotu a ich vzájomných pomeroch veľkostí odporúča inšpirovať sa 15. storočím. V otázke umiestnenia korunky na prilbe je zástancom názoru, že sa môže ponechať iba v historicky doložených šľachtických a meštianskych erboch. U ostatných rodinných (ob-

čianskych) erboch pripúšťa používanie točenice alebo priameho umiestnenia klenotu na prilbu. Paralelu v tomto smere vidí v českej, nemeckej či kanadskej heraldike. Z vedľajších súčastí erbu by sa malo používať len rodinné heslo. Informuje ešte o neustálenej koncepcii aplikácie radov a vyznamenaní v erbe (podvesenie pod štít, umiestnenie na krk prilby) pri občianskych erboch na Slovensku.

V tretej časti sa L. Vrtel venoval obsahu súčasných rodových erbov. Z tohto hľadiska ich rozdelil na zdedené, nové a kombinované a potom sa jednotlivými skupinami erbov zaoberal bližšie. Uvádza, že pri zdedených, resp. renovovaných historických erboch (šľachtických i nešľachtických) Heraldický register pred ich zapísaním dbá na to, aby žiadateľ o zápis doložil oprávnenie na historický erb. Navrhuje technický spôsob odlíšenia zdedeného erbu „po praslici“, a to formou pridania vnútornej bordúry do štítu. Otázne však je, či takto upravený „zdedený“ erb ešte patrí do tejto skupiny, alebo k erbom kombinovaným. L. Vrtel tiež upozorňuje na neprijateľný spôsob vkladania korunky i točenice do erbov nešľachtických osôb americkými firmami podnikajúcimi v oblasti tvorby erbov. Pri nových erboch, kde sa na rozdiel od zdedených erbov uplatňuje tvorivý prístup heraldikov, Vrtel informuje, že ich tvorbe predchádza isté zhodnotenie histórie rodiny či rodu, resp. hľadanie svojich koreňov. Potom uvádza možnosti, zdroje, potrebné pre tvorbu nových erbov. Patria k nim, na prvom mieste, priezvisko rodiny, ktoré je dôležité pre prijatie hovoriaceho erbu, miesto pôvodu (krajina, región, mesto, obec), prvky štátnej symboliky (len výnimočne), povolanie, záľuby (koníčky), náboženské motívy.

Zatiaľ čo L. Vrtel venoval relatívne dosť priestoru uvádzaním príkladov pri tvorbe nových erbov, pri skupine kombinovaných erbov sa len stručne zmieňuje o tom, že ide vlastne o spojenie staršieho erbu (zdedeného po praslici) s novým erbom. Vhodnú aplikáciu staršieho erbu vidí v klenote.

Záverečné pasáže svojho príspevku autor prekvapujúco (z pohľadu názvu témy) venuje určitým právnym záležitostiam súvisiacim s používaním občianskych erbov, predovšetkým erbovému právu a v rámci neho právu na prístup k erbu. Kým podľa L. Vrtela uplatnenie práva na rodinný erb v našej krajine by dnes už nemalo byť právnym problémom, isté obmedzenia vidí pri dedení erbu po praslici. Vo svete v tejto otázke nepanuje jednota. Heraldický register prijal v tomto smere určité kompromisné riešenie. Stanovil pre zápis do registra zásadu dedenia kompletného erbu len po meči, kým erbového znamenia aj po praslici. To znamená, že vydaté dcéry môžu uplatniť otcovské erbové znamenie v erbe manžela (v podstate aliančný erb). Zrejme len nedopatrením sa v 3. oblasti erbového práva (s. 92) namiesto termínu „znamenie“ dostal termín „zmenenie“.

Dôležitosť príspevku L. Vrtela ako celku vidíme v tom, že popri prezentácii už istých skúseností z tvorby a zapisovania občianskych erbov do heraldického registra prináša aj jasné postoje a riešenia k problémom, ktoré sa pri tejto problematike už objavili.

Igor Graus je autorom príspevku *Občianska heraldika a faleristika*. Jeho prevažnú časť venuje všeobecným aspektom vzájomného vzťahu heraldiky a faleristiky, resp. uplatňovania faleristických prvkov v heraldike. Určité obme-

dzenia ich aplikácie vidí skôr zo strany faleristiky ako z heraldiky. Upozorňuje aj na nesprávne použitie faleristických insígnií priamo do štítu. V závere sa krátko zaoberá praktickými otázkami ich umiestnenia v občianskych erboch.

Príspevok *Heraldický register Slovenskej republiky a rodinné erby* pochádza z pera Petra Kartousa. Autor v ňom prezentuje Heraldický register SR: jeho funkciu, zrod, vzťah k Heraldickej komisii a k Heraldickému kolégium, praktickú činnosť, systém registrácie symbolov, techniku tvorby signatúr, základné údaje o informačnej báze, ktorou register disponuje. Záverečnú časť príspevku autor špeciálnejšie venoval činnosti Heraldického kolégia, budúcim aktivitám a projektom vo vzťahu k občianskym erbom. Užitočnosť príspevku je predovšetkým v jeho informatívnom význame o doterajšej činnosti inštitúcií priamo zainteresovaných na rozvoji slovenskej heraldickej tvorby. Nič na tom nemení ani istý rozpor zistený v štatistike množstva zaregistrovaných občianskych erbov na Slovensku, keď autor na s. 111 uvádza ich „cca 80“, na s. 114 „niekoľko sto“ a na s. 115 „pár stoviek“.

Ďalšie dva príspevky s názvami *Šľachtické erby a občianska heraldika I* a *Šľachtické erby a občianska heraldika II* sú podnetnými a skutočne diskusnými príspevkami pochádzajúcimi od F. Federmayera a L. Vrtela. Autori v nich vyslovujú určité odlišné názory na koncepciu tvorby občianskych erbov a obnovu šľachtických erbov na Slovensku. Svoje argumenty podporujú aj obrazovou prílohou. F. Federmayer víta doteraz uplatňovanú zásadu umožňujúcu na Slovensku obnovu historického šľachtického erbu, ale zároveň kritizuje súčasný trend Heraldického registra preberať „cudzie“ (nemecké) vplyvy pri tvorbe občianskych erbov (kompletný erb – štít, prilbu, klenot, prikrývadlá – doplnený točenicou). Prihovára sa za uhorskú tradíciu, t. j. meštianske znaky (len štít so znamením). Sám ešte navrhuje takto tvorený občiansky erb doplniť o ratolesti, príp. iné doplnky po bokoch štítu a nad štít umiestniť štylizované iniciály mena nositeľa erbu. Podľa jeho názoru by sa tak získala jasná odlišnosť takéhoto občianskeho erbu od erbu tvoreného na historickom základe. Pri takto chápanej tvorbe občianskych erbov si však treba znovu položiť otázku, či to zodpovedá občianskemu princípu rovnosti uplatňovanému v našej modernej spoločnosti. Federmayer taktiež kritizuje prijatú zásadu istej uniformity pri registrácii občianskych erbov (len v stredovekej výtvarnej podobe) a stavia sa za dôkladný výskum pri obnove historického šľachtického erbu. Jeho potrebnosť dokumentuje na prijatom erbe Platyovcov, ktorý v minulosti vykazuje až 7 variantov.

L. Vrtel v reakcii na uvedenú kritiku pripomenul F. Federmayerovi širší kontext systému súčasnej slovenskej heraldickej tvorby, ktorý je kompatibilný so svetovým trendom. Využitie iných tvarov štítov ako neskorogotických (z 15. storočia) pri občianskych erboch, by podľa neho vnieslo istý nesúlad do už prijatého systému. Čo sa týka otázky jasného odlíšenia kompozície starých a nových rodinných erbov, resp. šľachtických a nešľachtických erbov, poukazuje na existenciu množstva historických dokumentov, kde figurujú šľachtické erby bez klenotu a prilby a naopak, nešľachtické meštianske erby často obsahujú po formálnej stránke všetky náležitosti šľachtického erbu. Problém je dosť zložitý (pristupuje tu aj otázka zrušenia stavovskej nadradenosti) a podľa L. Vrtela je lepšie,

ak občianske erby formálne viac inklinujú k starým rodovým erbom, ako ku komunálnym. Pri problematike erbu Platyovcov (platí to aj všeobecnejšie) L. Vrtel zastáva názor, že ktorýkoľvek člen tohto rodu má dnes právo hlásiť sa k ich najznámejšiemu historickému erbu ako k istej kultúrnej hodnote. Poukazuje tiež na dôležitosť genealogicko-heraldického a sigilografického výskumu pri obnove starých rodových erbov. Na druhej strane však upozorňuje na praktickú nemožnosť realizovať takýto vyčerpávajúci výskum pri každej žiadosti o zapísanie obnoveného rodového erbu do Heraldického registra. V závere L. Vrtel pripomenul akceptáciu súčasnej slovenskej heraldickej tvorby aj v zahraničí, čo svedčí o jej dobrom smerovaní.

Záverečný stručný príspevok s názvom *Občiansko-rodinná heraldika v zahraničí* napísal Zdenko Alexy. Autor najskôr priblížil systém vydávania dedičných erbov nešľachticom v krajinách Rímskej ríše nemeckého národa prostredníctvom palatínskych grófov. Poukázal však aj na fakt prijímania veľkého množstva dedičných rodových erbov najmä mešťanmi v nemecky hovoriacich krajinách bez vrchnostenského súhlasu a registrácie. Veľké tradície v tomto smere má Švajčiarsko. Rozvoj občianskej heraldiky v súčasnosti je podľa neho evidentný popri Nemecku ešte v Taliansku, Belgicku a Holandsku. V Rakúsku bráni väčšiemu rozvoju občianskych erbov prísny zákon z roku 1919. Monarchistické európske krajiny nie sú, pochopiteľne, tvorbe týchto erbov naklonené. Zo zámořských krajín sa občianska heraldika rozvíja v USA a Kanade. Z európskych krajín s bohatou heraldickou tradíciou si občianska heraldika podľa Z. Alexyho nenašla väčšie uplatnenie v Čechách, Poľsku, Maďarsku, Slovinsku ani v Chorvátsku.

Záverom je potrebné pripomenúť, že všetky príspevky sú opatrené krátkym anglickým resumé (preklad od Z. Alexyho). Texty niektorých príspevkov (Sokolovský, Králik, Graus, Vrtel, Kartous) boli „oživené“ čiernobielymi obrázkami občianskych erbov s blazonom. Mohli však takto splniť svoju úlohu len do istej miery. Neboli totiž príliš adresné k textu príslušného príspevku, ale mali väčšinou len ilustratívny zámer. Konečne, veľká časť z nich je už verejnosti viacmenej notoricky známa z viacerých publikácií. Zborník sám o sebe je však významným a trvalým prínosom pre slovenskú heraldiku. Odráža súčasný stav vývoja jednej jej oblasti, naznačuje isté problémy, ktoré ju sprevádzajú, ale aj možné riešenia do budúcnosti.

František Žifčák

LITERÁRNY ARCHÍV 34/1997. Zostavila Terézia Kaššayová. Matica slovenská, Martin 1999, 227 s.

Predkladané číslo zborníka Literárny archív je po obsahovej stránke veľmi pestré. Viacerí autori sa zamerali na rozbor literárnych pozostalostí uložených

v Archíve literatúry a umenia v Martine. Libuša Vajdová si vo svojej štúdii všima zakladateľku slovenskej romanistiky a významnú postavu slovenskej kultúry 20. storočia – *Jindru Huškovú-Flajšhansovú a jej literárnu pozostalosť*. Samotná autorka príspevku pomohla pracovníkom archívu pri triedení a rozčleňovaní písomností, pretože veľká časť dokumentov bola v rumunskom jazyku – u nás málo frekventovanom cudzom jazyku a zachovala sa pomerne v zlom stave. Archívny fond obsahuje veľmi rôznorodé dokumenty, prevažne rukopisy, ktoré pracovníci rozčlenili do niekoľkých skupín – koncepty k univerzitným prednáškam, literárnohistorické štúdie, recenzie, články, jazykovedné práce, koncepty k prekladom, vlastné literárne práce, spomienky a korešpondencia. Tá tvorí najväčšiu a najhodnotnejšiu časť archívneho fondu. Toho si bola vedomá aj samotná Jindra Hušková, ktorá sa ju pokúšala už počas svojho života sama usporiadať a vydať.

Na neľahkú úlohu sa podujala Terézia Kaššayová, ktorá v príspevku poeticky nazvanom *Tulák s poraneným srdcom* sa snaží skompletizovať archívne dokumenty z viacerých archívnych fondov viažuce sa k osobe lekára, básnika a prekladateľa medzivojnového obdobia Andreja Žarnova, čo napomôže pri štúdiu tak bádateľom, ako aj literárnym vedcom. Korešpondencia a autografy jeho prác sú rozptýlené vo viacerých spracovaných i nespracovaných archívnych fondoch Archívu literatúry a umenia. Spomenieme aspoň niektoré – Martin Rázus, Henrich Bartek, Emil Boleslav Lukáč, Valentín Beniák, Andrej Mráz, Stanislav Mečiar. Vo fondoch Martina Rázusa, Henricha Barteka, Emila Boleslava Lukáča a Valentína Beniáka sa vyskytuje len po jednom liste. Rozsiahlejšia a bohatšia je korešpondencia Žarnova s Andrejom Mrázom a Stanislavom Mečiarom. Vo fondoch Andreja Mráza sa nachádzajú výnimočne aj autografy jeho prác – preklady básní poľských autorov. Tri listy Žarnova adresované Jozefovi Cigerovi-Hronskému sú uložené zatiaľ v nespracovanom fonde Matice slovenskej z rokov 1919–1954. Listy Andreja Žarnova dokumentujúce jeho rodinný život, vlastnú literárnu tvorbu, ako i jeho etapu života v exile, sa nachádzajú v zatiaľ nespracovanom fonde kníhtlačiara, vydavateľa a kníhkupca Jána Horáčka. Jemu adresoval aj svoje preklady Danteho, Wilda či preklady básní (napr. Kraska do angličtiny).

Fond kňaza a básnika Janka Silana čitateľom približuje vo svojom príspevku Jana Gostíková. Fond je pomerne rozsiahly, uložený v 39 škatuliach. Obsahuje básnické zbierky, zošity básní, samostatné básne, preklady čínskych básnikov i bohoslužobných textov, prozaické práce, posudky, rôzne články, ankety a rozhovory Janka Silana. Vo fonde najpočetnejšia a veľmi zaujímavá je korešpondencia tak s predstaviteľmi kultúrneho, náboženského a politického života (napr. s L. Novomeským, A. Machom, J. Kútnikom, J. Vojtaššákom, J. Ch. Korcom), ako aj rodinná (s otcom, súrodencami) a korešpondencia s priateľmi (A. Prokešom, P. Olivom, B. Máčalovou). Súčasťou fondu Janka Silana je aj korešpondencia a básnická tvorba Pavla Olivu.

Jarmila Gráfová vo svojom príspevku približuje *počiatky pedagogickej dráhy a prvé obdobie tvorby spisovateľa Jozefa Horáka* na základe rozboru časti z jeho bohatej korešpondencie. Tá je spolu s rukopismi prác (historické romány,

poviedky, povesti, legendy, rozhlasové relácie, filmové scenáre, prejavy) a dokumentačným materiálom súčasťou jeho osobného fondu. Archív literatúry a umenia ho získal v roku 1982 od Márie Horákovovej. Fond je spracovaný a prístupný všetkým záujemcom na štúdium.

V rubrike recenzie a správy Terézia Kaššayová informuje o činnosti Archívu literatúry a umenia za roky 1993–1995. V uvedenom období sa archívu podarilo získať kúpou alebo darom pozoruhodné množstvo archívnych dokumentov – 90 tisíc archívnych jednotiek. Akvizičnou činnosťou sa mnohé fondy a zbierky doplnili o dokumenty z oblasti literatúry, hudby, histórie a iných humanitných vied a pribudli aj nové osobné fondy (napr. R. Móric, M. Lajčiak, Š. Gráf, F. Štefunko, J. Ambruš a i.). Bohatá bola aj edičná činnosť archívu. Okrem pravidelného vydávania zborníkov Literárny a Hudobný archív pracovníci archívu zostavili a vydali aj Inventár rukopisov historických knižníc na Slovensku I, II, Slaviká v ALU, fotosúbor M. Rázus, faksimile listov L. Štúra a i. O štúdium archívnych dokumentov prejavilo záujem v spomínanom období viac ako 4 900 bádateľov. Okrem správy o činnosti archívu zostavovateľka zaradila do tejto rubriky aj dve stručné informácie Evy Pastorovej o získaných osobných fondoch Viktora Šipoša a Bernarda Mišečka. Osobný fond prekladateľa Viktora Šipoša získal archív v roku 1992 a pre bádateľov bude iste zaujímavá hlavne jeho korešpondencia s maďarskými literárnymi vedcami a spisovateľmi či korešpondencia s redakciami zahraničných i slovenských časopisov aj napriek tomu, že fond obsahuje hlavne jeho preklady poézie a prózy zo slovenskej, ale najmä z inojazyčných literatúr do maďarčiny. Rodák z Gemera, Bernard Mišečka – slovenský básnik a spisovateľ, je v povedomí verejnosti takmer neznámy. Jeho básnická tvorba ostala väčšinou len v rukopise, iba malá časť bola publikovaná na stránkach novín Gemer-Malohont. Okrem rukopisných prác a korešpondencie je vo fonde uložená napr. aj ročníková práca študentky A. Stadtruckerovej Spomienka na brata či básnikove denníky, dokonca i jeho maturitná práca z latinského jazyka a i. Aj napriek pomerne malému rozsahu tohto osobného fondu sa dozaista stane vyhľadávaným zdrojom informácií o tomto, tak trochu zabudnutom básnikovi.

Júlia Ragačová

SPIRITZA, J.: *BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK ZVONOLEJÁROV ČINNÝCH NA SLOVENSKU V DRUHOM TISÍCROČÍ*. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Bratislava 2002, 105 s.

Autora recenzovanej publikácie možno považovať bezpochyby za najväčšieho odborníka pre dejiny zvonolejárstva na Slovensku. Po publikácii Spišské zvony (1972), Podoby starého Spiša (1974) a viacerých štúdiách venovaných tomuto krásnemu, ale ťažkému remeslu, ktoré publikoval doma i v zahraničí, prichádza

s ďalším plodom svojej práce. Neprekvapuje to, pretože J. Spiritza, rodák z Levoče, sa kampanológii systematicky venuje niekoľko decénií. Dokonale pritom využíva odborné znalosti z profesie archivára pri práci s písomnými prameňmi. Punc prísnej vedeckosti dodáva publikácii dôkladným poznámkovým aparátom v úvodnej štúdii, aj priamo pri konkrétnych biografických heslách. Napriek tomu je dielo písané sviežim, pútavým štýlom, ako to ostatne platí pre všetky jeho práce.

Ako sme už naznačili, rozsiahlejší úvod má formu štúdie. Z obsahového hľadiska ju možno rozdeliť azda na 4 časti: stručné dejiny zvonolejárstva na našom území, funkcie zvonov v toku dejín, prehľad doterajších pokusov o zhotovenie zoznamu zvonolejárův a konečne prístup autora publikácie ku koncepcii diela. Pravda, jednotlivé časti nie sú formálne striktné oddelené, ale sa navzájom prelínajú. Takto sa čitateľ z úvodných pasáží o. i. dozvedá, že s prvými zvonmi na našom území je potrebné počítať už vo veľkomoravskom období. O najstaršie stredoveké dielne na liatie zvonov (pred 14. storočím) sa tu rovnako ako v iných európskych krajinách zaslúžili benediktínske, cisterciácké a premonštrátske kláštory. V profánnom prostredí je prvá dielňa tohto druhu písomne doložená v Spišskej Novej Vsi (1357). Prosperovala až do konca stredoveku a okrem zvonov sa preslávila aj výrobou bronzových krstiteľníc. Zvonolejárstvo v kresťanskom prostredí na našom území, bohatom na potrebnú surovinovú základňu i odborníkov v oblasti metalurgie, po stáročia prosperovalo. Zvony si udržiavali svoju viacnásobnú funkciu. Ešte roku 1882 ju explicitne vo veršovanej podobe prostredníctvom autora (s. 6) vyjadril zvonolejár Fridrich Viliam Fischer st. na zvone odliatom v Trnave, ktorý našiel svoje miesto v Zemianskom Podhradí (K MODLITBE ZNAK DÁVAM/DO CHRÁMU ZVOLÁVAM/K PRÁCI PO-VZBUDZUJEM/PRED SKAZOU VARUJEM/K SLÁVE ZVUČÍM/S MŔTVY-MI SA LÚČÍM). J. Spiritza poukazuje, ako zvonom už tradične nepriali vojnové časy. Mnohé z nich skončili ako surovina na výrobu kanónov. Ich skazonosné rekvirácie uvádza najmä v rokoch 1915–1917. Zvonom, ale ani tým, ktorí ich vyrábali, nepriali ani spoločensko-politické zmeny u nás v roku 1948. Lejárske dielne zanikli a zvony sa v preideologizovanom režime vytrácali z občianskeho života, z pozornosti bádateľov (k vzácnym výnimkám patrí autor publikácie) i zo zoznamu kultúrnych pamiatok. Len málo to mohol ovplyvniť fakt, že dielne vyrábali v minulosti aj vedľajšie produkty, napr. delá, mažiare (aj do domácností), kotly, závažia, krstiteľnice, svietniky, vodovodné súčiastky, čerpadlá, hasičské striekačky a pod.

V časti venovanej predchádzajúcim pokusom o zostavenie prehľadu zvonolejárův v Uhorsku a na Slovensku autor uvádza J. Mihalika (1897), J. Keménya (1903) a M. Kovácsa (1919), M. Pajdussáka (1907), E. Jurkovicha (1925) a i. Kriticky poukazuje aj na niektoré omyly v doteraz publikovaných súpisoch pamiatok. Sám sa o prehľad pokúsil už roku 1992. Pripravil vtedy biografické heslá pre 211 zvonolejárův pôsobiacich v 14.–20. storočí na území Slovenska. Doplnil ich ešte súpisom 64 zahraničných zvonolejárův a dielní, ktorých zvony sa objavili na našom území. Prezentovaný biografický slovník teda logicky nadväzuje na túto jeho prácu. Za 10 rokov ďalšej práce autor v slovníku obdivuhodne

rozšíril počet hesiel temer o tretinu (305). Využil pri nich 50 odkazov. Po kritickom zhodnotení prameňov do slovníka nezaradil Ulricha Rauchenwartera, majstra Jodoka a Jozefa Pozdecha z Hrnčiaroviec.

Samotné biografické heslá sú radené v slovníku abecedne podľa priezvisk alebo mien (ak priezvisko bolo neznáme). Pri priezviskách autor uvádzal aj ďalšie ich zachované varianty. Pochopiteľne, vo viacerých prípadoch sa zachovali iba iniciálky mien zvonolejárův. Štruktúra hesla má obvyčajne nasledujúcu schému: genealogické údaje, zvonolejárská činnosť na Slovensku, príp. v zahraničí. Napriek tomu, že slovníkový systém priam núti k úspornosti a zhustenosti textu, jednotlivé heslá, nabité množstvom informácií, poskytujú príjemné čítanie. Pre J. Spiritzu je príznačný kritický prístup k doterajším poznatkom iných autorov, ale aj k vlastným. Súdy starostlivo zvažuje. Ako príklad možno uviesť heslá Filip (s. 26) a Piscatoris, Filip (s. 59). Hoci v oboch heslách naznačil možnú totožnosť zvonolejárův, nepovažoval to za tak dostatočne hodnoverné, aby ich dal pod jedno heslo.

Rovnako ako v prípade počtu hesiel, podstatne sa rozrástol v slovníku oproti prehľadu z roku 1992 aj stručný prehľad zahraničných zvonolejárův, ktorých produkty sa našli na území Slovenska – na 109. Nie je bez zaujímavosti uviesť krajiny, kde pôsobili: Belgicko, Čechy, Maďarsko, Morava, Nemecko, Poľsko, Rakúsko, Rumunsko, Rusko, Slovinsko, Taliansko, Ukrajina. Početnosťou z nich dominovali najmä susedia – Maďarsko (27), Rakúsko (22) a Morava (21). V samotnom prehľade okrem krajiny a mena zvonolejára alebo dielne je uvedené miesto pôsobenia a polstoročie, v ktorom produkovali svoje výrobky. Spiritzovi sa aj takýmto názorným spôsobom podarilo dokompletizovať vzájomné kontakty územia Slovenska s ostatnou Európou v nepochybne interesantnej oblasti ľudskej činnosti. Veď aj pri desiatkach hesiel ako miesto pôvodu zvonolejárův uvádzal zahraničie, prípadne ich doloženú pôsobnosť v zahraničí.

Záver publikácie tvorí dôkladný poznámkový aparát, krátke anglické a nemecké resumé. Ak k tomu pripočítame kvalitnú grafiku a tlač v celej publikácii, vrátane efektných a hodnotných obrazových príloh, možno konštatovať, že verejnosti sa dostalo do rúk skutočne vydarené dielo. Aspoň čiastočne sa tak splatil dlh, ktorý naša spoločnosť mala voči zaujímavému a donedávna temer tabuizovanému fenoménu – zvonom a ich tvorcom.

František Žifčák

KOMOROVÁ, K.: *KNIŽNICA VÝZNAMNÉHO POĽSKÉHO ŠLACHTICA A BIBLIOFILA 16. STOROČIA MELCHIORA KRUPKA*. Národná knihovna České republiky. Praha 2002, 153 s.

Vydanie tejto monografie je významným edičným počinom Národní knihovny České republiky a autorky Kláry Komorovej, poprednej pracovníčky Slovenskej

národnej knižnice v Martine. Práca je vydaná v slovenskom jazyku a obsahuje súhrny v angličtine a nemčine. O Melchiorovi Krupekovi s istotou vieme povedať, že v roku 1498 je zapísaný v krakovskej univerzitnej matrike, pochádzal zo šľachtickej rodiny pôvodom z Nemecka, ktorá sa v 15. storočí usadila v Krakove. Za panovania Jagelovcov v hospodársky zaostalom Poľsku sa otvorili možnosti technického a obchodného rozvoja aj podnikateľským aktivitám. Za obchodnými a podnikateľskými aktivitami stála Hanza, neskôr Fuggerovci, ktorí sa snažili rozšíriť svoje obchodné siete vo východnej Európe a sústredili sa na ovládnutie slovenských rudných baní. Centrom sa stal Krakov a v tejto oblasti sa postupne do popredia dostávajú aj Turzovci.

Melchior Krupek sa podieľal na finančných obchodoch spolu s Bonerovcami, Deciovcami a Fuggerovcami, čo mu prinieslo veľké bohatstvo. Na počiatku svojej obchodnej činnosti sa venoval obchodu s vínom, sľadmi, súknom a mal podiel v hutníckej spoločnosti Fuggerovcov v Uhorsku. Bol kalvínskeho vyznania. Na základe jeho erbu vieme, že bol zemepánom Mojkowic a Czajeczyc, ležiacich v Proszowskom okrese, ktoré boli vtedy centrom reformačného hnutia v Poľsku. V polovici 16. storočia pôsobil na Spiši a v Levoči vlastnil dom na námestí. V Levoči pôsobil ako správny úradník a obchodník. Krupek rodom patrila k poľskej šľachte a zapísal sa do kultúrnych dejín ako vlastník rozsiahlej knižnice.

Autorka v úvode monografie opisuje politickú a najmä kultúrnu vzdelanosť vo Varšave v súvislosti s pôsobením Krakovskej univerzity, šírením humanitných myšlienok so zameraním na dobu, keď sa Krupek narodil. V ďalšej časti, *Melchior Krupek – život a pôsobenie*, sleduje rod od 15. storočia, keď presídlil z Nemecka do Krakova, a to najmä zakladateľa poľskej vetvy Piotra Krupeka (pôvodne Kruczberg). Piotr Krupek bol krakovský richtár a konšel. Poľský kráľ Zigmund I. Starý mu v roku 1515 udelil indigenát, čím potvrdil šľachtický titul, ktorý rod získal ešte v Nemecku od cisára Friedricha III. Postupne sa rodina Krupekovcov spájala manželstvami s najmocnejšími rodinami v Poľsku – Bonerovcami, Deciovcami a tiež Fuggerovcami. Rodina Krupekovcov prechádza na vidiek a popri obchodovaní sa venuje aj poľnohospodárskemu podnikaniu. Naďalej si udržiava určitý vplyv na kráľovskom dvore.

V kapitole *Knižnica Melchiora Krupeka* autorka uvádza, že identifikovala 108 zväzkov kníh, čo predstavuje 119 bibliografických pozícií. Z toho 39 kníh – 50 titulov, sa nachádza v knižnici podolínskych piaristov v Nitre, 22 kníh – 21 titulov je uložených vo fonde Biblioteki Jagiellońskiej v Krakove, 49 kníh – 46 titulov sa nachádza v Národni knihovne v Prahe a ďalšie dve tlače sa podarilo objaviť v Biblioteke Narodowej vo Varšave. Podľa provenienčného výskumu bolo pražské a piaristické torzo v minulosti súčasťou minoritného kláštora v Levoči, o čom svedčí i vonkajší vzhľad kníh – chrbty kníh sú pretreté farbou s nalepenými trojuholníkovými štítkami. Z Levoče sa cestami osudu časť dostala do piaristickej knižnice v Podolínci, (piaristi sem prišli roku 1642) a ďalšia časť sa dostala do Univerzitnej knižnice v Prahe a odtiaľ do Národni knihovny v Prahe.

V časti *Väzby kníh knižnice* autorka konštatuje, že zachované knihy sú ľahko identifikovateľné, pretože sú jednotne viazané a na väzbách majú supralibros

a erb majiteľa. Všetky knihy sú viazané do hnedej teľacej kože s rovnakou slepotlačovou výzdobou z listových a valčekových razidiel, v stredoeurópskej, prípadne nemeckej renesančnej manieri. Na horných a dolných okrajoch prednej dosky väzby je majuskulami slepotlačou vytlačený skrátený názov diela s menom autora a v strednom poli je umiestnený pozlátený heraldický supralibros majiteľa. Na kvartových formátoch je jednoduché prevedenie, v guľatom kvetinovom rámci je erb predstavujúci dve ľalie, v klenote erbu je rovnaká ľalia medzi dvomi loveckými rohmi, v prstenci je devíza „Antidotum vitae paciencia“ a rok. Kompozícia a technické prevedenie väzby je zhodné s väzbou kníh pochádzajúcich z knižnice poľského kráľa Žigmunda II. Augusta. Autorka predpokladá, že knihy boli viazané v jednej kníhviazačskej dielni, pravdepodobne v dielni kráľovského kníhviazača, ktorá sídlila v Krakove a svoje služby poskytovala najvýznamnejším poľským bibliofilom a majiteľom knižníc tej doby.

V kapitole *Obsahová analýza fondu knižnice* autorka Klára Komorová hovorí o torze knižnice Melchiora Krupeka, no aj napriek tomu môžeme konštatovať, že je to skvelá humanisticko-reformačná zbierka. Zbierky iných humanistických poľských bibliofilov sa pohybovali v rozsahu 300–400 kníh. Knižnica poukazuje na vkus majiteľa, jeho záujem o kultúrne, vedecké i literárne dianie v Európe a o nové reformačné prúdy v cirkvi. Týka sa to obsahovej skladby fondu i vlastných exteriérov kníh. Krupek vo svojej knižnici zhromaždil viacero biblí s výkladmi a komentármi od luteránskeho teológa Johanna Bugenhagena, Wolfganga Fabritia Capitona, od následníka Zwigliho učenia Heinricha Bullingera staršieho, Konrada Pelikána, ako aj spisy od Jeana Calvina. Zachovalo sa súborné dielo Piusa II., ktorý sa radí k najlepším a najvzdelanejším pápežom, hoci v mladosti bol roľníkom. Venoval sa poézii, písal teologické a historické práce.

Knižnica obsahuje práce antických autorov, čo poukazuje na skutočnosť, že majiteľ knižnice dokonale ovládal starú gréčtinu. Zároveň nachádzame vydania diel väčšiny dobových filozofov, diela z histórie, geografie, rečníctva, z oblasti práva, prírodovedné odbory, predstaviteľov humanistickej literatúry, poézie, vojenského umenia, architektúry a nachádzame tu skupinu diel prezentujúcu španielsku humanistickú súdobu spisbu.

V kapitole *Typografická analýza fondu knižnice* poukazuje na to, ktorými tlačiarenskými produktmi bola knižnica Melchiora Krupeka zásobovaná. Boli to významné európske tlačiarenské officíny 16. storočia, z ktorých mnohé sa stali strediskami humanistického života a vedeckého bádania. Popredné miesto zohráva Bazilej, stredisko nemeckého humanizmu a reformácie, miesto pôsobenia Erazma Rotterdamského a Filipa Melanchtona. Na čele bazilejských tlačiarov v tej dobe stál Hieroným Froben (1501–1563). Nasledujú tlačiarne z Benátok, Bonnu, Florencie, Frankfurtu nad Mohanom, Kolína nad Rýnom, Ingolstadt, Lyonu, Norimbergu, Paríža, Ríma, Schwäbisch Hallu, Štrasburgu, Wittenbergu, Zürichu a Ženevy.

Tabuľka *chronologický prehľad fondu knižnice* nás informuje o tom, z ktorých rokov sa vo fonde nachádza najviac kníh. Napríklad v roku 1548 je to 14 kníh, v roku 1551 13 kníh a koncom 50. rokov 16. storočia sa zaznamenáva pokles. Zároveň je dokladom hlbšieho humanitného vzdelania majiteľa a honosné

väzby najvyššej úrovne, podobajúce sa väzbám kníh poľského panovníka, potvrdzujú jemného bibliofila s vycibreným vkusom. Tiež svedčia o zámožnosti Melchiora Krupeka, o jeho stykoch s poprednými európskymi vzdelancami, ako aj o tom, že bol dobre informovaný o vydavateľskej činnosti jednotlivých európskych tlačiarenských officín a o celkovom kultúrnom dianí v Európe.

Zaujímavá je kapitola *Chronológia rastu knižnice* podľa datovania väzieb. Podľa roku vyhotovenia väzby vieme, keď sa príslušná kniha dostala do knižnice. Napríklad v roku 1550 bolo zaviazaných 33 tlačí, v roku 1551 46 tlačí, 1553 6 kníh. Nákup kníh pre panovníka zabezpečovali na európskych knižných trhoch Jodok Ludovít Decius, Andrzej Trzeciejsky starší a jeho syn Andrej. Knihy do Krupekovej knižnice sa dostávali tou istou cestou, čiže nákupmi cez Décia a Trzeciejskych. Dodávatelia kníh pre kráľovskú knižnicu zároveň vybavovali objednávky iných záujemcov a starali sa o rast ich knižníc.

Na záver autorka uvádza zoznam kníh vytlačených v jednotlivých európskych officínach.

Najobsažnejšia je kapitola *Zoznam kníh knižnice Melchiora Krupeka*, ktoré sa zachovali v piaristickej knižnici v Podolínci, v Národnej knižnici v Prahe, v Bibliotéke Jagiellońskiej v Krakove a v Bibliotéce narodowej vo Varšave. Autorka celkovo popisuje 119 titulov v poradí autor, názov diela v pôvodnom jazyku, miesto vydania, meno tlačiar, rok vydania. Ďalej popisuje vinety, vlysy, iniciály, figurálne pozadie a slepotlač, prívesky, väzbu, mesto a knižnicu uloženia tlače a jej signatúru.

Ďalej nasledujú citácie, použitá literatúra, citované katalógy a ich skratky, zoznam titulov podľa súčasného uloženia, rozsiahly menný register, ďalej nasleduje 13 fotografických príloh s domom Krupeka v Levoči a súhrn v anglickom a nemeckom jazyku.

Klára Komorová v monografii *Knižnica významného poľského šľachtica a bibliofila 16. storočia Melchiora Krupeka* zo zachovaných jednotlivín z územia troch stredoeurópskych štátov nielenže rekonštruovala túto historickú knižnicu, ale analyzovala obsah fondu knižnice, väzbu, typológiu fondu knižnice, jej chronologický prehľad a chronológiu rastu knižnice. Poukázala na dobový knižný trh počnúc výrobcom tlačiarom z jednotlivých európskych miest a menovitých obchodníkov. Obsah knižnice reprezentuje záujem vzdelancov o konkrétne oblasti náboženstva, filozofie, prírodných vied a radu ďalších odborov vtedajšieho spoločenského záujmu vzdelaných vrstiev. Dopĺňa nám skutočnosť, že v oblasti knižnej kultúry a vzdelanosti Slovensko bolo rovnocenným partnerom pre iné európske oblasti. Šľachtické, meštianske knižnice a knižnice cirkví, ako aj rozvoj kníhtlačiarstva aj v ďalších storočiach, najmä v okolí banských miest, poukazujú na patričný rozvoj vzdelanosti a kultúry na Slovensku.

Július Valach

ŠIMONČIČ, J. – ŠKOVIERA, D.: *TRNAVSKÁ UNIVERZITA V DOKUMENTOCH (1635–1998)*. Typi Universitatis Tyrnaviensis, vydavateľstvo Trnavskej univerzity a Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2002.

V posledných týždňoch tohto roku objavila sa skôr vo vedeckých, literárnych a školských zariadeniach, než na knižnom trhu vedecká archívna a historická práca dvoch popredných vedeckých univerzitných pracovníkov: prof. Jozefa Šimončiča a myslím, že najpovolanejšieho slovenského znalca a prekladateľa z latinčiny do slovenčiny a viceversa zo slovenčiny do latinčiny, prof. Daniela Škovieru. Kniha uvedených autorov formou spracovania vybraných sedemnástich listín približuje odbornému čitateľovi dejiny Trnavskej univerzity v rokoch 1635–1777 a po prerušení dejiny Trnavskej univerzity v rokoch 1992–1998.

Každá listina v slovenskom či latinskom jazyku má tieto časti: miesto a dátum jej vydania, regist v slovenskom jazyku, miesto uloženia. V ďalšej časti sú zachytené diela a využitie tejto listiny, prípadne jej časti vo vedeckej historickej práci. S istotou môžem vysloviť, že prakticky v latinskom texte preloženom do slovenčiny a v texte preloženom zo slovenčiny do latinčiny niet žiadnej zjavnej chyby. Treba však vedieť, že tu ide asi o 45 normalizovaných strán textu, preloženého z latinčiny do slovenčiny a 15 strán prekladu zo slovenčiny do latinčiny. Celá kniha má 80 vydavateľských strán: úvodné časti, menný, miestny a vecný register v slovenčine, obsah po anglicky a po nemecky, zoznam vyobrazení dokumentov a vedút Trnavy a zoznam použitých skratiek.

Autorom úvodu je rektor Trnavskej univerzity prof. JUDr. Peter Blaho. Krátko porovnáva prvú i súčasnú Trnavskú univerzitu pri príležitosti 10. výročia jej obnovenia. Nasledujúcu časť *Ad lectorem benevolum* napísal J. Šimončič. Je to stručný ale výstižný prehľad dejín prvej Trnavskej univerzity od roku 1635 do roku 1777, čiže od jej založenia kardinálom Petrom Pázmaňom do jej zrušenia, resp. preloženia do Budína kráľovnou Máriou Teréziou, a to práve v období, keď univerzita prežívala roky rozkvetu. K preloženiu univerzity do Budína zaiste pridal i zrušenie Spoločnosti Ježišovej pápežom Klementom XIV. v roku 1773.

J. Šimončič ponecháva viac priestoru pre druhú Trnavskú univerzitu. Po 215 rokoch slovenská inteligencia a poslanci Slovenskej národnej rady vyvinuli veľké úsilie na založenie novej – druhej Trnavskej univerzity. Zámer sa podaril. 8. novembra 1992 bola Trnavská univerzita inaugurovaná v priestoroch mestského divadla v Trnave. Začiatok bol tvrdý. Vyskytli sa však i pokusy zabrániť vzniku a zrušiť Trnavskú univerzitu.

Ako prvé začali fungovať od septembra 1992 Fakulta humanistiky a Pedagogická fakulta. Dňa 1. júla 1994 Akademický senát Trnavskej univerzity konštituoval zo sociálnozdravotnej sekcie Fakulty humanistiky samostatnú Fakultu ošetrovateľstva a sociálnej práce. 15. septembra 1994 vznikol pri Trnavskej univerzite Teologický inštitút sv. Alojza slovenskej provincie Spoločnosti Ježišovej ako miesto vzdelávania budúcich učiteľov náboženstva. Dňa 29. júna 1995 rektor Trnavskej univerzity prof. RNDr. Anton Hajduk, DrSc., po dohode s biskupskou konferenciou založil Pedagogický inštitút sv. Ondreja v Ružomberku, ktorý

je spätý s univerzitou aj finančne. O tri roky neskôr – 23. októbra 1997 rektor Trnavskej univerzity prof. Ladislav Šoltés, DrSc., povýšil teologický inštitút na Teologickú fakultu Trnavskej univerzity. Právnickú fakultu založil ten istý rektor 1. októbra 1998.

Školský rok 2001/2002 začala Trnavská univerzita s piatimi fakultami: Fakultou humanistiky s ôsmimi odbormi: dejiny umenia a kultúry, filozofia, história, klasická archeológia, klasické jazyky, politológia, psychológia, sociológia. Spolupracuje so zahraničnými univerzitami a inštitúciami v programe Tempus a Ceepus.

Pedagogická fakulta pripravuje učiteľov pre prvý aj druhý stupeň základných škôl. Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce poskytuje vysokoškolské vzdelanie v odboroch: verejné zdravotníctvo, sociálna práca, ošetrovateľstvo, rehabilitácia, laboratorne vyšetrovacie metódy, charitatívna práca a misijná práca. Dve kliniky má aj v tropickej Afrike: v Nairobi (Keňa) a v južnom Sudáne. Spolupracuje aj s Fakultou zdravotníctva v Scrantone USA.

Teologický inštitút sv. Alojza, ktorý sa v roku 1994 včlenil do Trnavskej univerzity ako Teologická fakulta, pripravuje absolventov kňazov a rehoľníkov. Má tri odbory: katolícku teológiu, kresťanskú filozofiu a učiteľstvo.

Trnavská univerzita má aj bohatú knižnicu, dnes je v nej do 50 000 zväzkov kníh. V školskom roku 2001/2002 študovalo na piatich fakultách 4 830 poslucháčov.

Rektorát Trnavskej univerzity vydaním sedemnástich základných dokumentov tlačou dáva dôvod na pripomenutie kontinuity univerzít od roku 1635 až dodnes.

1. Listina richtára a Magistrátu mesta Trnavy z 27. novembra 1630 zverejňuje zámer grófa Mikuláša Esterházyho postaviť v Trnave nový chrám sv. Jána Krstiteľa. Vedľa neho má byť pristavané jezuitské kolégium.

2. Listina kardinála Petra Pázmaňa z 12. mája 1635 o založení univerzity s filozofickou a teologickou fakultou v Trnave.

3. Cisár Ferdinand II. 18. októbra 1635 konfirmuje založenie Trnavskej univerzity kardinálom Pázmaňom.

4. Biskupi František Segedy a Juraj Pongráč spĺňajú testamentárne odkazy ostrihomských arcibiskupov Juraja Lipaia a Imricha Losiho, a tak 2. januára 1667 zakladajú v Trnave Právnickú fakultu Trnavskej univerzity.

5. Mária Terézia intimátom zo 7. novembra 1769 zriaďuje v Trnave Lekársku fakultu Trnavskej univerzity. No už 6. marca 1777 nariaďuje Mária Terézia presťahovať Trnavskú univerzitu do Budína na svoj budínsky hrad a stanovuje povinnosti mesta Budína voči univerzite.

Táto kniha je skutočným skvostom diplomatiky a literárnej tvorby. Sú to texty, ktoré sa obsahom i jazykom zmocňujú čitateľa, a tak poznáva kultúrne a politické pomery v Uhorsku. Zatiaľ nepoznám takýto súbor listín preložených z latinčiny do slovenčiny. Bude treba napodobniť D. Škovieru i J. Šimončiča. Máme dosť archívov – mestských, okresných i vyšších, ktoré nútia čitateľov hlbšie poznávať latinský jazyk i literárny štýl. Známe sú napríklad privilégium mesta Bratislavy, niekoľko výsadných listín mesta Trenčína, výsadná listina Ferdinanda III. z roku 1647 pre slobodné kráľovské mesto Pezinok. Význačných listín

preložených z latinčiny do slovenčiny je aj viac, no málo je archivárov, ktorí sa osmelia vydať súbory takýchto listín tlačou.

Druhou časťou súboru sú zriaďovacie listiny Trnavskej univerzity v Trnave v roku 1992 – prvým je návrh skupiny poslancov SNR vydať zákon o konštituovaní Trnavskej univerzity. Zámer sa splnil, a tak Trnavská univerzita pôsobí od septembra 1992. Mnohé z týchto dokumentov sú preložené do latinčiny a ako také dávajú čitateľovi možnosť prehliť svoje znalosti z klasického jazyka.

Na záver treba zdôrazniť, že zbierky dokumentov tohto druhu sú aktuálne a potrebné. Sú prejavom vyspelosti archivárov aj historikov. Anotovaná publikácia azda povzbudí ďalších archivárov aj historikov pracovať na pramenných dokumentoch.

J. M. Dubovský

CABAN, P.: *LINGUA LATINA IN MILLENIO TERTIO. LATINSKÝ JAZYK V TREŤOM TISÍCROČÍ*. Bratislava, Magnet Press Slovakia 2002, 207 s.

Problém vhodných a pútavých učebníc latinčiny pre stredné a vysoké školy sa snaží svojou učebnicou, s obalom evokujúcim skôr romantický príbeh ako vzdelávaciu príručku, preklenúť Peter Caban, mladý a nadšený milovník latinského jazyka. V úvode k svojej práci píše, že kniha je „*možnosťou pre intelektuálny rast v univerzálnom európskom jazyku vzdelancov – v latinčine*“ a nabáda profesorov, „*aby urobili latinský jazyk pútavým a zaujímavým pre svojich poslucháčov*“. Cenné sú aj inšpiratívne rady adresované študentom, ktoré bezpochyby vychádzajú z vlastných, iste nie dávnych skúseností autora. Autor deklaruje svoj zámer neviest študentov k bezduchému memorovaniu gramatiky, ale k výučbe, ktorá im má priniesť osobný zážitok a radosť.

Spracované penzum latinskej gramatiky je v učebnici rozdelené do 25 lekcí, z ktorých 12. a 25. sú opakovacie. V lekciiach je najskôr zaradená gramatická časť, nasleduje *textus* a *exercitationes*. Nakoniec autor pridal *Záver*, *Zoznam skratiek*, *Použitú literatúru a bibliografiu*, *Clavis* (*Preklady viet*) a *Latinsko-slovenský slovník*.

Ku kladom publikácie patrí zaradenie prehľadu gréckych čísloviek používaných pri tvorbe slov (15. lekcia), časť o tvorení slov pomocou predpony *in* (7. lekcia), vo väčšej miere zastúpené *verba alata* a na konci knihy prehľadné tabuľky. V cvičeniach sa autor snažil o rozmanitosť; k analytickému mysleniu vedú tie, v ktorých je treba nájsť chyby v latinských vetách. Lekcie obsahujú v priemere 15 latinských a 5 slovenských viet na precvičenie prekladu. Zaujímavý je aj výber originálnych latinských textov zaradených za lekciami (*De Romanis*, *De Graecis*, *Romani Laugaricione*, *De sanatione tussis*, *Psalterium*, *Pater Noster*, *Septem Opera Mirabilia* etc). Bohatý zoznam použitej literatúry však nemá okrem jednej položky cudzojazyčnú literatúru.

Zámer autora predložiť učebnicu pre študentov stredných škôl, vysokých škôl aj samoukov je tvrdým orieškom aj pre skúseného latinčínara – pedagóga. Každá z menovaných kategórií si totiž vyžaduje osobitný prístup, vysvetlenie gramatických pasáží i typy cvičení. Pri tvorbe akejkoľvek učebnice jazyka treba vziať do úvahy pomerné a systematické rozloženie látky do lekcií, používať jednotnú gramatickú terminológiu a získané vedomosti dostatočne precvičiť na vhodne vybraných cvičeniach, vetách a originálnych textoch. V recenzovanej učebnici je však neprimerane veľká pozornosť venovaná latinskej morfológii, podstatná časť vetnej aj pádovej syntaxe sa nachádza len v 23. a 24. lekcii. Základné pravidlo latinskej syntaxe *consecutio temporum* autor zaradil až do 22. lekcie, ale účelové vety a *cum historicum* sa preberali už oveľa skôr (v 10. a 17. lekcii). Problematickejšie gramatické javy sú často vysvetlené jednou–dvoma vetami, prípadne len doplnené v *Poznámkach*, zriedkavé nie sú ani gramatické nepresnosti (účinkové vety, ablatív absolútny, participiá etc.). Niekoľko nevyhnutných častí latinskej vetnej syntaxe vypadlo úplne (vety podstatné, podmienkové súvetia v závislosti). Vety určené na preklad nedostatočne precvičujú prebratú látku, stupeň ich obtiažnosti je aj v záverečných či opakovacích lekciách nízky. Autor podáva len prehľad pádovej syntaxe bez výkladu a uvádza len po jednom príklade.

Na záver sa žiada povedať, že snaha o priblíženie latinského jazyka študentovi tretieho tisícročia nesmie viesť cez nesystematické až chaotické príručky, v ktorých je latinská gramatika predkladaná vo forme priveľmi zjednodušenej na úkor kvality, bez znalosti presnej a zaužívanej gramatickej terminológie, bez zohľadnenia predchádzajúcich pedagogických a prekladateľských skúseností. Učebnica je odporúčaná Ministerstvom školstva Slovenskej republiky. Škoda len, že spomínaná inštitúcia si pred jej vydaním nevyžiadala názor aspoň jedného z troch klasicko-filologických pracovísk na Slovensku.

Erika Juríková

ŽUROVIČ, M. a kol.: *RESTAUROVÁNÍ A KONZERVOVÁNÍ ARCHIVÁLIÍ A KNIH*. Praha, nakladatelství PASEKA 2002, 517 s.

Ochrana archívnych dokumentov patrí k základným úlohám a povinnostiam každého archívu a v súčasnosti sa jej v celosvetovom meradle právom venuje veľká pozornosť. Svedčia o tom i u nás nedávno prijaté legislatívne normy Deklarácia Národnej rady SR o ochrane kultúrneho dedičstva z 28. 2. 2001 (Uznesenie 91/2001 Z. z., čl. 2, ods. 3 Hmotnou hodnotou sú najmä archívne dokumenty...), ako i Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach.

Len nedávno sa dostala na pulty predajní dlho pripravovaná publikácia z oblasti ochrany tejto významnej súčasti kultúrneho dedičstva a bohatstva – reštaurovania a konzervovania archívnych dokumentov a knižničných fondov.

Podieľal sa na nej veľký kolektív autorov, dlhoročných špičkových expertov pracujúcich v tejto oblasti – PhMr. Bronislava Bacílková, Ing. Jaromír Bacílek, CSc., Ing. Jana Dernovšková, Dr. Ing. Michal Ďurovič, Ing. Jozef Hanus, CSc., Ing. Antonín Krejčí, PhDr. Zlatuše Kukánová, Kateřina Opatová, Ing. Hana Paulusová, Roman Straka, Jitka Šejharová, RNDr. Miroslav Široký, CSc., Jana Tomšů, Jiří Vnouček – pod vedením Dr. Ing. Michala Ďuroviča zo Štátneho ústredného archívu v Prahe.

V roku 1932 profesor Václav Vojtíšek, jeden z popredných teoretikov v oblasti ochrany archívnych dokumentov a ich konzervovania v období medzi svetovými vojnami, napísal: „Mluví se o konzervaci archiválií nebo o péči o archiválie. Avšak tato nauka nestará se jen o obsah archivů, nýbrž stejně o obsah knihoven, a je důležitá netoliko pro archiváře, ale i pro bibliotekáře. Její úkol je dvojitý: jednak zkoumá příčiny škod, jevících se na starých listinách a rukopisech, tištěných knihách, na jejich vazbách, obalech, na rytinách, kresbách a pod., i podává pravidla a prostředky, jak takové škody napravovati, jednak má na starosti, aby bylo všemu zabráněno, co by mohlo kdy rušivě a zhoubně působiti na písemnosti a tisky, které teprve vcházejí do registratur, archivů a knihoven, nebo se jednou stanou částmi jejich. Ten dvojitý účel, záchranný a napravovací i preventivní, činí dnes z nauky o konzervaci archiválií nauku rozsáhlou. Avšak není ještě rozvinuta a ve svých zásadách a výsledcích zcela jistá. Proto nelze podati její pevný systém, a spíše třeba o ní hodně uvažovati, výzkumy a zkoušky prováděti a o nabízených prostředcích vědomosti si zjednávat.“

„Hoci od doby, keď boli tieto slová napísané, uplynulo už sedem desiatok rokov, ich obsah je stále platný a aktuálny. Náuka o konzervovaní archívnych dokumentov sa za tú dobu stala svojbytným odborom, v ktorom sa stretávajú a prelínajú najmodernejšie poznatky prírodovedeckého výskumu a humanitného bádania s remeselnou zručnosťou a citom reštaurátorov a konzervátorov“, napísal v úvode knihy vedúci autorského kolektívu Dr. Ing. Michal Ďurovič.

Snahou autorov tejto knihy bolo preto zhrnúť a zaznamenať súčasný stav poznania prístupov a názorov na starostlivosť o archívne a knižničné fondy a zbierky. Ťažisko starostlivosti dnes spočíva predovšetkým v prevencii (t. j. vytváraní optimálnych klimatických podmienok uloženia v depotoch, voľba vhodných ukladacích systémov, predkladanie fotografických alebo digitálnych kópií pre študijné účely, vytváranie systémov ochrany pre prípady živelných katastrof), a ďalej potom v zastavení alebo aspoň spomalení rozpadu matérie. Samotný reštaurátorský zásah by mal byť vykonaný premyslene a uvážlivo s vedomím, že menej znamená niekedy viac. Použité materiály a metódy by mali byť pred uvedením do praxe overené prírodovedeckým výskumom. Všetky konzervátorské a reštaurátorské zásahy by mali byť dokonale zdokumentované a opísané vrátane chemického zloženia použitých prostriedkov.

Jednotlivé kapitoly v knihe sú členené tak, aby sa čitateľ dôkladne zoznámil s podstatou, štruktúrou a vlastnosťami materiálov, príčinami ich rozpadu, zásadami preventívnej ochrany a konečne s metódami konzervovania a reštaurovania.

Kapitola *Materiálová podstata, vlastnosti a príčiny poškodenia archívnych a knižničných zbierok* (autori kapitoly – Dr. Ing. Michal Ďurovič, RNDr. Miroslav Široký, CSc., Ing. Jana Dernovšková, Ing. Jaromír Bacílek, CSc., PhMr. Bronislava Bacílková) je venovaná najprv papieru ako dominantnému informačnému nosičovi. Po vymedzení základných pojmov, chemickej, nadmolekulovej a morfolologickej stavbe rastlinných vlákien sú stručne definované najskôr jeho všeobecné vlastnosti a bližšie špecifikované aj fyzikálne, mechanické, chemické a optické vlastnosti papiera. Ďalšia časť približuje históriu jeho výroby – ručnú i strojovú. Príčiny poškodenia papiera – hydrolýza glykozidickej väzby, oxidácia, fotooxidácia, fotolýza a mikrobiologická degradácia – sú uvedené veľmi prehľadne s patričným odborným chemickým vysvetlením.

Koža, useň, pergamen – štruktúra, fyzikálno-chemické vlastnosti, výroba a príčiny ich poškodenia a degradácie – sú predmetom ďalšej časti tejto kapitoly, ktorá je ukončená informáciami o včelom vosku, jeho štruktúre, príprave a príčinách jeho poškodenia.

Veľmi rozsiahla kapitola *Preventívna ochrana* (Roman Straka) pokrýva širokú problematiku. Venuje sa predovšetkým klimatickým podmienkam, odporúčeným hodnotám teploty a relatívnej vlhkosti vzduchu pre uloženie rôznych druhov materiálov, ako aj spôsobom ich merania a možnostiam ich ovplyvňovania a regulácie, ďalej ochrane pred účinkami svetla (základné pojmy, parametre rôznych svetelných zdrojov, metódy ochrany pred svetelným žiarením, spôsoby jeho merania i odporúčené hodnoty pre niektoré typy materiálov), ochrane pamiatok pred plynným znečistením a prachom (požiadavky na čistotu ovzdušia pre uloženie jednotlivých typov záznamov a formy ochrany pred plynným znečistením a prachom), systémom ukladania dokumentov (typy regálov, ochranné obaly a ich požadované vlastnosti, odporúčené spôsoby uloženia pre bežné papierové písomné dokumenty, veľkoformátové dokumenty, knihy, fotografické materiály, audio-vizuálne dokumenty i počítačové médiá). Ďalšia časť prináša podrobné informácie o normách ISO 9706 pre papier na dokumenty – požiadavky na stálosť a ISO 1108 – Archívny papier – požiadavky na stálosť a trvanlivosť.

Vážny problém v archívoch a knižniciach často predstavuje mikrobiologická kontaminácia a degradácia materiálov. Základné informácie o identifikácii biologických škodcov a ich zneškodňovaní dezinfekciou, deratizáciou či inými metódami, no najmä dodržovanie zásad hygienického režimu a čistoty v archívoch sú interpretované v ďalšej časti.

Sprístupňovanie dokumentov, ich bádateľské využívanie, podmienky ich vystavovania, zásady manipulácie, ochrana s využitím reprodukčných systémov a techník, mikrografia a digitalizácia, ale aj účelové či adaptované archívne budovy, bezpečnostné, protipožiarne i hasiace systémy predstavujú dnes veľmi dôležitú súčasť preventívnej ochrany a bezpečnosti archívnych dokumentov, preto informácie o uvedených postupoch sú veľmi užitočnou súčasťou kapitoly.

Konzervovanie a reštaurovanie papiera (kapitola 4 – RNDr. Miroslav Široký, CSc., Dr. Ing. Michal Ďurovič a PhMr. Bronislava Bacílková) podáva logický prehľad používaných metód a spôsobov – od dezinfekcie a dezinfekčných prí-

pravkov cez čistenie (mechanické, vodné systémy, organické rozpúšťadlá, chemické reakcie, bielenie), odkyselovanie (individuálne a hromadné), doglejovanie a spevňovanie, lepenie, opravy, dopĺňovanie a skeletizáciu, vyrovnávanie a lisovanie až po reštaurátorskú správu.

Ďalšia kapitola sa zaoberá *metódami konzervovania a reštaurovania pergamenových listín* (PhDr. Zlatushe Kukánová, Ing. Jana Dernovšková). Po prehľade najstarších zachovaných písomností, histórii a počiatkoch úradovania v českých zemiach, rozbere častí listiny a kancelárskych poznámok, podáva informácie o konzervovaní a reštaurovaní pergamenových listín – cez druhy pergamentu, metódy čistenia, dezinfekcia, mäkkenie a vyrovnávanie deformácií, zmäkčovanie tukovaním, opravy, dolievanie až po reštaurátorský protokol. Je zakončená informáciami o systémoch vhodného uloženia pergamenových listín.

Kapitola *Metódy konzervovania a reštaurovania pečatí* (PhDr. Zlatushe Kukánová, Jitka Šejharová) po úvodnom prehľade histórie pečatí a pečatných látok, ich opisu (delenie pečatí, opis a pečatný obraz, pripevňovanie pečatí) a typárií prechádza do metód ich konzervovania a reštaurovania. Ponúka informácie o vývoji metód (čistenie pečatí, zlepovanie, impregnácia, vákuovanie, dopĺňovanie, odlievanie, dezinfekcia) a etike tejto práce. Zároveň sa zaoberá aj súčasným stavom a metódami konzervovania a reštaurovania – dokumentácia konzervátorského zásahu, čistenie a dezinfekcia voskových pečatí, regenerácia vosku, zostavovanie a spájanie fragmentov, dopĺňovanie a rekonštrukcia, buly, závesy, puzdrá, pečate z ostatných materiálov, dekonzervácia, nové vosky, farbenie nového vosku, nástroje reštaurátora a ochrana pečatí.

Záznamové prostriedky tvoria samostatnú kapitolu, ktorá zahrňuje látky obsahujúce informáciu, ktorá kontrastuje farebnou odlišnosťou od podložky. Informácia môže byť uložená formou textovou, grafickou alebo doplnkovou. Nosičom informácie sa nazýva farebná vrstva, ktorá je tvorená všetkými druhmi rozpustných i pigmentových farbív nanesených na povrch i do hmoty písacej podložky. Takto je charakterizovaná kapitola 7 *Záznamové prostriedky* (RNDr. Miroslav Široký, CSc.). Podáva informácie o historických (tuše, železo-galové atramenty, tlačové farby, pigmenty, pojivá, iluminácie a kolority, farbivá na báze pigmentov, rozpustné farbivá, pojivá farebnej vrstvy) i novodobých záznamových prostriedkoch (najmä akrylmetánové farbivá a azofarbivá), ako aj o príčinách ich poškodzovania. Kapitolu uzatvára časť o konzervovaní záznamových prostriedkov (fixácia farebnej vrstvy, prírodné a modifikované prírodné a syntetické fixačné činidlá) a zviditeľňovaní vyblednutých textov (chemické metódy, ktoré sa však neodporúčajú a fyzikálne – opticko-fotografické postupy).

Kapitola *Konzervovanie a reštaurovanie historickej knižnej väzby* (Jana Tomšů, Kateřina Opatová, Jiří Vnouček, Ing. Jana Dernovšková) s mnohými názornými ilustráciami podáva najprv informácie o histórii knižnej väzby, jej typológii (podrobné informácie o knižnej väzbe v románskom období, období gotiky, renesancie, baroka, rokoka a klasicizmu a 19. storočia). Po metódach Reštaurovanie kníh „in situ“ (reštaurovania papiera knižného bloku a jeho väzby) nasleduje časť Komplexné reštaurovanie knižného bloku a väzby (prípravné práce, postup reštaurovania, knižné bloky bez zachovanej väzby, záverečné práce,

materiály používané pri konzervovaní a reštaurovaní); Konzervovanie väzobných usní a pergamenov (možnosti stanovenia stavu usní pred konzervovaním, konzervovanie triesločinených usní, tukovacie prostriedky, diskusia o vplyve tukovania na historické triesločinené usne, konzervovanie bielych väzobných usní a väzobných pergamenov, odstránenie deformácií, konsolidácia usní, dezinfekcia, požiadavky konzervátora na konzervačné materiály usní, dokumentácia konzervačného zásahu); Konzervovanie a reštaurovanie spôn a kovaní (konzervovanie pôvodného kovania, opravy a zhotovovanie nových puklíc, remienky spôn, zhotovovanie nových spôn a kovaní) a Konzervovanie a reštaurovanie drevených dosiek.

Fotografické dokumenty (záznamy) tvoria integrálnu súčasť kultúrneho bohatstva ľudskej civilizácie. Vzhľadom na svoju špecifickú podstatu a odlišnosť od „klasických“ archívnych dokumentov si fotografické materiály vyžadujú aj osobitný prístup, spôsoby uloženia, konzervovania a reštaurovania. O tejto problematike pojednáva kapitola *Ochrana fotografických dokumentov* (Ing. Jozef Hanus, CSc.). Po úvodných teoretických poznatkoch Svetlocitlivé materiály: Teória, štruktúra a degradácia (vznik fotografického obrazu, chemické a fyzikálne vyvolávanie, štruktúra fotografických materiálov a ich degradácia) nasleduje charakteristika fotografických procesov v časti Historické fotografické procesy (dagerotypia, kalotypia-talbotypia a historické papierové negatívy, mokrý kolódiový proces, ambrotypia, ferotypia, albumínové fotografie, prechod na mokré procesy – suché želatínové platne a papiere) a Niektoré druhy poškodenia fotografického obrazu a ich príčiny (fyzikálne a chemické zmeny). V ďalšej časti sú uvedené niektoré základné princípy a metódy Reštaurovania fotografických materiálov (chemické spracovanie fotografického obrazu – želatínová vrstva, zosilňovanie, zoslabovanie; harmonizácia, chemické reštaurovanie; ochrana fotografickým reprodukováním – reprodukovanie čiernobielych fotografií, fotografovanie dagerotypov, ambrotypov a ferotypov, fotografovanie vyblednutých a farebne zmenených originálov, kopírovanie čiernobielych negatívov a pozitívov) a požiadavky na podmienky uloženia fotografických materiálov.

V poslednej časti Príloha (Dr. Ing. Michal Ďurovič, Ing. Hana Paulusová) sú uvedené vybrané užitočné informácie pre konzervátorov a reštaurátorov – Koncentrácie roztokov (hmotnostné a objemové %, molarita, normalita), Riedenie roztokov – zmiešavacie pravidlo, Potenciometrické metódy merania kyslosti papiera (stanovenie povrchového pH, stanovenie pH vodného výluhu), Firemné názvy niektorých éterov celulózy (schéma názvoslovnia vodorozpusťných éterov celulózy (Tylóza®) vyrobených firmou Hoechst, firma Aqualon, Klucel) a Receptúry (príprava roztoku hydroxidu vápenatého, hydrogénuhličitanu vápenatého a horečnatého, príprava benátskeho mydla, príprava lepidiel, dofarbovanie papierovej suspenzie pre dolievanie, stabilizovaný peroxid vodíka).

Na konci publikácie je uvedený vecný register.

Celá publikácia je vhodne a pomerne bohato ilustrovaná čiernobielymi fotografiami a názornými kresbami a schémami vysvetľujúco dopĺňajúcimi textovú časť (najmä konzervovanie a reštaurovanie historickej knižnej väzby). Každá kapitola je tiež sprevádzaná rozsiahlou bibliografiou a odporúčenou literatúrou.

Kniha je vytlačená na papieri vyrobenom podľa normy ISO 9706 Papier pre dokumenty.

Uvedená publikácia po prvýkrát v českej a slovenskej odbornej literatúre poskytuje ucelené a komplexné informácie z oblasti ochrany a konzervovania a reštaurovania archívnych a knižničných fondov a zbierok. Táto publikácia by nemala chýbať v žiadnej inštitúcii, ktorej činnosť je akýmkoľvek spôsobom spojená s ochranou kultúrneho dedičstva a bohatstva najmä archívnych dokumentov a knižničných fondov alebo v knižnici konzervátora a reštaurátora zaoberajúceho sa profesionálne činnosťou v uvedenej oblasti. Rovnako je určená aj študentom stredných a vysokých škôl z tohto odboru a mala by pre nich slúžiť ako základný zdroj informácií a pomáhať im v ľahšej orientácii v danej problematike. Užitočné informácie podané veľmi prijateľnou formou v nej však nájde každý záujemca, ktorému nie je ľahostajná táto – nie vždy docenovaná – oblasť ochrany významnej súčasti ľudskej civilizácie.

Uvedenú publikáciu je možné zakúpiť vo vybraných kníhkupectvách (napr. Artfórum) alebo na adrese: nakladateľstvo Paseka, obchodné oddelenie, Chopinova 4, 120 00 Praha 2, (www.paseka.cz); e-mail: paseka@paseka.cz.

Jozef Hanus

COTORE, G.: *DESPRE ARTICULUSURILE CEALE DE PRICE*. (O sporných článkoch.) *SAMBATA MARE* (Trnava) 1746. Vyd. Iacob Marza, Mihai Alin Gherman, Ioan Gabor. Alba Iulia, Bibliotheca Universitatis Apulensis 2000. 241 s.

Zásada renesančných humanistov *ad fontes* – k prameňom, otvorila modernú kapitolu dejín vedy. Dodnes platí, že pramene – predovšetkým písomné – sú neodmysliteľnou bázou historického i filologického bádania, sú jeho konštantou, od ktorej sa odvodzujú všetky seriózne vedecké interpretácie. Preto treba privítať, že skupina historikov a filológov z Univerzity 1. decembra 1918 sa rozhodla pre akademické vydanie Cotoreho rukopisnej práce O sporných článkoch, ktorá má kľúčový význam pre pochopenie zjednocujúcich procesov v sedmohradskej cirkvi byzantského rítu a reakcií na spomenuté úsilie. Cotore totiž v tomto diele reagoval na vyhrotený spor medzi zjednotenými a nezjednotenými (tzv. ortodoxnými); tých prvých reprezentoval biskup Micu Klein, nútený odísť do exilu, nezmierniteľným protivníkom únie bol zasa mních Vissarion Sarai, ktorý „uniatov“ biľagoval ako zradcov viery otcov. Išlo o konflikt, ktorý má svoje analógie i v slovenských cirkevných dejinách, preto predložená kniha stojí za pozornosť aj našich bádateľov.

Publikácia obsahuje okrem Marzovho predhovoru (s. 5–6), zoznamu skratiek (s. 7), glosára (s. 9–10), ktorý je o. i. dokumentom napredujúcej romanizácie rumunčiny, rozsiahlu historicko-biografickú štúdiu (s. 11–28), prehľad edičných

zásad (s. 29), edíciu Cotoreho pojednania (s. 31–90), anglický súhrn (s. 91–104), bibliografiu (s. 105–108), ktorá popri drvivej väčšine prác v rumunčine obsahuje aj položky v angličtine, nemčine a maďarčine, register miestny (s. 109–110) a personálny (s. 111–116). V druhej časti knihy má čitateľ možnosť sledovať plný text v pôvodnej grafickej podobe v cyrilike.

Cotore sa vo svojej práci usiloval presadiť štyri hlavné myšlienky zjednocovacieho Florentského koncilu (1439), ktoré r. 1697 slúžili za doktrínálny základ inštitucionálneho zjednotenia v Sedmohradsku za metropolitu Teofila a ktoré tvoria zároveň štyri kapitoly tohto spisu formovaného na schéme katechizmu: učenie o pôvode Svätého Ducha, o formách prijímania Eucharistie, o očisti a o primáte rímskeho biskupa v kontexte náuky o hlave cirkvi. Okrem toho používa Cotore ako jeden z najpádnejších argumentov postulát návratu do katolíckej cirkvi na báze románskosti – Rumuni, ako „rímska krv, ktorú sem priniesol cisár Trajan, nemajú dôvod od rímskej cirkvi sa odtŕhať.“

Samozrejme, nechýbajú ani intelektuálne a teologicky fundovanejšie zdôvodnenia. Cotore dobre ovláda Písmo, texty Otcov cirkvi, dokumenty koncilov. Po formálnej i obsahovej stránke bol pre Cotoreho vzorom biskup Ján Jozef De Camellis, mukačevský gréckokatolícky biskup, a jeho Katechizmus z r. 1726 vydaný v Trnave. Z neho možno odvodiť dôraz na myšlienku kontinuity, ktorej prejavom je znovuzjednotenie aj narábanie s niektorými prameňmi. Dalším autorovým spojivom so Slovenskom je jeho štúdium na Trnavskej univerzite; tu r. 1476 preložil Dejiny rozkolu Grékov od L. Maimbourgha a tu sa zrejme začalo definitívne kryštalizovať jeho zaujatie pre danú problematiku. Cotore však aj vzhľadom na dobový kontext a prostredie prichádza s výraznejšími protischizmatickými tónmi – napr. zásadne ich neoznačuje za ortodoxných, ale za schizmatikov, rozkolníkov.

Cotoreho text zostal v rukopise, čím bolo jeho šírenie značne obmedzené, ale jeho vplyv na gréckokatolícku teologickú vzdelanosť bol značný. Ako autor jednotlivca totiž hovoril za celú spoločenskú kategóriu v danom historickom období. Aj keď dielo kolovalo takpovediac v elitárnom prostredí, jeho výpovedná hodnota a vplyv na čitateľov bol mimoriadne silný. Okrem náboženského a historicko-spoločenského významu podstatným spôsobom formoval osvieten-skú tzv. Sedmohradskú školu (cca od r. 1780). Jej predstavitelia ho pokladali za národný testament. V procese národného sebauvedomovania zohral rozhodujúcu úlohu, pretože vychádzal z myšlienky románskeho pôvodu rumunského obyvateľstva a latinského pôvodu rumunského jazyka.

Je pre nás iste potešujúce konštatovať, že Slovensko a tunajšia Trnavská univerzita zohrala v tomto procese takisto svoju úlohu. Ukazuje sa, že význam tejto inštitúcie nevieme vždy doceniť práve v týchto širších medzinárodných súvislostiach. Aj za to patrí autorom predmetnej publikácie naša vďaka.

Jana Páleníková – Daniel Škoviera

SEDLÁČEK, A.: *ATLASY ERBŮ A PEČETÍ ČESKÉ A MORAVSKÉ STŘEDOVĚKÉ ŠLECHTY I–V*. Zost.: Vladimír Růžek. Praha, Academia (vyšli zv. I–III) 2001–2002.

Vydávanie Sedláčkovho diela je jedným z najrozsiahlejších edičných počinov českej heraldickej literatúry. Táto obrovská práca nie náhodou vychádza až teraz. Na vydanie viac ako 5 000 kresieb je potrebná nielen veľká a moderná technika, schopný a zaniatený editor, veľkorysé finančné zabezpečenie, ale aj klíma, ktorá je schopná prijať a využiť poskytnuté informácie z takej exkluzívnej disciplíny, akou je práve heraldika.

Pre heraldikov je August Sedláček známy najmä druhým zväzkom *Česko-moravskej heraldiky* z roku 1925 (reprint vyšiel v roku 1997), ktorým nadviazal na Martina Koláňa, autora prvého zväzku. Sedláčkov druhý diel je súpisom českých a moravských rodových erbov. Ďaleko známejšie sú jeho 15-zväzkové *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, ktoré vyšli v rokoch 1882–1927. Je isté, že pri príprave tohto obrovského diela narážal na početné heraldické pamiatky, ktoré potreboval identifikovať a určite tu je pôvod jeho heraldickej rukopisnej pozostalosti, ktorá je dnes jej vydaním nielen docenená, ale tvorí veľkú pramennú bázu pre najťažšiu a najobsiahlejšiu heraldickú tému: erby českej a moravskej šľachty v stredoveku. Skoro 95 % výpiskov je totiž z rokov 1197–1550.

Všetky heraldické diela, ktoré sa venujú rodom, radia jednotlivé erby a ich vlastníkov abecedne. Tak ich publikujú všetci autori bez ohľadu na to, či ide o malý alebo veľký súbor. Je to obvyklá a najschodnejšia metóda najmä preto, že tieto diela sú určené genealógom a historikom, ktorých vždy zaujíma konkrétny rod a ten si najľahšie vyhľadajú v abecedne radenom heraldickom diele. Nie je výnimkou, že takéto dielo nebolo dokončené a vydané sú iba erby rodov zo začiatku abecedy.

Jestvuje podstatne menej heraldikov, genealógov a historikov, ktorí potrebujú určiť neznámy erb. Tým uvedené práce nepomôžu nie preto, že musia zdĺhavo vyhľadávať obsah hľadaného erbu v početných rozsiahlych abecedne radených publikáciách, ale z dôvodu, že autori sa často uspokojujú pokrytím rodu jedným erbom. Pritom vieme, že obsah erbu aj napriek dedičnosti znaku sa neraz menil, vymretím rodu erb zanikol alebo prešiel na iný rod, erb sa ďalej menil pri postupe na spoločenskom rebríčku, v jednom rode je viacero variantov erbu, jestvuje veľké množstvo aliančných erbov a pod. To všetko sú momenty, ktoré nemusia byť v súborných publikáciách zohľadnené, a tak hľadaný obsah erbu spravidla nenachádzame a pamiatka s takýmto erbom ostáva neustále anonymná. Jej vlastníka sa nám nepodará identifikovať.

Prvou prácou, ktorá veľmi jednoduchým spôsobom pomohla zorientovať sa v erboch, je Rentzmannova publikácia, zameraná na určovanie mincí. V nej sú publikované erby v abecednom poriadku podľa pomenovania hlavnej figúry. Napríklad všetky erby s krížom sú prekreslené a zaradené vedľa seba pod písmenom K. Pod konkrétnymi erbami sú uverejnení vlastníci. Používateľ publikácie si hľadaný erb veľmi rýchlo porovná s uverejnenými kresbami a veľmi rýchlo

zistí (alebo nezistí) vlastníka príslušného erbu. K príprave takejto publikácie musia byť všetky erby prekreslené, aby sa mohli podľa hlavnej figúry abecedne zoradiť a ako prospešná pomôcka publikovať.

Presne tento typ publikácie je Sedláčkov 5-zväzkové dielo. V druhom zväzku je pod heslom Kohút uverejnených 64 rôznych kohútov s ich privlastnením konkrétnemu rodu a pod heslom Kohútia hlava je uverejnených 7 ďalších kresieb kohútich hláv v rôznej podobe, patriacich rôznym vlastníkom.

Orientácia v celom materiáli je veľmi ľahká. Prvý zväzok diela je totiž opisom a zhodnotením Sedláčkovej rukopisnej pozostalosti. Táto časť obsahuje aj ukážky jeho diela, ktoré azda najpresvedčivejšie dokumentujú náročnú prácu zostavovateľa publikácie – Vladimíra Růžka. Spôsob spracovania je osobitne opísaný v kapitolke Edičné zásady. Zoznam Sedláčkom použitých prameňov je uverejnený na 218 stranách. Ide o súpis niekoľkých tisícok dokumentov, ktoré Sedláček preštudoval a erby z pečatí na nich prekreslil. Vladimír Růžek dokonale premyslel ľahkú a rýchlu orientáciu po celom materiáli ďalšími prehľadmi. Je ním obsiahla chronologická tabuľka použitých prameňov. Z nej vyplýva poznatok, že Sedláček sa zamerával takmer výlučne na stredoveký materiál. Na možnosť siahnuť po origináli slúži konkordancia signatúr excerptov a fólií atlasu. Najvýznamnejšou časťou prvého zväzku sú registre ku všetkým ďalším štyrom zväzkom.

Záverom mojej informácie nemožno nezdôrazniť, že vydanie Sedláčkovej pozostalosti je doslova nedocenený vydateľský čin. Je základom pre moderné a podrobné skúmanie českej a moravskej šľachty. Dnes už nik nepochybuje o tom, že heraldika a genealógia sú ako spojené nádoby pre komplexné skúmanie vzniku a vývoja spoločnosti príslušného teritória. Okrem teoretického významu publikovaného rukopisu vidím zmysel vydania tohto diela aj v jeho veľmi aktuálnej praktickej rovine. Heraldika ešte nikdy nezaznamenala takú širokú a všestrannú životnosť, akej sme svedkami v súčasnosti. Renesancia heraldickej tvorby nutne vedie k vzniku mnohých novotvarov. Sedláčkov 5-zväzkové dielo je nenahraditeľnou inšpiráciou nielen k voľbe motívov, ku kompozícii nových erbov, ale aj k vlastnému stvárneniu novovznikajúceho erbu. Pravda, najvlastnejším poslaním nového diela je jeho historická hodnota a vedecké využitie práce. Ťažko vyjadriteľnú zásluhu na celom podujatí má predovšetkým editor diela – Vladimír Růžek.

Jozef Novák

ŠŤOVÍČEK, I. a kol.: *ZÁSADY VYDÁVÁNÍ NOVOVĚKÝCH HISTORICKÝCH PRAMENŮ Z OBDOBÍ OD POČÁTKU 16. STOLETÍ DO SOUČASNOSTI*. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, Praha 2002, 117 s.

Kolektív autorov pod vedením Ivana Šťovíčka pripravil na vydanie metodickú pomôcku pre historikov, archivárov a ďalších záujemcov o vydávanie historických

kých prameňov. Podnet na spracovanie edičných zásad vzišiel z vedeckej archívnej rady, ktorá v roku 1995 vyjadrila potrebu metodologickej pomôcky v záujme skvalitnenia edičnej práce. Autori v úvode zásad pripomínajú tradície vydávania dokumentov a historických prameňov vo svete, aj v českých krajinách. Zdôrazňujú význam pramennej základne a jej sprístupnenie edíciami dokumentov pre výskum dejín. Edície historických prameňov predstavujú samostatné historické diela, ktoré špecifickou formou zobrazujú historické dianie, javy, udalosti, skutky a rôzne počiny, čím slúžia bádateľským účelom aj konkrétnym záujmom. Kritické zhodnotenie, spracovanie a publikovanie historických dokumentov umožňuje chápať historiografiu ako vedeckú disciplínu.

Autori zdôrazňujú nadväznosť na skúsenosti domácich a zahraničných editorov a na doterajšie edičné zásady. Pripomínajú aj to, že medzi vydávaním stredovekých prameňov a prameňov novovekých popri istých rozdieloch sú základné princípy vedeckého prístupu k dokumentom rovnaké. Prítomné zásady priamo nadväzujú na edičné pravidlá vydané v roku 1978 (Pravidla pro vydávání novodobých historických pramenů. Studie ČSAV, 1978, č. 12. Praha 1978).

Publikáciu okrem vlastného textu zásad dopĺňa úvod, obsah, prílohy, nemecké a anglické resumé vrátane obsahu. Text zásad sa člení do piatich tematických oddielov (hláv), z ktorých každý sa ďalej člení na niekoľko kapitol označených rímskymi číslicami. Jednotlivé edičné zásady sú signované paragrafmi priebežne od čísla 1 po číslo 99. Text jednotlivých paragrafov sa člení vo viacerých prípadoch ešte na odseky.

Oddiel A podáva prehľad jednotlivých typov, druhov a foriem vedeckých edícií (§§ 1–18). Rozlišujú sa vedecké a vedecko-populárne typy edícií.

Vedecké edície sú určené na vedecký výskum a majú publikovať maximum pramenných informácií k presne vymedzenej téme. Publikujú buď úplný súbor dokumentov k téme, alebo ich výber vykonaný so zreteľom na úplnosť závažných pramenných informácií. Spravidla prinášajú dosiaľ nepublikované dokumenty. Na spracovanie vedeckých edícií sa kladú vysoké nároky. Každý dokument sa podrobuje prísnej vnútornej a vonkajšej kritike a historickej kritike. Cudzojazyčné dokumenty sa publikujú v pôvodnom jazyku.

Vedecko-populárne edície sú taktiež určené na vedecký výskum a zároveň aj pre širšiu verejnosť. Výber sa uskutočňuje po vedecko-kritickom zhodnotení vyhládaných dokumentov. Texty dokumentov sa spravidla transkribujú podľa transkripčných pravidiel a podľa zásad súčasnej pravopisnej normy. Väčšina dokumentov sa publikuje prvý raz.

Kritériom na určenie druhov vedeckých a vedecko-populárnych edícií je kvalita prameňov, proveniencia a obsah dokumentov. Delenie edícií na druhy vyplýva z vnútorných a vonkajších znakov samotných dokumentov, ich vzájomných väzieb a ich obsahu. Existujú aj edície dokumentov nepísomnej povahy a edície špeciálne. Kritériom pre delenie edícií podľa formy je spôsob sprístupnenia dokumentov a vonkajšia podoba edície. Prihliada sa aj k technike spracovania a publikovania, alebo i k reprodukčnej technike. Pomocným hľadiskom môže byť aj rozsah edície.

Heuristika, výber dokumentov a ich spracovanie tvorí obsah oddielu B (§§ 19–37). Okrem prípravných prác sa tu hovorí o základných princípoch edičnej heuristiky (výskum a vyhľadávanie dokumentov, systematickosť a úplnosť). K metódam heuristiky patrí systematická, štrukturálna a dokumentačná metóda, metóda sond a vyhľadávania, metodika evidencie a usporiadania vyhľadaných dokumentov. Výber dokumentov sa realizuje taktiež na základe princípov a metód výberu (systematickosť a reprezentatívnosť, vylúčenie náhodnosti). Autori rozlišujú tri fázy výberu: predbežnú, základnú a záverečnú. Každý dokument sa podrobuje pramennej a historickej kritike. Pramenná kritika sa zameriava na vonkajší a vnútorný rozbor dokumentu. Historická kvalita sa zameriava na analýzu obsahu dokumentu. Prihliada sa pritom na úplnosť, zreteľnosť a nespornosť dokumentu, na príčiny a spôsob jeho vzniku, na jeho štruktúru, prínos z hľadiska nových informácií a význam pre vedecké poznanie. Pri výbere jednotlivých typov a druhov dokumentov sa prihliada na výber dokumentov písomnej povahy (listiny, normatívne dokumenty, úradné a iné knihy, spisy, účtovné dokumenty, periodická a neperiodická tlač), ďalej na výber dokumentov vyhotovených a šírených pomocou prostriedkov modernej techniky, na výber literárnych a neúradných písomností.

Oddiel C venuje primeranú pozornosť edičnému spracovaniu dokumentov a ich textov (§§ 38–74). Patrí sem analýza a kritika dokumentov, pričom sa využívajú metódy pramennej, textologickej a historickej kritiky. Súčasťou spracovania dokumentov a ich textov je výber základného textu písomných dokumentov a základného dokumentu nepísomných prameňov (originál, kópia, koncept, odpis). Základný text podľa spôsobu a techniky vyhotovenia (rukopis, strojopis, rozmnoženina a tlačenná forma, dokumenty publikované v periodickej či neperiodickej tlači, iné formy dokumentov ako základný text), ďalej je to spôsob riešenia výberu základného textu jednotlivých typov a druhov dokumentov, reprodukovanie dokumentov a prepis ich textov. Otázka transliterácie a transkripcie prepisu textov dokumentov, otázka prepisu jednotlivých častí textu, formúl, poznámok, podpisov, dátumov a adries, pečatí, opráv textu, autorských a pisárskych chýb. Všeobecnou zásadou prepisu českých textov je používanie transkripcie v prípade dokumentov po roku 1500.

Treba oceniť to, že zásady venujú primeranú pozornosť prepisovaniu cudzojazyčných textov dokumentov slovenských, poľských, ruských, nemeckých, anglických, latinských, talianskych, francúzskych, španielskych a maďarských. Autori zásad upozorňujú, že pasáže zaoberajúce sa prepisom cudzojazyčných textov boli spracované na základe dostupných zahraničných materiálov vzťahujúcich sa prevažne na prepis starších textov, ktoré vznikli do 18. storočia.

Ďalšie kapitoly oddielu C sa venujú zvláštnostiam prepisu textov a reprodukovaniu dokumentov, publikovaniu textov dokumentov v skrátenej podobe, prístupňovaniu obsahu dokumentov (registri, anotáciami a tabuľkami).

Významnou súčasťou vedeckých a vedecko-populárnych edícií je vedecko-kritický a vedecko-informačný aparát. Autori zásad rozlišujú vedecko-kritický aparát dokumentov od vedecko-informačného aparátu edície.

Text oddielu D sa venuje vedecko-kritickému a vedecko-informačnému aparátu dokumentov (§§ 75–82). Ide tu o úlohy, štruktúru a o metódu spracovania aparátu dokumentov, o súčasti vedecko-kritického a vedecko-informačného aparátu dokumentov (záhlavie dokumentu, špecifické formy záhlavia, citácia dokumentu, vonkajší – formálny – popis dokumentov, poznámkový aparát), taktiež o vedecko-kritický a vedecko-informačný aparát dokumentov v edíciách nepísomných prameňov a v edíciách zvláštnych foriem.

Oddiel E je venovaný vedecko-informačnému aparátu edície (§§ 83–99). Ide o informácie súvisiace s poslaním, úlohami, metodikou spracovania a o štruktúru aparátu edície. Vedecko-informačný aparát edície tvoria nasledujúce časti: predhovor, úvod (historický a edičný), zoznam skratiek, prílohy (dokumentárne, ilustračné a materiálové), chronologický prehľad udalostí (kronika udalostí), porovnávacía (synoptická) tabuľka udalostí, registre (osobný, zemepisný, vecný, špeciálny, zmiešaný), zoznamy inštitúcií, ktoré spravujú použité archívne dokumenty, ich fondy a zbierky a zoznamy ďalších informačných zdrojov, zoznam literatúry a edícií dokumentov, cudzojazyčné registry a anotácie publikovaných dokumentov, zoznam publikovaných dokumentov a príloh, zoznam pôvodcov (autorov, odosielateľov) a príjemcov (adresátov), resumé, obsah edície.

Súčasťou oddielu F sú prílohy, t. j. ukážka evidenčnej karty dokumentu a výberová bibliografia k problematike teórie a praxe vydávania prameňov k novým a najnovším dejinám.

Prítomná metodická príručka nie je rozsiahla, má iba 117 strán textu, predstavuje však užitočnú pomôcku pre odborníkov, ktorí sa venujú príprave a vydávaniu historických prameňov. Text zásad je vhodne štrukturovaný do logicky uceleného systému. Jednotlivé pasáže zásad sa vyznačujú stručnosťou, precíznosťou a zreteľnosťou. Domnievam sa, že metodickú pomôcku ocenia aj archivári na Slovensku. K zložkám archivistiky patrí aj archívografia, ktorou pomenúvame sprístupňovanie a publikovanie archívnych pomôcok, edícií archívnych dokumentov a iných archívnych diel.

Vydanie zásad považujem za významný počin Archívnej správy Ministerstva vnútra ČR.

Elo Rákoš

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST, Published semi-annually by the Society of American Archivists, Fall/Winter 2001, Volume 64, No 2; Spring/Summer 2002, Volume 65, No 1.

Číslo 2: James M. Roth, *Serving Up EAD: An Exploratory Study on the Deployment and Utilization of Encoded Archival Description Finding Aids* (214–237). Štúdia skúma súčasnú metodiku pre vypracúvanie kódovaných opisov archívnych dokumentov. Kladie si za cieľ určiť, ktoré praktické postupy sú najvhodnejšie, ďalej aký počet a aký charakter majú hodnotiace poznatky získané archivármi od koncových používateľov archívnych pomôcok tohto nového typu a späť, aké nové metodické postupy treba rozpracovať vzhľadom na tvorbu kódovaných opisov archívnych dokumentov a ktorým smerom by sa mal uberať výskum elektronickej formy prístupu k archívnym dokumentom. Kľúčovú pozornosť pritom venuje súčasnému stavu rozpracovaných metód kódovaného opisu archívnych dokumentov, všima si predstavy archivárov o koncových používateľoch kódovaných opisov a skúma hodnotenia, o ktoré sa archivári opierajú. – Maria Guercio, *Principles, Methods, and Instruments for the Creation, Preservation, and Use of Archival Records in the Digital Environment* (238–269). Článok upozorňuje na potrebu systematicky nanovo definovať základné metódy archívnej praxe a postupy umožňujúce budovať elektronické registratúrne systémy. Skúma historické rozpracovanie hlavných funkcií formovania dokumentov (klasifikácii dokumentov a tvorbe registratúrnych systémov) a hodnotí ich účelovosť v prostredí novovyvinutých a technologicky progresívnych registratúrnych systémov. Mimoriadnu pozornosť venuje rizikám, ktoré prinášajú talianske a vôbec európske pravidlá pre prácu s elektronickými záznamami. Tieto pravidlá sa opierajú o používanie elektronického podpisu ako jediného garanta právnej preukázateľnosti a autenticity záznamu. Autor článku tvrdí, že organizácia práce s digitálnymi záznamami nemôže byť účinná, ak bude ignorovať tradičné funkčné požiadavky na úschovu dokumentov. – Eun G. Park, *Understanding „Authenticity“ in Records and Information Management: Analyzing Practitioner Constructs* (270–291). Článok je zhrnutím čiastkového výskumu sledujúceho, ako odborníci z oblasti správy záznamov narábajú s termínom autenticita vo svojich profesionálnych aktivitách. Zároveň tiež skúma, ako lingvisticky narábajú s týmto termínom, keď hovoria o autenticite. Článok poskytuje stručný opis štatistických údajov stiahnutých z jednej internetovej adresy a analyzuje tie, ktoré majú vzťah k autenticite. Konštatuje, že je veľmi ťažké posudzovať, ktorý záznam má znaky autenticity, ako aj formulovať definíciu termínu autenticita tak, ako ho jednotliví respondenti chápu v ich profesionálnej činnosti. V závere naznačuje, že profesionáli používajú termín autenticita záznamu v závislosti od kontextu, pričom iné stanovisko zaujímajú k textovým a iné k elektronickým zá-

znamom. – Elizabeth H. Dow spolu s Davidom R. Chesnuttom, Williamom E. Underwoodom, Helenou R. Tibbo, Mary-Jo Kline a Charlene N. Bickford, *The Burlington Agenda: Research Issues in Intellectual Access to Electronically Published Historical Documents* (292–307). Vzhľadom na rastúci počet primárnych historických dokumentov, ktoré sa objavujú na webových stránkach, ich vydavatelia budú musieť riešiť otázky zabezpečenia intelektuálneho prístupu k ich obsahu. Tím expertov z oblasti knižničných a informačných vied a vydávania elektronických dokumentov sa na trojdňovej porade zhodol na potrebe: 1. vypracovať používateľskú štúdiu, ktorá stanoví potreby a požiadavky používateľov týchto dokumentov; 2. posúdiť dôsledky zmien týkajúcich sa správy dokumentov a 3. empiricky porovnať rôzne technológie zabezpečujúce prístup k informáciám. Takto zameraný výskum môže potom napomôcť k budovaniu a zdokonaľovaniu intelektuálneho prístupu k historickým dokumentom nachádzajúcim sa na webe. – Cynthia K. Sauer, *Doing the Best We Can? The Use of Collection Development Policies and Cooperative Collecting Activities at Manuscript Repositories* (308–349). Americké archívnictvo kladie veľký dôraz na akvizičnú činnosť, získavanie archívnych (najmä rukopisných) dokumentov z terénu. V tejto súvislosti kladie veľký dôraz na vypracovanie premyslenej a dlhodobej akvizičnej politiky archívu. V archívnej praxi sa zaužívali dva spôsoby akvizície, a to získavanie, zber jednotlivých archívnych dokumentov od ich pôvodcov a získavanie, zber súborov dokumentov s cieľom zabezpečiť ich celistvosť a zabrániť ich rozptýleniu do viacerých archívov. Autorka štúdie prináša na základe údajov získaných zo 100 anketovaných archívov prehľad a štatistiky o uplatňovaní obidvoch metód akvizičnej politiky pri získavaní rukopisných dokumentov z terénu. – Michael Doylen, *Experiments in Deaccessioning: Archives and On-line Auctions* (350–362). Vnútorou skartáciou fondov pri ich spracúvaní prakticky každý archív „získava“ duplikáty alebo nadbytočné materiály. Archivári majú viaceré možnosti, ako sa ich zbaviť. Buď ich vrátiť pôvodcovi (darcovi), buď ich zatiaľ uložiť do menej používaných priestorov, alebo odovzdať na zničenie a nakoniec je tu aj možnosť predat' ich. I keď predaj archívnych dokumentov je tou najmenej používanou metódou, má svoje výhody. Zvyšujúca sa popularita on-line aukcií poskytuje archivárom priestor duplikáty rýchlo predat' a mať z toho aj istý príjem. Článok venuje pozornosť právnym a etickým otázkam, ktoré si archivári kladú v súvislosti s aukčným predajom nepotrebných (duplicitných) dokumentov. – Marcus C. Robyns, *The Archivist as Educator: Integrating Critical Thinking Skills into Historical Research Methods Instructions* (363–384). Archivári sa čoraz častejšie zapájajú do edukatívnej činnosti prípravou pracovných seminárov a kurzov, ktoré pomáhajú študentom lepšie si osvojiť využívanie archívneho materiálu. Osvojovanie si kritického myslenia môže významnou mierou zlepšiť ich schopnosť správne analyzovať a interpretovať primárne pramene. V úvode článok čitateľa informuje o zásadách kritického myslenia a potom na vybranom príklade dokumentuje ako univerzitný archivár pri vedení kurzu na Severomichiganskej univerzite úspešne využil kritické postupy a metódy historického výskumu na základe znalosti konkrétneho

archívneho materiálu. – *Review Essays* (385–404) – *Reviews* (405–413) – *Society of American Archivists* (414–424).

Číslo 1: Leon J. Stout, *Reimaging Archives: Two Tales for the Information Age* (9–23). Plné znenie dvoch vystúpení nového prezidenta Spoločnosti amerických archivárov. Prvé vystúpenie, s názvom *Vypracovanie novej koncepcie archívnictva: využitie skúseností muzeálnych pracovníkov*, predniesol na výročnej konferencii spoločnosti 2. septembra 2000 a druhé, pod názvom *Archivár – kybernetik a informačné technológie*, predniesol na výročnej konferencii spoločnosti 30. augusta 2001. – Tom Nesmith, *Seeing Archives: Postmodernism and the Changing Intellectual Place of Archives* (24–41). Štúdia venuje pozornosť definovaniu miesta archívov v súčasnom období, t. j. v období postmodernej. Postmodernisti zdôrazňujú myšlienku, že neexistuje spôsob, ako sa vyhnúť obmedzeniam sprostredkujúcich vplyvov, ktoré formujú naše poznanie sveta. Autor upozorňuje, že postmoderný svet počíta s novou intelektuálnou úlohou archívov, ktoré nadobudnú väčší význam pri formovaní poznania, kultúry a spoločnosti. Štúdia je príspevkom k lepšiemu a komplexnejšiemu pochopeniu úlohy archivára v postmodernej komunikácii. Mark A. Greene, *The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age* (42–55). V popredí záujmu niektorých archivárov je skúmanie zložitosti elektronických záznamov, pričom spochybňujú definície takých základných pojmov archívnictva, ako sú napr. *záznam*, *archívny dokument* alebo *archivár*. Už dlhšiu dobu môžeme sledovať snahu niektorých archivárov presadzovať definície týchto termínov v tzv. užšom význame. Spochybňovanie širšieho významu týchto termínov zákonite môže viesť k poškodzovaniu dôležitosti sociálno-kultúrneho chápania archívov a archívneho materiálu. Archivári sa preto nevyhnutne musia vrátiť k širšiemu chápaniu a používaniu pojmov, ktorými definujeme archívny materiál. Opačný postup by viedol k oslabovaniu významu našej profesie. – Tom Hyry, Diane Kaplan and Christine Weideman, „*Though this be madness, yet there is method in 't'*”: *Assessing the Value of Faculty Papers and Defining a Collecting Policy* (56–69). Článok prináša opis projektu, ktorý pripravilo odd. archívnych dokumentov a rukopisov knižnice Yaleovej univerzity s cieľom vyvinúť racionálny postup pre hodnotenie a výber písomnej produkcie fakúlt v súvislosti s ich preberaním do univerzitného archívu. Projekt opisuje metodické postupy spojené s identifikovaním záznamov produkovaných univerzitou a ich hodnotením pri vyradovanom konaní. Pri vypracúvaní projektu sa jeho autori opierali o tzv. minnesotskú metódu (metóda hodnotenia podnikových záznamov vypracovaná Minnesotskou historickou spoločnosťou), ktorú v primeranej miere aplikovali na podmienky hodnotenia záznamov inštitúcie akademického charakteru. – Michèle V. Cloonan and Shelby Sanett, *Preservation Strategies for Electronic Records: Where We Are Now – Obliquity and Squint?* (70–106). Článok prináša prehľad o aktivitách trinástich domácich i zahraničných inštitúcií, ktoré využívajú alebo skúmajú stratégiu ako ochraňovať autentické elektronické záznamy. Takáto stratégia zahŕňa: určenie technických postupov, výber elektronických záznamov určených na archívnu úschovu, stanovenie štruktúry pracovníkov,

modelovanie ekonomických nákladov, zabezpečenie prístupu k týmto záznamom a tvorbu koncepcie ochrany. Štúdia istú pozornosť venuje aj trom ďalším oblastiam, a to vývoju definície pojmu „ochrana“, úlohe nákladov pri ochrane a úschove elektronických záznamov a nedostatočnému rozpracovaniu stratégie pre súčasnú i budúcu ochranu elektronických záznamov. – *Review Essay* (107–115) – *Reviews* (116–142) – *Society of American Archivists* (143–155) – *Editorial* (156–158).

Peter Draškaba

ARCHEION CII, CIII. Naczelna dyrekcja archiwów państwowych. Warszawa 2000, 2001.

Ročník CII: Úvod a niekoľko kratších príspevkov je venovaných konferencii *Dokumentovanie zločinov NKVD na obyvateľoch II. Rzeczypospolitej v čase 2. svetovej vojny*, ktorá sa uskutočnila 3. marca 2000 pod patronátom Riaditeľstva štátnych poľských archívov. Odborná verejnosť si v tom čase pripomenula pod záštitou premiéra Jerzego Buzeka aj 60. výročie zločinov v Katyni. Poľské štátne archívy vyšli v spolupráci s archívami v Rusku s iniciatívou, aby boli sprístupnené niektoré kópie tajných archívnych dokumentov zviazaných s osudmi poľských dôstojníkov väznených po napadnutí Poľska Ruskom 17. 9. 1939. Títo boli zatvorení v táboroch v Kozelskom, Ostaškove a Starobelskej. Na príkaz politbyra boli potom od 5. 3. 1940 zastrelení. Prístup k archívnym dokumentom získala poľská strana na základe poľsko-ruských archívnych dohôd, ktoré boli podpísané v roku 1992. Nutnosť takéhoto prístupu bola daná snahou štátu o nápravu krívd (týka sa to zákona o vojnových veteránoch z roku 1991 a o náprave nespravodlivo stíhaných, rovnako z roku 1991). Na Riaditeľstvo poľských archívov sa obracajú mnohí občania z Poľska a aj zo zahraničia a žiadajú informácie o tejto krutej historickej udalosti. Na konferencii boli prednesené nasledujúce príspevky: Wojciech Materski, Bolesław Woszczyński – *Edícia prameňov: Katyň. Dokumenty zločinu* (9–17), Ewa Ziólkowska – *Pamätné miesta martýrstva Poliakov na východe* (18–23), Andrzej Bartnik – *Pramene, ktoré sa týkajú Poliakov v bývalom ZSSR získané v ruských archívoch* (24–35), Władysław Stępniaś – *Dokumenty osudov Poliakov na východe v čase 2. svetovej vojny v súvislosti s obeťami Katyne v zbierkach Guverovho inštitútu* (36–46), Sławomir Radoń – *Katyňský zločin vo svetle výskumu v Archíve Janusza Zawodnego* (47–51), Bożena Łojek – *Úloha Katyňských zošitov vo vedeckom výskume osudu Poliakov na východe* (52–57), Ewa Rosowska – *Pomoc Riaditeľstva štátnych poľských archívov obeťiam Stalinskej represie pri získaní svedectiev v ruských archívoch* (58–64).

V rubrike články a štúdie publikuje Krzysztof Groniowski: *Warszawska specjalizacja archiwalna (1951–1953)* (65–91).

Autor, ktorý bol v r. 1952/53 študentom 3. ročníka odboru archivár na Historickú fakultu Varšavskej univerzity, sa na základe archívnych materiálov a spomienok svojich spolužiakov vo svojej štúdii zamýšľa nad kvalitou vzdelávania na konkrétnych príkladoch. Spomína aj archívne štúdiá v Toruni, v Krakove, no predovšetkým vo Varšave. Vyučovanie v škole vo Varšave vykonávali pracovníci Hlavného archívu historických písomností. Program bol rozdelený na 7 hodín prednášok a cvičení týždenne a mesiac praxe v jednom z najvýznamnejších archívov v Poľsku. Vyučovanie navštevovalo 64 študentov a časť účastníkov 4. kurzu. Autor sa vracia k diskusii o teórii archívniectva, výsledkom ktorého sa stal Poľský archívny slovník (1952). Bol vyhotovený autormi s archívnu špecializáciou. Lútuje, že nebola ukončená práca na poľskej učebnici archívniectva. V štúdii sú predstavené aj osudy absolventov archívniectva, zvlášť tých, ktorí ostali pracovať v archívniectve, resp. tých, ktorí svoju špecializáciu využili na vedu a výskum. Autor oceňuje ich vklad pre archívniectvo. Anna Krochmal: *Greckokatolicki Konsystorz Biskupi i jego kancelaria na przykładzie diecezji przemyskiej (1786–1946)* (92–109). Arcibiskupské konzistórium spolu s katedrálami predstavovali špeciálny centrálny orgán právne-administratívnej moci, ktorý pomáhal arcibiskupovi v spravovaní eparchie. Genéza tohto úradu v pravoslávnej cirkvi je zviazaná s existenciou zriadenia námestníka Przemyskej eparchie už počas tzv. staropoľského obdobia. Povinnosti námestníka presne stanovila synoda eparchie v roku 1693. Systém vedenia konzistórskej kancelárie stanovila synoda v Zamoste v roku 1720. Súčasná štruktúra konzistória sa opiera o 2 hlavné piliere – generálneho vikára a oficiála, bola založená na konci 18. storočia po rozdelení Poľska, keď sa Przemyska eparchia dostala do habsburskej monarchie. Rakúska vláda definovala obsadenie a činnosť konzistória. Vydala aj inštrukciu o jednotnom vedení a archivovaní aktov. Princípálna reforma práce konzistória, ktorá bola v roku 1787, kráčala bez väčších rozdielov v pôvodných rakúskych šľapajach do začiatku 2. svetovej vojny. Takto bol položený základ kancelárskeho systému a niektoré opatrenia sú platné dodnes. V súlade s inštrukciami boli kancelárske dokumenty rozdelené do 21 tematických skupín. Dôležitým bol denník, v ktorom boli zaznamenané prichádzajúce a odosielané dokumenty. Fungovaním kancelárie a archívom bol poverený kancelár. V rokoch 1786–1946 sa na tomto mieste vystriedalo 20 ľudí vrátane budúcich arcibiskupov. Písomnosti konzistória s archívom gréckokatolíckeho seminára a druhých eparchiálnych organizácií episkopátu tvoria Archív gréckokatolíckeho episkopátu v Przemysli (1291–1946). Obsahuje viac ako 10 000 archívnych jednotiek bývalej pravoslávnej a v súčasnosti unitárnej Przemyselskej eparchie. Najviac písomností pochádza z 18. storočia a sú tu aj písomnosti do zániku eparchie v roku 1946. Sú písané vo viacerých jazykoch – v poľštine, latinčine, nemčine, ruštine a ukrajinčine.

V rubrike Materiály uvádza Roman Stelmach *Dokumenty śląskich komend joannitów w zasobie Centralnego Archiwum Państwowego w Pradze* (111–133). Autor študoval v rokoch 1979–1999 materiály archívu Rádu johanitov v českej

provincii, ktorá patrila do Sliezka. V úvode pripomína genézu rádu, jeho rezidencie a osudy. Johaniti rovnako ako templári, krstenci a rytieri Rádu svätého hrobu podnikali križiacke výpravy a pochody do Svätej zeme v strede 11. storočia. Členovia rádu sa tešili veľkej priazni panovníkov Jeruzalema. Archív obsahuje bohatú dokumentáciu o živote rádu, písomnosti hospodárskeho charakteru, sťažnosti panovníkov, dohovory o kúpach a pod. Autor zoznamuje čitateľa aj s najvzácnejšími dokumentmi a prináša aj ich diplomatický rozbor.

V rubrike Z dielne archivára sa autori Erazm Scholtz a Marek Szczepaniak v práci *Wartość źródłowa akt gimnazjum i liceum ogólnokształcącego w Trzemesznie* (135–141) venujú archívu tejto školy, ktorú založil v rokoch 1773–1775 Michal Kościeszka Kosmowski pre duchovných pochádzajúcich zo šľachtických rodín. Archív má usporiadané dokumenty z rokov 1819–1986. Najvzácnejšie dokumenty s knižnicou prevzala v roku 1932 Kuria Arcybiskupa v Gnieźnie. Všeobecné písomnosti sa nachádzajú v Arcidiecéznom archíve v Gnieźnie. Krzysztof Lewalski: *Księgozbiór Archiwum państwowego w Elbagu z siedziba w Malborku (do r. 1945)* (142–144). V krátkom príspevku autor informuje o osudoch knižnice malborského zámku, ktorá bola po 2. svetovej vojne rozkradnutá. Mnohé vzácne exempláre sa nachádzajú v národných poľských inštitúciách, napr. Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum narodowe atď. Joanna Bławat: *Dokumentacja fotograficzna Gdańskiego KW PZPR w zbiorach Archiwum państwowego w Gdańsku* (145–148). Príspevok zoznamuje čitateľa s fotografickou dokumentáciou, ktorú vo svojom inventári nezahrnul Vladislav Kutner. Karol Pawlak: *Problematyka kancelaryjna i archiwalna w jednostkach organizacyjnych służby więziennej* (148–153). Autor sa zamýšľa nad organizáciou a uložením dokumentov vo väzenských štruktúrach. Pripomína a rozoberá archívne inštrukcie z roku 1986 a 1995. Barbara Drewniewska-Idziak, Władysław Sobucki: *Skuteczna i bezpieczna dezynfekcja tlenkiem etylenu zbiorów archiwalnych i bibliotecznych* (153–159). V dôsledku havárie v Národnej knižnici v roku 1992 sa vyskytla na knižných zbierkach plieseň. Autori sprístupňujú svoje poznatky pri jej likvidácii. Potešujúce je zistenie, že vychádzajú aj zo skúseností slovenských reštaurátorov.

Diskusia – Jacek Matuszewski: *Zasoby archiwalne w informacjach publikowanych przez państwową służbę archiwalną* (161–167). Diskusný príspevok sa zameriava na publikácie – Archiwum Skarbu Koronnego. Rachunki poselstw. Sumariusz, sprac. Anna Wajs. Varšava 1999 a Heroldia Królestwa Polskiego 1836–1861. Inventár, sprac. Małgorzata Osiecka. Varšava 1999. Konštatuje sa v ňom, že takéto publikácie sú vyhľadávaným zdrojom informácií. Matuszewski poukazuje na drobné nedostatky a zaoberá sa aj datovaním písomností. Autor vyzdvihol postupy autorov pri tvorbe pomôcok, s uznaním píše o vstupných statiach, ktoré vysvetľujú samotný postup pri ich tvorbe. Bádateľ je teda presne oboznámený s postupom a aj s tým, čo môže od publikácie očakávať.

Recenzje i noty bibliograficzne (169–191), *Przegląd czasopism* (193–241), *Kronika* (243–311), *Wspomnienia pośmiertne* (313–326).

Bibliografia publikacji prof. Jerzego Skowronka (327–353) tvorí poslednú časť periodika. Je zaujímavá predovšetkým pre historikov zaujímajúcich sa

o 19. storočie. Prof. Jerzy Skowronek bol v rokoch 1993–1996 vrchným riaditeľom štátnych archívov. Táto bibliografia je doplnením bibliografie z roku 1999 vydanéj Historickým inštitútom Varšavskej univerzity pri príležitosti 4. výročia od jeho tragického úmrtia.

Ročník CIII: *Nowa formula „Archeionu“* (7–8). V novom tisícročí pristúpila redakcia Archeionu k výraznejším organizačným a obsahovým zmenám. Predchádzajúca štruktúra súvisela s pôvodnou od prof. Piotra Bańkowského z roku 1926, ktorý bol dlhoročným redaktorom časopisu. Rekonštrukciu zapríčinili prudké technické aj spoločenské zmeny a nové smerovanie archívniectva ako vednej disciplíny. Vedenie časopisu bude rozdelené na redakčnú radu a redakciu a za každý tematický celok bude zodpovedný jeden člen redakčnej rady. Obsah bude rozdelený nasledujúco: 1. Teória a metodika, 2. Archívniectvo, 3. Nárast archívnych fondov, resp. archívne prírastky a názor archivárov, 4. Informatika a elektronické archívy, 5. Reštaurovanie a zabezpečenie archívnych dokumentov, 6. Recenzie a prehľad zahraničných časopisov, 7. Diskusia, 8. Kronika, 9. Bibliografia, 10. Spomienky na zomretých.

Ewa Rosowska: *Z problematyki rozwoju archiwistyki współczesnej w świetle obrad kongresu w Sewilli* (9–24). Príspevok je venovaný XIV. medzinárodnému kongresu archívov v Seville v Španielsku, ktorý sa uskutočnil v septembri v roku 2000. Rokovanie sa zaoberalo problematikou súčasného rozvoja archívniectva. Autorka v krátkosti pripomenula program kongresu a podrobnejšie sa zaoberá rokovaním sekcie, ktorá sa venovala elektronickým archívom. V závere je príloha, ktorá obsahuje text rezolúcie XIV. medzinárodného kongresu v Seville.

Teória a metodika – Daria Nałęcz: *Rozwój archiwistyki a kształtowanie nowych potrzeb w zakresie edukacji* (25–36). Príspevok je založený na analýze časopisu *The American Archivist* Medzinárodnej rady archívov. Ide o pokus usporiadať získané poznatky v podmienkach rôznych premien archívniectva a autorov. Autorka zistila, že otázka korekcie v systéme vzdelávania profesionálnych archivárov o rozšírenie počítačovej techniky bola predmetom diskusií v odbornej literatúre a aj na vedeckých konferenciách. Zvlášť bola diskutovaná problematika demokratických premien a spôsob ich realizácie archívmi pri ich občianskej misii. Výsledky bádání, ktoré priniesli vedecké diskusie, boli zaradené do programov univerzitného vzdelávania. Vysoké školy a vzdelávacie centrá, v ktorých vyučujú odborníci z archívniectva a informatiky sa stávajú prirodzenou základňou nových smerov v archívniectve. Problematikou popularizácie inovácie v oblasti vzdelávania archivárov sa zaoberala Medzinárodná rada archívov v roku 1992. V predchádzajúcom roku (1991) publikovala výsledky celosvetovej ankety (121 odpovedí) týkajúcej sa nových úloh a programov pri vzdelávaní archivárov. Pre archivárov boli vytýčené 4 bloky úloh: 1. informácia o úradoch a organizáciách, ktoré tvoria dokumenty, 2. vedomosti o dokumentoch, 3. predstavenie mechanizmov fungovania kancelárie, bežných archívov a spôsoby využívania dokumentov, 4. označovanie fondov a techniky, ktorými je spracúvaná dokumentácia. Autorka sa domnieva, že nastáva doba ústupu vzdelávania na úrovni všeobecných vedomostí využívania špecializácie v oblasti histórie admi-

nistratívy, práva a pod. Absolventi archívneho vzdelávania musia získať vedomosti potrebné pri výbere dokumentov, organizácii, resp. riadenia bežného archívu firmy, a taktiež pracovné návyky v historickom archíve. Mnohé učebné odbory sa zamerali na marketing, prezentáciu, prípravu na vydávanie a využívanie dokumentov. Vo viacerých programoch sa hovorí o vzdelávaní archívnych kádrov tak, aby vedeli manipulovať s rôznymi typmi dokumentov a informácií. Takto vzdelaní môžu pracovať na sekretariátoch, v knižniciach, informačných centrách a v archívoch. V príspevku nájdeme porovnávanie vzdelávania v USA, Kanade, Austrálii, Veľkej Británii, Holandsku, v škandinávskych štátoch, Taliansku, Francúzsku, Izraeli. Do popredia sa vo svete dostáva vzdelávanie v oblasti knihovníctva a vedeckých informácií a oslabuje sa väzba na históriu. Autorka prišla k záveru, že počítačové systémy v archívoch oživil aj intelektuálnu duševnú činnosť. Všetky spomínané faktory nútia archívy a univerzity k vzájomnej spolupráci. Vladimír Žumer: *Gromadzenie materiałów archiwalnych i kryteria ich oceny* (37–62). Príspevok je venovaný profesionálnym princípom a kritériám hodnotenia dokumentov v procese preberania a výberu archívnych dokumentov, ktoré vedú k optimálnemu množstvu dokumentov tvoriacich archívne kultúrne dedičstvo. Autor podčiarkuje zodpovedajúcu profesionálnu úroveň, objektivitu a prax pri sprístupňovaní materiálov archívmi. V príspevku sú uvedené tiež príklady politického ohodnocovania archívnych materiálov, na ktoré mali vplyv politické dohody posledných 50 rokov. Týmto spôsobom autor pripúšťa zasahovanie štátu, resp. politických strán a vytváranie tlaku na nezávislú činnosť archivárov a archívnych služieb. Podľa autora táto skutočnosť spôsobila nenahraditeľné straty archívneho dedičstva.

Archívnictvo – Janusz Łosowski: *Kwerendy w kancelarii grodzkiej Chełmskiej w XVIII w.* (63–79). Autor prináša vo svojom príspevku súhrn informácií o výskume kancelárskej činnosti a problémoch hľadania archívnych dokumentov spojených s uvedenými materiálmi. Sústredil sa na spisy pochádzajúce z 18. storočia. Všetky badania, ktoré sa uskutočnili v záujme konkrétnych osôb alebo rodín, sa týkali prevažne ich šľachtického pôvodu. Túto činnosť vykonávali spočiatku pracovníci s nižšou odbornosťou. Ustanovenie špeciálnej funkcie archívára neohraničilo prístup zainteresovaných osôb k spisom. Hľadané materiály sa nachádzali prakticky vo všetkých druhoch písomností. Získanie potrebnej informácie vyžadovalo veľa námahy a bolo veľmi obtiažne. Výsledky svojich pozorovaní autor zovšeobecnil v 7 tabuľkách. Dorota Marczak: *Kancelaria więzienna i dokumentacja na przykładzie więzienia gubernialnego Łomżyńskiego w latach 1888–1917* (80–97). Autorka v štúdiu hovorí o mechanizme fungovania ruskej kancelárie na poľskom území po potlačení januárového povstania v roku 1863. Všeobecná väzenská kancelária, ktorá bola v rovnakom čase aj registratúrou a archívom, bola zabezpečovaná len niekoľkými osobami. V príspevku sú popísané kompetencie a povinnosti náčelníka väzenia a kontakty ústavu s druhými zariadeniami a zároveň s vyššími a súdnymi orgánmi. Túto vzájomnosť, pohyb informácií vo vnútri a aj za väzenskými stenami ilustrujú schémy autora.

Teofil Lachowicz: *Archiwum Stowarzyszenia weteranów armii Polskiej w Ameryce* (98–118). Archív sústreďuje zbierky spojené s existenciou organizá-

cie svojpomoci poľských veteránov, založenej v roku 1921 v Clevelande v USA bývalým vojakom Poľskej armády vo Francúzsku, tzv. Modrej armády.

Informatika a elektronické archívy – Leszek Pudłowski: *Nowe trendy w archiwistyce Amerykańskiej (Na marginesie zjazdu Stowarzyszenia archiwistów amerykańskich)* (119–127). Autor píše o obsahu prednášok a o kurzoch, ktoré organizuje Spoločnosť amerických archivárov. Tematika, ktorá bola prezentovaná na archívnych kurzoch, bola dostatočne široká a rôznorodá. Autor sa zameriaval na výsledky práce hlavných centier, univerzitu v Pittsburgu alebo univerzitu v Britskej Kolumbii, ktoré sa zaoberajú elektronickou dokumentáciou. Izabela Mazur: *Archiwa Szwedzkie w internecie* (128–135). Vznik a intenzívny rozvoj počítačových sietí internetu vo svete donútili vstúpiť do tejto formy komunikácie aj archívy. V príspevku je predstavená webová stránka Švédskeho národného archívu – www.ra.se/ra/index.html a predovšetkým jeho technické aspekty. Autor pri prezentácii zvolil metódu prehlbovania informácii cestou kaskádovej štruktúry. Informácie sú rozdelené tematicky. Okrem iných tu nájdeme informácie o histórii, organizácii, fondoch, o možnosti využívania materiálov, o pripravovaných kurzoch a seminároch. Dariusz Ganczar, Piotr Zawilski: *5. i 6. program ramowy komisji Europejskiej – próba prezentacji pod kątem udziału polskich instytucji dziedzictwa kulturowego* (136–142). Vďaka rozvíjajúcej sa spolupráci s Európskou úniou sa ukazujú možnosti účasti štátov nášho európskeho regiónu na rôznych programoch, ktoré únia realizuje a financuje ich zo svojich prostriedkov. Mnohé z takýchto projektov umožňujú aktívny prístup k ochrane archívnych dokumentov. Účasť na takýchto projektoch si vyžaduje vedomosti o organizácii a štruktúre programu. Autori príspevku predstavujú základnú osnovu častí týchto programov, ich úlohy a hierarchiu.

Reštaurovanie a zabezpečenie archívnych dokumentov – Konrad Pano-szewski: *Warunki przechowywania, stan zachowania i konserwacja zasobu archiwalnego w archiwach państwowych* (143–149). Text príspevku bol prednesený na stretnutí reštaurátorov v Lodži v roku 2001. Obsahuje informáciu o súčasnom stave zariadenia a o aktuálnych úlohách reštaurátorských oddelení štátnych archívov. Autor cituje dokumenty, ktoré regulujú ochranu a zabezpečenie ochrany archívnych dokumentov. V rokoch 1999 a 2000 v Poľsku prebehla anketa o ochrane archívnych dokumentov. V príspevku sa uvádza, že viac ako 50 % archívnych dokumentov potrebuje reštaurátorský zásah. Anna Michaś: *Konferencja w Bückeburgu na temat zastosowania masowego odkwaszania papieru w praktyce konserwatorskiej* (150–156). Autorka oboznamuje s priebehom konferencie v nemeckom Bückeburgu v októbri roku 2000, na ktorej sa prezentovali konzervátorské firmy. V príspevku sú predstavené niektoré metódy práce najznámejších zahraničných firiem (nemeckých, španielskych, švajčiarskych, kanadských a amerických) a sprístupnené ich výrobky.

Diskusia – Krzysztof Strykowski: *Francuska praca o archiwalnych pomocach informacyjnych* (157–167). Širšia diskusia je venovaná francúzskej práci – Christine Nougaret, Bruno Galland, *Les instruments de recherche dans les archives*, Paris 1999. Redakcia ju považuje za publikáciu reprezentujúcu poznatky a problémy svetovej archivistiky, ktorá má pre rozvoj archívnej teórie a praxe

veľký význam. Autor pripomína, že už v roku 1993 bola vydaná Praktická francúzska archivistika a v roku 1996 archívne právo. Táto publikácia je venovaná archívnym pomôckam a zásadám ich tvorenia v rôznych typoch archívov. Janusz Grabowski: *O modelu bibliografii dyplomatyki Polskiej* (168–182). Diskusia sa zaoberá prácou Anny Adamskiej z Univerzity v Utrechte – *Bibliographie de la diplomatie Polonaise 1956–1996*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde“, Köln – Wien, T. 44, 1998, s. 275–336. Bibliografia pozostáva zo 450 hesiel, je doplnená menným, miestnym a autorským registrom.

Recenzie (182–218) – v tejto rubrike nás príjemne prekvapila recenzia H. Krajewskej na našu publikáciu – Z. Kollárová, J. Hanus: *Sprievodca po slovenských archívoch*. Prešov 1999.

Prehľad zahraničných časopisov (219–253). Musíme konštatovať, že okrem iných je konečne po dlhšom čase anotovaný Halinou Robótkou ročník 35 Slovenskej archivistiky.

Kronika (255–282), *Spomienky na zomretých* (283–306), *Bibliografia archívnictva* (1996–1997) s doplnkami za roky 1993–1995 (307–58), *Bibliografia prác*, ktoré vydalo Vrchné riaditeľstvo štátnych archívov (359–379).

Zuzana Kollárová

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv. 55. Jahrgang 2002. Heft 3–4.

Zošit 3: Birgit Salamon, *Die Archive der Bundesbeauftragten für die Stasiunterlagen* (203–207). Už 10 rokov je v platnosti zákon o dokumentoch štátnej bezpečnosti bývalej NDR. V súčasnej diskusii, pri akcentovaní potreby ďalšieho výskumu a hodnotenia Stasi, ide o otázku, do akej miery dosiaľ žijúce osoby pôsobiace v rôznych funkciách v časoch býv. NDR majú právo na ochranu svojich osobných údajov a právo na informačné sebaurčenie. – Anikó Szabó, *Tieferschliessung von Entschädigungsakten im Niedersächsischen Hauptstaatsarchiv Hannover – Ein Projekt der VW – Stiftung – Fragen und Herausforderungen* (207–213). V Dolnom Sasku riešili úrady miestnej štátnej správy vyše 110 000 prípadov odškodnenia občanov prenasledovaných v období národného socializmu. Dnes sú tieto dokumenty obsahujúce cenné informácie o národnom socializme, ako aj o období tesne po 2. svetovej vojne a z obdobia po vzniku Spolkovej republiky Nemecka odovzdané do Hlavného štátneho archívu Dolného Saska v Hannoveri. Vzhľadom na ich veľký význam, časť týchto spisov týkajúcich sa 6 000 individuálnych prípadov z Braunschweigu, sprístupnil archív formou databázy. Tá obsahuje tematické a miestne podrobnosti o odboji

a prenasledovaní v danom čase, ako aj o praktikách odškodňovania po vojne. – *Archive in Trier* (213–218). Traja autori informujú o biskupskom archíve v Trevíre, o jeho mestskom archíve, ako aj o okresnom archíve Trier – Saarburg. – *Empfehlungen der ARK zur Massenkonservierung von Archivgut* (218–222). Zverejňuje sa text metodických odporúčaní pre hromadné konzervovanie archívnych dokumentov, tak ako sa schválil archívnym orgánom vedúcimi archívnych správ Spolku a krajín v roku 2001. Metodické smernice sa zaoberajú neutralizačnými postupmi pre kyslý papier z 19. a 20. stor. – Peter Honigmann, *Geschichte des jüdischen Archivwesens in Deutschland* (223–230). Autor pripomína dva časové horizonty vzniku židovských archívov v Nemecku, a to na začiatku a potom na konci 20. stor. V roku 1905 vznikol v Berlíne „Ústredný archív nemeckých Židov“. Počas troch decénií existencie zhromaždil cez 300 bm spisov, pochádzajúcich zo 450 židovských komunít, spoločností a inštitúcií. Činnosť archívu prerušil nacistický režim a až po takmer polstoročí, v roku 1987 naň nadviazal „Ústredný archív pre štúdium dejín Židov v Nemecku“ v Heidelbergu. V súčasnosti tento archív spravuje 750 bm archívnych dokumentov z vyše 20 komunít a spoločností. – Carsten Müller – Boysen, *Archivbericht Dänemark, 1995–2000* (231–232) oboznamuje výberovo s niektorými hlavnými úlohami Národného archívu Dánska v naznačenom päťročí. V pozornosti je problematika a technické predpoklady preberania elektronických záznamov do archívu, otázky prístupu z pohľadu archívneho zákona z roku 1998 a informácie o príprave výstavby archívu pre archívne fondy zo zámoria. – *Archivtheorie und -praxis* (233–246). – *Auslandsberichtstattung* (246–249). – *Literaturbericht* (249–267). – *Personalnachrichten* (267–270). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (270–279).

Zošit 4: Bettina Martin-Weber, *50 Jahre Bundesarchiv* (295–297). 4. júna 2002 oslávil Spolkový archív v Berlíne 50 rokov svojej existencie. Na slávnostnom akte boli početne zastúpení hostia i médiá vrátane spolkového prezidenta Johannesu Raua a riaditeľky archívov Francúzskej republiky Martiny de Boisdeffre. V prílohe sa zverejňuje slávnostný príhovor spolkového prezidenta. – Marianne Birthler, *Stasi-Unterlagen für Forschung und Medien – zum Rechtsstreit um den Aktenzugang und zur Novellierung des Stasi – Unterlagen – Gesetzes* (298–301). V prípade býv. kancelára Helmutha Kohla Federálny správny súd podal záväzné právne vysvetlenie kontroverzného ustanovenia zákona zo 6. 9. 2002 o dokumentoch Stasi. Podľa neho iba federálny komisár má právo umožniť prístup k dokumentom týkajúcich sa záznamov súčasných historických osobností, ktoré v časoch býv. NDR boli vo verejných a politických funkciách na účely vedeckého a mediálneho výskumu s podmienkou súhlasu príslušných osobností. Tým sa podmienky pre štúdium Stasi-dokumentov zhoršili. Novelou zákona sa navyše posilnili súkromné práva dotknutých osobností. – Robert Kretschmar, *Tabu oder Rettungsanker? Dokumentationpläne als Instrument archivischer Überlieferungsbildung* (301–306) oživuje diskusiu o užitočnosti registratúrnych plánov ako pomôcok na hodnotenie registratúr a formovania z nich archívnych fondov pôvodcov. – Jürgen Wetzel – Martin Luchter-

handt, *Das Landesarchiv Berlin in einem neuen Gebäude* (306–311). Od roku 1995 viac ako 40 objektov v Berlíne bolo predmetom výberu na rekonštrukciu a výstavbu ďalšieho objektu pre potreby mestského archívu hlavného mesta. Napokon bol vybraný objekt v Berlíne – Reinichendorf a vybraná stavebná firma započala s jeho rekonštrukciou a adaptáciou 26. júna 2000. V júni 2001 sa práce ukončili a archív získal priestory s kapacitou 35 000 bm pre nové akvizičné prírastky – archívne fondy organizácií zjednoteného hlavného mesta Berlína. – Harald Lönnecker, *Besondere Archive, besondere Benutzer, besonderes Schriftum. Archive akademischer Verbände* (311–317) hodnotí archívy akademických spoločností ako špecifické archívne fondy, s osobitými archívnymi dokumentmi, ktoré aj využíva osobitná klientela. Autor naznačuje, že správcom takýchto fondov by mal byť archivár, ktorý dôverne pozná akademický život, subkultúru študentov, nepísané kritériá členstva v týchto spoločnostiach, ich symboly, osobitnú reč a zvyklosti. – Denise Rein, *Die Bestände der ehemaligen jüdischen Gemeinden Deutschlands in den „Central Archives for the History of the Jewish People“ in Jerusalem* (318–327) poskytuje prehľad o osudoch rôznych archívov židovských obcí z rôznych regiónov Nemecka. – *Archivtheorie und -praxis* (328–352). – *Auslandsberichterstattung* (352–353). – *Literaturbericht* (354–371). – *Personalnachrichten* (371–375). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (375–381). – *Gesetzliche Bestimmungen und Verwaltungsvorschriften für das staatliche Archivwesen und zur Archivpflege in der Bundesrepublik Deutschland* (381–386). – *Mitteilungen des Verbandes deutscher Archivarinnen und Archivare e. V.* (387–394).

Peter Kartous

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS, Publishend in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 22, No 2, October 2001; Volume 23, No 1, April 2002.

Číslo 2: Denise Williams, *Defining an Archive: the Jersey experience* (125–138). Po takmer 22-ročnom úsilí bola 25. júla 2000 verejnosti odovzdaná do používania nová účelová archívna budova ostrova Jersey, ktorý leží v Lamanšskom prielive. Rozhodnutie o výstavbe novej budovy definitívne padlo roku 1990, keď sa zistila strata spisového materiálu z rokov 1940–45 (v tom čase ostrov okupovali nemecké vojská). Výstavba budovy však meškala o. i. z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov (celkové náklady dosiahli výšku 5,9 milióna libier a jej financovanie zabezpečila Nadácia jersejského kultúrneho dedičstva), ako aj z dôvodu získania pozemku na výstavbu vzhľadom na nedostatok voľných plôch na ostrove. Novostavba archívu je preto situovaná v lokalite bývalého kameňolomu na okraji mesta. Autorka štúdie, ktorá je riaditeľkou

archívu, čitateľov oboznamuje s jednotlivými fázami prípravných projektových prác a najmä s priebehom spolupráce s architektom projektu. Primárnu pozornosť venuje spracovaniu tzv. zadania stavby archívom, bez ktorého architekt nemôže tvoriť projekt. Autorka zdôrazňuje fakt, že zadanie stavby moderného archívu musí definovať ciele a služby, ktoré archív plní vo vzťahu k širokej verejnosti, t. j. nemôže sa venovať iba činnostiam, ktoré archív vykonáva pri práci s archívnym materiálom. V ďalšej časti štúdia podrobne opisuje dispozičné riešenie budovy, jej účelové priestory a interiér. Účelová budova štýlovo zapadá do okolitej zástavby, ktorá je z 19. storočia. – Christopher Powell, Rosemary Boyns, *Archive Architecture: a student design project* (139–147). Osemnásť poslucháči 3. ročníka architektúry na Cardiffskej univerzite dostali za úlohu spracovať ako seminárnu prácu návrh projektu účelovej archívnej budovy. Autori v úvode článku najprv opisujú obsah pedagogického zadania, ďalej sa potom podrobnejšie venujú odbornému obsahu zadania (návrh projektu musel obsahovať priestory: na preberanie dokumentov, depoty, bádateľňu, riaditeľ'a archívu a jeho sekretariát, dvoch archívárov a jedného archívneho asistenta, správcu budovy, konzervovanie dokumentov, výstavy a prednášky, reprografiu, zasadačku, WC, ostatný personál a oddychové priestory) a nakoniec hodnotia návrhy projektov ako pedagógovia v spolupráci s archívom ako hypotetickým zadávateľom úlohy. – David R. Jones, *The Shropshire's past Unfolded Project 1998–2001* (149–160). Napriek úspechom, ktoré dosiahli ostatné dve generácie anglických archívárov, je takmer 1/3 archívnych dokumentov uložených v regionálnych archívoch ešte stále neprístupných. Jedným z dôvodov tohto stavu je fakt, že archívári venovali prioritnú pozornosť záchrane dokumentov ich preberaním do archívov. Autor príspevku, bývalý riaditeľ Shropshirského regionálneho archívu v Shrewsbury, na základe skúseností, ktoré získal počas realizácie trojročného projektu financovaného Fondom pre záchranu kultúrneho dedičstva, predkladá návrh na riešenie tohto problému. Podstatou projektu (do jeho realizácie sa zapojili tri tímy pracovníkov zložených z archívárov, reštaurátorov a externých dobrovoľných spolupracovníkov), nazvaného tiež „from pencil to the pentium processor“ (od ceruzky k procesoru Pentium) bolo znížiť rozsah nespracovaného archívneho materiálu (takmer 70 % z celkového množstva), jeho katalogizovaním pomocou výpočtovej techniky pri výbere vhodného archívneho softvéru (CALM 2000). – Gordon Reid, *A Digital Exhibition: the Powys Digital History Project, 1996–2001* (161–176). Štvorročné skúsenosti waleského archívu v Powyse zo skenovania a digitálneho spracovania archívnych dokumentov. Tento menší regionálny archív pôvodne sledoval zámer zabezpečiť regionálnym inštitúciám a ich zamestnancom on-line prístup k vybraným archívnym dokumentom. Vzhľadom na rozšírené používanie internetu a vďaka finančnému zabezpečeniu projektu Powys Digital History sa archív rozhodol realizovať on-line prezentáciu archívnych dokumentov vo forme tematicky orientovaných, tzv. digitálnych výstav určených najmä pre edukatívne potreby. – Sarah J. A. Flynn, Matthew Hillyard a Bill Stocking, *A2A: the development of a strand in the national archives network* (177–191). Roku 1998 si britská vláda osvojila koncepciu budovania národnej archívnej siete, ktorej cieľom je zabezpe-

čiť internetový prístup k všetkým relevantným prameňom (t. j. k archívnym pomôckam) umožňujúcim prístup k archívnym dokumentom uloženým vo všetkých archívoch Veľkej Británie. Jedným z prvkov tejto koncepcie je aj program A2A (Access to Archives – prístup k archívnym dokumentom), ktorý má spolu s ďalšími programami (napr. SCAN, Archives Hub a AIM25) zabezpečiť praktickú realizáciu vládnej archívnej politiky. Autori štúdie, pracovníci britského národného archívu, predkladajú prehľad o priebehu prípravných prác na tomto programe, jeho obsahu a finančnom zabezpečení, ako aj o súčasnom stave jeho realizácie a väzieb na regionálne projekty napojené na A2A. V druhej časti štúdie venujú pozornosť technickým (výber vhodného softvéru pre server) a odborným otázkam (dodržiavanie odborných noriem pri praktickej implementácii jednotlivých krokov; konverzia obsahu klasických archívnych pomôcok do digitálnej podoby). – Paul Blewitt, Simon Reynolds, *The Moravian Church Archives and Library* (193–203). Cirkev moravských bratov má 4 archívy a jeden z nich, archív britskej provincie, sa nachádza v severnej časti Londýna. I keď spomedzi ostatných nie je najväčší, uchováva jedinečné rukopisné dokumenty pochádzajúce z obdobia založenia londýnskej kongregácie (v 50. rokoch 18. storočia), ako aj rozsiahly knižničný fond s viacerými vzácnymi exemplármi zo 16. storočia. Po mnohých rokoch, keď archívny materiál ležal ľadom a prístup k nemu umožňoval len inventárny súpis, vlastníci tohto archívu prijali radikálne riešenie nápravy zlého stavu, a to prijatím profesionálneho archívára, schválením 3-ročného programu reštaurovania a konzervovania a zakúpením archívneho softvérového produktu CALM 2000. – Michael Standfield, *Parish Inspections: the Kent experience* (205–211). V súlade s archívnym zákonom regionálne archívy vykonávajú dohľad aj nad súkromnými archívami. Článok prináša poznatky a skúsenosti z výkonu archívneho dohľadu nad farskými archívami (v prvom rade cirkevnými matrikami) dvoch diecéz Kentského grófstva za približne ostatných 30 rokov. Pri prieskumoch farských archívov regionálny archív úzko spolupracuje s diecéznym archívárom Spoločného diecézneho výboru pre knižničné a archívne fondy. Prieskumy sa vykonávajú každých päť rokov. – Ian Johnston, *Whose History is it Anyway?* (213–229). Príspevok k problematike tvorby archívnej akvizičnej politiky. Autor, v súlade so skúsenosťami amerických archívárov, sa v britských pomeroch prihovára za uplatňovanie aktívnejšej a cielenej akvizičnej stratégie, ktorá sa zaujíma o získavanie archívnych dokumentov z produkcie okrajových spoločenských skupín a etnických menšín. – David Vaisey, *Training Past and Present* (231–236). Úvaha o vývoji archívnej profesie vo Veľkej Británii za ostatných 50 rokov a o úrovni odbornej prípravy archívárov v minulosti a súčasnosti. Autor úvahy, prezident Spoločnosti archívárov, ju predniesol na výročnej konferencii spoločnosti 26. 4. 2001. – Tim Edwards a Gabriel Olusegun Olawande, *Identifying Training Gaps: a qualitative survey of training needs* (237–245). Spoločnosť archívárov zriadila roku 1999 Grémium pre rozvoj archívnej profesie a poverila ho úlohou identifikovať tie oblasti archívnych činností, v ktorých treba prehĺbiť ďalšie odborné vzdelávanie archívárov. Autori článku sa v prvej časti venujú krátkemu hodnoteniu súčasných a budúcich vzdelávacích archívnych programov a v druhej časti, na zá-

klade výsledkov získaných z dotazníkovej akcie (text dotazníka tvorí prílohu článku), analyzujú údaje kvalitatívneho charakteru. – Chris Webb, *Disaster Recovery in the York Flood of 2000* (248–252). Skúsenosti zo záchrany dokumentov, ktoré zasiahli záplavy po vyliatí rieky York v meste Dales v októbri roku 2000. Autor opisuje metódu, ktorú spolu so svojimi pracovníkmi použil pri vysušaní dokumentov zhotovením „rámu z vlnitej lepenky“. Pripúšťa, že túto metódu mohol použiť len vzhľadom na menšie množstvo vysušovaných dokumentov (cca 300 spisov). – Jim Whitman, Julie McLeod a Catherine Hareo, *BIAP: Balancing Information Access and Privacy* (253–274). V rokoch 1998 až 2000 britská legislatíva prijala dva nové zákony, ktoré významnou mierou ovplyvňujú možnosti prístupu širokej verejnosti k dokumentom, držiteľmi ktorých sú štátne a samosprávne úrady. Bol to zákon o ochrane osobných údajov (1998) a zákon o voľnom prístupe k informáciám (2000). Autori, na základe výskumu sledujúceho aký dosah majú obidve právne normy na prácu archivárov a registrátorov regionálnych úradov, konštatujú, že ich aplikácia v praxi vyžaduje od archivárov osvojiť si niektoré nové pracovné postupy aj vzhľadom na zachovanie istej rovnováhy medzi voľným prístupom k dokumentom (informáciám) a ochranou osobných údajov v nich sa nachádzajúcich. – *Obituaries* (275–278) – *Review article* (279–284) – *Book reviews* (285–294) – *Notices of new publications received* (295–297).

Číslo 1: *Archives Council Wales. A National Archives and Records Policy for Wales* (7–16). V nadväznosti na znovu obnovenie Národného zhromaždenia Walesu (parlamentu) vznikla roku 2001 Waleská archívna rada, ktorá pripravila programový dokument stratégie rozvoja waleského archívnictva. Dokument stanovuje osem základných archívnych princípov, ktoré potom ďalej podrobnejšie rozpracúva na podmienky waleského archívnictva. Vzhľadom na existujúcu realitu redakcia časopisu vyšla rade v ústrety a poskytla svoje stránky na uverejnenie tohto oficiálneho dokumentu. – Elizabeth Shepherd a Rachael Pringle, *Mapping Descriptive Standards Across Domains: a comparison of ISAD(G) and SPECTRUM* (17–34). Väčšina moderných používateľov požaduje komplexný prístup k informáciám bez ohľadu na to, či sú uložené v múzeách, archívoch alebo knižniciach. Vytvorenie jednotného „kultúrneho portálu“ poskytne možnosť dosiahnuť synergický efekt pri využívaní informácií. Aby sa tak stalo, najprv bude potrebné posúdiť štandardy používané pri opise tak muzeálnych, ako aj archívnych a knižničných dokumentov, lebo prístup k informáciám závisí od kvality týchto opisov. Na túto úlohu sa podujali autori štúdie posúdením ISAD(G) archívnej normy pre opis archívnych dokumentov a normy SPECTRUM, ktorá slúži na opis muzeálnych predmetov. – Ken Harrop, Graham Coulson, Kathryn Ray a Sandra Parker, *Bidding for Records: local authority archives and competitive funding* (35–50). Charakteristickou črtou súčasnej verejnej správy (celoštátnej i regionálnej) je snaha alokovať ďalšie finančné prostriedky z externého prostredia získaním grantov na základe predloženého konkrétneho projektu. Tomuto vývoju sa archívy nemôžu stavať chrbtom, naopak, musia naň aktívne reagovať. Napriek tomu, že to nie je všeliek, je to reálny

spôsob, ako archív môže získať dodatočné finančné prostriedky na konkrétne projekty. Autori článku, na základe údajov získaných dotazníkovou akciou zo 145 archívov, 1220 múzeí a 148 knižníc, predkladajú metodické odporúčania, ako postupovať pri spracúvaní súťažného projektu, s ktorým sa archív chce uchádzať o získanie grantu. – Jone Garmendi, *User Input in the Development of Online Services: the PRO catalogue* (51–57). Národný archív predviedol dňa 9. 10. 2000 širokej bádateľskej verejnosti nový softvérový aplikovaný produkt PROCAT (Public Record Office CATalogue), ktorý vyvíjal od roku 1997 v rámci programu AD 2001 (Archives Direct). PROCAT prostredníctvom SQL serveru poskytuje on line prístup k všetkým archívnym pomôckam, ktoré vyhotovil PRO. Databáza PROCAT-u obsahuje 9 miliónov záznamov spracovaných z opisov archívnych fondov a ich fondových oddelení. Článok venuje pozornosť analýze a vyhodnoteniu dopytom používateľov PROCAT-u za obdobie od jeho implementácie v októbri 2000 až do septembra 2001, t. j. za 12 mesiacov prevádzky databázy. – Ian Mortimer, *Discriminating Between Readers: the case for a policy of flexibility* (59–67). Výskumu bádateľských požiadaviek sa vo všeobecnosti venuje malá pozornosť, najmä však konkrétnych záujmových skupín (s výnimkou genealógov), a to napriek tomu, že vo väčšine regionálnych archívov tvoria prevažujúcu časť bádateľov. Príspevok je pokusom na pozadí kategorizácie bádateľských skupín a ich bádateľských požiadaviek ilustrovať niektoré problémy súvisiace s rozhodovaním o zabezpečení špecifického prístupu k archívnym dokumentom. Jeanette Strickland, *Confidentiality Agreements* (69–72). V archívoch sa nachádzajú rôzne typy dokumentov dôverného charakteru (napr. zdravotné záznamy, osobné spisy, súdne spisy, zápisy o prijatí do školy), ku ktorým je obmedzený prístup. Prijatie zákona o ochrane osobných údajov núti archivárov, aby opätovne prehodnotili prístup k týmto dokumentom. Autor príspevku na základe poznatkov získaných pri práci s týmito typmi archívnych dokumentov uložených v podnikovom archíve firmy Unilever (na súkromné firmy sa nevzťahuje zákon o voľnom prístupe k informáciám) vysvetľuje dôvody, prečo archív požiadal vedenie firmy o vydanie pokynov (tzv. dôvernej dohody), podľa ktorých archív postupuje pri poskytovaní prístupu k archívnym dokumentom v špecifických situáciách. – Andrew Whiteside, *Enhancing Provision of Archive Services for the Visually Impaired* (73–86). Vo Veľkej Británii žije 1,8 % zrakovo postihnutých občanov, ale spomedzi nich iba 0,3 % využíva služby verejných archívov. Toto číslo je dôkazom neochoty archívov vychádzať v ústrety zrakovo postihnutým spoluobčanom pri prístupe k archívnym dokumentom. Autor príspevku upozorňuje, že ak má nastať zlepšenie tohto stavu, treba vykonať príslušné opatrenia interpersonálneho, stavebného a technologického charakteru, ako aj v oblasti pracovného prostredia a prístupu k textovým informáciám. – Stan Lester, *Becoming a Profession: conservation in the UK* (87–94). Príspevok k predmetu a praktickému výkonu profesie konzervátor – reštaurátor vo Veľkej Británii. Autor predkladá analýzu vývoja tejto profesie za ostatných 50 rokov (v súčasnosti vo Veľkej Británii sa k tejto profesii hlási 2 000 ľudí pracujúcich v 11 organizáciách) a konštatuje, že proces profesionalizácie dosiahol kritickú hranicu, ktorá si vyžaduje zamyslieť sa nad samotnou

podstatou profesie. – Elizabeth Oxborrow-Cowan, *Photographic Care at the Museum of Science and Industry in Manchester* (95–107). Múzeum vedy a priemyslu v Manchestri sa venuje získavaniu zbierkových predmetov dokumentujúcich dejiny Manchestru, veľkého priemyselného centra Veľkej Británie. Súčasťou zbierok je aj rozsiahla kolekcia obrazového a fotografického materiálu. Článok venuje pozornosť rozpracovaniu stratégie zabezpečenia primeraných fyzikálnych podmienok uloženia tohto materiálu, opisu prijatých pracovných metód a dosiahnutých výsledkov. – *Obituaries* (109–112) – *Book reviews* (113–150) – *Notices of new publications received* (151–153) – *Society of archivists' publications* (155–157).

Peter Draškaba

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Budapest 2000, Hetvenegyedik évfolyam, 1.–2. szám.

Molnár Antal, *Az andocsi jezsuita misszió (1642–1684) (Adatok a hódolt Dunántúl egyháztörténetéhez)* (3–31). V Uhorsku na území západne od Dunaja, ktoré bolo obsadené tureckým vojskom, zostalo jednak domáce obyvateľstvo, ale usadili sa tu aj utečenci z južnejšie položených častí krajiny – Chorváti a Bosniaci. O duchovný život katolíkov na obsadenom území sa starali prevažne františkáni, od roku 1642 ich misionársku službu však doplnili aj jezuiti. V novozaloženej misii v obci Andocs v Šomodskej stolici sa venovali jezuiti v rámci 16 farností maďarským a chorvátskym veriacim bývajúcim v 57 obciach južne od Blatenského jazera. Medzi misionármi je spomínaný aj jeden Slovak pôsobiaci v Andocsi v rokoch 1647–1649. – Velladics Márta, *Szerzetesrendi abolíció Magyarországon (1782–1790)* (33–52). Pohľad na vykonanie nariadenia cisára Jozefa II. na zrušenie kláštorov kontemplatívnych rádov, ktoré bolo v Uhorsku vyhlásené 26. januára 1782. V Maďarskom krajinskom archíve vo fonde Miestodržiteľskej rady sa nachádzajú okrem nariadenia aj pokyny na postup jeho vykonania, ktoré bolo zverené úradníckemu aparátu Miestodržiteľskej rady a Uhorskej komory. Pred rokom 1782 pôsobilo v Uhorsku 315 kláštorov, z ktorých malo byť zrušených 140; počet mníchov a mníšok žijúcich v kláštoroch sa odhaduje na 5 750–5 800, sekularizácia sa z nich vzťahovala na 2 300 osôb. Autorka vo svojej práci sleduje aj ďalší osud mníchov a mníšok zo sekularizovaných kláštorov, využitie kláštorných budov a kostolov, osud kláštorných knižníc, ako aj zaobchádzanie so zariadením kláštorov a s bohoslužobnými predmetmi v kostoloch. – Poór János, *Király és rendiség Lakits György Zsigmond magyar államjogában* (53–77). V Maďarskom krajinskom archíve v I sekcii v osobnom fonde J. Izdenczyho sa nachádza rozsiahly rukopis Gy. Zs. Lakitsa (1735–1814) z oblasti verejného práva v Uhorsku, napísaný v nemeckom jazyku

(Staatsrecht von Ungarn). Autor bol profesorom Právnickej fakulty na univerzite v Trnave a potom v Budíne, riaditeľom univerzitnej knižnice a napokon riaditeľom univerzitnej kníhtlačiarne. Spomínaný rukopis dokončil asi v roku 1812, ktorému však predchádzal aj skorší variant z roku 1790. Hoci dielo nebolo tlačou publikované, predsa jeho obsah, najmä čo sa týka prípadnej uhorskej ústavy, bol známy v najvyšších kruhoch cisárskeho dvora. – Seres Attila, *Magyar revíziós törekvések és a szovjet külpolitika (Adalékok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1938–1939 fordulóján)* (79–92). Pohľad na zahraničnú politiku Sovietskeho zväzu v období medzi dvoma svetovými vojnami v súvislosti s revizionistickými snahami Maďarska na znovu usporiadanie hraníc. Protikladné záujmy Sovietskeho zväzu a Nemecka vo veľkej miere určovali stanovisko sovietskej zahraničnej politiky k záujmom Maďarska, namierené predovšetkým na oklieštenie územia Československej republiky. – C. Tóth Norbert, *Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543)* (93–127). Regestár stredovekých listín vzťahujúcich sa na hrad, obec i panstvo Simontornya v Tolnianskej župe z rokov 1264–1543. Regestár obsahuje 113 položiek; listiny a listy, ktoré doteraz neboli publikované v diplomatároch, sú však uverejnené in extenso. – Szakály Orsolya, *Hadiipar és nemesi vállalkozás. A Vay Miklós-féle salétrom-társaság 1798–1856* (129–165). Na základe analýzy podnikateľskej aktivity baróna M. Vaya pohľad na počiatky zbrojárskeho priemyslu v Uhorsku. M. Vay pôsobenie spoločnosti, ktorú založil v roku 1798, sústredil na zber a spracovanie sanitry, základnej suroviny na výrobu pušného prachu. Autorka venuje pozornosť nielen problémom presadenia spracovania sanitry v Uhorsku a sporom s Dvorskou komorou, ale aj technickým a ekonomickým otázkam. Prílohou sú aj vybrané archívne dokumenty ako žiadosť o povolenie vývozu sanitry, cisárske privilegium splnomocňujúce baróna M. Vaya na monopol spracovania sanitry a pod. – D. Tóth Béla, *A levéltáros Jakab Elek pályakezdő éve és az első magyar iratkezelési utasítás* (167–206). Prvý uhorský registratúrny poriadok v maďarskom jazyku vypracoval sedmohradský historik a archivár E. Jakab v rokoch 1854–1861 pre ústredný úrad vládnej moci v Sedmohradsku (Erdélyi Királyi Főkormánysház), ktorý obnovil svoju činnosť po vydaní Októbrového diplomu. Uvedený registratúrny poriadok sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v F sekcii (fond č. 266) a jeho text, ako aj maďarsko-latinský a latinsko-maďarský terminologický slovník sú súčasťou štúdie. – Koltai András, *A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete* (207–231). O dejinách rodového archívu kniežacej vetvy Baťániovcov a jeho bádateľskom využívaní. Archív sa pôvodne nachádzal v Körmende a dnes, po určitom zdecimovaní najmä vojnovými udalosťami, je uložený a sprístupnený archívnymi pomôckami v P sekcii Maďarského krajinského archívu. Rodový archív bol odborné usporiadaný už v 17. storočí a pre vedecké bádanie sprístupnený v 18.–19. storočí. Začiatkom 19. storočia v ňom bádali aj Martin Juraj Kovačič. Výsledkom jeho práce mal byť diplomatár, ktorý však zostal v rukopise a je uložený v archívnom fonde (Monumenta diplomatica Batthyanyana, P 1313, Memorabilia, No 1479). – Borsa Iván, *Emlékezések (60 év levéltárban)* (233–266). Veľmi zaujímavé osobné spomienky nestora maďarského archívnictva Ivána Borsu,

býv. námestníka generálneho riaditeľa Maďarského krajinského archívu, na šesťdesiat rokov pôsobenia v archívnej službe. – *Irodalom* (267–282) – *Beszámoló* (283–311). V rámci tejto časti je uverejnená výročná správa generálneho riaditeľa o činnosti Maďarského krajinského archívu v roku 1999 (*A Magyar Országos Levéltár 1999. évi tevékenysége*) (283–308). Archív mal k 31. 12. 1999 287 zamestnancov, spravoval 69 446 bm archívneho materiálu a vo filmotéke sa nachádzalo 58 688 417 záberov. Z významnejších úloh roka treba spomenúť aspoň niektoré: odbornú a organizačnú prípravu a realizovanie medzinárodnej konferencie Table ronde des Archives v Budapešti, ako aj dokončenie materiálno-technického vybavenia novej účelovej budovy archívu v mestskej časti Óbuda. – *Krónika* (313–314).

Mária Stieberová

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Országos Levéltár negyedéves folyóirata. LI. évfolyam 2001/1–4.

Číslo 1: Cseh Gergő Bendegúz, Körmeny Lajos, Németh István, Rádi Péter, Reisz T. Csaba, Szőke Zoltán: *A levéltárak helye az információs társadalomban* (4–36). Autori sa na základe skúseností nadobudnutých odborným štúdiom a študijnými pobytmi v renomovaných zahraničných archívoch podujali načrtnúť úlohy, ktoré treba uviesť do praxe v maďarských archívoch, aby tieto mohli úspešne odpovedať na výzvy modernej informačnej spoločnosti. – Kádár Zsuzsanna, Kenyeres István, Mikó Zsuzsanna: *A Budapesti Központi Kerületi Bíróság 1987. évi polgári peres iratainak mintaselejtezése* (37–40). Informácia o vzorovom vyradovaní konaní spisov občiansko-súdneho konania Ústredného obvodného súdu v Budíne za rok 1987. Autori na vzorke 717 spisov majetkových sporov navrhli vyradiť až 90 % spisov a zo vzorky 1 000 spisov rodinnoprávných sporov ponechať 20 % písomnej produkcie. – Tóth Béla: *Gróf Klebelsberg Kunó két levele 1924-ben báró Korányi Frigyes pénzügyminiszterhez az állami színházak támogatásáról* (41–52). Vďaka vhodne zvoleným odborným argumentom sa ministrom kultúry Kunovi Klebelsbergovi podarilo v dvoch listoch, v štúdiu citovaných in extenso, presvedčiť ministra financií, aby odstúpil od drastického oklieštenia dotácií určených 4 štátnym divadlám na sezónu 1924/25. – Szijj Jolán: „Central European Military Archives in the decade openness“ – *Washingtoni konferencia a Hadtörténeti Levéltár részvételével* (53–54). Správa z konferencie o vyhodnotení programu Open-House konanej v dňoch 27–30. 6. 2000 vo Washingtone. Program vypracovalo Ministerstvo obrany USA v r. 1995 na záchranu a sprístupnenie archívnych fondov, predovšetkým z obdobia studenej vojny, vo vojenských archívoch krajín bývalej Varšavskej zmluvy. – Kőrösmezei András, Németh István, Tuza Csilla: *Az*

informatika alkalmazása a németországi levéltárakban – egy tanulmányút szakmai tanulságai (55–59). Správa pracovníkov Maďarského krajinského archívu (MOL) zo študijnej cesty po archívoch SRN (Koblenz, Wiesbaden, Düsseldorf, Marburg) v októbri roku 2000. Cieľom pobytu bolo oboznámiť sa s informačnými systémami používanými v nemeckých archívoch, ktoré už jedno desaťročie sprístupňujú svoje fondy verejnosti pomocou informačných technológií. – Tóth Ágnes: *A Bács-Kiskun Megyei Levéltár fél évszázada* (60–65). Špecifická situácia a následné ťažkosti, s ktorými zápasí archív novovytvorenej župy Bács-Kiskun v Kecskeméte od svojho založenia v novembri 1950 až do roku 1995, keď bolo zrekonštruované župné archívne centrum. – Katona Csaba: *Fél évszázad – Beszélgetés Tirnitz Józseffal* (66–68). Krátky profesijný životopis a rozhovor s Józsefom Tirnitzom (*1926), bývalým archívárom, riaditeľom (1957–1961) a pred odchodom do dôchodku hlavným archívárom Štátneho archívu v Soproni (Soproni Állami Levéltár). – *Dokumentumok Zala megye történetéből 1947–1956*. Zost. Káli Csaba. Zalaegerszeg 1999, 467 s. (69–71). Recenzia zbierky prameňov obsahujúcich 156 dokumentov župy Zala z rokov 1947–1956. – *Pest-Solt megye 1860. évi település-statisztikai leírása*. Vyd. Horváth M. Ferenc, Szabó Attila. Budapest 2000, 372 s. (72–74). Recenzia na štatistický popis obyvateľstva a majetku 44 obcí župy Pest-Pilis v roku 1860. – Lakos János, *Jelentés a Levéltári Szakfelügyelet 2000. évi működéséről és ellenőrzési tapasztalatairól* (75–87). Správa odbornej komisie zriadenej Ministerstvom národného kultúrneho dedičstva z kontroly činnosti verejných a 16 vybraných verejných súkromných archívov za obdobie r. 1995–2000. – Bagi Zoltán, *A Csongrád Megyei Levéltári Napok* (88–91). Informácia o archívnych dňoch v župe Csongrád v r. 2000. – Szabó Attila, *Levéltári nap a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában* (92–93). Informácia o 1. archívnom dni v župe Bács-Kiskun v r. 2000. – Szijj Jolán, *Dr. Morvay Tamásné Belényes Teréz* (94–95). Nekrológ na Dr. Teréz Belényesovú, archivárku Vojenského historického archívu (Hadtörténeti Levéltár). Takács Edit, *Az esztergomi vándorgyűlés előzetes programja* (95). Predbežný rokovací poriadok putovného zasadnutia Spoločnosti maďarských archivárov v Esztergome. – *A magyarországi levéltárak bibliográfiája, 1999/2*. Zost. Vörös Istvánné (96). Druhá časť bibliografie prác archívov vydaných v r. 1999.

Číslo 2: Takács Edit, Á. Varga László: *Megjegyzések a szakmai követelmények tervezéséhez* (3–50). Pripomienky a návrhy k osnove vykonávacieho nariadenia Ministerstva národného a kultúrneho dedičstva k archívnemu zákonu z r. 1995 prijaté na konferencii Spoločnosti maďarských archivárov v novembri r. 2000. Organickou súčasťou fungovania verejných a verejných súkromných archívov ako odborných inštitúcií je ich zabezpečenie kvalitným odborným personálom a moderným materiálno-technickým vybavením. Je to v prvom rade povinnosť zriaďovateľa archívu, čo, podľa názoru Spoločnosti, Ministerstvo národného kultúrneho dedičstva pri vypracovaní osnovy zreteľne neformulovalo. – Horváth Richárd: *Egy kevésbé ismert püspöki vár: Várkesző 1592-ben* (51–59). Dejiny biskupského hradu Kesző (župa Vas) od prvej písomnej zmienky

v r. 1398 do 18. st. Na konci štúdie je prepis latinského textu nariadenia rábskeho biskupa Jána Kutasího z r. 1592 Gašparovi, správcovi dvora hradu Kesző. – Klettner Csilla: *Beszámoló a Public Records Office-ban szerzett szakmai tapasztalatokról* (60–64). Správa zo školenia pracovníkov Maďarského krajinského archívu o evidencii, sprístupňovaní a digitalizácii registratúrnych záznamov v londýnskom Národnom archíve. – *Trezor*. (Zost. Gyarmati György). Budapest 1999. (A Történeti Hivatal Évkönyve, 1.) 244 s. Recenz. Kurecskó Mihály (65–68). Recenzia na štúdie a dokumenty k politickým dejinám Maďarska po r. 1945 v 1. zv. edície *Trezor*. – Balogh István: *Katonai tábornól a mezővárosig* (Böszörmény, Hadház, Nánás és Szoboszló magsztrátusi jegyzőkönyvei 1711-ig.) Debrecen 1999, 240 s. Recenz. Rácz István (69–71). Recenzovaná publikácia dokumentov – zápisnice mestských magistrátov – poukazuje na špecifiká pri formovaní mestečka v župe Hajdú-Bihar od tzv. vojenského tábora v 17. st. až po vznik osobitného typu oppida – hajdúskeho mestečka – v 18. storočí. – Gecsényi Lajos: *Beszámoló a NKÖM Levéltári Kollégiuma 2000. évi működéséről* (72–73). Správa o činnosti Archívneho kolégia pri Ministerstve národného kultúrneho dedičstva v r. 2000. – Sudár Kornélia: *Jelentés a levéltárokról* (74–75). Štatistika o spracovanosti fondov a personálnom obsadení verejných a súkromných archívov v r. 2000. – Márfi Attila: *Beszámoló a harmadik Győri Levéltári Napról* (90–93). Informácia o archívnom dni v župe Győr-Moson-Sopron v r. 2000. – Csombor Erzsébet: *A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése Esztergomban* (94–97). Správa z putovného zhromaždenia Spoločnosti maďarských archivárov v Esztergome v r. 2001.

Číslo 3: *Az elektronikus iratok archiválásával összefüggő kérdések áttekintése* (3–10). Z poverenia Ministerstva národného kultúrneho dedičstva sa skupina expertov MOL-u pokúsila zodpovedať otázky súvisiace s problémom archivovania elektronických záznamov od ich vzniku u pôvodcu cez vyrad'ovacie konanie až po uloženie v archíve. Poukázala na moderné typy dokumentov (hypertextové dokumenty, databázy, www stránky a multimediálne dokumenty), niektoré moderné trendy archivovania elektronických nosičov informácie (myšlienka virtuálneho archívu) v Európe a na prax v maďarských archívoch (napr. benevolentnosť vzorového registratúrneho poriadku z r. 1998, ktorý umožňuje archívom preberať elektronicky vzniknuté záznamy aj na papieri, obmedzenia zákona o elektronickom podpise, navždy stratené záznamy). – Kenyeres István, Sarusi Kis Béla, Sipos András: *Jelenkori polgári peres iratok értékelése és selejtezése* (11–40). Sumarizácia výsledkov projektu z roku 1999 Podporný plán na záchranu ohrozeného archívneho materiálu. Autori odhaľujú kritickú situáciu pri archivovaní súdnych spisov. Za príčiny súčasného stavu považujú medzery v platných právnych normách, podcenenie historickej hodnoty súdnych spisov voči spisom štátnych a samosprávnych orgánov a nekvalifikovaný dohľad pri vyrad'ovanom konaní. Riešenie vidia v doplnení predpisov a vo vypracovaní vzorového vyrad'ovacieho plánu, čím by sa minimalizoval subjektívny faktor pri vyrad'ovaní. V záverečnej časti práce je plán (útmu-tó) na vyradenie spisov občianskych sporov budínskeho a peštianskeho ústred-

ného krajského súdu. – Seres Attila: *Az újrakezdes(ek) nehézségei és eredményei (A levéltárügy története és jelenlegi helyzete Macedóniában)* (41–47). Informácia o zriaďovaní archívov v Macedónsku od založenia prvého archívu v Skopje r. 1926. Jeho činnosť bola obmedzená výlučne na zber tureckých a slovanských cirkevných písomností vo Vardarskom banáte. Po prijatí archívneho zákona bol r. 1951 zriadený v Skopje Štátny archív Macedónskej republiky. Zákon o archívoch z roku 1990 presne vymedzuje právomoci jediného štátneho archívu Macedónska (v roku 2000 opäť Štátny archív Macedónskej republiky). – Kőrösmezei András, Németh István: *Beszámoló a 2001. május 7. és 11. között a berni Schweizerisches Bundesarchivban töltött tanulmányútról* (48–53). Správa zo študijného pobytu pracovníkov MOL-u vo Švajčiarskom spolkovom archíve v Berne, kde sa oboznámili s archivovaním elektronických záznamov. V tomto archíve už 20 rokov využívajú informatiku pri evidencii a vyhľadávaní archívnych dokumentov pre bádateľov. – Székely Iván: *A szentpétervári Levéltári Képzési Központ kurzusai* (56–57). V rámci Európskej univerzity bolo v r. 1999 v Petrohrade zriadené Archívne vzdelávacie centrum, ktoré formou intenzívnych postgraduálnych kurzov oboznamuje archivárov SZ časti Ruska s informačnými technológiami v archívoch. – Hegedűs Zoltán: *Moson vármegye levéltárának története a kezdetektől az államosításig* (58–74). Prehľadne napísané dejiny o osudoch písomností, archívu a archivároch župy Moson. Prvá zmienka o úschove písomností u podžupana a notára je z r. 1570. Počas protitureckých výprav a stavovských povstaní sa spisy a kongregačné zápisnice uschovávali na rôznych miestach (v r. 1708–1712 aj Bratislavská kapitula). V r. 1739 prideliť archívu samostatnú miestnosť v župnom dome, od r. 1786 aj miesto plateného „archivára“ (registrator). Až v r. 1893 presťahovali župné písomnosti do miestností novopostaveného župného domu. Prechodom frontu a následným zničením 10–15 % písomností (1945) a prevodom archívu do štátnej správy (1949) končí prvá časť štúdie. – Pintér Ilona: *Gondolatok Takács Edit – Á. Varga László Megjegyzésének a szakmai követelmények tervezetéhez című írásának kapcsán* (75–77). Na tému: úpravy fondových skupín, konkordačné zoznamy a vypracovanie virtuálneho súpisu fondov autorka polemizuje s názormi autorov štúdie uverejnenej v L. Sz. 2000/2, s. 8–9. – Kántor Klára: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái*. Esztergom, 1999. 322 s. Recenz. Horváth Zita (78–80). Recenzia na 1. zväzok edície prameňov Archívu župy Komárom-Esztergom. Maďarské regesty kongregačných zápisníc zachytávajú obdobie viac ako 40-tich rokov – prvá polovica 15. st. až po vytvorenie tureckého sandžaku so sídlom v Esztergome po r. 1543. Recenzovaná publikácia je bohatým zdrojom údajov pre dejiny vojenstva, politické, hospodárske, právne a regionálne dejiny. – *Zala megye archontológiája 1338–2000*. Zost. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 282 s. Recenz. Pálffy Géza, Soós László (81–87). Autori publikácie sa na základe dostupných prameňov podujali zostaviť kompletný súpis všetkých hodnostárov župy Zala od r. 1138 do 31. 7. 2000. Väčšia časť práce je venovaná vývoju župnej samosprávy do konca 20. storočia. Práca poskytuje bohaté údaje nielen záujemcom o regionálne dejiny, ale aj genealógom. – Blazovich László: *Levelek a 85 éves*

Kanyar József babérkoszorújához (88–89). Laudácia Józsefa Kanyara (*1916), bývalého hlavného archívára (1948–1990) Archívu župy Somogy v Kaposvári, zakladateľa Knižnice župy Somogy (1948), archívárskej ročenky Somogy megye múltjából (1970) a nositeľa Radu dôstojníckeho kríža MR (20. 8. 2000). – Tóth Ágnes: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltári-Napok rendezvényei* (90–94). Informácia o archívnych dňoch župy Hajdú-Bihar v meste Debrecen v r. 2001. – Sipos András: *A Nyílt Társadalom Archívum Intership-ösztöndíj programja* (95–96). Zástupcovia Archívu otvorenej spoločnosti (Open Society Archives) ponúkajú maďarským archívárom štipendijné pobyty, počas ktorých im umožnia oboznámiť sa s metódami spracovania dokumentov OSA. Spracované dokumenty si záujemcovia môžu vyhľadať na webstránke www.osa.ceu.hu – Egey Ernő: *Dr. Lakatos Ernő 1916–2000* (97–98). Pamiatke Dr. Ernő Lakatosa, bývalého archívára (1941–1952) Archívu hlavného mesta Budapešti a riaditeľa (1957–1981) Archívu župy Pešť.

Číslo 4: Koronkai Ákos: *Elméleti felvetések a gazdasági iratok makroszintű levéltári értékelésének problematikájához 1989 után* (3–18). Pri určovaní hodnoty registratúrnych záznamov hospodárskej organizácie treba okrem prvej hodnoty záznamu, ktorá ho zaraďuje do organizačnej štruktúry pôvodcu, vziať do úvahy aj jeho druhotnú, informačnú hodnotu a koncentrovanosť informácie. Je žiaduce, aby pri vyrad'ovacom konaní, napr. technickej dokumentácie, bol okrem archívára prítomný aj odborník. Nie každý archívár je špecialistom na technické a hospodárske otázky a preto nemôže zodpovedne uskutočniť výber záznamov. V Maďarsku sa po r. 1990 uplatňuje pri preberaní záznamov hospodárskych organizácií teritoriálny princíp. Na preberanie registratúrnych záznamov v budúcnosti od súkromných hospodárskych združení sa pri Maďarskom krajinskom archíve zriadilo Oddelenie hospodárskych organizácií. – Borsa Iván: *Identitászavar és levéltárképzés* (19–28). Nestor maďarského archívnictva Iván Borsa sa zamýšľa nad príčinami straty identity archívára v postsocialistických krajinách a v Rakúsku. Zdieľa názor Angeliky Menne-Haritz, riaditeľky Archivschule v Marburgu, ktorá v r. 1993 vyhlásila, že archívári stredoeurópskych krajín nevedia, či patria medzi archívárov alebo medzi historikov, hoci podľa nej je to veľmi jednoduché. Iná je úloha archívára so zverenými listinami a iná historika. Jednu z príčin vidí Borsa v existencii Institutu für Österreichisches Geschichtsforschung, ktorý bol v bývalom Rakúsko-Uhorsku jedinou inštitúciou poskytujúcou archívne postgraduálne štúdium historikom, právnikom a profesorom. Ďalšia z príčin je v tom, že kým archívári nástupníckych štátov boli zaujatí otázkami rozdeľovania fondov bývalej monarchie, zatiaľ archívári krajín západnej Európy sa zamerali na riešenie teoretického problému vyrad'ovania nárastu spisového materiálu vyprodukovaného vojnovými udalosťami. Závažnú príčinu, teraz už v domácich pomeroch, vidí aj v zastaralosti jednodobového štúdia archívnictva na ELTE. Podľa neho treba kvalifikovaným historikom a právnikom poskytnúť pod gesciou právnikov so skúsenosťami vo verejnej správe dvojročné postgraduálne štúdium archívnictva, ako to funguje v nemeckých Archivschule a v Taliansku. – Molnár András: *Zala megye politikai*

viszonyai a reformkor hajnalán – Sélley Elek főszolgabíró feljegyzései (29–40). Úradnícka kariéra Eleka Sélleyho (1788–1850), ktorý v rokoch 1810–1831 postupne zastával úrad podslúžneho, hlavného slúžneho a druhého podžupana župy Zala. V rokoch 1831–1849 bol sudcom Vrchného súdu v Zadunajsku so sídlom v Kőszegu. Spájali ho priateľské vzťahy s politikmi a významnými osobnosťami župy Zala, Antalom a Ferencom Deákovcami a László Csányim. V roku 1825 si pre vlastné potešenie napísal dielko o pomeroch v župe. Zosmiešnil v nej práve toho Józsefa Sümeghyho, kráľovského radcu, ktorého syn sa neskôr oženil s jeho dcérou Magdalénou. – Albrechtné Kunszeri Gabriella, Orosz Katalin: *Állományvédelmi tapasztalatok Hollandiában* (41–49). V rámci pracovného programu boli archivári MOL-u pozvaní na pracovný pobyt do Štátneho ústredného archívu (Rijksarchief) v Haagu. Cieľom pobytu bolo oboznámiť sa v praxi s Holanďanmi vypracovanou štatistickou metódou na rýchle vyhodnotenie fyzického stavu archívnych dokumentov, s programom UPPA (Universal Procedure for Archive Assessment). Zavedením tejto metódy je možné s 5 % presnosťou zistiť, ktorá časť archívneho fondu – s prihliadnutím na fyzický stav dokumentu a na prípadné straty informácie pri bádani – sa nemôže vôbec, alebo len s dodržaním určitých podmienok sa môže predložiť bádateľovi. V r. 2001 prišli holandskí archivári pomôcť maďarským kolegom spustiť program v MOL-e. – Jobst Ágnes: *Irattári forradalom és demokratikus átalakulás. A Nemzetközi Levéltári Tanács által az UNESCO megbízásából készített jelentés* (50–53). Vyhodnotenie dotazníkovej akcie pracovnej skupiny pri Medzinárodnej archívnej rade o stave registratúr a archívov krajín s totalitným režimom v 2. polovici 20. storočia. Dotazníky rozposlali do 25 krajín východnej, strednej a západnej Európy, Afriky a Latinskej Ameriky. Vyplnené dotazníky vrátilo len 13 krajín. – Lakos János: *A levéltárak új világa. Megjegyzések a levéltárak helye az információs társadalomban... című tanulmányhoz* (54–65). Polemický príspevok na štúdiu uverejnenú v L. Sz., 2001/1, s. 4–36. Autor, okrem mnohých iných výhrad, nesúhlasí s názorom autorov štúdie, že v poslednom období neboli pre archivárov vypracované teoretické a metodické príručky. Ako argument uvádza prácu Győző Embera, Ivána Borsu a Módszertani füzetek. Za maliciózny považuje aj názor, že pri spracovaní archívneho materiálu sa nepoužíva výpočtová technika. Poukazuje na moderné metódy používané v MOL-e, Archíve hlavného mesta v Budapešti a niektorých cirkevných archívoch. V závere polemizuje s termínom „selekcia pracovníka“, čo považuje za veľmi ponížujúce. Nevie si predstaviť, podľa čoho budú pracovníci vyberaní, či podľa kvalitatívnych alebo kvantitatívnych kritérií. – Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen 1998, 286 s. Recenz. Szávai Ferenc (66–71). Recenzia publikácie významného odborníka v oblasti výskumu národnostných menšín v Maďarsku. Práca prehľadne zachytáva politiku maďarskej vlády voči národnostným menšinám za posledných sto rokov. Chronologicky je rozdelená do štyroch kapitol (1901–1919, 1920–1945, 1945–1989, 1990–1993). Záverečnú časť dopĺňa chronologický prehľad dejín menšín v 20. st. a fotografie významných predstaviteľov národnostnej politiky a zábery zo života menšín. – *Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban* (összegj-

tötte, átírta: Balogh István, szerkesztette: Érszegi Géza, a szerkesztő munkatársa: Henzsel Ágota) Nyíregyháza. 2000, 246 s. Recenz. Sölch Miklós (72–73). Druhý zväzok pramennej edície z fondov Archívu župy Szabolcs-Szatmár-Bereg v Nyíregyháze. Zostavovatelia vydali 70 stredovekých latinských listín (1300–1525) nachádzajúcich sa v župnom archíve. Z nich 2/3 sú publikované prvýkrát in extenso a zo 45 listín neboli vyhotovené ani registry. Niektoré listiny obsahujú údaje aj k Bratislavskej župe. Recenzované dielo je doplnené životopisnými údajmi významných osôb uvedených v listinách. – *Repertorium a Hajdúböszörményi Fióklevéltár irataihoz*. Összeállította Mónus Imre. Debrecen 2001. Recenz. Gazdag István (74). Publikácia pobočky Archívu župy Hajdú-Bihar v Hajdúböszörményi poskytuje údaje o dejinách pobočky (*1982), jej archívnych fondoch a ich využiteľnosti pre bádateľov. – Kalocsai Péter: *Levéltári Nap Szobathelyen* (75–77). Informácia o archívnom dni župy Vas v Szobathelyi v r. 2001. – Turbuly Éva: *Csehország levéltárosainak kilencedik konferenciája*, Opava, 2001. május 23–25 (78–81). Správa z 9. konferencie českých archivárov v Opave v r. 2001. – Krisch András: *A Somogyi Levéltári Napok* (82–83). Informácia o archívnych dňoch župy Somogy v Kaposvári v r. 2001. – Szijj Jolán: *200 éves a bécsi Kriegsarchiv* (84–85). Stručné dejiny rakúskeho Kriegsarchivu napísané pri príležitosti osláv 200. výročia jeho založenia vo Viedni (17. 10. 2001). – Kaszás Marianne: *A magyarországi levéltárak kiadványainak 2000. évi bibliográfiája* (86–96). Bibliografia prác maďarských archívov publikovaných v r. 2000. – *A pannonhalmi alapítólevél 1001* (príloha). Faksimile a maďarský preklad zakladacej listiny benediktínskeho kláštora v Panonhalme (1001).

Viliam Csáder

SBORNÍK ARCHIVNÍCH PRACÍ. Vydává Archivní správa MV v Tiskárně Ministerstva vnitra, p. o., Praha 2002, ročník LII, číslo 1, 2.

Číslo 1: *Bibliografie zahraniční archivní literatury 1996–1998* (3–211). Bibliografia zahraničnej archívnej literatúry za roky 1996–1998 si zachováva rovnakú formu ako predchádzajúce časti, ktoré sú pravidelne uverejňované v zborníku v trojročných intervaloch. Obsahuje základné informácie o štúdiách a článkoch v odborných archívnych periodikách, ako aj o publikáciách z uvedených rokov, ktoré sú uložené v knižnici Archívnej správy Ministerstva vnútra Českej republiky. Do bibliografie sú zahrnuté i staršie publikácie aj ročníky periodík, ktoré knižnica získala už po redakčnej uzávierke príslušného obdobia. Bibliografia je doplnená vecným, osobným a miestnym registrom. – *Miscellanea k dvorské problematice raného novověku* (213) – pod týmto súhrnným titulom uvádza Ivan Hlaváček súbor šiestich štúdií, ktoré vznikli v rámci postgraduálneho štúdia v minulých rokoch na pražskej Katedre pomocných vied historic-

kých a archívniectva. – Tomáš Baletka, *Dvůr pánů ze Žerotína ve Valašském Meziříčí ve 2. polovině 17. století* (215–241). O dvore meziříčských Žerotínovcov sa síce nezachovali priame archívne dokumenty, ale zo sekundárnych, napr. z pozemkových kníh mesta Valašské Meziříčí, možno zrekonštruovať personálne zloženie zamestnancov panského dvora vrátane dvorských úradníkov v druhej polovici 17. storočia. – Marek Ďurčanský, *Úřední knihy vedené v rámci podkomořského úřadu jako pramen k výzkumu šlechtických dvorů v období třicetileté války* (343–256). Analýza troch archívnych dokumentov z fondu českého Podkomorského úradu (protokoly obnovovania mestských rád v českých kráľovských mestách z rokov 1624–1636, registre listov z rokov 1640–1645 a 1647–1648) ako prameňov k dejinám šľachtických dvorov z obdobia tridsaťročnej vojny. – Martin Franc, *Knihy kuchyňských účtů z let 1705–1706 z fondu Šternberk-Manderscheid jako pramen k dějinám aristokratických dvorů* (257–277). Knihy kuchynských účtov Šternberkovcov tvoria ucelenú sériu, z nich jedna – z rokov 1705/1706 – je predmetom výskumu autora, v rámci ktorého sleduje štruktúru šľachtického dvora, úlohu dvora ako hospodárskej jednotky, zvyky v stravovaní na dvore, informácie o dvore ako miesta stretávania a pohyb dvora. – Jaroslava Hausenblasová, *Vztah mezi císařským dvorem a nejvyššími správními úřady Českého království v době vlády Rudolfa II.* (279–294). V roku 1583 natrvalo presťahoval cisár Rudolf II. svoje sídlo do hlavného mesta českého kráľovstva a s cisárskym panovníckym dvorom sa presťahovali do Prahy aj niektoré ríšske úrady. Autorka venuje pozornosť otázke vzťahu cisárskeho dvora a systému úradov českého kráľovstva na prelome 16. a 17. storočia z pohľadu uplatnenia českej šľachty na cisárskom dvore. – Tomáš Rataj, *Panovnický dvůr v raněnovověkém tištěném zpravodajství* (295–314). O informáciách zo života na panovníckom dvore a udalostiach na ňom poskytovaných spravodajstvom prostredníctvom tlače v 16.–18. storočí v Čechách. – Jana Ratajová, *Pojem dvora v kázáních Alexia Jana Ignáce Krizera* (315–327). Výklad o tom, ako chápal český barokový kazateľ A. J. I. Krizer (1631–1695) vo svojich kázaniach pojmy „dvor“, „dvorský“ a „zdvorilý“. – V časti recenzií je uverejnený príspevok Ivana Hlaváčka *O nových germanistických příspěvkoch k stredo-vekej diplomatike z pohľadu mestských knih v Čechách a na Morave* (329–337); medzi správami článok Oskara Maceka a Michala Wannera, *Dlouhodobé ukládání a zpřístupňování archiválií v digitální podobě z pohledu švédského a nizozemského archivnictví* (339–364).

Číslo 2: Jan Frolík, *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989* (371–520). Štúdia nadväzuje na predchádzajúcu toho istého názvu a časového rozpätia, ktorá bola uverejnená v SAP, XLI., 1991, s. 447–510. Podrobným výskumom vo fondoch Archívu federálneho ministerstva vnútra, priameho predchodcu súčasného Archívu Ministerstva vnútra (ČR), doplnenie, objasnenie a vysvetlenie niektorých nejasností v organizačnom vývoji štátno-bezpečnostných zložiek Zboru národnej bezpečnosti hlavne po roku 1953; upresnenie vymedzenia náplne činnosti útvarov ministerstva vnútra; doplnenie podrobností o organizačných zmenách

operatívnych správ zaradených k štátno-bezpečnostným zložkám. – Rudolf Sander, *Počty Židů v Čechách v 18. a na počátku 19. století* (521–590). Postavenie Židov v Prahe a na českom vidieku nebolo medzi väčšinovým obyvateľstvom priaznivé ani v 18. storočí. Židia boli obmedzovaní zo strany štátnej moci, ale aj verejnosti rôznym spôsobom, čo sa týka najmä miesta pobytu a spôsobu obživy. Ich počet bol regulovaný, usadzovanie sa na panstvách a v mestách bolo možné len s úradným povolením, bez súhlasu sa Židia nemohli ženiť a aj niektoré podnikateľské činnosti mali zakázané. Zo strany štátnej moci boli snahy znížiť ich počet a vôbec vypovedať z českého kráľovstva. Štátnym orgánom, ktorý mal v pracovnej náplni všetky záležitosti týkajúce sa Židov, bola židovská komisia, zriadená Karolom VI. v roku 1714 pri českom miestodržiteľstve a komore; po ich zrušení úlohy komisie prevzalo české gubernium. Úlohou komisie, neskôr gubernia, bolo aj získanie údajov o presnom počte Židov žijúcich v Čechách. S týmto cieľom sa vykonalo sčítanie, resp. súpis Židov žijúcich v Prahe v rokoch 1729, 1792, 1794, 1811 a na českom vidieku v rokoch 1724, 1783, 1793, 1799, 1811. Súčasťou príspevku sú tabuľky zo všetkých súpisov radené podľa jednotlivých historických krajov a v rámci nich podľa obcí. – V časti recenzií (591–614) sú uverejnené dve: prvá od Ivana Hlaváčka o nemeckých a rakúskych publikáciách k dobe kráľa a cisára Fridricha III. so zvláštnym zreteľom na jeho Regesta Imperii; druhá od Františka Žižčáka o Heraldickom registri Slovenskej republiky I., II.

Mária Stieberová

SPRÁVY

6. ARCHÍVNE DNI SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Spoločnosť slovenských archivárov, Ministerstvo vnútra SR – odbor archívnictva a spisovej služby a Štátny okresný archív v Pezinku pripravili 16.–18. októbra 2002 6. archívne dni Slovenskej republiky. Nosná téma – Archívy a verejnosť, spočiatku evokovala veľmi všeobecnú a rozsiahlu rovinu. No už úvodné referáty dokázali, že vo vnímaní tejto problematiky došlo v priebehu posledného desaťročia k výraznému posunu. Rokovanie svojou účasťou podporili aj vzácní hostia zo zahraničia – generálny tajomník Poľskej archívnej spoločnosti Krzysztof Strykowski, predseda Maďarskej archívnej spoločnosti László Szögi a člen výboru László Böör, Predseda Rakúskej archívnej spoločnosti Peter Csendes a člen výboru Nemeckej archívnej spoločnosti Martin Dallmeier.

Podujatie otvorila slávnostným príhovorom predsedníčka spoločnosti Veronika Nováková. Okrem pozdravných slov veľmi stručne zhodnotila niektoré, priam alarmujúce aspekty súčasného stavu archívnictva. Uviedla napr. takéto informácie: kým v rokoch 1966–1970 bolo v našich archívoch 10 147 bádateľských návštev, len v roku 1997 ich bolo 15 725. V rokoch 1966–1970 bolo vydaných 10 153 výpisov, odpisov a potvrdení, v samotnom roku 1997 ich bolo 34 074. V posledných rokoch sa znížil počet archivárov, no prijaté archívne dokumenty v štátnych archívoch dvojnásobne narástli. V. Nováková spomenula vo svojom príspevku aj realizáciu nového archívneho zákona, platného od 1. 1. 2003.

Úvodný referát *Archívy a verejnosť*, predniesol Milan Mišovič (OASS MV SR). Konštatoval, že za posledných 10 rokov sa archívy zmenili na aktívneho činiteľa spoločnosti. Pre archivárov bol veľmi zložitý koniec 90. rokov, počas ktorých bol zaznamenaný veľký nárast podaní. Zlé technické vybavenie archívov spôsobovalo zdĺhavé vybavovanie dožiadaní. Aj keď sa technické vybavenie zlepšilo, v novom tisícročí bol zaznamenaný prudký kvalitatívny nárast technológií. Archívy žiaľ využívajú zastaralé technológie, nie sú vybavené internetom a ani e-mailovými schránkami. Odbor archívnictva a spisovej služby vypracoval projekt ďalšieho vzdelávania archivárov a chce sa sústrediť na vzdelávanie aj v oblasti elektronizácie. M. Mišovič spomenul niektoré archívy, ktoré sa so zložitými pracovnými podmienkami už úspešne vysporiadali.

Zaujímavý príspevok – *Verejnosť a Slovenský národný archív po roku 1990*, predniesla Eva Vrabcová zo Slovenského národného archívu v Bratislave. Skúsenosti v SNA potvrdzujú vyššie spomenutý trend v archívoch. E. Vrabcová graficky znázornila obrovský nárast požiadaviek koncom 90. rokov, ktoré sa v súčasnosti stabilizujú – napr. v roku 1991 bolo v SNA 745 bádateľov, roku 1992 – 698, roku 2001 – 509 bádateľov. Naproti tomu každoročne narastá počet žiadostí – v roku 1998 ich bolo 1 495 a v roku 2001 – 1 681. Za 10 rokov bolo

v SNA vybavených 48 914 písomných dožiadaní. K najviac využívaným patrili fond Národného súdu. Napriek tomu archivári spolupracujú so všetkými médiami, ktoré sa na nich pomerne často obracajú – so Slovenským rozhlasom, Slovenskou televíziou, Rádiom Regina, filmovými štábmi (napr. bol natočený medailón reštaurátora I. Galamboša, filmové dokumenty o historických remeslách). Riaditeľ archívu Peter Draškaba sa zúčastnil na viacerých tlačových konferenciách. V roku 1999 sa pracovníci podieľali na projekte s US Holocaust memorial Museum vo Washingtone a na projekte Slovenského výboru pre program UNESCO Pamäť sveta. Väčší počet medzinárodných a slovenských výstav s mimoriadnym ohlasom pripravili reštaurátori.

Riaditeľka ŠOBA v Bratislave Ľubica Máteová informovala o *Využívaní archívnych dokumentov v ŠOBA za posledných 10 rokov*. Konštatovala, že v archíve sa zvýšil počet domácich bádateľov o 100 % a zahraničných o 50%. Najviac študujú dokumenty k regionálnym dejinám, genealógiám, prenasledovaniu Židov a Rómov a dokumenty k slovenskej štátnosti. Najčastejšie sú využívané matriky, fond Krajského národného výboru v Bratislave a firemný register okresného súdu. Medzi bádateľmi sú početní historici amatéri, no aj bádatelia – podnikatelia, ktorí robia genealogický výskum za poplatky pre zahraničných záujemcov. Ľ. Máteová rovnako pripomenula veľký nárast rozličnej administratívnej činnosti.

Rozsiahly príspevok pod názvom *Archívy v službách verejnosti* predniesla Zuzana Kollárová zo ŠOKA v Poprade. Pokúsila sa v ňom sumarizovať publikačnú a výstavnú činnosť všetkých archívov za posledných desať rokov vrátane Spoločnosti slovenských archivárov a odboru archívnictva a spisovej služby MV SR. Konštatovala, že publikačná a výstavná činnosť sa uskutočňuje ako spoločenská objednávka. O monografie svojich miest a obcí majú občania mimoriadny záujem a obecné zastupiteľstvá poverujú touto neľahkou úlohou zväčša odborníkov – historikov a archivárov. Táto prax sa odzrkadľuje na zvyšujúcej sa kvalite publikácií. Verejnosťou veľmi vítanými sú výstavy. Tieto posúvajú archívy do roviny aktívnych účastníkov spoločenského života. Tešia sa aj pozornosti vládnych kruhov a zahraničiu približujú históriu a kultúru slovenského národa.

Ján Šulavík, riaditeľ podnikového archívu Slovnaft, a. s., vystúpil s príspevkom *Využívanie registratúrneho strediska a podnikového archívu Slovnaft, a. s., verejnosťou*. Registratúrne stredisko a podnikový archív ochraňujú približne 4 500 bm písomností. V roku 2001 ich využilo 409 bádateľov, v archíve uskutočnili 328 výpožičiek a 144 evidovaných nazretí do dokumentov. Tieto čísla potvrdzujú skutočnosť, že širšia verejnosť môže využívať aj podnikový archív. Archivári sa aktívne zapojili aj do publikačnej činnosti. J. Šulavík zaujal poslucháčov informáciami o automatizovanom fungovaní registratúrneho strediska.

Na záver prvého dňa sa prezentovalo svojimi výrobkami viacero firiem. Zaujímavé boli nové počítačové programy, prístroje a technológie na reštaurovanie dokumentov.

Na druhý deň prezentovali svoje skúsenosti v bádateľni ŠOBA v Bratislave Tomáš Tandlich a Gábor Strešňák príspevkom *Študovňa – bádateľ, analýza obojstranného využívania archívnych pomôcok*. Autori sa sústredili na praktické využívanie archívnych pomôcok v bádateľni. Konštatovali, že v popredí skúmania sú archívne dokumenty žúp a magistrátov, využívané sú aj spracované písomnosti Krajského národného výboru v Bratislave, predovšetkým technická dokumentácia a písomnosti vzťahujúce sa k cirkvi. Vo fondoch súdov rôzneho typu sú vyhľadávané predovšetkým registre (napr. firemný register Krajského súdu). Bádateľsky prítiažlivý bol aj fond františkána Štefana Gajdoša a zbierka cirkevných matrik. Po svojich osobných skúsenostiach konštatovali, že najvyužívanejšie sú v ich archíve klasické inventáre. Tento poznatok by zrejme potvrdili kolegovia z viacerých archívov, keďže naše súčasné inventáre spĺňajú funkciu modernej, prehľadnej, no predovšetkým z časového hľadiska rýchlej pomôcky. T. Tandlich a G. Strešňák konštatovali, že archivári sa venujú predovšetkým bádateľom, napriek tomu správna agenda tvorí až okolo 60 % ich činnosti.

So zaujímavými poznatkami vystúpil Ladislav Bukovszky, pracovník ŠOKA v Šali v príspevku *Vzťah archívov a regiónu (skúsenosti ŠOKA v Šali)*. Zhrnul poznatky veľmi aktívneho kolektívu pracovníkov, ktorí sa svojou činnosťou stali aj akýmsi centrom kultúrnej a osvetovej práce vo svojom regióne. Mimoriadna aktivita im prináša uznanie a ústretovosť najbližšieho okolia. Vymenoval množstvo publikácií, výstav a iných rozličných činností. Do roku 2002 vydal ŠOKA v Šali viac ako 20 publikácií. Navrhol, aby bola do pracovných plánov zahrnutá vedecká a výskumná činnosť vo väčšom rozsahu. Konštatoval, že predarchívnu činnosť, ktorá má pre archívy mimoriadnu dôležitosť, verejnosť však odsúva do úzadia.

Pracovník Archívu STV Milan Antonič vystúpil s príspevkom *Sprístupňovanie archívneho fondu STV pre širokú verejnosť*. Pripomenul, že vysielanie STV začalo v roku 1956. V súčasnosti archív pracuje ako moderné zariadenie využívajúce výdobytky techniky. Napriek tomu, že archív má iné požiadavky na uchovávanie a aj na využívanie svojich dokumentov ako klasické archívy, snažia sa v súčasnosti zaviesť do svojej práce nový systém AREV. S ich usilovnou činnosťou sa môžeme stretávať skoro každodenne na televíznych obrazovkách, či už pri výbere dokumentov, pri relácii Historický kalendár, ale aj pri ponukách videokaziet. M. Antonič zhodnotil vybavenie archívu ako veľmi slušné.

Pohľadom z druhej strany. Tak môžeme nazvať príspevok Petra Zelenáka, historika a pedagóga Univerzity Komenského v Bratislave, *Pohľad historika na bádanie v archívoch*. Veľmi jemným a decentným spôsobom nastavil nám archivárom zrkadlo. Vzájomnú spoluprácu historik – archivár hodnotil ako veľmi dobrú, dokonca pri zbehlších vedúcich bádateľne ako vynikajúcu a veľmi ústretovú. Čo mu však vadí je nevyhovujúce a zastarané technické vybavenie bádateľní (málo mikrofilmov, zlé čítačky, v niektorých archívoch nemožnosť použiť svoj vlastný počítač a o archívnych už ani nehovoriac), vyhotovovanie nekvalitných xerokópií a nemožnosť skenovania archívnych dokumentov. Uvítal sprievodcov po archívnych fondoch, no kritizoval, že nie sú predajné. Konštatoval, že naše staré pomôcky, predovšetkým inventáre, nie sú vyhovujúce. P. Zele-

nák predniesol aj niekoľko konštruktívnych návrhov – pripraviť návrh na bibliografiu novín, tlačí a periodík, spracovať archívne fondy tak, aby boli aspoň čiastočne prístupné na internete.

Menší počet prednášok umožnil bohatú diskusiu. L. Sokolovský vyzdvihol ústretovosť archívov a archivárov voči učiteľom i študentom Katedry archívniectva FFUK. Archivári sú často i školiteľmi a konzultantmi. M. Kamasová predniesla požiadavku novej koncepcie archívniectva. J. Šedivý zdôraznil potrebu digitalizácie vzácnych archívnych dokumentov a ich sprístupnenie na internete. J. Roháč zhodnotil spoluprácu medzi vysokou školou a archívmi. Spomenul aj nové formy vzdelávania archivárov. J. Hanus informoval o webovej stránke Slovenského národného archívu a ponúkol možnosť ostatným archívom na spracovanie takejto stránky a pripojenie informácií k strane SNA. M. Šániková diskutovala o význame rekvalifikačného archívneho kurzu a o prezentácii archívov. Z. Kollárová pripomenula, že sa archivári stretávajú aj so zneužívaním ich práce predovšetkým študentmi, no žiaľ aj vedeckými pracovníkmi, ktorí necitujú a neuvádzajú napr. inventáre ako zdroj informácií.

Dňa 18. októbra sa uskutočnilo valné zhromaždenie Spoločnosti slovenských archivárov. Predsedníčka V. Nováková zhodnotila 4-ročnú činnosť spoločnosti a predovšetkým jej výboru. Najzávažnejšou skutočnosťou bola spolupráca pri príprave reorganizácie archívniectva a nového archívneho zákona. Spoločnosť už zaujala pevné miesto v medzinárodných archívnych štruktúrach. Všetky príspevky z archívnych dní a z valného zhromaždenia budú uverejnené na stránkach Fóra archivárov. Dôležitou súčasťou valného zhromaždenia sa stala voľba nového výboru. Na predsedníckom poste bola potvrdená Veronika Nováková a členmi výboru sa stali Juraj Roháč, Anna Buzinkayová, Mária Kačkovičová, Ladislav Vrtel, Elena Kašiarová, Gábor Strešňák, Elena Machajdíkova a Zuzana Kollárová. Do revíznej komisie členovia zvolili Jozefa Hanusa, Rudolfa Hudeca a Valériu Hrtánkovú.

Zuzana Kollárová

XXXVI. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA ZA OKRÚHLYM STOLOM ARCHÍVOV (Marseille 13.–16. 11. 2002)

V poradí už 36. konferencia Table ronde des Archives sa konala v juhofrancúzskom prístavnom veľkomeste Marseille. Hlavná téma konferencie *Ako spoločnosť vníma archívy?* sa stala predmetom analýz, námetov, ako archívne inštitúcie ešte viac zviditeľniť a priblížiť potrebám občanov a inštitúcií. Rokovaní sa zúčastnilo 237 delegátov zastupujúcich riadiace orgány archívniectva a národné

archívy svojich krajín, predsedov profesijných spoločností, expertov z 83 členských krajín Medzinárodnej rady archívov.

Na úvod konferencie vystúpil renomovaný francúzsky historik Pierre Nora s prednáškou *Miesta pamäti*, v ktorej pripomenul, že ak spoločnosť, inštitúcia alebo občan má právo na rekonštrukciu svojej identity, musí aj spoločnosť urobiť niečo v prospech archívov a zainteresovaní by mali vedieť, čo je zmyslom poslania archívnych inštitúcií. Funkcia archívov nemôže byť v rozpore s vedomím spoločnosti o ich potrebnosti. Predseda konferencie Jean Wilson (Kanada) zdôraznil, že archívy spolu s registratúrnymi strediskami zabezpečujú funkčnosť verejných a súkromných organizácií, umožňujú štátu a občanom prostredníctvom dokumentov preukázať svoje práva, umožňujú prístup k informáciám, vládam skladať účty zo svojich dokumentov, ochraňovať pamäť spoločnosti. Spoločnosť tieto ich hlavné funkcie proti očakávaniu nevníma v dostatočnej miere. Napriek informačnej explózii, rastúcemu využívaniu archívnych informácií pre vedecké a praktické účely, obraz archívov vo verejnej mienke je často neúplný a chybný. Preto cieľom konferencie je skúmať tento paradox, hľadať príčiny a spôsoby, ako tento obraz archívov korigovať. Pokúsil sa aj definovať stratégiu na zlepšenie obrazu archívov a zviditeľnenia ich činnosti. Ďalšie rokovania konferencie sa uskutočnili v štyroch plenárnych zasadnutiach.

Prvé plenárne zasadnutie sa zaoberalo témou, ako archív ako inštitúciu vníma verejnosť, verejná moc a pôvodcovia archívnych fondov. Antoine Prost (Francúzsko) informoval o výsledkoch dotazníkovej akcie francúzskych archívov, ako občania vnímajú archív. V odpovedi sa uprednostnil názor, že ide o miesto pre genealogický výskum, miesto kde sa dajú nájsť dôkazy potrebné pre súdne konania, daňové úrady a políciu; a až na poslednom mieste sa objavila možnosť študovať dejiny. Marie-Anne Chabin (Francúzsko) vykonala porovnávaciu analýzu používania pojmu „archív“ vo francúzskych médiách. Upozornila na zaujímavú tendenciu používať tento pojem, vo francúzskom jazyku doteraz vždy v množnom čísle, v jednotnom čísle „archive“. Lajos Kőrmeny (Maďarsko) hovoril o mentalite a identite archivára v strednej Európe. Charakterizoval princípy a faktory, ktoré utvárajú spôsob myslenia a osobnosť archivára. Zdôraznil, že postavenie archivára sa upevňuje len v demokratických podmienkach spoločnosti, kde vládne úcta a rešpekt k právnej hodnote archívnych dokumentov. Chiyoko Oga wa (Japonsko) sumarizoval výsledky dotazníka, na ktorú odpovedalo 72 krajín (vrátane SR) o rezortnej príslušnosti národných a federálnych archívov, o ich priestorovom a materiálno-technickom vybavení, počte zamestnancov a pramennej archívnej základni.

Druhé zasadnutie sa nieslo v znamení rastúcich požiadaviek bádateľov o archívne informácie. Gérard Ermisse (Francúzsko) analyzoval bádateľský segment so spoločensko-kultúrnej a spoločensko-demografickej stránky. O správnu agendu má vo francúzskych archívoch záujem 7 % bádateľov, vedeckú klientelu predstavuje 58 % a záujemcov o genealógiu je 35 %. Ramon A. Fugueras (Španielsko) si všímal štruktúru bádateľov v mestských archívoch v Španielsku. Obraz týchto archívov sa vylepšil kvalitou archívnej práce, marketingom a motiváciou archivárov. V týchto archívoch prevládajú bádatelia – odborníci, ďalej

občania a univerzitní študenti. Saliuo Mbaye (Senegal) hovoril o diverzifikácii používateľov archívov v krajine s typickou orálnou tradíciou. Hennadij Boriak (Ukrajina) na tú istú tému hovoril z pohľadu krajiny, ktorá prechádza demokratizačným procesom. Podľa neho intelektuáli, úradníci, politici aj verejnosť vnímajú archívy ako miesta, kde sa uskutočňuje ich tvorivý projekt, ktoré ako subalterný administratívny organizmus poskytuje požadované informácie, ktoré obhajujú ich sociálne práva. Elisabeth Verry (Francúzsko) upozornila na zásadnú transformáciu obsahu povolania archivára vrátane jeho manažérskej funkcie pre „records management“. Angelika Menne-Haritz (Nemecko) referovala o rozmanitosti ponuky miest pre archivára, ktorých tradičný obraz sa od základu zmenil. Zdôraznila význam archívnych pomôcok ako nástrojov upevňujúcich historickú pamäť štátu a národa. Na otázku, či je archívna profesia ešte atraktívna, odpovedá v tom zmysle, že by mohla byť. Archivár by sa ale musel z plachého a introvertného typu zmeniť na extroverta a spoločenskú osobnosť schopnú ovládať nielen archivistiku, ale aj manažment, správu rozpočtu, prácu s personálom, organizovať priestorové a materiálno-technické zabezpečenie činnosti archívu. Ovládať legislatívu a ďalšie odbory činnosti.

Predmetom rokovania tretieho zasadnutia boli možnosti posilnenia postavenia archívnych inštitúcií v spoločnosti ako takej. Elise Paraiso (Benin) na príklade vlastnej krajiny zdôraznila význam synergie medzi pôvodcami registratúr a archívnych fondov na jednej strane a archívmi na strane druhej pri vymedzení podielu zodpovednosti za správu registratúry. Vyzdvihla kreovanie Generálneho riaditeľstva archívov krajiny ako gestora registratúrneho i archívneho systému. Hartmut Weber (Nemecko) pripomenul, že každý má právo na rekonštitúciu toho, čo sa stalo a archív musí umožniť prístup ku všetkým deponovaným dokumentom. Mao Fumin (Čínska republika) akcentoval nevyhnutnosť komunikácie s občanmi; nevynechal ani praktické kroky, ktoré vedú k vylepšeniu obrazu archívov vo vedomí spoločnosti aj prostredníctvom médií vrátane internetu. John Carlin (USA) opísal činnosť Národného archívu v masmediálnej oblasti. Predmetom jeho pozornosti sa stala aj výstava Dobrodružstvo Národného archívu. Túto výstavu sprevádza filmová projekcia, seriál prednášok, ktoré pripravilo organizačné a dokumentačné stredisko archívu. Elisabeth Oxborrow-Cowan oboznámila plénum s obsahom podujatí Národného mesiaca archívov vo Veľkej Británii. Cieľom podujatia je zviditeľniť poslanie archívov v spoločnosti. Maria Izabel De Oliveira (Brazília) referovala o integrovanom informačnom systéme Národného archívu Brazílie. Každý jeho používateľ má možnosť z neho získať odpoveď na požadované informácie.

Posledné, štvrté zasadnutie konferencie, sa zaoberalo stratégiou ako zlepšiť služby bádateľom a medzinárodnou spoluprácou v tejto oblasti. Salvatore Italia (Taliansko) poukázal na taliansky príklad valorizácie archívov. Talianske archívy uprednostňujú kontakty so školami, médiami, intenzívne využívajú možnosti internetu. Pozoruhodná je edičná činnosť generálneho riaditeľstva talianskych štátnych archívov čo do štruktúry a rozsahu. Marie-Paule Arnaud (Francúzsko) odpovedala svojím referátom na otázku, či archívy môžu byť účastníkmi kultúrnej politiky štátu. Odpovedala kladne; spomenula všeobecne

známy „service éducatif“, ktorým sú francúzske archívy povestné a ktorým veľmi presvedčivo oslovujú verejnosť. Jean Wilfried Bertrand (Haiti) poznamenal, že kultúrno-výchovný program archívu sa v jeho krajine integruje s výchovou širokých vrstiev obyvateľstva k úcte k vlastným dejinám. Federico Valacchi (Taliansko) sa zaoberal pomerne rozsiahlym využívaním internetu archívami, osobitne pri samotnom štúdiu archívnych pomôcok a archívnych dokumentov. Navrhol vyhodnotiť existujúce „domovské“ stránky archívov s cieľom ich ďalšieho vylepšenia. Elizabeth Yakerl (USA) sa venovala využitiu internetu pre štúdium originálov archívnych dokumentov. Marie-Louise Perron (Kanada) oboznámila plénum s činnosťou kanadského Strediska genealógie, ktoré v oboch úradných jazykoch krajiny a v automatizovanej podobe poskytuje požadované genealogické informácie. V diskusii k referátom tohto zasadnutia vystúpil aj zástupca slovenského archívniectva P. Kartous o využití internetu v Slovenskom národnom archíve; uviedol, že od pripojenia archívu na internet a zverejnenia adresy pre elektronickú poštu, enormne vzrástla jeho korešpondencia s bádateľmi.

Po plenárnych zasadnutiach konferencie sa uskutočnili zasadnutia jedenástich regionálnych združení rady. Zástupcovia európskych krajín sa zúčastnili zasadnutia svojho združenia EURBICA. Predmetom ich rokovania boli návrhy zmien štatútu združenia, prijatie nových členov, strategický plán činnosti a aktuálne úlohy. V rámci nich sa prerokovala aj odborná a organizačná príprava medzinárodného kurzu o archívnych budovách (máj 2003, Francúzsko). Na tomto zasadnutí zástupcovia Grécka a Talianska pozvali členské a kandidátske štáty Európskej únie na zasadnutie do Atén (apríl 2003) a Syrakúz (september 2003).

V súlade so štatútom Medzinárodnej rady archívov sa uskutočnilo aj valné zhromaždenie delegátov. Medzinárodná rada archívov má v súčasnosti 1 700 členov zo 180 krajín. Zasadnutie viedol generálny tajomník Joan van Albada (Holandsko). Prerokovali sa prijatia nových členov, kultúrno-výchovná, publikačná a normotvorná činnosť, administratíva rady, doplnenie a zmeny štatútu, finančné zabezpečenie. Odsúhlasil sa aj kalendár podujatí na najbližšie dva roky. Vo výročnej správe o činnosti jedenástich regionálnych združení, desiatich sekcií a šestnástich výborov sa objavilo aj ocenenie úrovne organizačného a odborného zabezpečenia zasadnutia Výboru MRA pre ochranu archívnych dokumentov v krajinách mierneho pásma (Smolenice, jún 2002).

Na záverečnom zasadnutí konferencie predstaviteľ juhoafrického archívniectva pozval členov rady na XXXVII. medzinárodnú konferenciu do Kapského Mesta (október 2003). Predstaviteľ rakúskeho archívniectva informoval o pripravenosti Rakúska prijať až 4 tisíc účastníkov budúceho Medzinárodného kongresu archívov (Viedeň, 2004).

Účastníci konferencie prerokovali a prijali rezolúciu, v ktorej požadujú od vlád krajín prechádzajúcich demokratizačným vývojom liberalizáciu prístupu k archívnym dokumentom, archívnym pomôckam obetiam represii, ako aj prístup k policajným archívom obetiam policajného násillia v krajinách Latinskej Ameriky. Táto požiadavka sa vzťahuje aj na rodiny nedobrovoľne odsunuté alebo rodiny, ktoré sa nedobrovoľne vysťahovali. Rezolúcia požaduje od orgánov

verejnej správy a hospodárskej sféry zvýšiť pozornosť pri organizačnom začleňovaní registratúrneho a archívneho systému v štruktúre orgánov a organizácií. Od štátnych archívov sa vyžaduje aktívny prístup k školiacej činnosti pre správcov registratúrnych stredísk a archívov organizácií. Pre zvýraznenie obrazu archívov a ich služieb vo verejnej mienke sa v rezolúcii požaduje, aby rada v spolupráci s UNESCO-m organizovala od roku 2004 každoročne Medzinárodný deň archívov.

Usporiadatelia pripravili účastníkom vynikajúce podmienky na rokovanie, zabezpečili prehliadky mestského archívu v Marseille, departamentálneho archívu Bouches-Du-Rhône, ako aj prehliadku historických mestečiek Arles a Saint Rémy de Provence. Účastníkov prijal primátor mesta, predstavitelia departamentu a predstavitelia regiónu Provence-Alpes-Côte d'Azur.

Peter Kartous

VÝBOR MEDZINÁRODNEJ RADY ARCHÍVOV PRE LEGISLATÍVNE OTÁZKY

Macao 2.–4. decembra 2002

Druhé zasadnutie Výboru Medzinárodnej rady archívov pre legislatívne otázky (ďalej len výbor) v roku 2002 sa uskutočnilo na pozvanie Historického archívu v Macau; súbežne s ním sa uskutočnil aj seminár regionálneho združenia Medzinárodnej rady archívov pre východnú Áziu (EASTICA) k problematike archívnej legislatívy s dôrazom na riešenie aktuálnych otázok archívneho zákonodarstva v krajinách regiónu.

Na úvod pre čitateľa niekoľko základných údajov o Historickom archíve v Macau. Ako inštitúcia pôsobí od roku 1952; od roku 1986 je súčasťou Kultúrneho inštitútu Osobitného administratívneho územia Macaa. Vo svojej činnosti vychádza z legislatívnej úpravy z roku 1989. Pri spracúvaní a opise svojich fondov a zbierok sa riadi odbornými postupmi používanými v Portugalsku.

Predmetom rokovaní výboru bola sumárna informácia predsedu C. Gränstroma o úlohách na rok 2003 – t. j. nevyhnutnosti ukončiť práce na všetkých projektoch do najbližšieho zasadnutia výboru (máj 2003 Poľsko), tak aby ich definitívne texty boli k dispozícii účastníkom medzinárodného kongresu archívov vo Viedni (august 2004). Spravodajcovia jednotlivých projektov informovali o postupe prác od uskutočnenia zasadnutia výboru v Bruseli (apríl 2002). Informáciu podal G. Peterson (nové technológie a copyright, vplyv na archívy), J. Zwicker (autenticita elektronických záznamov), S. Choy (princípy tvorby archívnej legislatívy a legislatívy správy registratúry). P. Kartous a M. Španková informovali v mene neprítomnej riešiteľky R. Depoortere o stave riešenia projektu *Prístup k archívnym dokumentom a ochrana údajov*.

W. Stepniak podal informáciu k problematike archívnych reštitúcií so zameraním na legislatívne východiská a rozpory; J. Butler je riešiteľom projektu *Internet – právne aspekty rozširovania archívnych dokumentov obsahujúcich údaje o jednotlivcoch*. Predseda výboru C. Gränstrom informoval o krokoch švédskej legislatívy pri zosúladení požiadaviek ochrany utajovaných skutočností s legislatívou o úradných záznamoch a zákonom o slobode tlače.

V nasledujúcich riadkoch predkladáme stručný obsah jednotlivých projektov, tak ako ich spravodajcovia prezentovali na zasadnutí výboru a seminári.

Využívanie moderných technológií ovplyvnilo tradičné *uplatňovanie autorského práva* v troch smeroch: nutnosť vyhotovovať kópie, ľahkosť prenosu a schopnosť zmeniť údaje. Použiť počítačový program znamená urobiť kópiu. Akýkoľvek dvojrozmerný alebo dokonca trojrozmerný predmet možno uložiť v digitálnej podobe. Počítač umožňuje používateľovi porušiť autorské právo preberaním autorsky chránených materiálov, ich spájaním s inými alebo vymazaním ich časti a výsledok predstaviť ako vlastný produkt.

Právna ochrana autorského práva vznikla ako dôsledok schopnosti tlačiarenských techník vyprodukovať rýchlo a lacno veľké množstvo kópií textu. Pri použití súčasných moderných technológií je prakticky nemožné komukoľvek zabrániť kopírovať čokoľvek. Autorské právo je predmetom úpravy medzinárodného práva počínajúc Bernskou konvenciou, Všeobecnou konvenciou o autorskom práve; upravuje ho aj zmluva o autorskom práve Svetovej organizácie pre duševné vlastníctvo. Tri smernice Európskej únie sa priamo týkajú právnej ochrany počítačových programov, databáz, ako aj vybraných prvkov autorského práva a príbuzných práv v informačnej spoločnosti.

Zmeny v používaných technológiách prinášajú zmeny aj v legislatíve autorského práva tak na národnej, ako aj medzinárodnej úrovni. Archivár ich musí vnímať veľmi pozorne, ba až s istou mierou ostražitosťou. Komerčne zamerané spoločnosti majú totiž predovšetkým ekonomický záujem zúžiť mieru obmedzení autorskej ochrany a obmedziť právo archívov a knižníc vyhotovovať kópie pomocou moderných technológií. V čase digitálnych technológií archivár musí obhajovať prístup k informáciám, ako aj právo na vyhotovovanie kópií v rozumnej miere. Skutočnosť, že v zmluve o autorskom práve Svetovej organizácie pre ochranu duševného vlastníctva možnosť obmedziť ochranu autora pre účely archívov a knižníc nie je obligatórnou povinnosťou, je rizikom, že nebude súčasťou národných právnych noriem. V záujme archívárov je, aby toto právo, ktoré je zaručené pre materiály vyhotovované klasickým spôsobom (pozri § 24 zákona č. 383/1997 Z. z. Autorský zákon a zákon, ktorým sa mení a dopĺňa Colný zákon v znení neskorších predpisov), zostalo zachované aj v digitálnom prostredí.

Archívy a autenticita. Aj bez dôkladnej znalosti možností moderných technológií je každému jasné, že „zmanipulovať“ elektronický záznam nie je nič komplikované, a to či už náhodou alebo dokonca úmyselne. Archivár musí tomuto problému venovať pozornosť, musí sa naučiť spojiť klasickú diplomatičku s problémom autenticity elektronického záznamu. Otázka autenticity v elektronickom prostredí si musí nájsť aj miesto v archívnej legislatíve. Prečo?

Z dôvodu samotnej nestabilnej a „zraniteľnej“ podstaty elektronických záznamov, ktorá je ďalej príčinou špecifických problémov. Každé ich použitie, či už ide o prenos alebo načítanie, je ich opätovným spracovaním. Navyše technické prostriedky, hardvér aj softvér, majú veľmi krátku dobu životnosti. Akákoľvek práca s elektronickými dokumentmi je preto technicky podstatne komplikovanejšia v porovnaní s dokumentmi klasickými. Zakomponovanie prvku „samo-autentizovania“ do systému je ilúziou. Očakávanie nesplnili ani zákony o elektronickom podpise, ich aplikácia si vyžaduje nesmierne komplikované postupy aj v každodennej ekonomickej praxi; tento podpis by mal mať tú istú právnu silu ako ručný podpis vrátane pravidiel o proveniencii elektronického dokumentu. V tomto význame potom pojem autenticita znamená potvrdenie proveniencie elektronického dokumentu. Základným archívnym legislatívnym východiskom sa preto javí určenie kompetencií archívu a definície predmetu autenticity. Archivár musí mať oprávnenie posudzovať všetky nové systémy informačných technológií pre správu záznamov a archívnych dokumentov z pohľadu autenticity, t. j. nadčasovej hodnovernosti. A po druhé, archív by mal byť splnomocnený zákonom ustanoviť pravidlá pre pôvodcov ako zaobchádzať („manipulovať“) s elektronickými záznamami a dokumentmi pri výkone činnosti. Čo sa týka definícií, zákon by mal ustanoviť, že archívnym dokumentom, záznamom, dokumentom je každý druh zaznamenananej informácie bez ohľadu na nosič.

Projekt *Princípy tvorby archívnej legislatívy a legislatívy správy registratúry* vychádza z metodického materiálu Medzinárodnej rady archívov z roku 1996. Jeho prepracovanie by malo dať odpoveď na enormné pribúdanie elektronických záznamov a pribúdanie informácií ako takých. Taktiež by malo reflektovať na zvýšené požiadavky na transparentnosť činnosti štátnych orgánov a prístup k zaznamenaným informáciám; v neposlednom rade by sa v ňom mal objaviť aj vplyv prijatia nových právnych úprav v príbuzných oblastiach. Projekt má nasledujúcu štruktúru: archívna legislatíva alebo legislatíva správy súčasných záznamov, definícia archívneho dokumentu a záznamu, pôsobnosť zákona, nescudziteľnosť a nevydržateľnosť záznamu pochádzajúceho z činnosti štátu, záznamy pochádzajúce z činnosti súkromných osôb, zriadenie, kompetencie a štruktúra archívnych orgánov (Národného archívu), koordinačné funkcie archívnych orgánov, miesto archívnych orgánov v štruktúre štátnej správy, poradný orgán, správa registratúry, hodnotenie a vyradovanie záznamov, odovzdávanie a preberanie archívnych dokumentov, sprístupňovanie a opis archívnych dokumentov, prístup k archívnym dokumentom, ochrana a sankcie za porušenie povinností. Uvedené princípy výbor považuje za základné princípy, ktoré by mala obsahovať archívna legislatíva.

Pracovná skupina projektu *Archívne reštitúcie – legislatívne východiská a rozpory* vo svojej správe predložila genézu vzniku Viedenskej konvencie o nástupníctve štátov vo vzťahu k štátnemu vlastníctvu, archívom a dlhom (OSN, 1983); nadobudnutie jej účinnosti je viazané na pristúpenie 15 krajín OSN, k dnešnému dňu je to iba 10. Taktiež opisuje postup Medzinárodnej rady archívov. Pracovná skupina formulovala zásady archívnych reštitúcií vychádzajúc zo zásady „quod

est in territorio, es etiam de territorio“, štátne vlastníctvo v plnom rozsahu zdieľa osud svojho štátu a preto prechádza na jeho nástupcu.

Úloha riadenia verejných archívov sa v súčasnosti výrazne skomplikovala vďaka spojenému pôsobeniu demokratizácie spoločnosti; túto sprevádza dôraz na otvorenie a prístup k záznamom pochádzajúcim z činnosti štátnych orgánov. Treba k nej pridať rozvoj technológií, ktoré odstraňujú fyzické a mechanické prekážky prístupu k archívnym dokumentom. A navyše je tu právo na súkromie, tak ho rieši narastajúci počet právnych úprav vrátane variantných riešení a konfliktu rôznych ochrany hodných záujmov. Verejné archívy môžu týmto tlakom čeliť viacerými spôsobmi. Internet im umožňuje zverejniť najžiadanejšie materiály ekonomicky a svojím dosahom najefektívnejším spôsobom. K výraznému zníženiu kapitálových a prevádzkových nákladov je potrebná spolupráca pri tvorbe potrebnej technickej infraštruktúry. Riešením, ako znížiť mieru komplikácií a nesúladu vyplývajúcu z rôznorodého definovania a aj výkladu pojmu „súkromie“, by mohlo byť spojenie úsilia archívov s cieľom vypracovať medzinárodnú normu, ktorá by priznávala právo na súkromie iba žijúcim osobám.

Na rokovaní výboru sa zúčastnil aj generálny tajomník MRA Joan van Albada. Jeho informáciu možno rozdeliť do štyroch okruhov otázok: povolanie archivára a výzvy dneška, poslanie MRA a poslanie archivára, MRA a jej regionálne združenia a úlohy na najbližšie obdobie vrátane stavu príprav medzinárodného kongresu archívov vo Viedni. Povolanie archivára čelí dvom problémom – nedostatku odborných kapacít v samotných archívoch, ako aj v radoch zamestnancov iných štátnych orgánov. Výzvou je, ako dosiahnuť, aby archivári a „správcovia informácií“ splňali odborné požiadavky povolania. Druhou otázkou je nezáujem mnohých politikov a osôb prijímajúcich rozhodnutia, ako aj nedostatok záujmu verejnosti o ochranu archívnych dokumentov. Výzvou je šírenie informácie o poslaní archívov pre spoločnosť a pre kvalitu ľudského života.

Poslaním MRA je rozvoj archívov v celosvetovom meradle. Zodpovednosť za budovanie registratúrnych systémov, hodnotenie a rozhodovanie, čo je a čo nie je archívnym dokumentom, ochrana archívnych dokumentov pre budúce generácie spočíva na archivároch; archívy sú spojené do jedného celku – svetového dokumentárneho dedičstva. Medzinárodná rada archívov by mala byť organizáciou, ktorá spája a reprezentuje archivárov celého sveta, podporuje ich pri naplňaní ich poslania. Strategický plán MRA na roky 2000–2010 stanovuje ako hlavné úlohy celosvetový rozvoj archívov, vzdelávanie archivárov, prezentáciu archívov ako pamäti národov, šírenie informácií a vypracúvanie štandardov pre odborné činnosti.

V budúcom desaťročí sa internacionalizácia pôsobenia MRA prejaví v presune väčšiny jej činnosti a vplyvu na regionálne združenia; tieto sa podľa štatútu rady stanú miestom prijímania najdôležitejších rozhodnutí. Ich činnosť sa môže najefektívnejšie rozvíjať práve v oblasti vzdelávania archivárov.

Po skúsenostiach z ostatných kongresov v Pekingu a v Seville, Výkonný výbor MRA rozhodol zmeniť organizačnú štruktúru kongresu. Každý deň kongresu odznie kľúčový referát; tento bude dostupný na televíznom okruhu vo všetkých úradných jazykoch kongresu. Na referát budú nadväzovať súbežné zasadnutia

v počte 10–20; budú ich organizovať výbory, sekcie, jednotliví členovia, národné archívy, archívy, archívne školy, odborné spoločnosti archivárov, regionálne združenia a pod. Výber rokovacieho jazyka závisí od voľby účastníkov zasadnutia; náklady na preklad do iného jazyka kongresu znáša organizátor zasadnutia. Cieľom tejto zmeny formy rokovania kongresu je poskytnúť čo najväčší priestor ako predstaviť výsledky štvorročnej práce výborov, sekcií a regionálnych združení MRA.

Na poslednom samostatnom zasadnutí výboru sa členovia dohodli na obsahu a štruktúre svojich vystúpení na seminári regionálneho združenia EASTICA. Predniesť informáciu o projekte Prístup k archívnym dokumentom a ochrana údajov výbor poveril M. Špankovú.

Medzi úlohy, ktoré odboru vyplynuli zo zasadnutia pre najbližšie obdobie, boli dnes už aj niektoré splnené úlohy, a to vypracovať odpovede na dotazníky týkajúce sa hodnotenia činnosti MRA 2000–2004 a obsahovej a organizačnej prípravy kongresu vo Viedni.

Pri spracovaní projektu Prístup k archívnym dokumentom a ochrana údajov bude treba dopracovať vyhodnotenie právnych predpisov z Latinskej Ameriky, Afriky a Ázie. Dopracovanie za krajiny východnej Ázie (EASTICA) je čiastočne možné už teraz; usporiadatelia poskytlí výboru základné informácie z Číny, Hongkongu, Kórey, Japonska, Macaa a Mongolska.

Spracovateľ projektu o autenticite elektronických záznamov požiadal o poskytnutie definície dôkazu vo všeobecne záväzných predpisoch. Môžeme konštatovať, že sme mu mohli poskytnúť iba negatívnu informáciu.

Z dôvodov komplexnosti projektu Princípy tvorby archívnej legislatívy a legislatívy správy záznamov pracovné skupiny poskytnú spracovateľke požadované údaje z projektov o prístupe, autenticite a archívnych reštitúciách.

Spoločný seminár regionálneho združenia EASTICA a Výboru MRA pre archívnu legislatívu mal dve časti. V prvej časti si účastníci vypočuli ako kľúčový referát informáciu generálneho tajomníka MRA J. van Albadu *o úlohách a činnosti rady a príprave viedenského kongresu*. V druhej časti odznali informácie členov výboru o jednotlivých projektoch, ako aj ich odpovede na otázky pléna.

Mária Španková

DIPLOMATICKÁ PRODUKCIA V STREDOVEKOM MESTE

V prvých septembrových dňoch zorganizovala Sekcia archívniectva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV svoje ďalšie odborné podujatie – vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou *Diplomatic-*

ká produkcia v stredovekom meste. Konferencia sa konala 4.–6. septembra 2002 v pôsobivých priestoroch Krajskej knižnice Ľudovíta Štúra vo Zvolene.

Rokovanie konferencie otvoril súčasný predseda sekcie Juraj Roháč. Účastníkov podujatia privítal na historickej pôde Zvolena primátor mesta Vladimír Maňka. (Mesto Zvolen bolo spoluorganizátorom a najmä pozorným a štedrým hosťiteľom celého podujatia, ktoré sa konalo v rámci jubilejných osláv 10. ročníka tradičného výstupu na Pustý hrad.) S osobným pozdravným príhovorom potom vystúpil dlhoročný predseda sekcie prof. Jozef Novák. Konferenciu pozdravil aj zástupca ďalšieho spoluorganizátora – odboru archívnictva a spisovej služby MV SR – Peter Kartous.

Prvým odborným príspevkom, ktorý odznel na konferencii, bol fundovaný referát Radoslava Ragača (ŠOBA Bratislava) o zvolenskej mestskej kancelárii, ktorý minuciózne zaznamenal a zhodnotil všetky diplomatické aktivity komunity zvolenských mešťanov. Diplomatickú produkciu mesta Kežmarku analyzovala vo svojom referáte Virgínia Mislovičová (ŠOBA Levoča). Božena Malovcová (ŠOKA Poprad) priblížila činnosť mestskej kancelárie Spišskej Soboty v 15.–16. storočí. Stredoveké listiny Rimavskej Soboty z hľadiska diplomatiky zhodnotil vo svojom príspevku Leon Sokolovský (FF UK). Júlia Ragačová (OASS MV SR) informovala o menej známej diplomatickej produkcii turčianskych mestečiek. Referát Zuzany Kollárovej (ŠOKA Poprad) prezentoval výsledky výskumu písomností poľskej proveniencie v archívnych fondoch zálohovaných spišských miest. Pitoreskný portrét mestského notára v Banskej Bystrici v 16. storočí načrtol vo svojom vystúpení Igor Graus (ŠOKA Banská Bystrica). Žigmundove výsadné listiny pre mesto Zvolen analyzoval Richard Marsina (Trnavská univerzita) – vo svojom vystúpení venoval pozornosť aj problému fálz. Juraj Roháč (FF UK) sa najskôr dotkol počiatkov diplomatickej činnosti v Trnave a potom detailne – obsahovo i formálne – analyzoval najstaršiu trnavskú mestskú knihu (knihu príjmov a výdavkov z rokov 1394–1530).

V krátkej diskusii na záver prvého dňa rokovania zaujalo najmä provokujúce vystúpenie Ferdinanda Uličného (FF Prešovskej univerzity), ktorý poukázal na terminologickú problematiku – pomenúvanie jednotlivých typov mestských sídel a upozornil na častý výskyt cezúr a hiátov v počiatočnom období diplomatickej aktivity miest – sám nazval túto etapu obdobím deperdit.

Prvý deň podujatia zakončila pôsobivá večerná prehliadka galerijných a múzejných expozícií na Zvolenskom zámku.

Druhý deň rokovania otvoril príspevok Jozefa Nováka (FF UK) analyzujúci vzťah sfragistiky k diplomatike. Autor zdôraznil úlohy sfragistiky pri diplomatickej kritike, najmä význam skúmania pečatí pri posudzovaní pravosti listín. Ivan Hlaváček (Karlova univerzita Praha) kriticky zhodnotil výsledky bádania v oblasti mestskej diplomatiky a najmä štúdium mestských kníh v Českej republike v poslednom decéniu 20. storočia. Ludmila Sulítková (Archiv Akademie věd v Prahe) analyzovala diplomatickú produkciu mesta Brna na prelome stredoveku a novoveku (predovšetkým kvantitatívne bohatú a druhovo rôznorodú kategóriu mestských kníh). Sociálne postavenie bardejovských mest-

ských notárov v prvej polovici 17. storočia zachytila vo svojom referáte Marie Marečková (Masarykova univerzita Brno). Konštatovala, že svojím pôvodom, vzdelaním a sociálnym postavením patrili títo notári medzi mestskú elitu. Mikuláš Čelko (ŠOKA Banská Štiavnica) hovoril o živote a práci banskoštiavnického mestského notára Baltazára Stecka. Všimol si najmä jeho aktivity na prelome 15. a 16. storočia, keď sa Steck angažoval v majetkovoprávných sporoch mesta s Hodrušou a Dóciovcami. Daniela Hrnčiarová (FF UK) poukázala na zaujímavý listinný druh v uhorskej diplomatickej produkcii – tzv. reverzálne listiny, ktoré sa používali v procese uplatňovania azylového práva. Existenciu a pôsobenie verejných notárov na Slovensku v období stredoveku a ich listinnú produkciu rozoberal príspevok Svorada Zavorského (SNA). Ján Kúkel (AMB) referoval o formálnych znakoch a obsahu štatútov volenej obce v Bratislave. Obsahovú analýzu produkcie hodnoverných miest v stredoveku so vzťahom k mestám priblížil referát Eriky Javošovej (SNA). Vzájomným vzťahom Bratislavskej kapituly a mesta Bratislavy v oblasti spisomňovania sa venoval Juraj Šedivý (FF UK). Prítomnosť a činnosť mestských notárov v Šamoríne v 16.–17. storočí sledoval príspevok Veroniky Novákovej (ŠOKA Šaľa).

Popoludní sa účastníci konferencie zúčastnili na zaujímavej exkurzii po honfianskom regióne. V Krupine si prezreli farský Kostol Narodenia Panny Márie – pôvodne románsku trojlodňovú baziliku z prvej tretiny 13. storočia a zbierky miestneho múzea. Určite nikto nezabudne na prehliadku areálu bzovického hradu (pôvodne premonštrátskeho opátstva) – nielen kvôli jeho bohatej minulosti a architektonickým pôvabom, ale najmä kvôli súčasnému alarmujúcemu stavu tejto jedinečnej pamiatky. Ďalšími cieľmi exkurzie boli malebné románske kostoly v Sáse a Dobrej Nive.

Tradičnou (a populárnou) súčasťou podujatí sekcie sú i spoločenské stretnutia účastníkov – i vo Zvolene to bol vítaný priestor na neformálnu priateľskú (ale aj odbornú!) diskusiu a debatu, ba i živú zábavu.

Rokovanie posledného dňa konferencie malo dve osobité časti. V prvej časti odzneli referáty k problematike diplomatických aktivít v mestách. Príspevok Márie Šorecovej (Lesnícke a drevárske múzeum Zvolen) informoval o testamentoch banskoštiavnických mešťanov a o výpovednej hodnote tohto jedinečného historického prameňa. Možnosťami historického využitia testamentov Trnavčanov pre poznanie dejín mesta v 16. storočí sa zaoberala Katarína Hodasová (ŠOBA Bratislava). Testamenty modranských a svätajurských mešťanov ako zdroje poznatkov o každodennom živote v týchto mestách hodnotil Michal Duchoň (UCM v Trnave). Lucia Krchnáková (ŠÚBA Banská Štiavnica) referovala o diplomatickej produkcii Banskobystrickej komory. Na informačné bohatstvo komorných kníh mesta Bratislavy pre dejiny každodennosti upozornil vo svojom príspevku Vladimír Segeš (VHÚ v Bratislave).

V ďalšej časti rokovania odznel špeciálny blok referátov k dejinám mesta Zvolena (bol to príspevok sekcie k prebiehajúcim oslavám 10. ročníka výstupu na Pustý hrad a k budúročnému 760. výročiu znovuudelenia zvolenských mestských výsad). Marta Mácelová (Stredoslovenské múzeum Banská By-

trica) dokumentovala slovom i obrazom prekvapivé výsledky archeologického výskumu môŕovského hrádku. Ján Lukačka (FF UK) analyzoval najstaršie privilegium mesta Zvolena a jeho confirmácie (upozornil na existenciu potvrdenia výsad zo 14. storočia, ktorá sa donedávna považovala už za nenávratne stratenú). Martin Chmelík (FF Prešovskej univerzity) hovoril o fare sv. Mikuláša vo Zvolene a o lokalizácii tohto farského kostola. Hospodárskymi vzťahmi Zvolena a banských miest a účasťou Zvolena na ťažiarском podnikaní sa zaoberal Marián Skladaný (FF UK). Vzájomné kontakty a komunikáciu miest Zvolena a Kremnice priblížilo vystúpenie Daniela Kianičku (Múzeum mincí a medailí v Kremnici). Ľubica Miľanová z Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene informovala o cechových pamiatkach v zbierkach tohto múzea.

V záverečnej diskusii najskôr riaditeľka hostiteľskej inštitúcie (Krajskej knižnice Ľ. Štúra) Katarína Ďurovcová oboznámila účastníkov rokovania s históriou, súčasnosťou a perspektívami tohto pracoviska. Jana Hričovská (SNA) potom referovala o osobitostiach o informačnom bohatstve testamentov bratislavských kanonikov.

V záverečnom slove, ktoré ukončilo rokovanie konferencie, informoval Juraj Roháč o pripravovanom zborníku príspevkov z tohto podujatia a budúcich aktivitách sekcie.

Mesto Zvolen žilo začiatkom septembra neobyčajne intenzívnym spoločenským a kultúrnym životom – konali sa tu viaceré zaujímavé akcie a pútavé podujatia, ktoré tvorili súčasť jubilejného výstupu na Pustý hrad. V Obradnej sieni Zvolenského zámku prevzali 6. septembra 2002 pamätné plakety jednotlivci a organizácie, ktorí sa zaslúžili o záchranu Pustého hradu, mesto Zvolen a o prebúdžanie národného povedomia. Medzi ocenenými boli aj dvaja členovia sekcie a účastníci konferencie – prof. Jozef Novák a prof. Richard Marsina. Na slávnostnej akadémii v Divadle J. G. Tajovského potom odznali krátke prednášky o minulosti Zvolena – prednášateľmi boli aj ocenení Jozef Novák a Richard Marsina. Pozornosť obecnstva zaujalo najmä pôsobivé emotívne vystúpenie zvolenského rodáka Radoslava Ragača.

Množstvo a rôznorodosť príspevkov, ktoré odznali na konferencii, potvrdzuje stály a živý záujem o pomocné vedy historické – najmä o diplomatiku. V snahe podporiť ďalšie rozvíjanie tejto disciplíny na Slovensku oslovili organizátori podujatia i najmladšiu generáciu archivárov a historikov. Hoci niektoré príspevky napokon svojím chronologickým záberom presiahli časové vymedzenie témy konferencie, organizátori sa ich rozhodli akceptovať – často je to totiž prvá sonda do skúmanej problematiky a východiskový bod pre ďalšie bádania, ktoré môžu napokon vyústiť do zistenia a spoznania staršieho časového horizontu (toto dávame do pozornosti najmä autorom dotknutých príspevkov!).

Konferencia *Diplomatická produkcia v stredovekom meste* bola nepochybne vydareným podujatím Sekcie archívnictva a PVH SHS. Vďaka za to patrí predovšetkým ústretovosti a podpore hostiteľského mesta i ochotným a obetavým pracovníckam Krajskej knižnice Ľ. Štúra a Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. Podujatie podporila aj Spoločnosť slovenských archivárov a Združenie priaznivcov Pustého hradu. Oceniť treba najmä organizátorské zabezpečenie

celej akcie, predovšetkým obrovské pracovné nasadenie a neúnavnosť manželov Ragačovcov. V množstve zaujímavých a lákavých podujatí, ktoré sa v tom čase vo Zvolene konali, sa nestratila ani naša konferencia – o čom svedčil aj živý záujem zvolenskej odbornej i laickej verejnosti. O to viac prekvapila neprítomnosť a nezáujem (?) archivárov zo Štátneho okresného archívu vo Zvolene.

Zvolenská konferencia bola nielen (ďalšou) úspešne realizovanou akciou Sekcie archívnictva a PVH SHS, ale aj presvedčivou a jednoznačnou odpoveďou na niektoré pochybovačné a kvičacie hlasy o jej ďalšej existencii.

Juraj Roháč

KONFERENCIA RINASCIMENTO VIRTUALE V BRATISLAVE

Pod oficiálnou hlavičkou Európskej únie funguje v súčasnosti iba niekoľko celoeurópskych vedeckých a kultúrnych projektov. Jedným z nich je aj *Rinascimento virtuale*, ktorého cieľom je sprístupniť odbornej verejnosti texty palimpsestov a významných, ale poškodených či ťažko čitateľných textov. V prvej trojročnej fáze (2002–2004) sa účastníci chcú sústrediť na grécke a byzantské pamiatky. Po jej skončení by mala v prípade opätovnej finančnej podpory zo strany EÚ nasledovať fáza zaoberajúca sa latinským rukopisným dedičstvom. Do projektu sa doteraz riadne zapojilo vyše päťdesiat zbierkových aj vedeckých inštitúcií z 26 štátov Európy, pričom spolupracujú aj ďalšie z krajín bývalého sovietskeho bloku. Slovenskú republiku zastupuje Filozofická fakulta Univerzity Komenského, reprezentovaná Katedrou archívnictva a pomocných vied historických a najmä Katedrou klasickej a semitskej filológie. Účastníci chcú v prvom rade zmapovať relevantné materiály v zbierkach členských krajín, v nasledujúcom kroku chcú pomocou špeciálnej techniky prísť k analýze vybraných textov.

Po schválení projektu koncom roku 2001 sa uskutočnilo prvé oficiálne stretnutie partnerských krajín v januári 2002 v Ríme. Po stretnutí v Paríži vo februári toho istého roku sa v poradí tretie pracovné stretnutie konalo v dňoch 28. a 29. júna 2002 v Bratislave. Bolo venované téme *Perspektívy akademickej siete Rinascimento virtuale v kandidátskych krajinách strednej a stredovýchodnej Európy a príslušných štátoch* a jeho hlavnou organizátorkou bola Mgr. Jana Grusková z Katedry klasickej a semitskej filológie FF UK. Zmyslom bratislavského stretnutia bolo predovšetkým zozbierať informácie o kvantite a kvalite relevantných písomností v jednotlivých členských krajinách, ako aj v niektorých štátoch bývalého ZSSR. V ďalšom slede boli prezentované aj celkové informácie o rukopisných zbierkach v jednotlivých krajinách a napokon bola nastolená otázka senzibilizovania verejnosti v našich krajinách pre otázky rukopisného dedičstva. V Bratislave sa stretlo 33 účastníkov z 10 krajín EÚ (Belgicko, Fín-

sko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Nemecko, Rakúsko, Španielsko, Taliansko, Veľká Británia) a z 13 stredo- a východoeurópskych štátov (Bulharsko, Česká republika, Estónsko, Lotyšsko, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Slovensko ako riadnych členov RV; ďalej Arménsko, Gruzínsko, Rusko, Slovinsko a Ukrajina ako prizvaných hostí).

Po neformálnom stretnutí a predstavení zúčastnených členov (28. júna) pokračovala ďalší deň oficiálna a verejná časť rokovania, na ktorej sa zúčastnili ďalší pozvaní hostia, študenti, pedagógovia a žurnalisti. Po zahájení (Daniel Škovie-ra, Dieter Harlfinger) nasledovali správy o situácii v jednotlivých krajinách: Bulharsku (Vassja Velinova), Českej republike (Kateřina Handlová), Estónsku (Kaspar Kolk), Litve (Koen Vanhaegendoren z Grécka), Lotyšsku (Brigita Cirule), Maďarsku (Orsolya Karsay), Poľsku (Anna Kozłowska), Rumunsku (Iancu Fischer), Arménsku (Arshak Banouchyan), Gruzínsku (Zaza Aleksidze), Rusku (Andrej Vinogradov), Slovinsku (Nataša Golob), Ukrajine (Bohdan Černjuch). Slovenské zbierky predstavili Jana Grusková (grécke rukopisy) a Juraj Šedivý (latinské rukopisy a palimpsesty). Na základe referátov sa ukázalo, že zatiaľ čo v niektorých krajinách grécke a byzantské palimpsesty nie sú (napr. Slovensko), v iných je ich len niekoľko (napr. Bulharsko alebo Rusko), no v niektorých štátoch sa ich počet ráta na stovky, pričom viaceré sú ešte nedostatočne preskúmané (napr. Arménsko a Gruzínsko). Priamo na stretnutí sa preto vytvorila menšia skupina odborníkov, ktorá sa zamerá na koordináciu práce s posledne menovanými krajinami, najmä s ohľadom na inventarizáciu, digitalizáciu, didaktiku a vedenie domáceho vedeckého dorastu.

Po teoretickom bloku nasledovalo praktické predvedenie jednej z možných techník na digitálne dešifrovanie viacerých vrstiev prekrytých textov (palimpsestov), ktoré predviedli prof. Costas Balas a Dr. Yanis Bitsakis z FO.R.T.H. (Kréta). Veľmi efektne dokázali pred očami prítomných digitálnou metódou potlačiť jednu a zvýrazniť inú vrstvu cez seba písaných textov. Metóda, založená na spektrálnej analýze lámania svetla, nie je deštruktívna voči písomnostiam. V rámci ďalšej časti sobotňajšieho programu sa hovorilo o interných záležitostiach (rozpočet, najbližšie aktivity). Pracovné stretnutie sa skončilo zhrnutím výsledkov rokovania a plánovaných činností. Z bratislavskej konferencie je už v tlači pripravený zborník. Po rokovaní v Bratislave sa ešte v októbri 2002 uskutočnilo stretnutie v Zaragoze (venované kultúrno-historickým hľadiskám palimpsestov). Ďalšie väčšie rokovanie je plánované na máj 2003, keď budú účastníci z inštitúcií vlastniacich grécke palimpsesty prezentovať prvé výsledky analýz a keď sa z viacerých technických postupov digitalizácie vyberie optimálny. Slovensko pôsobí vzhľadom na naše fondy v prvej fáze iba organizačne. Pre slovenské archívy a knižnice uchovávajúce palimpsesty a poškodené, ale významné dokumenty, bude zrejme prínosnejšia druhá fáza projektu, ktorá má byť venovaná latinským písomnostiam.

Juraj Šedivý

VZŤAH ÚSTREDNÝCH ORGÁNOV ŠTÁTNEJ SPRÁVY K SPRÁVE REGISTRATÚRY

Efektívnosť a kontinuitu riadiacej, organizátorskej, rozhodovacej a kontrolnej činnosti každého štátneho úradu zvyšuje jednotný a racionálny systém správy registratúrnych záznamov.

Povinnosti štátnych a iných orgánov a organizácií pri správe registratúry stanovuje zákon NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Správa registratúry sa tak stáva neoddeliteľnou a nenahradiiteľnou súčasťou činnosti orgánov štátnej správy. Vzhľadom na ich riadiacu a koncepčnú úlohu vznikajú aj s ohľadom na budúce archívne fondy jedny z najvýznamnejších registratúrnych záznamov a následne archívnych dokumentov z činnosti ústredných orgánov štátnej správy.

Zámerom Ministerstva vnútra Slovenskej republiky je vybudovať a zaviesť jednotný systém správy registratúry, ktorý umožní zabezpečovať odbornú správu registratúrnych záznamov na všetkých ústredných orgánoch štátnej správy s prepojením na orgány miestnej štátnej správy. Vybudovanie takéhoto systému bude aj prostredníctvom vedenia presnej evidencie záznamov ich pôvodcu, podávaním informácií zamestnancom úradu i verejnosti, utvorením podmienok pre bezpečné uloženie, komplexnú ochranu a plánovité vyradovanie prispievať k zabezpečeniu kvalitného výkonu štátnej správy.

Prvým krokom k dosiahnutiu tohto cieľa bolo vydanie vzorových registratúrnych poriadkov pre ústredné orgány štátnej správy, ako aj uskutočňovanie prieskumov na jednotlivých úradoch.

Ministerstvo vnútra tak získalo ucelený prehľad o pôsobení jednotlivých ústredných orgánov štátnej správy v oblasti správy registratúry vlastných záznamov. Súčasný stav je možné hodnotiť ako uspokojivý, snáď s výnimkou Ministerstva školstva SR. V priebehu rokov 1995–2002 sa podarilo väčšine z nich účelne investovať do vybudovania bezpečných a materiálno-technicky kvalitne vybavených registratúrnych stredísk (samozrejmosťou sa už napr. stalo vybavenie kompaktnými regálmi). Rovnako väčšina z nich pochopila potrebu obsadenia tohto úseku kvalifikovanými zamestnancami vrátane vysokoškolsky vzdelaných archivárov. Aj začlenenie úseku správy registratúry v rámci organizačnej štruktúry úradu už opustilo večné „prekliatie“ zaradenia v rámci hospodárskej správy či vnútornej prevádzky úradu a s postupnou automatizáciou na poli evidovania registratúrnych záznamov nachádza svoje miesto v rámci činností vedúceho úradu, samostatného administratívneho odboru či oddelenia spravidla spojeného s prácou podateľne a knižnicou úradu.

Naším zámerom je prostredníctvom Slovenskej archivistiky oboznámiť verejnosť so stavom správy registratúry postupne vo všetkých ústredných orgánoch štátnej správy. Veríme, že táto prezentácia práce a výsledkov našich kolegov z registratúrnych stredísk, resp. archívov jednotlivých ministerstiev a ďalších ústredných orgánov štátnej správy bude inšpiráciou pre ich rezortných partnerov a zároveň prinesie prehľad o tých častiach registratúry, resp. archívnych doku-

mentov predchodcov a organizácií zriadených súčasnými úradmi, ktoré v súčasnosti zostávajú v ich správe.

Pre objasnenie postavenia ústredných orgánov štátnej správy v Slovenskej republike prinášame ešte stručný prehľad ich vývoja, zloženia a činnosti.

Vývoj ústredných orgánov (krátka história a súčasnosť)

Predchodcami ministerstiev na Slovensku boli poverenictva, zriadené 1. septembra 1944 nariadením SNR č. 3/1944 Zb. n. SNR o zriadení povereníctiev SNR pre veci vnútorné, národnú obranu, financie, hospodárstvo a zásobovanie, dopravu a verejné práce, školstvo a národnú osvetu, pravosúdie, zdravotníctvo a sociálnu starostlivosť. Na ich čele stáli povereníci, ktorí tvorili Zbor povereníkov. Po skončení 2. svetovej vojny mal Zbor povereníkov dostať do svojich rúk vládnu a výkonnú moc na Slovensku, zároveň však bol podriadený vláde a ministrom v Prahe. Vláda mala právomoc rušiť nariadenia alebo uznesenia Zboru povereníkov, ak prekročili svoje právomoci.

Štátoprávne usporiadanie oficiálne vychádzalo z Košického vládneho programu. Po februári 1948 Komunistická strana Slovenska oficiálne deklarovala snahu usporiadať spolužitie Čechov a Slovákov na základe rovného s rovným a dosiahnuť federatívne usporiadanie štátu. Reálna politika Komunistickej strany Československa sa od tohto zámeru výrazne odklonila, federatívny model sa stal nerealizovateľným, naopak ústredná vláda presadzovala centralizáciu, ktorá prieniesla okliešťovanie právomocí slovenských národných orgánov, t. j. Slovenskej národnej rady, Zboru povereníkov a jednotlivých povereníctiev. Ústava z roku 1948 zakotvila typ unitárneho štátu s asymetrickým modelom štátoprávneho usporiadania. Ústredná československá vláda bola zároveň aj národno-štátnou vládou českého národa a Národné zhromaždenie bolo zároveň aj národným českým parlamentom.

V rokoch 1948–1968 sa predstavitelia slovenských národných orgánov opakovane snažili presadiť decentralizáciu a získať väčšie právomoci. Po každom zvýšení právomocí slovenských národných orgánov onedlho nasledovalo ich výrazné obmedzenie. V roku 1960 boli dokonca zrušené pôvodné povereníctva a Slovenská národná rada bola úplne podriadená Národnému zhromaždeniu. Z členov predsedníctva Slovenskej národnej rady volila Slovenská národná rada povereníkov SNR. Tieto povereníctva SNR nemali také významné postavenie ako ich predchodcovia. Neboli to samostatné orgány, ale len odbory Slovenskej národnej rady. Zriadené boli povereníctva SNR pre plánovanie, financie, pôdohospodárstvo, výstavbu, školstvo a kultúru, zdravotníctvo, spravodlivosť, štátnu kontrolu a naviac ešte Slovenská plánovacia komisia. Keďže sa činnosť Slovenskej národnej rady stávala stále viac formálnou, postupne bolo nevyhnutné prikrčiť k zásadným zmenám.

Priniesol ich až rok 1968 schválením ústavného zákona Národného zhromaždenia č. 143/1968 Zb. o československej federácii a zákona NZ č. 171/1968 Zb. o zriadení federálnych ministerstiev a federálnych výborov. Nadväzne zákonom SNR č. 207/1968 Zb. boli k 1. januáru 1969 zriadené ministerstvá a iné ústredné

orgány štátnej správy Slovenskej socialistickej republiky. Analogicky zákonom ČNR č. 2/1969 Zb. boli k 8. januáru 1969 zriadené ministerstvá a iné ústredné orgány štátnej správy Českej socialistickej republiky. Na Slovensku boli zrušené poverenia SNR a boli zriadené tieto ministerstvá a iné ústredné orgány štátnej správy: Ministerstvo plánovania SSR, Ministerstvo financií SSR, Ministerstvo priemyslu SSR, Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR, Ministerstvo dopravy a pôšt SSR, Ministerstvo výstavby a techniky SSR, Ministerstvo práce a sociálnych vecí SSR, Ministerstvo vnútra SSR, Ministerstvo obchodu SSR, Ministerstvo stavebníctva SSR, Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva SSR, Ministerstvo zdravotníctva SSR, Ministerstvo školstva SSR, Ministerstvo kultúry SSR, Ministerstvo spravodlivosti SSR, Slovenský štatistický úrad, Slovenský cenový úrad, Slovenská správa geodézie a kartografie, Slovenský geologický úrad, Slovenský banský úrad, Slovenský úrad pre tlač a informácie, Slovenský úrad bezpečnosti práce, Slovenská komisia pre vedecké hodnosti.

K zásadným zmenám v organizácii ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy došlo v roku 1990 zákonom SNR č. 347/1990 Zb. Podľa tohto zákona v Slovenskej republike boli zriadené ďalšie ústredné orgány: Ministerstvo pre hospodársku stratégiu SR, Ministerstvo hospodárstva SR, Slovenská komisia pre životné prostredie, Ministerstvo pre správu a privatizáciu národného majetku SR, Ministerstvo medzinárodných vzťahov SR, Ministerstvo kontroly SR, Slovenský protimonopolný úrad.

Posledná zákonná úprava je z roku 2001 – zákon NR SR č. 575/2001 Z. z. o organizácii a činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy.

Ministerstvo riadi minister, ktorého vymenúva prezident na základe návrhu predsedu vlády. Ministra v čase neprítomnosti zastupuje štátny tajomník. Štátneho tajomníka vymenúva a odvoláva vláda na návrh príslušného ministra. V odôvodnených prípadoch, ak ide o viacodvetvové ministerstvá (napr. financií, zahraničných vecí, hospodárstva, školstva), na ministerstve pôsobia dvaja štátni tajomníci. Vtedy minister určí, v ktorých otázkach a v akom poradí ho štátni tajomníci zastupujú.

Ministerstvo sa organizačne člení na sekcie, odbory, príp. na organizačné útvary. Sekciu riadi generálny riaditeľ. Personálne otázky na ministerstve, štátnu a verejnú službu zabezpečuje služobný úrad, na čele ktorého stojí vedúci služobného úradu.

Okrem ministerstiev sú v súčasnosti ďalšími ústrednými orgánmi štátnej správy: Úrad vlády SR, Protimonopolný úrad SR, Štatistický úrad SR, Úrad pre štátnu službu, Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, Úrad jadrového dozoru SR, Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR, Úrad pre verejné obstarávanie, Úrad priemyselného vlastníctva SR, Správa štátnych hmotných rezerv SR a Národný bezpečnostný úrad.

Na čele Úradu vlády SR je vedúci, na čele Národného bezpečnostného úradu je riaditeľ, na čele ostatných úradov je predseda. Funkcionárov týchto úradov vymenúva a odvoláva prezident alebo vláda.

Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy sú právnickými osobami. Podieľajú sa na tvorbe jednotnej štátnej politiky, zabezpečujú prípravu na

obranu a ochranu, plnia úlohy súvisiace s dojednávaním a vykonávaním medzinárodných zmlúv, s rozvojom medzištátnych vzťahov a spolupráce. Ďalej skúmajú problematiku vo veciach, ktoré sú v ich pôsobnosti a analyzujú dosahované výsledky, robia opatrenia na riešenie aktuálnych otázok a spracúvajú koncepcie rozvoja zverených oblastí a riešenia základných otázok, pripravujú návrhy zákonov. Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy navzájom úzko spolupracujú, využívajú podnety a skúsenosti orgánov verejnej moci, ako aj podnety verejnosti. Využívajú aj poznatky verejných inštitúcií, vedeckých inštitúcií, výskumných pracovísk, stavovských a profesijných organizácií.

Činnosť ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy riadi, koordinuje a kontroluje vláda.

Poodhaľme teraz, ako sa jednotlivé ústredné orgány štátnej správy starajú o svoje registratúry, aké podmienky vytvárajú pre odborné spracúvanie, bezpečnú úschovu, využívanie a plánovité vyradovanie na úseku správy registratúry svojich úradov.

Prezentáciu začíname bezpochyby jedným z najvýznamnejších rezortov – Ministerstvom financií Slovenskej republiky.

Mária Mrižová

SPRÁVA REGISTRATÚRY MINISTERSTVA FINANCIÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

I. Ministerstvo financií Slovenskej republiky

Ministerstvo financií SR je ústredným orgánom štátnej správy pre oblasť financií, daní, colníctva, cien, finančnej kontroly a vnútorného auditu.¹

Ministerstvo² sa vnútorne člení na organizačné jednotky: sekcie, odbory a oddelenia. Osobitné začlenenie v organizačnej štruktúre ministerstva majú špecializované organizačné jednotky v priamej riadiacej pôsobnosti ministra alebo štátneho tajomníka. Sem patrí napr. inštitút finančnej politiky, útvar projektu štátnej pokladnice alebo útvar vnútorného auditu.

Medzi priamo riadené organizácie rezortu financií patria: Daňové riaditeľstvo SR (sídli v Banskej Bystrici), Colné riaditeľstvo SR, Správa finančnej kontroly Bratislava, Správa finančnej kontroly Zvolen, Správa finančnej kontroly Košice,

¹ § 7 zákona NR SR č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy.

² podľa Organizačného poriadku MF SR vydaného rozhodnutím ministra financií SR č. 5/2002.

DataCentrum, Vzdelávacie a doškoľovacie zariadenie Financie – Tatranská Lomnica, Stály sekretariát Rady colnej únie SR.

Do rezortu financií ďalej patria právnické osoby, ktorých je ministerstvo zakladateľom, resp. právnické osoby s majetkovou účasťou štátu: Bankové zúčtovacie centrum Slovenska, a. s., Bratislava (ruší sa), Slovenská konsolidačná, a. s., Bratislava, Slovenská poisťovňa, a. s., Bratislava, Slovenská sporiteľňa, a. s., Bratislava, Stredisko cenných papierov SR, a. s., Bratislava, TIPOS, a. s., Bratislava, SNAZIR, a. s., Bratislava, Slovenská konsolidačná, a. s., Bratislava, Slovenská záručná a rozvojová banka, a. s., Bratislava, Slovenská inkasná spoločnosť, s. r. o., Exportno-importná banka SR, Mincovňa Kremnica, š. p., Kremnica.

Proces riadenia ministerstva bližšie upravujú riadiace akty, ktoré vydáva minister vo forme rozhodnutia ministra financií SR, ak je predmetom úpravy problematika vzťahujúca sa na organizácie rezortu ministerstva, pokynu ministra financií SR, ak je predmetom úpravy problematika vzťahujúca sa na úrad ministerstva a rozkazu ministra financií SR, ak je predmetom úpravy problematika vzťahujúca sa na Colné riaditeľstvo SR.

II. Správa registratúry

Správa registratúry predstavuje autonómny informačný systém v rámci informačného systému rezortu financií. Správu registratúry ministerstva upravuje Registratúrny poriadok a plán MF SR vydaný v roku 2000 a každoročne aktualizovaný. Registratúrny poriadok a plán upravuje postup organizačných útvarov pri správe dokumentov, t. j. pri manipulácii so záznamami a spismi, ako aj pri vyradovaní spisov. Jeho cieľom je jednotná a racionálne spravovaná registratúra.

Registratúrny poriadok oprávňuje pracovníkov registratúrneho strediska, v snahe predchádzať stratám alebo zničeniu úradných dokumentov, vykonávať kontroly správy registratúry na všetkých organizačných útvaroch ministerstva. Naposledy takýto celoplošný prieskum vykonali pracovníci registratúrneho strediska v roku 2000. Súhrnná informácia o výsledkoch prieskumu, úrovni dodržiavania registratúrnych smerníc a o náprave zistených nedostatkov bola predložená porade vedenia ministerstva, ktorá navrhnuté opatrenia akceptovala.

Registratúrny plán predstavuje pomôcku pre účelné a systematické ukladanie spisov, ktoré podľa obsahu rozdeľuje do vecných skupín. Každá vecná skupina má priradenú registratúrnu značku, znak hodnoty a lehotu uloženia. Registratúrny plán ministerstva financií je členený tematicky, napr. vedenie ministerstva, európska integrácia, štátny rozpočet, komerčné poisťovníctvo, riadenie štátneho dlhu, štátny dohľad. Registratúrny plán nekopíruje organizačnú štruktúru ministerstva. Toto usporiadanie je výhodné, keďže organizačná štruktúra sa v priebehu jedného roka niekoľkokrát zmení a pokiaľ by registratúrny plán vychádzal z nej, musel by byť neustále aktualizovaný. Do konca roku 1996 ministerstvo používalo skartačný poriadok (starší názov registratúrneho plánu) z r. 1979, ktorý bol pre potreby ministerstva naprosto zastaraný a nevyhovujúci.

Registratúrne stredisko ministerstva financií je organizačne zaradené do oddelenia správy registratúry a odbornej knižnice v odbore hospodárskej správy patriacom pod sekciu všeobecnej správy. Pracujú v ňom dvaja pracovníci s vysokoškolským vzdelaním a dlhoročnou praxou v Slovenskom národnom archíve. Pracovníci registratúrneho strediska sú členmi Spoločnosti slovenských archivárov. Vysokoškolsky vzdelaný pracovník spravuje registratúrne stredisko od roku 1987. Dovtedy registratúrne stredisko spadalo pod skladníka, ktorý mal na starosti predovšetkým sklad kancelárskych potrieb. O takejto úrovni správy registratúry nie je potrebné viac hovoriť.

Registratúrne stredisko ministerstva je umiestnené v priestoroch špeciálne prebudovaných na účely bezpečného uloženia dokumentov. Do nových priestorov sa registratúrne stredisko presťahovalo koncom roka 1995. Dovtedy bola registratúra ministerstva uložená v rozličných, úplne nevyhovujúcich a vlhkých pivniciach a v CO kryte. Našťastie len malá časť takto nevhodne uložených písomností bola natoľko poškodená a plesnivá, že bolo potrebné ju priemyselne zlikvidovať. Nové priestory registratúrneho strediska sa nachádzajú v suteréne budovy ministerstva a pozostávajú z vlastného depotu a manipulačnej miestnosti. V depote sa nachádzajú kompaktné regály s kapacitou 1 840 bm. V priestoroch depotu a manipulačnej miestnosti sa nachádzajú taktiež statické regály s kapacitou cca 211 bm. Celkovo predstavuje kapacita priestorov registratúrneho strediska 2 051 bm.

Registratúrne stredisko ministerstva uchováva registratúru Ministerstva financií SR za roky 1990–2000 v rozsahu cca 640 bm a archívne dokumenty ministerstva za roky 1981–1990 v rozsahu 40,5 bm. Množstvo písomnej produkcie ministerstva financií sa každoročne zvyšuje, napr. spisy z roku 1991 majú rozsah 49 bm a spisy z roku 1999 majú už rozsah 93,5 bm, čo za 8 rokov predstavuje nárast papierových dokumentov temer o 100 %.

Okrem vlastných písomností ministerstva financií registratúrne stredisko uchováva aj registratúry zrušených priamo riadených organizácií rezortu. Sem patrí: Správa pre veci majetkové a devízové SR, Centrum kupónovej privatizácie SR a Úrad pre dozor nad kapitálovým trhom. Ďalej sú to registratúry právnických osôb, ktorých je ministerstvo zakladateľom, napr. Stávková kancelária ŠPORT NIKÉ.

Donedávna registratúrne stredisko spravovalo aj registratúry právnych predchodcov Ministerstva financií SR a registratúru Slovenského cenového úradu. Ich archívne fondy sa v súčasnosti už nachádzajú v Slovenskom národnom archíve. Kuriozitou uchovávanou v registratúrnom stredisku ministerstva financií sú mzdové listy pracovníkov povereníctiev SNR za roky 1960–1968, ktoré ministerstvo prevzalo v r. 1994 z Daňového úradu v Dunajskej Strede. Ako sa mzdové listy dostali na daňový úrad, sa zistiť nepodarilo. Mzdové listy sa uchovávajú 70 rokov od narodenia pracovníka. Na ich základe ministerstvo vydáva bývalým zamestnancom povereníctiev potvrdenia pre potreby dôchodkového zabezpečenia o odpracovaných rokoch.

Registratúrne stredisko ministerstva spolu spravuje 963 bm registratúrneho materiálu. Dokumenty uložené v registratúrnom stredisku ministerstva naďalej

slúžia pracovníkom ministerstva pri plnení pracovných úloh. Na základe požiadavky zamestnanec môže, v súlade s registratúrnym poriadkom, do spisu nazrieť alebo si ho vypožičať na 15 kalendárnych dní. V priebehu jedného roka pracovníci registratúrneho strediska takto zapožičajú niekoľko stoviek spisov.

So súhlasom vedúceho služobného úradu je možné zapožičať spis inej právnickej alebo fyzickej osobe. O zapožičaní sa vyhotovuje záznam – „reverz“. Na základe písomných žiadostí ďalej vydávajú pracovníci registratúrneho strediska overené kópie dokumentov. Tieto kópie sú opatrené odtlačkom overovacej pečiatky, odtlačkom pečiatky so štátnym znakom a podpisom pracovníka registratúrneho strediska. O vydaných overeniach vedie registratúrne stredisko ministerstva evidenciu.

Pracovníci registratúrneho strediska ministerstva pri správe registratúry úzko spolupracujú s odborom archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR a s oddelením predarchívnej starostlivosti Slovenského národného archívu. Registratúrne stredisko tiež spolupracuje so správcami registratúry úradov štátnej správy, verejnoprávnymi inštitúciami, bankovými inštitúciami, súkromných spoločností atď.

Archívne dokumenty odovzdáva ministerstvo do trvalej úschovy Slovenskému národnému archívu. Tu sa nachádza archívny fond Ministerstvo financií SR za roky 1969–1988 a archívne fondy jeho právnych predchodcov. Spolu s archívnymi dokumentmi sa do archívu odovzdávajú podrobné preberacie zoznamy, spracované na základe registratúrneho plánu ministerstva. Preberacie zoznamy sú natoľko podrobné, že pre bádateľov Slovenského národného archívu môžu slúžiť ako archívna pomôcka, napr. pri poradách vedenia ministerstva sú v preberacích zoznamoch uvádzané názvy všetkých prerokúvaných materiálov, materiály predkladané vláde SR sa uvádzajú až na jednotliviny, podrobne sa rozpisujú riadiace a organizačné akty.

Ministerstvo financií SR na základe ústavného zákona č. 541/1992 Zb. o delení majetku Českej a Slovenskej federatívnej republiky medzi Českú republiku a Slovenskú republiku a na základe uznesení vlád Českej republiky a Slovenskej republiky realizovalo spisovú rozluku registratúry zaniknutého Federálneho ministerstva financií za roky 1969–1992. Pôvodný termín ukončenia spisovej rozluky bol stanovený na 31. december 1993. Veľmi skoro sa však ukázala zložitost' a časová náročnosť tejto úlohy, preto sa stal pôvodný termín nereálnym. Reálne sa práce na spisovej rozluke registratúry Federálneho ministerstva financií začali v roku 1997 a s prestávkami pokračovali až do roku 2000.

V praxi spisovú rozluku registratúry Federálneho ministerstva financií zabezpečovali pracovníci registratúrneho strediska Ministerstva financií SR v spolupráci s pracovníkmi správneho archívu Ministerstva financií ČR, ktorí registratúru Federálneho ministerstva financií v súčasnosti spravujú. Pracovníci registratúrneho strediska Ministerstva financií SR na základe podkladov od ostatných organizačných útvarov konkretizovali, o aké dokumenty mala slovenská strana záujem. Predovšetkým to boli dokumenty, ktorých obsah sa týkal Slovenska alebo boli slovenskej proveniencie, a pravdaže základné dokumenty ministerstva spadajúce medzi archívne minimum, ako sú riadiace akty, materiály z porad vedenia, štátne rozpočty, záverečné účty a pod. Zástupcovia oboch ministerstiev

sa dohodli, že v prípade, ak sa dokument nachádzal v registratúre Federálneho ministerstva financií vo dvoch vyhotoveniach, slovenská strana obdržala jeden exemplár, ak sa však dokument zachoval v jednom exemplári, slovenská strana dostala overenú kópiu. V prípade, že dokument bol slovenskej proveniencie, dostala slovenská strana originál. Dokumenty boli prevážané na územie Slovenska so súhlasom Archívnej správy Ministerstva vnútra Českej republiky. Celkovo bolo na Slovensko prevezených 29 bm archívnych dokumentov.

Pre vedenie oboch ministerstiev nepatrila spisová rozluka Federálneho ministerstva financií medzi priority a snažili sa ju čo najrýchlejšie uzavrieť. Preto bola spisová rozluka v polovici roka 2000 ukončená podpisom záverečného protokolu. „Záverečný protokol o spisovej rozluke registratúry Federálneho ministerstva financií a jeho právnych predchodcov“ bol podpísaný na úrovni vedúcich riadiacich pracovníkov oboch ministerstiev. V záverečnom protokole sa česká strana zaviazala, že pri všetkých nasledujúcich skartáciách registratúry Federálneho ministerstva financií a priamo riadených organizácií, poskytne slovenskej strane skartačné zoznamy a z dokumentov o ktoré slovenská strana prejaví záujem vyhotoví overené kópie príp. odovzdá originály. Slovenská strana sa taktiež zaviazala, že ak pri skartáciách registratúry MF SR a priamo riadených organizácií nájde dokumenty českej proveniencie, bude o tejto skutočnosti informovať správny archív Ministerstva financií ČR. Prostredníctvom tohto protokolu sa v podstate podarilo pokračovať v spisovej rozluke a naďalej udržiavať spoluprácu s českými kolegami. Tak ako sa pracovníci registratúrneho strediska Ministerstva financií SR u vedúcich pracovníkov oboch ministerstiev stretávali s nepochopením, naopak u pracovníkov správneho archívu Ministerstva financií ČR našli porozumenie, podporu a korektnú spoluprácu. Tieto nadštandardné vzťahy registratúrni pracovníci oboch ministerstiev udržiavajú i naďalej.

Archívne dokumenty z fondu Federálne ministerstvo financií za roky (1968) 1969–1992 napriek neúplnosti patria k dôležitým fondom z obdobia federatívneho usporiadania spoločného štátu. Dokumenty predstavujú dôležitý prameň informácií napr. o finančnej politike, o devízovo-finančných vzťahoch v rámci RVHP, o štátom tvorených a regulovaných cenách. Nemenej zaujímavé sú dokumenty týkajúce sa medzinárodných finančných vzťahov v rámci RVHP a aj voči kapitalistickým štátom, ekonomickej transformácie ČSFR počiatkom 90. rokov, kupónovej privatizácie, konverzie zbrojnej výroby alebo rozdelenia federácie a prechode záväzkov na nástupnícke štáty. Archívne dokumenty sú usporiadané a doplnené o dokumenty FMF vybrané z registratúry MF SR. Archívny fond Federálne ministerstvo financií má rozsah 318 archívnych škatúl a je k nemu vypracovaný podrobný inventár so zemepisným a vecným registrom.

Pretrvávajúcim nedostatkom v správe registratúry ministerstva financií je skutočnosť, že evidencia dokumentov sa stále vedie prostredníctvom podacích deníkov v klasickej papierovej forme. Do konca roka 2003 by mala byť táto dnes už zastaraná forma nahradená špecializovaným softvérom pre komplexnú automatizovanú evidenciu dokumentov, ktorý navyše umožní všetkým používateľom operatívny prístup k údajom.

Dlhodobou tradíciou, a to nie len štátnej správy na Slovensku, je nízka úcta k vlastným dokumentom a ich nedocenenie ako dôležitého informačného zdroja, nepostrádateľného pre ďalšie fungovanie spoločnosti. Štátna správa akoby doneďavna celkom nedoceňovala hodnotu informácií obsiahnutých vo svojich vlastných dokumentoch. Vyššie uvedený prehľad o súčasnej úrovni správy registratúry ústredného orgánu štátnej správy, nová legislatíva spolu s automatizáciou registratúrnych činností je snáď dobrou správou pre 21. storočie, keď sa, dúfajme, postupne vráti do povedomia ľudí úcta k dokumentom, nech sú už v akejkoľvek forme.

Silvia Sedláčková

ARCHÍVY V INFORMAČNEJ SPOLOČNOSTI

Ôsmu medzinárodnú konferenciu archívov strednej a východnej Európy zo série „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata“ organizovalo Generálne riaditeľstvo štátnych archívov Poľska v spolupráci s Asociáciou poľských archivárov a European Cultural Heritage Network v dňoch 31. mája–1. júna 2002 v Popove nad Bugom pod názvom Archívy v informačnej spoločnosti. Tohoročná konferencia nadväzovala na predchádzajúce konferencie v Poľsku.

Zúčastnili sa na nej archivári, vedúci pracovníci archívov, ako aj zástupcovia riadiacich orgánov archívniectva, štátnych archívov a vzdelávacích inštitúcií v oblasti archívniectva hostiteľskej krajiny, Bieloruska, Estónska, Federácie Bosny a Hercegoviny, Chorvátska, Izraela, Juhoslávie, Litvy, Lotyšska, Macedónska, Maďarska, Ruskej federácie, Slovinska, Spolkovej republiky Nemecka, Ukrajiny a Veľkej Británie.

Konferencia sa venovala trom okruhom problémov, a to úlohe archívov vo verejnej správe, moderným smerom vo výchove archivárov a humanistickému rozmeru archívov.

Na úvod konferencie vystúpila M. Śliwińska, ktorá predstavila webové stránky programu CULTIVATE zaoberajúceho sa starostlivosťou, propagáciou a spoluprácou na poli kultúrneho dedičstva európskych krajín (archívy, knižnice, múzeá). Bližšie informácie možno získať na adrese www.cultivate-europe.org (projekty a ich výsledky, programy, partneri), www.cultivate-int.org (webový časopis), www.cultivate.at/docmgmt/ (adresy účastníkov programu, publikovanie informačných materiálov Európskych spoločenstiev a národných inštitúcií a organizácií).

Štruktúru poľských štátnych archívov (3 ústredné a 34 regionálnych) predstavila D. Koto wicz (Poľsko). Zároveň sa zaoberala postavením štátnych archívov v štátnej správe a ich úlohami na úseku archívniectva. Archivári sa podľa zákona o občianskej službe z 18. 12. 1998 stali štátnymi zamestnancami. V sú-

vislosti s tým konštatovala, že pracovníci štátnych archívov musia dodržiavať nielen etický kódex archivára, ale aj štátneho zamestnanca (apolitičnosť, verejný záujem, profesionalitu a pod.). Zdôraznila, že archivári vo svojej práci využívajú nielen „svoj“ zákon, ale aj zákony o ochrane osobných údajov a o ochrane utajovaných informácií či zákon o prístupe k verejným informáciám.

Úlohami lotyšských archivárov pri zavádzaní normy ISO 15489 – starostlivosť o písomnosti sa zaoberala D. Klavina, riaditeľka Štátneho archívu Lotyšska v Rige. Zdôraznila, že jedine archivári ako členovia komisií na zavedenie jednotného systému správy písomností chápu význam tejto oblasti nielen pre verejnú správu, ale aj pre občana. Pri zavádzaní jednotného systému správy písomností bolo treba kvôli rozličnému chápaniu jednotlivých činností vypracovať špecializovaný slovník. Pravidlá správy písomností a následné metodické úpravy konkrétnych činností, resp. úloh, vypracujú archivári. Zavedenie tejto normy do každodennej praxe považuje za významný prínos k formovaniu informačnej spoločnosti.

Pracovníčka Federálnej archívnej služby Ruska T. A. Meščereva vo svojom príspevku uviedla, že štátne archívy nevykonávajú iba klasické archívne činnosti (kontrola správy registratúr a archívov právnických osôb, ochrana archívnych dokumentov, ich sprístupňovanie a pod.), ale v súvislosti so spoločenskými zmenami vykonávajú činnosti v správnej oblasti nielen v prospech orgánov štátnej správy a samosprávy (vydávanie kópií majetkovo-právnych dokladov a pod.), ale aj pre občanov (podkladov pre rehabilitačné konania pred orgánmi súdov a prokuratúr, doklady k dôchodkovému a sociálnemu zabezpečeniu a i.). Výkonom týchto činností sa zaraďujú do systému štátnej správy, kde zaujímajú dôležité miesto.

So zaujímavým spôsobom riešenia hodnotenia a vyradovania registratúrnych záznamov oboznámil účastníkov M. Mossek z Izraelského štátneho archívu. Bolo vytvorených 12 pracovných rezortných výborov, napr. výbor pre zahraničné vzťahy, národnú bezpečnosť a vojenské záležitosti, výbor pre zdravotníctvo a sociálnu starostlivosť, výbor pre výchovu a kultúru, ktorých úlohou je pripraviť odporúčania na vytvorenie nových kritérií a noriem vyradovania a zničenia registratúrnych záznamov, ktoré by mali zohľadňovať zmeny tém súčasného historického výskumu, zabezpečiť právo občanov na informácie a zohľadniť zmeny, ktoré priniesla doba elektronických záznamov. Výbory vedené štátnymi archivármi sú zložené zo správcov registratúr, historikov, archivárov, zamestnancov úradov a profesionálnych archivárov.

M. Mišovič vo svojom príspevku zdôraznil aktívnu úlohu štátnych archívov po roku 1989 pri preberaní a záchrane archívnych fondov zrušených právnických osôb, ich postaveniu vo verejnej správe, správnym činnostiam (vydávanie potvrdení, rozhodnutí, rešerší, predarchívnej starostlivosti). Upozornil tiež na potrebu širšieho záberu vo vzdelávaní archivárov hlavne v oblasti právnej a v oblasti využívania počítačovej techniky.

D. Vržina (Srbská republika Federácie Bosny a Hercegoviny) v krátkosti predniesol príspevok o štruktúre štátnych archívov v Srbskej republike, o ich po-

trebách po vojne na tomto území a o činnostiach vykonávaných archívmi v prospech občanov.

G. Borjak (Ukrajina) vyhodnotil elektronické poskytovanie informácií o archívnych fondoch, archívnych pomôckach a iných historických prameňoch uložených v archívoch, múzeách a knižniciach, publikovaných na internetových stránkach uvedeného druhu inštitúcií. Samozrejme v tejto činnosti majú prvenstvo inštitúcie USA a Veľkej Británie. Upozornil, že poskytovanie informácií týmto spôsobom sa rozvíja vysokým tempom aj v krajinách strednej a východnej Európy.

T. I. Sedlarevičová informovala o množstve, druhoch, štruktúre, význame archívnych pomôcok (sprievodcov, katalógov, registrov) vydávaných v Bielorusku.

T. Čepulić (Chorvátsko) predstavil Archívny informačný systém Chorvátskej republiky, ktorý má zabezpečiť možnosť integrovať všetky činnosti vykonávané štátnymi archívmi v jednej softvérovej aplikácii. Umožňuje kontrolu vlastníkov registratúrnych záznamov a opis obsahu archívnych fondov a zbierok, intelektuálnu kontrolu obsahu jednotiek uloženia a využívania archívami alebo bádateľmi.

O. Porubović-Vidovićová (Archív Juhoslávie, Belehrad) predstavila aplikáciu zaoberajúcu sa výberom archívnych dokumentov na digitalizáciu, jej praktické využitie a riešenie problémov pri jej aplikácii v archívnom prostredí.

V bloku venovanom moderným smerom vo výchove archivárov vystúpila H. Forde (School of Library, Archive and Information Study at the University College London, Veľká Británia). Vo svojom referáte podala prehľad vývoja vzdelávacích aktivít vo Veľkej Británii a súčasne upozornila, že klasické vzdelávanie, tak ako bolo konštituované v polovici minulého storočia, nie je dostatočné. V súčasnosti sú vo Veľkej Británii organizované kurzy, diaľkové štúdium, postgraduálne štúdium nielen pre archivárov bez odborného vzdelania, ale aj pre pracovníkov registratúrnych stredísk, ktoré sú zamerané na riadenie a správu registratúry, pretože od týchto činností závisí kvalita ďalších prírastkov archívnych dokumentov do archívov a prístup k európskemu kultúrnemu dedičstvu, ktorého neoddeliteľnou súčasťou sú aj archívne fondy a archívne zbierky.

R. Polley, riaditeľ Archívnej školy v Marburgu (Archivschule Marburg – Institut für Archivwissenschaft und Fachhochschule für Archivwesen in Marburg) oboznámil účastníkov konferencie s históriou tejto inštitúcie a premenami v systéme jej vzdelávacích aktivít od roku 1949. Zdôraznil, že zatiaľ čo do konca 80. rokov minulého storočia bolo vzdelávanie zamerané na pomocné vedy historické, stredovekú správu a klasické archívnictvo, od roku 1990 sa zmenila štruktúra vzdelávania. Od tohto obdobia sa obmedzilo vzdelávanie v klasických oblastiach archívnictva a začala sa prednášať aj moderná paleografia a diplomatika, hospodárske a sociálne dejiny, správa registratúry, informatika a dokumentaristika, základy práva, dejiny administratívy atď. Dôležité je, že frekventanti okrem štúdia na inštitúte musia absolvovať viac ako 1/3 štúdia v praxi v orgánoch štátnej správy alebo v štátnych archívoch.

Pracovníčka Všeuského vedecko-výskumného inštitútu dokumentaristiky a archívniectva V. G. Larina vo svojom príspevku zdôraznila potrebu archivárov a správcov registratúr v Rusku a ich vzdelávania v oblasti archívniectva. Vyhodnotila činnosť Centra zvyšovania kvalifikácie v oblasti archívniectva od jeho vzniku v roku 1999. Centrum pripravilo krátkodobé kurzy tematicky zamerané na vyradovanie registratúrnych záznamov, organizačné a metodické problémy elektronických dokumentov, ochranu archívnych dokumentov, základy informatiky a práce s internetom, spracovanie archívnych dokumentov a prípravu archívnych pomôcok atď.

N. Makovskaja, docentka Katedry archívniectva Kyjevskej univerzity kultúry a umenia uviedla, že hoci sa archívniectvo prednáša na viacerých vysokých školách na Ukrajine, nezahŕňa všetky štandardy UNESCO o tejto profesii.

S. Todorovska (Macedónsko) informovala, že Katedra archívniectva na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Skopje bola otvorená až v roku 2000. Archivári sú pripravovaní nielen na prácu v štátnom archívniectve, ale aj na prácu v archívoch a registratúrnych strediskách iných právnických osôb. Vzdelávacie aktivity zamerané na organizáciu archívniectva, spôsoby ochrany archívnych dokumentov, analyzovanie stavu archívnych fondov a zbierok, spôsoby podávania informácií verejnosti a pod. organizuje aj Štátny archív Macedónie v Skopje.

Tretí blok konferencie sa venoval humánnej funkcii archívov. V rámci neho vystúpila I. Maťaš (Ukrajinský výchovno-vzdelávací inštitút archívniectva v Kyjeve), ktorá sa vrátila do čias 2. svetovej vojny a veľmi kladne zhodnotila činnosť archivárov. Iba osobnou obetavosťou sa archivárom podarilo zachrániť tisíce archívnych dokumentov pred zničením vojnovými udalosťami.

M. Kovačević a Š. Zahirović (Archív Bosny a Hercegoviny) informovali o negatívnom vplyve vojny v rokoch 1992–1995 v Bosne a Hercegovine na archívy a archívne dokumenty a požiadali o pomoc pri zabezpečení základného materiálne-technického vybavenia archívov. Archívy v súčasnosti plnia tiež množstvo úloh v oblasti poskytovania základných informácií týkajúcich sa práv občanov (majetkovo-právne doklady, stavebné podklady, občianstvo a i.).

So zaujímavým riešením starostlivosti o písomností s dlhodobou lehotou uloženia v Lotyšsku predstúpila riaditeľka Štátneho archívu osobných dokumentov. Úlohou archívu, ktorý vznikol v roku 1993, je preberanie uvedeného druhu dokumentov a starostlivosť o ne, ako aj vydávanie potvrdení a dokladov občanom a fyzickým a právnickým osobám. Archív preberá osobné spisy a podklady k vydaným osobným dokladom, mzdové listy, doklady o vzdelaní, sčítacie hárky a i. nielen zrušených orgánov štátnej správy a samosprávy, ale aj likvidovaných štátnych, samosprávnych a súkromných právnických osôb, ktoré sa zaoberali hospodárskou činnosťou.

J. Niezbogała (Poľsko), tak ako v predchádzajúcich referátoch, zdôraznila úlohu archívov pri poskytovaní archívnych dokumentov ako podkladov na zabezpečenie základných práv občanov (právo na informácie, právo na sociálne a zdravotné zabezpečenie, vlastnícke práva).

O činnosti Národného archívu Bieloruskej republiky pri zabezpečovaní retrospektívnych informácií informoval jej riaditeľ V. Selemenev. Vo svojom

referáte okrem toho, že spomenul vydávanie správnych informácií, sa sústredil na činnosť archívu vo vydávaní zborníkov dokumentov týkajúcich sa 2. svetovej vojny za finančnej pomoci Spolkovej republiky Nemecko (Nacistické zlato z Bieloruska, Záložníci Wehrmachtu).

Na záver konferencie jej účastníci prijali rezolúciu, v ktorej zdôraznili zmeny v činnosti archívov za posledných desať rokov, hlavne v oblasti vydávania správnych informácií, potrebnú zmenu vo vzdelávaní archivárov (rozšíriť, resp. začať vzdelávanie v odboroch ako sú informatika, právo, sociálne vedy), zvýšenie významu archívov pri výkone štátnej správy v oblasti archívnictva. Vyzvali Medzinárodnú radu archívov na podporu týchto zmien.

Milan Mišovič

SPRÁVA O ŠTÚDIU ARCHÍVNICTVA NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V AKADEMICKOM ROKU 2001/2002

Hlavnou udalosťou akademického roka 2001/2002, ktorá už v blízkej budúcnosti priamo a mnohostranne ovplyvní aj ďalší vývoj študijného odboru archívnictvo a pomocné vedy historické na FF UK v Bratislave, bolo schválenie a vstup nového zákona o vysokých školách (131/2002 Z. z.) do účinnosti od 1. apríla 2002. Keďže však väčšina z naň nadväzujúcich nižších právnych noriem (vyhlášky, štatúty atď.) nebola ešte vydaná, organizácia pedagogického procesu a ostatných činností na fakulte, a tým aj na našej katedre, sa riadila v prevažnej miere predbežne podľa starých predpisov.*

Personálny stav interných učiteľov katedry v počte 5 sa oproti predchádzajúcemu roku nezmenil. Rovnaká bola aj náplň ich pedagogickej činnosti. Zmena nastala iba vo výučbe predmetu *numizmatika a metrológia*, ktorý po odchode Mgr. Marianny Šáškyovej (Katedra etnológie) z FF UK prevzal Mgr. Frederik Federmayer. PhDr. Pavol Tišliar pokračoval v treťom ročníku interného doktorského štúdia. Zároveň od letného semestra začal vyučovať aj kurz *historická geografia*. Ako externí učitelia naďalej pôsobili PhDr. Mária Stieberová, CSc. a Ing. Jozef Hanus, CSc.

Počas letného semestra sa na fakulte ukončili prípravy na realizáciu druhého stupňa kreditového štúdia. (Príslušné materiály boli vyhotovené v slovenskom aj v anglickom jazyku.) V ich rámci katedra ustálila na nasledujúce tri roky ponuku výberových kurzov. Z archívnictva to budú témy *Výsledok súčasných výskumov metodológie archivistiky* (PhDr. Elo Rákoš, CSc.); *Správa registratúry a archívy* (PhDr. Peter Kartous, CSc.) a *Archívny manažment* (PhDr. Veronika Nováková).

* V súlade s citovaným zákonom sa zaviedol aj termín „akademický rok“ (namiesto doterajšieho „školský rok“), „študenti“ (namiesto „poslucháči“) atď.

Z pomocných vied historických *Historická toponymia* (prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.); *Aktuálne problémy súčasnej heraldiky* (prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc.) a *Úvod do historickej antropológie* (Mgr. Juraj Šedivý, MAS, PhD.).

Vlastné štúdium na odbore prebiehalo v prvých dvoch ročníkoch (prvom stupni) kreditovou formou, kým tretí až piaty ročník ešte v pôvodnej klasickej forme. Celkovo sme mali 38 študentov. Z toho v prvom ročníku boli 3 denní a 1 externý, v druhom 4 denní a 1 externý, v treťom 13 denných, v štvrtom 8 denných a 1 externý, v piatom 6 denných a 1 externý. V letnom semestri bola v rámci spolupráce našej katedry s Inštitútom pre výskum rakúskych dejín študentka Zuzana Ráczová a študent postgraduálneho štúdia Mgr. Svorad Zavarský na študijnom pobyte na univerzite vo Viedni.

Dňa 25. apríla 2002 sa po prvýkrát od založenia našej katedry uskutočnila študentská vedecká konferencia na FF UK aj v samostatnej sekcii archívniectva a PVH. Za diváckej a diskusnej účasti učiteľov a študentov katedry v nej súťažili o umiestnenie tri práce. Prvenstvo napokon získal študent 3. ročníka Peter Keresteš s prácou *Dejiny obce Ivanka pri Nitre*. Študentskej vedeckej a odbornej činnosti mieni katedra do budúcnosti trvalo venovať systematickú a intenzívnu pozornosť.

Katedra archívniectva a PVH FF UK mala svoje zastúpenie aj na mimofakultných podujatiach. Prof. L. Sokolovský vystúpil s prednáškou *Samospráva a správa dediny za feudalizmu* na konferencii *Vývoj a formy samospráv*, ktorá sa konala 7. septembra 2001 v Šali a s referátom *Archívniectvo a pomocné vedy historické na Univerzite Komenského v Bratislave (Aktuálna situácia)* na medzinárodnej konferencii *Metodicko-didaktické problémy výučby archívniectva* v Piotrkówe Trybunalskim v Poľsku 13. mája 2002. Zúčastnil sa tiež na oficiálnom otvorení novej budovy Štátneho ústredného archívu v Prahe 25. septembra 2001. Mgr. J. Šedivý predniesol 30. apríla 2002 na vedeckej konferencii *Problémy a perspektívy filozofických, humanitných a sociálnych vied*, ktorú usporiadala Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Modre-Harmónii, svoj referát *Dejiny latinského písma na Slovensku - stav a perspektívy*. Všetci členovia katedry sa v dňoch 8.–10. októbra 2001 zúčastnili na 5. archívnych dňoch Spoločnosti slovenských archivárov v Mojmirovciach.

Osobitne sa treba zmieniť o participácii našej katedry v zastúpení Mgr. Jurajom Šedivým, MAS na projekte Európskej únie „Rinascimento virtuale“, vytvárajúcom podmienky pre evidenciu, softvérové spracovanie a analýzu palimpsesťov a ťažko čitateľných textov. Jeho hlavným koordinátorom je Univerzita v nemeckom Hamburgu a zúčastňuje sa na ňom 36 európskych vysokoškolských a vedeckých inštitúcií. Doteraz najvýznamnejším konkrétnym vyjadrením tejto spolupráce z našej strany bola (v spolupráci s Katedrou klasickej a semitskej filológie FF UK) príprava a realizácia konferencie zástupcov tohto projektu z krajín stredovýchodnej Európy, ktorá sa uskutočnila na pôde Filozofickej fakulty v Bratislave 28.–29. júna 2002.

Dňa 27. mája 2002 navštívila našu katedru delegácia učiteľov, doktorandov a študentov Katedry pomocných vied historických a archívneho štúdia Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej z Prahy vedená jej vedúcou prof. PhDr. Máriou

Bláhovou a prof. PhDr. Ivanom Hlaváčkom. Aj keď išlo v podstate o zdvorilostnú návštevu v rámci ich exkurzie po Slovensku, rozdiskutovali sme niektoré otázky týkajúce sa vzájomných vzťahov medzi oboma katedrami. Osobitne sme sa venovali príprave projektu spoločného výskumu česko – slovenskej spolupráce v archívniectve počas 20. storočia.

Na štúdium archívniectva a PVH na FF UK si začiatkom roka 2002 podali prihlášky 14 záujemcovia. Katedra pre nich usporiadala v apríli jednodňový prípravný kurz. Prijímacie skúšky sa uskutočnili 17. júna. Posledný raz pozostávali z troch testov – z histórie, archívniectva a nemčiny. (Ešte v marci došlo totiž k dohode medzi našou katedrou, Katedrou jazykov a vedením FF UK, že od akademického roka 2002/2003 bude prijímacia skúška na štúdium archívniectva a PVH na našej fakulte už iba formou jedného písomného testu z histórie, rozšíreného o niektoré základné otázky z oblasti archívniectva, pomocných vied historických, ústavných dejín Slovenska a regionálnej vlastivedy.) Fakultný limit na prijatie, ktorý pozostával zo súhrnu bodov získaných z jednotlivých testov a prepočítaných z hodnotenia na maturitnom vysvedčení, splnilo 10 uchádzačov. Všetci desiat boli aj prijatí do prvého ročníka od akademického roku 2002/2003.

V akademickom roku 2001/2002 štúdium archívniectva a pomocných vied historických na FF UK v Bratislave ukončili a magisterský titul v júnovom termíne 2002 získali nasledujúci absolventi s obhájenými diplomovými prácami – Kristína Becaniová: *Lučenec, mesto so zriadeným magistrátom 1872–1922. (Rozbor archívneho fondu.)* 123 s. + 14 obr. príloh + 1 plán mesta a Marek Ďurčo: *Farnosť Malá Hradná do začiatku 20. storočia. (Cirkevno-správny a hospodársky vývoj.)* 136 s. + 31 obr. príl.

Dňa 9. mája 2002 zložil pred príslušnou komisiou na našej katedre rigoróznú skúšku a obhájil dizertáciu pod názvom *Erby miest a obcí Liptova* (119 s.) Mgr. Peter Vítek, riaditeľ Štátneho okresného archívu v Liptovskom Mikuláši. Na tomto základe mu bol priznaný akademický titul doktora filozofie (PhDr.) v odbore archívniectvo a pomocné vedy historické.

Leon Sokolovský

MEDZINÁRODNÁ TECHNICKÁ ARCHÍVNA STÁŽ 2002

Už po 52. raz sa v Paríži konala Medzinárodná technická archívna stáž v termíne od 22. 4. do 21. 6. 2002. V premiére v skrátenej podobe ponúkla počas dvoch mesiacov 35 stážistom z 25 krajín sveta nielen prezentáciu francúzskych archívov, celého systému ich fungovania, archívnej teórie a praxe, ale i možnosť vzájomnej výmeny skúseností medzi stážistami z Európy, Ázie, Afriky, Južnej a Severnej Ameriky.

Stáž prebiehala systémom prednášok, návštev, exkurzií, praktických prác v týždenných blokoch. Po úvodnom oboznámení sa so systémom francúzskych archívov nasledujúce týždne boli venované vybraným problémom preberania, triedenia fondov, normalizácie archívnych pomôcok (ISAAR, ISADg), systémom elektronického riadenia dokumentov, records management, internetu, numerizácie (tu si dovoľím spomenúť, že už i v Albánsku a na Ukrajine numerizujú, skenujú do digitálnej formy vybrané archívne dokumenty), konzervovania špecifických nosičov archívnych dokumentov (fotografie, negatívy, mapy, CD, filmy), medzinárodnej spolupráce archívov a komunikácie s verejnosťou a bádateľmi.

Druhým prvenstvom tohtoročnej stáže bola týždenná exkurzia po archívoch v Normandii, Maine a Anjou s tematickým podtextom *Archívne budovy; Numerizácia; Využívanie prameňov*. Posledný týždeň bol venovaný prístupu k archívnym dokumentom v Európe porovnávaním praxe a legislatívnych noriem v niekoľkých krajinách. Jedným z prednášajúcich bol i PhDr. Peter Kartous, ktorý sa vo svojom príspevku zaoberal prístupom k archívnym dokumentom a ochrane údajov v krajinách strednej a východnej Európy.

Jeden týždeň, tak ako i po ostatné roky, bol venovaný individuálnym praktickým prácam a výskumu. Ja som navštívil Archives départementales de la Loire Atlantique v Nantes, kde som sa oboznámil s činnosťou tohto archívu a sústredil sa na dve veci – fondy cechov a edukačný servis. Dva dni som študoval v Archíve Ministerstva zahraničných vecí Francúzskej republiky, kde som si pozrel správy francúzskych vyslancov v Uhorsku. Môj veľký záujem vzbudila dokumentácia, vskutku veľmi detailná, príprav svadby Márie Antoinetty s francúzskym dauphinom, budúcim Ľudovítom XVI.

Téma, ktorá ma zaujala a oslovila nielen ako archivára, ale aj ako historika, a ktorá ma inšpirovala pre moju ďalšiu prácu, bol kultúrny a edukačný servis francúzskych archívov. V priebehu prednášok stáže nám predstavili výchovný servis Národného archívu v Paríži, Archives départementales de l'Orne v Alençone, Archives départementales d'Yvelines vo Versailles, Archives municipales v Saint-Denis, Archives départementales d'Alpes de Haute Provence v Digne-les-Bains a počas praktických cvičení som sa zaujímal o tento servis v Archives départementales de la Loire Atlantique v Nantes.

To, že Francúzska republika si vysoko váži a chráni svoje kultúrne dedičstvo je evidentné nielen v múzeách, archívoch, galériách, ale i v každodennom živote, a sú to práve školy, ktoré ako prvé vstúpajú mladým ľuďom a deťom lásku k vlasti a k jej dedičstvu. Archívy Francúzskej republiky v zmysle politiky prístupňovania archívnych dokumentov ako národného kultúrneho dedičstva dávajú obrovský dôraz na edukačnú a propagačnú funkciu archívov a archívnych dokumentov. Takto propagujú nielen seba, svoje služby, ale predovšetkým svoj región, svoju krajinu, Francúzsko, jeho kultúru a históriu. Tu je však nutné poznamenať, že v žiadnom prípade nesuplujú úlohu a poslanie múzeí a škôl. Práve naopak, prezentujú len to, čo vo svojich depozitároch uchovávajú. Tým však nie je vylúčená spolupráca s ostatnými kultúrnymi inštitúciami v departemente či municípiu a podľa slov riaditeľky archívu Alpes Haute Provence je takáto spolu-

práca vítaná a žiadaná a funguje do takej miery, akú dovoľia finančné prostriedky.

Edukačný a kultúrny servis vo francúzskych archívoch zabezpečujú vo väčšine prípadov s pomocou detašovaných profesorov dvaja špecializovaní pracovníci archívu, konzervátori, ktorí pripravujú témy podľa požiadaviek škôl, verejnosti a aktuálnych výročí alebo udalostí.

Edukačný servis pozostáva z niekoľkých typov prednášok, ateliérov, výstav a iných akcií, špecifických pre každý archív. Vždy na začiatku roka alebo polroka vypracuje zodpovedný pracovník, vedúci servisu, malú brožúrku, letáčik, v ktorom sú presne určené témy a termíny prednášok. Je už len na školách, čo si z toho vyberú. Nutnosťou je vopred sa zapísať alebo ohlásiť. Keďže samotné aktivity svojou dĺžkou nepresahujú dve hodiny a každý archív má obmedzené kapacity, návštevy sa realizujú v menších skupinkách a častejšie. Témy a typy prednášok, výstav a ateliérov sa každoročne obmieňajú.

Práca s mládežou a študentmi je prispôsobená ich veku a typu školy, ktorú navštevujú. Jedna prednáška venovaná tej istej téme je teda prispôbená svojim obsahom a úrovňou tak, aby jej porozumeli žiaci základných škôl, študenti kolégií a lýceí. Podobne je to aj s praktickými prácami, tzv. ateliérmi. Tu vidno aj pedagogickú prácu archivárov, resp. prizvaných profesorov. Poznámam, že ani jeden archivár pôsobiaci v tomto servise nemal pedagogické vzdelanie. Rozhodujúcim motívom v práci s mládežou je zaniechanie a chuť.

Tou najjednoduchšou a najrozšírenejšou formou propagácie archívu je návšteva budovy spojená s krátkou ukážkou najcennejších, najzaujímavejších archívnych dokumentov a prednáškou o úlohe a funkcii archívov.

Práca v ateliéri predstavuje spojenie prednášky s prácou s archívnymi dokumentmi, resp. ich kópiami alebo replikami. Takmer vo všetkých archívoch fungujú ateliéry o pečatiach, erboch, písme a dejinách miest departementu alebo municipalita. Mládež má možnosť spoznať úlohu pečatí, ich význam, popis, tvary, farby, dokonca vďaka predlohám i šancu zopár si ich vyrobiť. Podobne je to pri erboch, kde sa záujem sústreďuje hlavne na symboliku obecných a mestských erbov. Archívy zdarma organizujú i semináre či kurzy kaligrafie, kde sa prítomní všetkých vekových kategórií učia nielen písať krasopis, ale i čítať stredoveké listiny ako prípravu na vlastný výskum.

Ku každej téme prednášky či práce v ateliéri sú pripravené študijné materiály, brožúry, knihy, pomocné pracovné zošity, všetko podľa finančných možností archívu. Distribuované sú zdarma alebo predávané za mierny poplatok, knihy, samozrejme, podľa trhových cien.

Zaujímavosťou sú špeciálne ateliéry, kde archivári na základe archívnych dokumentov rekonštruujú prácu notárov, školy pred sto rokmi, zápisy v matrikách, a pod. Prednášky pomáhajú školám rozšíriť teoretické vedomosti poskytované žiakom v školách na hodinách histórie, takisto širokej verejnosti rozšíriť si znalosti o minulosti svojho rodného kraja.

Ďalšími typmi verejných prezentácií archívu a archívnych dokumentov sú tematické výstavy, časovo obmedzené, premietanie filmov alebo videofilmov.

Pre každý archív je však najväčšou záťažou, v konečnom dôsledku príjemnou, príprava a realizácia Dňa otvorených dverí.

Ako som spomenul, táto práca francúzskych archívov bola pre mňa natoľko invenčná, že som sa rozhodol čo-to z nej aplikovať aj vo svojom archíve. Adaptácia na naše podmienky zaujala i mojich kolegov a s pomocou a podporou riaditeľky a kolegyň pripravíme na jeseň v spolupráci so školami a konzultáciami s bádateľmi sériu prednášok o dejinách Prievidze a Bojníc a podujmeme sa i na realizáciu ateliérov, kde sa zameriame na pečate, erby a dejiny písma, tak aby od januára 2003 sme mohli i my v bojnickom archíve prezentovať kultúrne dedičstvo Slovenska. A keďže viem, že absolventi archívnickva sú svojím spôsobom aj historikmi, a mnohí majú aj pedagogické minimum, verím, že náš pokus nezostane na Slovensku ojedinelý.

Miroslav Perniš

PAMÄTNÉ MINCE SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Autoritu štátu, hodnotu ľudskej práce aj cenu všetkého čo sa dá kúpiť na Slovensku nielen v obchodoch, vyjadruje už desať rokov zákonom stanovená sústava platidiel, čiže mincí a bankoviek s dvojitém krížom. Pripomeňme si, že prvá minca so starobylým symbolom našej identity bola uvedená do obehu 8. 2. 1993 s nominálnou hodnotou 10 Sk a medzi bankovkami pripadlo prvenstvo platidlu s nominálnou hodnotou 50 Sk; bolo emitované 29. 8. 1993.

Výtvarné návrhy základného radu mincí (razených Mincovňou v Kremnici s nominálnymi hodnotami 10 halierov, 20 halierov, 50 halierov, 1 Sk, 2 Sk, 5 Sk a 10 Sk) signoval medailér Drahomír Zobeck. Na rubovom mincovom poli dvadsaťhaliernika zobrazil tatranský Kriváň, pri modelovaní rubov ostatných mincí siahol po historizujúcich motívoch; inšpirovala ho Venuša zo 4. tisícročia pred našim letopočtom (nájdenná v osade lengyelskej kultúry v chotári Nitrianskeho Hrádku), keltský biatec z 1. storočia pred našim letopočtom, bronzový kríž z 11. storočia, strážna veža hradu Devín, socha kremnickej Madony z 15. storočia a drevená zemplínska zvonica z 19. storočia. Národná banka Slovenska (ďalej len NBS) dala vyraziť počas prvého decénia svojej pôsobnosti tiež 44 pamätných mincí zo striebra s nominálnymi hodnotami 100 Sk, resp. 200 Sk, 500 Sk aj 2000 Sk a zo zlata s nominálnymi hodnotami 5000 Sk aj 10000 Sk. Prichodí dodať, že v roku 1993 emitovala tisíc číslovaných a puncovaných desaťkorunákov (vzor 1993) zo striebra a v roku 1998 dvetisícsto puncovaných jednokorunových mincí (vzor 1993) zo zlata.

Pri posudzovaní sadrových modelov pamätných mincí uspeli štrnásti navrhovatelia. Najčastejšie (až jedenásťkrát) Mgr. art. Patrik Kovačovský a Ing. Milan Verčík (8 mincí). Z medailérov Mincovne v Kremnici dosiahli víťazné

uznanie Štefan Novotný (4 mince), Mária Poldaufová (2 mince) a Ján Černaj (1 minca). Strieborný dvestokorunák s portrétom Alexandra Dubčeka z roku 2001 je slovensko-českou kreáciou. Averz s mladým dubom pochádza z ateliéru akademického sochára Antona Gábrika, revers s portrétom politika signoval akademický sochár Ladislav Kozák.

Pôvodcom výtvarných návrhov bankoviek s nominálnymi hodnotami 20 Sk, 50 Sk, 100 Sk, 200 Sk, 500 Sk, 1000 Sk a 5000 Sk je akademický maliar Jozef Bubák; NBS ich dáva tlačiť v Kanade (BA Banknote), Nemecku (Giesecke et Devrient) a Veľkej Británii (Thomas De La Rue). Lícna strana päťdesiatkorunovej bankovky patrí sv. Cyrilovi a sv. Metodovi, na jej rubovej strane sú zobrazené dve ruky, prvých sedem písmen staroslovienskej hlaholiky a zrkadlovo obrátená silueta ranokresťanského kostolíka sv. Michala v Dražovciach. Na lícnej strane stokorunovej bankovky je zobrazená Madona, a to podľa plastiky Majstra Pavla z Levoče. Na rubovej strane rovnakého platidla dominuje levočská radnica, s ňou stavebne spojená kampanila, farský kostol sv. Jakuba (s Madonou od rezbára Pavla na oltári Narodenia) a svorník zo sakristie kostola sv. Ladislava nazývaného v Levoči jezuitským kostolom. Z lícnych strán ďalších bankoviek hľadia na nás osobnosti slovenských dejín – knieža Pribina, Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Andrej Hlinka a Milan Rastislav Štefánik.

Skutočnosť, že na reverzoch základného radu súčasných mincí, takisto na bankovkách, prevažujú motívy späté s dejinami Slovenska a Slovákov, priam nabáda k poohliadnutiu, aké námety vybrala NBS pri zostavovaní emisných plánov pamätných razieb. Čísla sú veľavravné. Dokladajú, že až 29 pamätných mincí pripomína rôzne výročia a len 15 pamätných mincí vďačí za vznik inému dôvodu; boli vydané v súvislosti so zrodom Slovenskej republiky (ktorý sa už tiež stal historickým faktom), ochranou prírody a krajiny, zapísaním prírodných unikátov a výnimočných výtvorov ľudského umu a rúk na Slovensku do zoznamu UNESCO Svetové dedičstvo (World Heritage-Patrimoine mondial; 5 mincí), zavŕšením druhého milénia aj začiatkom tretieho tisícročia. Zostavovatelia emisných plánov si najčastejšie spomenuli na sté výročie (narodenia, úmrtia, udalosti); upozorňuje na neho až sedem mincí. Šesť mincí pripomína 150. výročie, päť 200. výročie a tri 250. výročie, a to narodenia grófa Mórica Beňovského, narodenia bernolákovca Juraja Fándlyho a úmrtia učenca nadnárodného významu Samuela Mikovíniho. Zatiaľ čo až päť mincí upozorňuje na výročie mladšie ako storočnica (štyri päťdesiatiny a osemdesiate výročie narodenia Alexandra Dubčeka), iba tri mince ožívujú v pamäti udalosť staršiu ako dvestopäťdesiatročnú (poltisícročie razby prvých toliarových mincí v Kremnici roku 1499 a tisícsté výročie úmrtia veľkomoravského panovníka Svätopluka v roku 894).

Nedá nám nespomenúť, že donedávna v Prahe pôsobiaca (unitárna aj federálna) štátna banka tiež uprednostňovala pri výbere námětov výročia a udalosti späté s novšími dejinami. Z 95 pamätných mincí, ktoré vydala v rokoch 1954–1993, rezervovala nemenej ako päťdesiat razieb 1. (!) až 100. výročiu, sedemnást mincí 125. až 200. výročiu, osem mincí 225. až 300. výročiu a 400. výročiu (narodenia Jána Amosa Komenského) až 1100 rokom (Veľkej Moravy) prenechala len osem mincí. Dodávame kvôli úplnosti, že počas spomenutých štyroch desaťročí

objednala pražská banka v kremnickej mincovni zhotovenie 12 päťdesiatkorunákov a stokorunákov spodobujúcich iné námety (mestské pamiatkové rezervácie, kúpeľné mestá, spartakiádu atď.).

V súvislosti s nevšednou hmotnosťou (124,41 g) osemuholníkovej mince s nominálnou hodnotou 2000 Sk, upriamujúcej od roku 2000 pozornosť na koniec druhého tisícročia, konštatujeme, že patrí k najrobustnejším strieborným platidlám v celosvetovom meradle. V pomyselnom zozname ju predčia iba: panamská minca z roku 1971 (129,59 g, 150. výročie oslobodenia Južnej Ameriky Simonom Bolívarom od Španielov), grenadská minca z roku 1988 (129,60 g, s grenadským holubom), jamaická minca z roku 1985 (136,08 g, s mapou ostrova a dvojicou veľrýb), minca ostrova Niue z roku 1988 (155,50 g, XIII. majstrovstvá sveta vo futbale v Mexiku), bermudská minca z roku 1988 (155,50 g, s plachetnicou z roku 1621), albánska minca z roku 1987 (168,15 g, 2600 rokov prístavu Durres/Epidamnos) a austrálska minca z roku 2002 s hmotnosťou 1000 (!) gramov. Vyjadrenie bimilénia literami MM na doteraz najväčšej slovenskej pamätnej minci aj na výtvarene zhodnej minci, ale zo zlata a s nominálnou hodnotou 10 000 Sk evokuje poznámku, že nimi skracovali pisári v latinských textoch nasledovné slová a slovné spojenia: mučeníci (martyres), pamätníky (memoriae), dvaja Markovia (Marci duo), veľmi zaslužilý muž (meritissimus); namiesto slovnej číslovky duo millia (2000) používali literu Z (KUKLICA, P.: Slovník latinských skratiek. Bratislava 1995, s. 100 a 204).

Už sme uviedli, že NBS poskytla v rokoch 1993–2002 mincové polia iba dvom výročiam z obdobia pred roku 1746 (v ktorom sa narodil vo Vrbovom Móric Beňovský). Mimovoľne tak verifikovala výrok archivára a učiteľa Univerzity Komenského Ivana Chalupeckého „Vzťah Slovákov k histórii ovplyvnil aj školský systém dávajúci na popredné miesto matematiku... Nie je pravda, že nemáme dejiny. Náš národ má viac ako tisícročnú históriu. Chyba je, že v odborných školách sa história takmer neučí...“.

Nechýbajú dôkazy, že Slovensko nebolo ani pred 18. storočím terra incognita či krajinou obývanou iba levmi (Hic sunt leones!). Patria k nim tiež (zostavovateľmi emisných plánov opomenuté) výročia:

1994

– 500. výročie založenia thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku, ktorý bol po roku 1494 jedným z najvýznamnejších producentov medi v celosvetovom meradle. Prispením Portugalcov sa stala stredoslovenská meď mincovým kovom až na čiernom kontinente; západoafrické kmene používali manily z nej zároveň ako platidlo.

– 625 rokov erbovej listiny Ľudovíta Veľkého pre Košice; tie dostali 7. 5. 1369 mestský erb od panovníka ako prvé mesto v Európe!

1995

– 400. výročie narodenia Dávida Frölicha, astronóma, cestovateľa, geografa, vydavateľa kalendárov a prvého známeho tatranca. Takisto 350. výročie jeho úmrtia nepovažovali tí, ktorí to mali urobiť, za príležitosť upriamiť v roku 1998 mincou pozornosť na muža, ktorý si všimol už pred Galileim a Torricellim súvislosť medzi tlakom vzduchu a nadmorskou výškou.

1998

– 325 rokov novej pevnosti v Komárne, ktorá úspešne odolala všetkým osmanským útokom aj iným dobyvateľom.

– 375. výročie zriadenia Breuerovskej tlačiarne v Levoči. Členovia rodu vytlačili v nej do roku 1740 približne tisíc knižných titulov vrátane Komenského štvorjazyčného diela *Orbis pictus*.

2000

– 300. výročie narodenia Pavla Doležala, autora prvej našej gramatiky (*Grammatica Slavico-Bohemica*. Bratislava 1746).

– 925. výročie založenia benediktínskeho opátstva v Hronskom Beňadiku; organizovalo už v 11. a 12. storočí banské podnikanie v regióne a pôsobilo od roku 1232 ako hodnoverné miesto. Okolo roku 1083 vznikol medzi jeho mŕmi Nitriansky kódex!

2002

– 350. výročie narodenia chýrneho sochára Jána Brokoffa v Spišskej Sobotě; autor sochy sv. Jána z Nepomuku pre Karlov most v Prahe.

Považujeme za potrebné zdôrazniť práve v súvislosti so spomenutými výročiami, že v počte rokov, ktoré uplynuli od narodenia alebo úmrtia určitej osobnosti či významnej udalosti, nevidíme jediný, ale výlučne iba jeden z dôvodov súcich ako podnet na vydanie pamätnej mince. 1100. výročie bitky 4. 7. 907 na území Brezalauspurchu medzi vojskom Ľudovíta Nemca a starými Maďarmi nebude potrebné oživovať pamätnou mincou, a to napriek tomu, že jej opis v Salzburských análoch obsahuje najstaršiu známu zmienku o neskoršom hlavnom meste Slovenska. Iným príkladom je štvrtstoročie spísomnenia pápežskej konštitúcie *Qui divino* a pápežskej konštitúcie *Praescriptionum sacrosancti*, ktorými ustanovil Pavol VI. ako pontifex maximus prvú samostatnú cirkevnú provinciu na Slovensku. Obe listiny nevzbudili 30. 12. 1977, zo známych dôvodov, pozornosť nomenklatúrnych kádrov, médií ani vtedajšej štátnej banky v Prahe. Prekvapilo nás rovnaké mlčanie guvernéra NBS aj predsedu Biskupskej konferencie Slovenska; nepovažovali za potrebné aspoň dať odpoveď, že písomný podnet na vydanie pamätnej mince s týmto námetom v roku 2002 dostali. Povedané slovami básnika Milana Rúfusa „pridlho sme sa plavili celým morom času, na dejinnej lodi, ako jej čierni pasažieri. Alebo, v lepšom prípade, ako tí, ktorým bola vyhradená kajuta v podpalubí, avšak na hornej palube, tam, kde sa dejiny robia, sú nežiaduci. Výsledkom je fakt, že v Charte národov OSN ... nie sme zapísaní ako autentické spoločenstvo. Stav trvá tak dlho, že sme si naň už akosi zvykli, a to je zo všetkého najhoršie“.

Z publikovaných prehľadov vyplýva, že NBS chce upriamiť v roku 2003 pamätnými mincami pozornosť na

– 10. výročie vzniku Slovenskej republiky, a to striebornou klipou s opísaným priemerom 60 mm a nominálnou hodnotou 1000 Sk, ako aj bimetalovou klipou zo zlata a paládia s opísaným priemerom 40 mm a nominálnou hodnotou 10 000 Sk;

– 100. výročie narodenia národohospodára Imricha Karvaša, guvernéra národnej banky v rokoch 1939–1944 (200 Sk);

– 150. výročie narodenia Jozefa Škultétyho, správcu Matice slovenskej (200 Sk);

– motívy slovenských bankoviek súborom strieborných mincí s obdĺžnikovým tvarom.

Numizmatikov isto potešia razby k 10. narodeninám republiky aj obe „portrétné“ mince. Tezaurátori drahých kovov prejavia nepochybne najdychtivejší záujem o strieborné reprodukcie motívov z bankoviek. Škoda, že tieto „doštičky“ dostali prednosť práve v roku Karvašovej storočnice pred 675 rokmi mincovne v Kremnici. Vynechala NBS vďačný námet vedome, lebo bývalá ústredná banka v Prahe vydala v roku 1978 podobný výtvarný návrh Andreja Petra ako strieborný československý päťdesiatkorunák? Ak áno, prečo prehliadla zdanlivú duplicitu v roku 1993 pri emitovaní pamätnej mince s portrétom Jána Kollára (ktorý sa dostal na československú pamätnú mincu v roku 1977), v roku 1994 pri emitovaní pamätnej mince pripomínajúcej Slovenské národné povstanie (hoci jeho výročia oznámili československé pamätne mince v rokoch 1954, 1964 a 1969) aj v roku 1999 pri emitovaní pamätnej mince s vyobrazením Pavla Országha Hviezdoslava, hoci portrét básnika upravil pre československú pamätnú mincu František David už v roku 1971?

Fakt, že história obnažuje spoľahlivo všetko, čomu čas odoberie krátkodobú úžitkovosť a zvyrazňuje len trvalé hodnoty, nabáda spomenúť (nie taxatívne vymenovať!) výročia, ktoré by si zaslúžili v nasledujúcich rokoch tiež „mincovnú“ pozornosť NBS

2004

– 275. výročie úmrtia rytca Daniela Waroua. Vynikol aj ako technik; na začiatku 18. storočia modernizoval minciarstvo v Kremnici inštalovaním balanciera – skrutkového lisu.

– 1825 rokov nápisu, ktorý dal vysekať do brala pod budúcim hradom v Trenčíne legát Marcus Valerianus Maximianus, veliteľ jednotky osobitného určenia II. Pomocnej légie táboriacej od jesene 179 do jari 180 vo vtedajšom Laugariciu.

2005

– 425. výročie postavenia renesančného pevnostného mesta, Nových Zámkov, vojenskými architektmi Ottaviom a Giuliom Baldigarovcami. Osmani dobyli vtedy najmodernejšiu fortifikáciu v strednej Európe až roku 1663 pri jedenástom (!) obliehaní. Znovudobytie Nových Zámkov vojskami Karola Lotrinského v roku 1685 oslávili viaceré krajiny pamätnými mincami.

2006

– 475. výročie narodenia polyhistora Jána Sambuca v Trnave.

– 725. výročie úmrtia lekára, stredovekého vzdelanca a spišského prepošta Mutimíra.

2007

– 200. výročie narodenia matematika a fyzika Jozefa Maxmiliána Petzvala v Spišskej Belej; zdokonalením objektívov umožnil nevídaný rozvoj fotografie.

2008

– 150. výročie narodenia Vojtecha Alexandra v Kežmarku. Po návšteve u Wilhelma Conrada Röntgena vybudoval v rodisku prvé rádiodiagnostické

pracovisko v celom vtedajšom Uhorsku. Získal meno a uznanie v zahraničí skôr ako na Slovensku; v Budapešti pomenovali po ňom rádiologický ústav, v Mníchove nechýba jeho busta v Panteóne svetových röntgenológov.

– 225. výročie úmrtia sochára Františka Xavera Messerschmidta v Bratislave.

2009

– 150. výročie narodenia Jozefa Reisnera, autora prvej medaily vyrazenej v Kremnici po 1. svetovej vojne. Vytvoril tiež známu medailu s motívmi kremnického minciarstva, nazývanú Alegóriou minciarstva.

– 275. výročie narodenia konštruktéra a vynálezcu Wolfganga Kempelena v Bratislave.

2010

– 275. výročie úmrtia mechanika Izáka Pottera v Banskej Štiavnici. Konštruktér „ohňových strojov“, ktoré preukázali cenné služby pri odvodňovaní baní na strednom Slovensku.

– 450. výročie úmrtia učiteľa Leonharda Stöckela v Bardejove.

– 500 rokov Veľkej vodárenskej nádrže v Banskej Štiavnici, najstaršej z viac ako tristo vodných diel postavených na Slovensku.

– 875. výročie založenia cisterciackého opátstva v Bzovíku, premeneného neskôr na pevnosť.

Nie všetky doteraz vydané pamätné mince sa zdajú rovnako vydarené, časť kompozícií jedného (o staršie predlohy sa až príliš opierajúceho) navrhovateľa sa nám dokonca výslovne nepáči. Výhrady ale nezverejňujeme. Rešpektujeme aj jeho videnie určených námetov, takisto mienku (predošlého a tiež súčasného) guvernéra NBS, ktorý jediný má právo súhlasiť s použitím komisionálne vybranej výtvarnej predstavy, alebo ju odmietnuť. Nielen numizmatici, ale všetci máme však nárok očakávať, ba až žiadať od NBS, aby

– vydávala pamätné mince, ktoré budú hovoriť svojím osobitným jazykom o všetkom, čo si zaslúži na Slovensku a o Slovensku vlastné mincové pole;

– emisné plány neovplyvňovala ľahostajnosť kohokoľvek k dejepisu alebo averzia k starším dejinám, ale rezonovala v nich náležitým spôsobom historická pamäť celého národa vedno s jeho príslušnosťou k autentickým európskym kresťanským spoločenstvám;

– výtvarné návrhy, ktorým prizná právo premeny na pamätné mince, boli prejavmi umeleckej invencie a nie iba výsledkom schopnosti urobiť koláž z predlôh stvárnených niekým iným, prípadne závislosti na počítačovej grafike;

– písmo (vrátane faksimilovaných podpisov a častí historických textov) nebolo menej významným doplnkom, ale rovnocennou súčasťou zobrazení;

– tvary a hmotnosť mincí neboli až tak okatými prejavmi uprednostňovania komerčných záujmov, ako súbor „doštičiek“ s motívmi bankoviek.

Azda nevzbudíme pohoršenie ani podozrenie z neúcty k slovenskej štátnosti, ak sa dotkneme ešte miesta a podoby štátneho znaku na averzoch pamätných mincí. Pretože tie sa viac podobajú medailám ako platidlám (najmä, ak sa netradičným tvarom vzdávajú od mincí k drobnej plastike), myslíme si, že nie každá z nich musí oznamovať nositeľa mincového regálu dva razy, a to verbálne aj heraldicky. Alebo treba podozrievať napríklad Fínov, Francúzov, Maďarov,

Švajčiarov či Talianov z nedostatku úcty k vlastnej štátnosti, lebo ho pomenovali na pamätných minciach v 20. storočí neraz iba slovne (SUOMI FINLAND, REPUBLIQUE FRANCAISE, MAGYAR KÖZTÁRSASÁG, CONFEDERATIO HELVETICA, REPUBBLICA ITALIANA)? V prípade, že NBS, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a predovšetkým verejná mienka budú požadovať tiež v druhom decéniu „mincotvornej“ pôsobnosti NBS zdvojenú identifikáciu nositeľa mincového regálu názvom republiky aj štátnym znakom, navrhujeme uvažovať aspoň o prípustnosti umeleckej licencie pri stvárňovaní symbolu svojbytnosti Slovenska. Ako výrečný príklad navrhovaného oprávnenia ponúkame meniace sa podoby spolkovej orlice na pamätných minciach Spolkovej republiky Nemecko.

Kiež by sa dalo povedať o všetkých budúcich slovenských pamätných minciach, že sú vydarenou symbiózou umeleckej artikulácie s ušľachtilými kovmi. Kiež by platilo o každej z nich konštatovanie rímskeho filozofa, rečníka, spisovateľa a štátnika Cicera *Omnia praeclara rara* – všetko znamenité je vzácné.

Juraj Spiritza

ARCHÍVY V SLUŽBÁCH VEREJNOSTI

Rok 1989 priniesol okrem politických zmien aj zmeny v spoločenskom vnímaní archívov. Archivári získali množstvom statočnej práce pri náprave najrôznejších krívd všeobecné uznanie. Zviditeľnili sa. Okrem hlavnej archivárskej profesie spolupracujú formou osvetovej činnosti so samosprávami, spoločenskými aj kultúrnymi inštitúciami a školami.

Medzi tzv. spoločenské objednávky patrí aj záujem o vlastné dejiny. Spoločnosť chce o nich vedieť, chce sa identifikovať so svojimi predkami a má záujem prostredníctvom jedinečných udalostí dať vedieť o sebe doma i v zahraničí. Archivári postupne nahrádzajú historický ústav na miestach, ktoré sú predovšetkým kvôli financiám ťažko dostupné. Ich výhodou je znalosť prostredia, ktorá umožňuje hlbšie, dôvernejšie kontakty a sprístupnenie mnohých súkromných archívov.

V našom príspevku sa pokúsime zhrnúť výsledky tejto usilovnej práce od roku 1989 po súčasnosť. Keďže podklady, ktoré nám poskytli jednotlivé archívy sú rozsiahle, pokúsime sa zhrnúť predovšetkým publikačnú činnosť na úrovni monografií, výstav, scenárov a mimoriadnych špeciálnych prác a aktivít, ktoré by mohli byť námetom pre našu ďalšiu činnosť.

Spoločnosti slovenských archivárov sa za výraznej pomoci a pochopenia všetkých jej členov i nečlenov, podarilo vydať dvojjazyčného slovensko-anglického Sprievodcu po slovenských archívoch. Publikácia nás reprezentuje skoro vo všetkých európskych štátoch, vo viacerých štátoch Ameriky, v Číne, v Ázii

a v Austrálii. Ide o informačného sprievodcu, ktorý si nevymienil absolútne informovať o archívnych fondoch v štátnych archívoch Slovenskej republiky. Jeho úlohou bolo poskytnúť základné informácie o tom, že slovenské archívnictvo je kultúrnou súčasťou starej historickej Európy. Podľa ohlasov a recenzií vo viacerých európskych odborných časopisoch sa jeho posolstvo úspešne naplnilo.

MV SR – odbor archívov a registratúr sa vo svojej publikačnej činnosti vybral dvojakou cestou. Prvú skupinu tvoria publikácie potrebné pre praktickú činnosť archivárov. Spomeňme napr. podrobných informatívnych sprievodcov. Druhou skupinou sú publikácie určené laickej i odbornej verejnosti zaoberajúce sa heraldikou – Osem storočí slovenskej heraldiky, Na troch vrškoch biely kríž a zatiaľ 2 zväzky heraldického registra, dejinami Bratislavy a jej prímestských častí. Žiaľ, dosiaľ sa nepodarilo vydať pripravovaný terminologický slovník, ale veríme, že v krátkom čase sa toto mimoriadne náročné dielo dočká svojej tlačenej podoby.

Slovenský národný archív v Bratislave. Pracovníci Slovenského národného archívu v Bratislave vyvíjajú bohatú publikačnú činnosť či už formou samostatných článkov a štúdií alebo participujú na tvorbe rozsiahlejších publikácií. S miestnymi samosprávami spolupracovala M. Melníková a podieľala sa na monografiách obcí Krakovany, Čierne na Kysuciach, Hrochoť, Slatina, Sereď. Venovala sa aj dejinám rodov a rodín na Slovensku a barokovej kresbe na Slovensku. E. Vrabcová bola autorkou častí a zostavovateľkou monografie mesta Sereď. Prispela do dvojdielnej monografie Zločiny komunizmu na Slovensku. J. Hanus bol zodpovedným redaktorom obrazovej časti Kroniky Slovenska a spoluautorom Sprievodcu po slovenských archívoch. Významnou mierou prispel k vzniku Zborníka prác o dejinách československého poisťovníctva R. Lach. Pracovníci SNA spolupracovali s masmédiami na viacerých televíznych, filmových a rozhlasových reláciách. V Slovenskej televízii sa niekoľko rokov vysielal seriál o historických remeslách, na ktorom sa podieľala M. Melníková. E. Vrabcová spolupracovala na príprave relácie Sféry dôverné, I. Galamboš pripravil niekoľko relácií o Cividalskom evanjeliári aj o reštaurovaní Bratislavského antifonára. Slovenská televízia vysielala dokumentárne filmy o významných slovenských dejateľoch, napr. M. R. Štefánikovi, A. Hlinkovi, K. Sidorovi, K. Murgašovi, D. Jurkovičovi, J. Letrichovi, M. Sokolovi, ku ktorým archívne dokumenty poskytol SNA. Na scenároch týchto filmov spolupracovali aj pracovníci SNA (Magura, Slezáková, Melníková, Vrabcová, Magurová, Baranová). Zároveň sa podieľali na scenároch k filmom o Slovákoch v Rumunsku, o postavení Slovákov v Uhorsku v 19. storočí, Slovaciae mea pre výstavu v Seville atď. Rozsiahla spolupráca bola so štúdiom Alef, s. r. o., pri filmoch Až do trpkého konca a pri filme o riešení národnostnej otázky na Slovensku po roku 1918. V Štúdiu Koliba bol nakrútený film „Ku krížu kríž“. Ministerstvo kultúry SR v spolupráci s americkým režisérom E. Cohenom na základe archívnych dokumentov zo SNA pripravilo filmový dokument o slovenskej štátnosti a dejinách Slovenska pre americké stredné školy. Veľmi dobrá spolupráca bola so Slovenským rozhlasom a s Rádiom Regina, kde sa P. Kuchárová podieľala na niekoľkých reláciách na tému holocaustu a života starej Bratislavy (2000, 2001).

Veľmi bohatá bola výstavná činnosť SNA. Slovensko reprezentovali viaceré výstavy v zahraničí, napr. o Dušanovi Jurkovičovi. Výnimočný bol projekt Slovenského výboru pre program UNESCO Pamäť sveta a spolupráca s US Holocaust Memorial Museum vo Washingtone. V cykle Európski majstri (2002) bol natočený autorský dokumentárny film o reštaurátorovi I. Galambošovi.

Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici sa javí, vzhľadom na našu problematiku, ako centrálny archív stredného Slovenska, európskeho baníctva a jemu príbuzných vedných disciplín. Uvedomujúc si túto skutočnosť, má bohatú publikačnú a spoločenskú činnosť. Ich publikácie môžeme rozdeliť na odvetvovo-odborné a európske a na publikácie regionálneho charakteru. Zaujímavý je Nemecko-slovenský bansko-hutnícky terminologický slovník (1991), Tajchy – historické plány vodných nádrží (2001) a zborníky z medzinárodných sympózií – Ing. Arpád Bergfest (1994) a Tradície banského školstva vo svete (1999).

Archív hlavného mesta SR Bratislavy má dlhodobé všeobecne známe existenčné problémy. Spolupráca s verejnosťou je obmedzená len na to najnutnejšie. Napriek tomu sa im podarilo vydať dve zaujímavé výsadné mestské listiny – Privilégium Ondreja II. a Zlatú bulu Mateja Korvína. Kolektív spolupracoval na viacerých výstavách, ktoré organizovali v spolupráci s Mestským múzeom (*Civitatis nostra regalis*) a od roku 1990 pripravili ďalších viac ako 10 výstav. Napriek evidentnému úsiliu pracovníkov prejavuje okresný úrad iba minimálny záujem. O to smutnejšie je takéto poznanie, keď exkurzia v Prahe a v obdobnej inštitúcii v Archíve hlavného mesta Prahy ukázala, čo pre Prahu archív znamená. Archív sa stal vnútrom celého magistrátu, ktorý sa oň patrične staral. Okrem materiálnej výbavy sme na vlastné oči videli a počuli počty pracovníkov, ich prísnu vedeckú špecializáciu a v konečnom dôsledku ich pravidelnú i nepravidelnú publikačnú činnosť, vyjadrenú niekoľkými desiatkami kníh a reprezentačných publikácií. Mestský úrad v Bratislave akoby zabudol, že nejakú inštitúciu pod kolonkou archív má.

Mestský archív v Košiciach sa „správa“ po stránke spolupráce s verejnosťou – čo mu slúži ku cti, ako typický mestský archív. Mestu vychádza maximálne v ústrety. Riaditeľ archívu Jozef Kirst pripravil publikáciu Erb mesta Košice, ako zostavovateľ s kolektívom kolegov veľmi peknú reprezentačnú publikáciu Košice – Miskolc. Pomáhali prezidentovi SR Rudolfovi Schusterovi pri vydaní brožovanej publikácie Ján Bocatius, obrazovej publikácie Košice na prelome tisícročí, Medzinárodný maratón mieru 1924–1994. Pod kuratelou archívu vyšli viaceré drobné propagačné tlačoviny, pohľadnice ku dňu mesta, veduty Košíc. Veľmi vydarený a aj graficky a obsahovo prítiažlivý je jubilejný kalendár Mesto Košice. Spolupracuje s Východoslovenským múzeom v Košiciach na expozíciách – Košické storočia, Zo života košických cechov, Mapy a plány, tiež so Slovenským technickým múzeom v expozíciách o letectve i expozície Múzea v podzemí pri Dolnej bráne. J. Kirst spolupracoval na scenároch pouličného divadla v rámci osláv – Dni mesta. Archív rôznym spôsobom participoval pri odlievaní nového zvonu Urban, pri obnove Hrnčiarskej ulice, pri razení pamätných mincí. Riaditeľ viackrát vystupoval v regionálnej i Slovenskej televízii, v rozhlase atď.

Štátne (bývalé oblastné) archívy zastávajú funkciu centrálnych historických archívov vo svojom regióne. Keďže ich činnosť je orientovaná trochu odlišne od pobočiek (bývalých okresných) archívov, ako sa zdá, majú optimálne podmienky pre spoluprácu s verejnosťou. To, že figurujú aj ako vedecké inštitúcie, ich priam predurčuje na špecializované vedecké práce v oblasti archívnictva a pomocných vied historických. Ich nevýhodou je to, že nie vždy majú na svojej úrovni toho správneho partnera.

Do spolupráce s verejnosťou sa zapájajú aj pobočky štátnych archívov. Z mnohých známych príčin boli a sú odsúvané do pozície „úradníckych inštitúcií“. Z 37 sa ankety nezúčastnilo 9 archívov, z čoho sa dá usudzovať, že túto činnosť nevykonávajú. K tomu sme museli pripočítať ešte ďalšie 4, ktoré priznali, že im je táto činnosť cudzia. V správe sme mohli preto podchytiť len 24 pobočiek štátnych archívov.

Štátny archív v Banskej Bystrici má veľký autorský potenciál vo viacerých archívároch. Títo sú známi z množstva článkov, štúdií a vystúpení na konferenciách. Od roku 1990 im vyšlo 5 monografií.

Pobočka v Banskej Štiavnici participovala na 4 monografiách obcí, zborníku Banské mestá na Slovensku (1990), zborníku vydanom pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici (1992), na videokazete o Kremnici v nemeckej a maďarskej mutácii, filme o baroku v Banskej Štiavnici, na medzinárodných výstavách knižnej kultúry v Banskej Štiavnici (1998), Dedičstvo Lotrinskovcov na zámku Schallaburg v Rakúsku (2000), na sympóziu Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských mestách, ktoré otvoril 6. júna 2001 prezident SR Rudolf Schuster. Z tohto podujatia vydali zborník a prednášky sprístupnili formou CD.

Pobočka v Kremnici vypracúva odborné podklady k scenárom osláv významných výročí obcí a miest okresov Žiar nad Hronom a Žarnovica vrátane rekonštrukcie jednotlivých historických udalostí. Od roku 1998 vedie študentov Gymnázia Pavla Križku v Kremnici, ktorých práce sú každoročne prezentované na odbornom seminári Kremnické reminiscencie alebo úlomky z archívov. Archivári uskutočňujú odborné školenie a preskúšanie sprievodcov turistov po meste a okolí Kremnice, organizuje Metodické dni pre učiteľov dejepisu. Archív participoval na vydaní Regionálneho sprievodcu.

Pobočka v Lučenci veľmi aktívne spolupracovala s viacerými celoštátnymi inštitúciami – s Maticou slovenskou, Slovenským rozhlasom, Slovenskou televíziou, s filmovou spoločnosťou GEVEX AGENCY z Banskej Bystrice, s Univerzitnou knižnicou v Bratislave, propagovala sa na stránkach internetu, spracovala dejiny kalvínskeho cintorína v Lučenci, organizovala konferenciu a zborník Husiti na Slovensku (2001). Uskutočnila 4 samostatné výstavy, napr. Ján Jiskra z Brandýsa v dobových dokumentoch. Archív spolupracoval aj pri dvoch ďalších výstavách. Významná je činnosť z heraldického hľadiska pri návrhu a expertíze erbov 20 obcí. Vydal 12 samostatných monografií obcí. Veľmi podnetnou je publikácia Márie Adamovej – Pečate miest a obcí historického Novohradu. Boli vykonané aj odborné preklady maďarských publikácií z histórie obcí Divín a Krná.

Pobočka vo Veľkom Krtíši. Marta Kamasová uviedla z produkcie archívu v rokoch 1991–2001 4 väčšie monografie a medzi propagačné a príležitostné tlače zaradila 18 publikácií. Tieto strohé čísla skrývajú množstvo práce, ktorej výsledkom je propagácia miest, obcí a osobností. Archív spolupracoval na filmových dokumentoch Veľký Krtíš, Modrý Kameň a Pôtor. Na podnet riaditeľky M. Kamasovej bola založená spoločnosť A. H. Škultétyho, ktorá usporiadala viaceré prednášky, semináre a výstavy.

Pobočka vo Zvolene poskytla materiály na viaceré dokumentárne filmy (Ostrá Lúka, Dobrá Niva, 750. výročie obnovenia mestských výsad Krupiny, Očová, Kúpele Sliač, 7 naj mesta Zvolen, Zvolen a okolie). Usporiadala výstavy aj v spolupráci s inými regionálnymi organizáciami.

Štátny archív v Bratislave predurčuje k spolupráci samotná poloha. Podieľal sa na viacerých výstavách (najčastejšie v spolupráci so ŠOKA v Šali) a so Slovenskou národnou galériou. Niekoľkokrát spolupracoval so Slovenskou televíziou a Slovenským filmom, zúčastnil sa na projekte Rodiny v kronikách miest, kolegovia Tandlich, Ragač a Strešňák sa zapojili do niekoľkozväzkového projektu Lexikón erbov šľachty na Slovensku. Tomáš Tandlich spolupracuje s Inštitútom pre dejiny Židov v Rakúsku. Archív v roku 2000 vydal reprezentačného Sprievodcu.

Pobočka v Modre. Z pera Jána Dubovského a Juraja Turcsányho vyšli štyri monografie miest a obcí – napr. Dejiny Modry, Ján Dubovský napísal monografiu o G. Kolinovičovi Šenkvičkom, monografie – Akcia K, Akcia Rehoľnícky. Ján Dubovský viackrát vystupoval v miestnej televízii, v rádiu Regina a spolupracoval pri výstavách s Malokarpatským múzeom v Pezinku. Za svoju dlhoročnú archivársku a historickú činnosť bol ocenený vysokým štátnym vyznamenaním (2002) prezidenta republiky. Veľmi záslužná bola jeho výskumná činnosť vo Vatikánskom archíve v Ríme.

Pobočka v Šali každoročne vydáva množstvo historických prác a uskutočňuje výstavy s medzinárodnou pôsobnosťou. Za roky 1992–2002 sme napočítali 29 väčších i menších publikácií a 24 výstav. Veľmi aktívnou je nielen riaditeľka Veronika Nováková, ale aj ostatní pracovníci. Monografie sa väčšinou venujú dejinám miest a obcí, napr. Mesto Šaľa (1992), tiež osobnostiam – Ján Fekete-házy – konštruktér, rodák zo Šale (1993), obecným symbolom. Zaujímavá je publikácia Galanta 100 rokov, ktorá obsahuje 100 pohľadníc. Intenzívne spolupracujú s televíziou a rozhlasom, napr. s televíziou Markíza, s DUNA TV Budapešť aj STV.

Pobočka v Trenčíne sa podieľala na množstve výstav a propagačných materiálov, napr. na fotosúbore v spolupráci s Maticou slovenskou k výročiam J. Braneckého. Archivári sú spoluautormi monografií miest a obcí (Hrabovka 1423–1993), zaujímavý je katalóg Stretnutie kráľov v Trenčíne, farebný kalendár na rok 1998, propagujúci najcennejšie archívne dokumenty, Trenčín – klenot stredného Považia (2000). Mimoriadnou je publikácia Poklady z trenčianskeho archívu, ktorá obsahuje znenie ôsmich najdôležitejších právnych a hospodárskych výsad mesta Trenčína. V roku 1997 vydali o svojom archíve informačný leták. Z výstav nás upútali – Poklady hudobnej minulosti (Bratislavský hrad,

1996), Pivovary na Strednom Považí a Hornom Ponitří, Súčasná heraldická tvorba na Slovensku, Rybárstvo a rybníkářstvo na Trenčiansku, medzinárodná výstava Karel Teige.

Štátny archív v Bytči má širokú paletu publikačnej činnosti. Archivári spracovali monografie rôzneho formátu viacerých miest a obcí. Významným podielom k publikačnej činnosti archívu prispeli Slavko Churý, Jana Kurucárová, Mária Weinbergerová a Mária Kerešová. Osobitne chcem vyzdvihnúť spoluprácu na vydaní Paleografickej čítanky. Samozrejmosťou sú regionálne výstavy, spolupráca s televíziou a rozhlasom. Juraj Jánošík a Alžbeta Bátoryová sú „zodpovední“ za spoluprácu archívu so zahraničnými televíziami – televízia Tokio, Budapešť a televízia Chanel 5 z Londýna.

Pobočka v Čadci sa podieľala na 3 publikáciách. Kysuce a Kysučania, Turzovka 1598–1998, veľmi zaujímavou a podnetnou je publikácia Páni majstri – o remeselníkoch, obchodníkoch a živnostníkoch v Turzovke. Usporiadala tiež 5 výstav.

Pobočka v Dolnom Kubíne spolupracovala na neuveriteľných 23 publikáciách, prevažne o histórii obcí. Zaujímavý je Turistický sprievodca Dolný Kubín (1998) a 80 rokov Červeného kríža v Dolnom Kubíne (1998). Autorkou takmer všetkých publikácií je riaditeľka Soňa Maťugová. V sieni Mestského kultúrneho strediska sa uskutočnilo 6 výstav, archivári pripravili dva filmové dokumenty do mestského televízneho vysielania a do STV film o artikulárnom kostole v Leštínach (1999).

Pobočka v Liptovskom Mikuláši spolupracovala na filmových projektoch – Miestopis cechov a manufaktúr (STV Bratislava), filme o meste Ružomberku; s múzeom Yad Vashem, Múzeom židovskej kultúry v Bratislave, na podujatiach – Stredoveká nedeľa (1997, 1998) aj s Múzeom liptovskej dediny v Pribyline. Zaujímavým projektom bola výstava Liptovskí murári stavali Budapešť, v rámci týždňa slovenskej kultúry v Budapešti v roku 2001 a výstava k 700. výročiu prvej písomnej zmienky o Liptovskej Štiavnicí. Archivári pripravili podkladové materiály na podporu umiestnenia VÚC do Liptovského Mikuláša. V ich spolupráci vyšlo 6 monografií o obciach a pripravujú sa ďalšie. Podieľali sa na vydaní obrazovej publikácie o Liptovskom Mikuláši, na Biografii osobností Liptova, Erboch miest a obcí Liptova. V roku 2001 vydali informačný bulletin o archíve. V rokoch 2000 a 2001 vydali stolové kalendáre so súčasnými erbami obcí Liptova s textami Petra Víteka. Spolupracovali aj s Českou televíziou Ostrava pri dokumentárnom filme Magura 1947.

Pobočka v Martine pripravila 4 výstavy, napr. k 740. výročiu prvej písomnej zmienky o Vrútkach a 2 príspevky do monografie Martin a Vrútky 1255–2000.

Pobočka v Považskej Bystrici sa podieľala na obrazovo-textovej publikácii Považská Bystrica kedysi a dnes, na propagačných materiáloch 4 obcí a 1 výstave archívnych dokumentov. Spolupracuje s miestnou televíziou.

Pobočka v Žiline vydala dve monografie miest – Žilina, Bytča a 7 monografií obcí, 4 menšie publikácie a 2 propagačné materiály – Žilinská kniha, Privilégium pre žilinských Slovákov. Spolupracovali na filmoch – Žilinská kniha s Focus Film Frankfurt Nemecko a Žilinské cechy s STV, usporiadali viaceré výsta-

vy. Uskutočnili 25 vystúpení v STV, televízii Sever, Slovenskom rozhlasu a v miestnych rozhlasových staniciach.

Štátny archív v Košiciach – archív sa podieľal na Informatívnom sprievodcovi po štátnych archívoch Slovenskej republiky I., na ktorej najviac pracoval Ladislav Ružička. Okrem neho boli publikačne činní Milena Ostrolucká a Štefan Eliáš. Milena Ostrolucká bola spoluautorkou rozsiahlej monografie Stropkov a monografie obce Nižný Klátov. Zaujímavé boli výstavy Aurel Stodola, 200. výročie jakobínskeho hnutia na východnom Slovensku, Najvýznamnejšie dokumenty z fondov a zbierok Štátneho archívu v Košiciach, Regionálne dejiny poštovníctva, na ktorých participoval Š. Eliáš. Spolupracovali aj s rozhlasom a televíziou.

Pobočka v Rožňave uskutočnila výstavu pri príležitosti inaugurácie poštovej známky Rožňava (2000). M. Salma spracoval monografiu Obec Lipovník, G. Bischofová Bibliografiu k dejinám miest a obcí okresu Rožňava. V Rožňavskej televízii bola odvysielaná relácia – Predstavujeme Štátny okresný archív v Rožňave.

Štátny archív v Levoči sa hneď v úvode môže pochváliť titulom najkrajšia kniha roka, ktorej zostavovateľom bol František Žifčák – Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom v roku 1999. Tento archív pôsobil už v minulosti ako centrálna historická inštitúcia Spiša. Preto participoval na množstve väčších i menších regionálnych publikácií, na vytváraní erbov miest a obcí, na výstavách, spolupráci s rozhlasom a televíziou. Archív je zároveň nepísaným inštitucionálnym zástupcom Spišského dejepisného spolku a pracovníci archívu pomáhajú aj pri zostavovaní jeho ročenky. Pozoruhodnou prácou, ktorá vyšla z pracoviska ŠOBA v Levoči, bol krátky film venovaný histórii paleografie.

Pobočka v Poprade vydala okolo 18 väčších a menších monografií. Zaujímavou je brožovaná publikácia Zuzany Kollárovej Bibliografia ŠOKA v Poprade a Sprievodca po slovenských archívoch v slovenskom a anglickom jazyku. Archív spolupracoval na viacerých medzinárodných projektoch – s mestom Zakopané – Božena Malovcová a Zuzana Kollárová na učebnici Tatry a podtatranská oblasť, s Inštitútom pre výskum habsburskej monarchie v USA v Minnesote, so SAV v Košiciach – na projekte Dejiny Rómov na východnom Slovensku, s Inštitútom pre verejné otázky na projekte Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Archív usporiadal viaceré výstavy – napr. Zručnosť a um našich predkov. S mimoriadnym ohlasom sa stretla výstava najvzácnejších archívnych dokumentov spišských archívov v priestoroch archívu. Tu boli usporiadané prvé slávnostné Archívne dni SR. Pravidelne spolupracuje s regionálnou televíziou, rádiom Regina, miestnou tlačou a regionálnymi kultúrnymi inštitúciami. Za ocenenie práce archivárov môžeme považovať to, že v posledných dvoch rokoch boli v jeho priestoroch privítané vysoké štátne návštevy – prezident Chorvátskej republiky Stjepan Mešić, ombudsmani Slovenskej a Poľskej republiky, guvernér Petrohradu, Výbor Červeného kríža z Číny, prezident SR Rudolf Schuster a prezident Švajčiarska Kaspar Villiger.

Pobočka v Starej Ľubovni vydala Informatívneho sprievodcu, pripravila film o archíve a využívaní archívnych dokumentov – *Ad acta*, spolupracovala so Slovenským rozhlasom a so školami.

Štátny archív v Nitre má bohatú publikačnú činnosť najmä z pera Mariána Zemeného. Vo svojej práci sa sústreďoval na odborné štúdie a príspevky do regionálnej tlače týkajúce sa histórie obcí, ich obecných symbolov a osobností. Je spoluautorom skrípt Kapitoly z pomocných vied historických (1992), ktoré vyšli v 3 vydaniach, monografie Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť a monografie Bánovce nad Bebravou 1232–2002. Šarlota Drahošová sa venovala okrem iného heraldickým expertízam pre potreby obcí (obec Nevidzany, Babindol, Klasov, Veľké Chyndice) a podieľala sa na tvorbe monografií týchto obcí, no najmä na monografii Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť (1997).

Pobočka v Bojniciach sa sústredila na vzdelávanie, výstavy a médiá. Pripravila niekoľko výstav z archívnych dokumentov pre stredoškôľakov, spolupracovala so Slovenskou televíziou na relácii – *Encyklopédia slovenských obcí*, na dokumentárnom filme o Prievidzi. V regionálnej televízii boli odvysielané rozhovory o význame archívniectva a archívov.

Pobočka v Nových Zámkoch zorganizovala v spolupráci s miestnou organizáciou Matice slovenskej 6 výstav, napr. o Antonovi Bernolákovi a propagovala svoju činnosť v regionálnom vysielaní Slovenského rozhlasu – *Z minulosti novozámockých cigánov a ich hudby*, vyhodnotení súťaže *Čo vieš o histórii svojho mesta*.

Pobočka v Topoľčanoch je tiež mimoriadne aktívna a prínosná pre svoje okolie. Archivári napísali 19 monografií obcí, usporiadali 6 výstav, 16 seminárov, spolupracovali s regionálnou televíziou Obzor a s regionálnym vysielaním Slovenského rozhlasu v relácii o obecných erboch.

Štátny archív v Prešove kvôli svoji zlým pracovným podmienkam rozvinul naplno svoju vedeckú činnosť po roku 1993. Riaditeľka Miloslava Bodnárová bola zapojená do projektu Reformácia na Slovensku do vydania Tolerančného patentu a Milan Belej v rámci kandidátskej dizertačnej práce spracoval *Vyst'ahovalectvo na Slovensku do USA v rokoch 1918–1938*. Publikovali viaceré štúdie, s ktorými vystúpili na viacerých konferenciách. Usporiadávajú exkurzie, výstavy a konzultácie hlavne pre študentov študujúcich na Prešovskej univerzite. So štúdiami venujúcimi sa starším dejinám viackrát vystúpila Daniela Pellová. Archivári sa zúčastnili na medzinárodnej konferencii vo Ľvove. Vypracúvajú vedecké expertízy pre potreby Šarišského múzea, školia obecných kronikárov. Zaujímavá bola výstava 330 rokov evanjelického Kolégia v Prešove. M. Belej vystúpil v Poľsku s referátom *Súčasný zákonný úprav a organizačný systém archívnej služby na Slovensku*, vypracoval niekoľko hesiel do publikácie *Evanjelici v slovenských dejinách* (1997). Na regionálnych monografiách pracovala M. Bodnárová. M. Belej sa zapojil i do spolupráce na *Paleografickej čítanke* (2001). Cenné sú jeho príspevky prednesené na konferencii v Pittsburghu v roku 2001 týkajúce sa vyst'ahovalectva a archívov.

Pobočka v Bardejove spolupracovala prostredníctvom riaditeľa Jozefa Petroviča na 2 publikáciách – Bardejov a okolie (1997) a Bardejovský Výhražný list vo svetle histórie (1993), usporiadal 3 výstavy – k 750. výročiu prvej písomnej zmienky (1997), Cechy a remeslá (1997) a 625. výročie povýšenia Bardejova na slobodné kráľovské mesto. Archív spolupracoval s miestnou televíziou.

Pobočka v Humennom vydala Sprievodcu po fondoch Štátneho okresného archívu v Humennom (2001).

Pobočka vo Svidníku zastupuje svojou bohatou publikačnou činnosťou Andrej Kaputa, ktorý vydal Výberovú bibliografiu publikačnej činnosti 1971–1996. Okrem toho pracovníci spolupracovali na publikáciách Svidník a okolie (1996), Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Svidník (1992), 74 rokov hasičstva vo Svidníku (1926 – 2001). Poskytli 3 rozhovory o činnosti archívu v národnostnom vysielaní Slovenského rozhlasu.

Mimoriadne aktívne boli *archívy organizácií osobitného významu*. Z 19 sa do ankety nezapojili 3 – Archív múzea SNP, Archív Slovenského rozhlasu a Mincovňa Kremnica, š. p., podnikový archív. Osobitné archívy by sme mohli rozdeliť do dvoch skupín – na archívy, ktoré uschovávajú písomnosti so zvláštnym režimom a do druhej skupiny môžeme zaradiť archívy, ktoré sú priam predurčené na to, aby svoje dokumenty prezentovali verejnosti. Do prvej skupiny môžeme zaradiť *Archív Kancelárie prezidenta SR* a *Ústredný archív geodézie a kartografie*.

Archív Ministerstva zahraničných vecí SR v Bratislave vydal Dokumenty k zahraničnej politike SR 1993, 1994, v anglickom jazyku publikáciu SLOVAKIA (1994) a od L. Deáka Viedenská arbitráž, 2. november 1938. Výstavy pripravujú každoročne pri príležitosti Dňa otvorených dverí MZV SR, ale aj pri iných kultúrno-politických akciách ministerstva (100. výročie narodenia a 50. výročie úmrtia Dr. V. Clementisa).

Vo *Vojenskom historickom archíve v Trnave* pravidelne publikujú štúdie v odborných periodikách, spolupracovali pri nakrúcaní filmu Povstalecká armáda, v priestoroch Ministerstva kultúry SR pripravili výstavu dokumentov pochádzajúcich zo špeciálnych archívov Ruskej federácie, Ukrajiny a Spolkovej republiky Nemecko (1998).

Archív Národnej banky Slovenska v Bratislave sa v krátkom čase prezentoval ako tzv. plnohodnotná archívna inštitúcia so všetkými archívnymi i mimoarchívnymi činnosťami. V roku 1997 vydali propagačnú brožúru – Archív NBS a zborník – Dokumenty z archívu NBS (2001). Najmä pre históriu majú veľký význam publikácie Mariána Tkáča – Slovenské banky v Uhorsku (1997), Hospodárske súvislosti slovenskej štátnosti (1997), v spolupráci s R. Návratom a J. Valachom – Mali sme bankárov? (1996), Synovia a otcovia (2000). Marián Tkáč vypracoval 6 scenárov rozhlasových relácií.

Výnimočný je *Archív literatúry a umenia Matice slovenskej v Martine*. S jeho činnosťou sa môžeme oboznámiť na stránkach Zborníka Literárny archív 31/94, v ktorom je zhrnutá činnosť archívu za roky 1954–1994. Existencia inštitúcie je spojená s činnosťou Matice slovenskej, a preto je často archivárom menej známa. Zborník Literárny archív vydali v rokoch 1990–2000, Hudobný archív 1990,

1994, 2000, Obrazový archív 1989, 1994. Terézia Kaššayová zostavila faksimile – Ľudovít Štúr v zápase o Slovenské národné noviny (1995) a Viliam Mruškovič – Slovník literárnoarchívnej terminológie (Literárny archív 34, 1999). Kvôli zlej finančnej situácii MS sa žiaľ muselo od systematického sprístupňovania archívnych dokumentov upustiť, no aj tak si ich činnosť vyžaduje úctu. Spomeňme zborník Božena Slančíková–Timrava – Koloman Banšel (1990), Listy Jána Francisciho 1 (1990), Listy Mateja Bela (1990), Listy Sama Bohdana Hroboňa (1991), Listy Jána Kollára 1 (1991), Jozef Škultéty (1992), Labutia pieseň Ľudmily Podjavorinskej (1993), fotosúbory – Milan Rastislav Štefánik, Ján Kostra, Emil Boleslav Lukáč, Galéria matičných dejateľov (1990), August Horislav Škultéty, Pavol Križko, Ján Amos Komenský, Slovenské literárne časopisy, almanachy a zborníky do konca 19. storočia (1992), Slovenské učené tovaríšstvo, Jozef Branecký (1992), Martin Rázus (1993); od roku 1990 publikovali 7 vydání faksimile atď.

Odčlenením od Matice slovenskej 1. júla 2000 Archív literatúry a umenia sa stal súčasťou Slovenskej národnej knižnice v Martine. Od tohto obdobia vydali Literárny archív č. 35, 36–37, Hudobný archív 13 a Inventár rukopisov ALU XXV.

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave usporadúva každoročné tematické výstavy – Viri docti Slovaciae, na ktorej predstavujú osobnosti vedeckého života (1999–2002). Pripravil výstavu 60 rokov SAV a umení (2002), spolupracujú s STV na relácii Historický kalendár.

Archív Univerzity Komenského v Bratislave vydal niekoľko publikácií autorov Júliusa Bartla a Júlie Hautovej, napr. – Comenius University Bratislava (1991), Päťdesiat rokov Prírodovedeckej fakulty UK (1992), Univerzita Komenského 1919–1994 (1994), Comenius University 1919–1994 (1994). Viliam Csáder zostavil publikáciu – História a súčasnosť Univerzity Komenského v Bratislave 1919–2000 (2000). Archivári vypracovali scenáre a realizovali viaceré príležitostné výstavy – Univerzita Komenského v Bratislave – centrum vzdelávania a vedy (1991), Život a dielo Jána Amosa Komenského a jeho miesto v dejinách slovenskej kultúry (1992), 75 rokov Univerzity Komenského (1994) a scenár k filmu – Univerzita Komenského sedemdesiatpäťročná (1990).

Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave vydal Pamätnicu Ekonomickej univerzity v Bratislave (2000), M. Okenicová a Peter Lebovič – Profesori a docti 1940–2000.

Archív Slovenskej technickej univerzity v Bratislave vydal v roku 1997 publikácie – Slovenská technická univerzita – 60 rokov, Profesori STU 1937–1997, Absolventi STU 1937–1997. Pri výročiach fakúlt boli vydané ďalšie 4 publikácie a v réžii fakúlt pomáhali pri 3 menších knižkách.

Archív Slovenského národného múzea v Bratislave spolupracoval na výstavách – 75 rokov Univerzity Komenského v Bratislave (1994), Ing. Miloš Jurkovič (1995), Slovenské národné múzeum v Bratislave (1995), Zemедelské múzeum – prvé poľnohospodárske múzeum na Slovensku (1995), Jozef Miloslav Hurban (1996), Samuel Jurkovič (1996), Poklady hudobnej minulosti (1996–1997) a so Slovenským rozhlasom.

Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave pripravil rozhlasovú reláciu – Archív SNG (1994), film STV SNG – 50. výročie (1998), CD Room – 50. výročie SNG (1998) a výstavy – Jubilujúca galéria (1994), 30 rokov od založenia galérie (1999), Ako ďalej premostenie (2001). V rôznych galériách vystavovali na 14 výstavách a spolupracovali s STV.

Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave vydal veľmi záslužnú Bibliografiu pamiatkovej starostlivosti na Slovensku za roky 1986–1990 (2000), 2× ročne vychádza už 10 rokov Informátor archívu a v roku 2000 vydali propagačný materiál – Archív Pamiatkového ústavu. Usporiadali 2 výstavy – 50 rokov založenia Pamiatkového ústavu (2001) a Nostalgia.

Archív Slovenskej televízie v Bratislave sa podieľal na monografiách Jozef Króner (Bratislava 1994) a Pavol Braxatoris (Bratislava 1998), na personálnych bibliografiách – Ivan Teren (Topoľčany 1998), Arcibiskup Ján Sokol, metropolita Bratislavsko-trnavskej arcidiecézy (Topoľčany 1998), Ján Chryzostom kardinál Korec (Topoľčany 1998), Mária Ďuričková (Zvolen 1999) a Magda Paveľková (Levice 2001). Zborník z vedeckého seminára vydali v roku 2000 – Život a dielo Osvalda Zahradníka (Nitra 2000) a Jozef Budský – herec, režisér a pedagóg (Bratislava 2001). V roku 1997 v živom vysielaní priblížili televíznym divákovi viackrát činnosť svojho archívu.

Archív Slovenského filmového ústavu v Bratislave zastáva dôležitú funkciu pri tvorbe publikácií s filmovou tematikou. Podieľal sa na vydávaní Filmovej ročenky v rokoch 1990–2000, Kino – Ikon v rokoch 2000–2001, ako aj viacerých monografií – J. Dudková – Línie, kruhy a svety Emira Kustricu (2001), R. Blech a kol. Martin Hollý – Život za kamerou, Jánošík 1921 (2001), M. Ulman – P. Ulman Sprievodca klubovým filmom (2001), Z. Gindl – Tatárová, Hollywood (2001), Svet v pohyblivých obrázkoch Martina Šulíka, R. Šmatláková Katalóg slovenských celovečerných filmov 1921–1999, P. Michalovič Krátke úvahy o vizualite a filme (2000), zborník Priestor vo filme (2000), M. Slivka Karol Plicka – Básnik obrazu, P. Branko Straty a nálezy 1948–1998 (1999), V. Macek – J. Paštětová Dejiny slovenskej kinematografie (1997) a V. Macek Štefan Uher (1930–1993) (2002).

Parlamentný archív sa reprezentuje v rámci Národnej rady Slovenskej republiky a vydáva informačné brožúry pre poslancov – Ako pracuje parlament, Parlamentný inštitút (1998). Podieľa sa na digitalizácii archívneho materiálu Slovenskej národnej rady a jej predchodcov.

V našom príspevku sme si nenárokovali na úplný výpočet činností archivárov. Chceli sme skôr poukázať na činnosti, ktoré archivári robia často mimo pracovného času, no aj na činnosti, ktoré sú „na očiach“ širokému okoliu posudzujúceho našu prácu. Prax ukazuje, že práve archívy, ktoré sa aj týmto spôsobom približujú verejnosti, sa stali vo svojom širokom okolí uznávanými kultúrohistorickými, verejnými a správnymi inštitúciami. V opačnom prípade nikto nevie, načo taká budova a jej pracovníci v meste existujú.

Príloha:

Výberová bibliografia publikačnej a výstavnej činnosti štátnych archívov Slovenskej republiky v rokoch 1990–2002

Spoločnosť slovenských archivarov

1/ KOLLÁROVÁ, Z. – HANUS, J.: Sprievodca po slovenských archívoch. A Guide to the Slovak Archives. Prešov 1999, 94 s. slov. + 94 s. angl.

MV SR – odbor archívniectva a spisovej služby

Publikácie:

1. BUZINKAYOVÁ, A. – HANUS, J. – KARTOUS, P. – MIŠOVIČ, M. – NOVÁKOVÁ, V. – SLOBODA, E. – ŠMÝKALOVÁ, D.: Príručka pre podnikových archivarov. Bratislava 1999.
2. KARTOUS, P. – MRIŽOVÁ, M. – ŠPANKOVÁ, M.: Príručka pre správu registratúry a archívu podnikateľských subjektov. Bratislava 1998.
3. KARTOUS, P. – MRIŽOVÁ, M.: Správa registratúry a archívu podnikateľských a iných subjektov. (3 vydania, z toho tretie rozšírené). KZT, Bratislava 2000 a n.
4. KARTOUS, P. – VRTEL, L.: Heraldický register Slovenskej republiky. MV SR a MS Martin I. zv., 2000, II. zv. 2001.
5. MIŠOVIČ, M. (zost.): Informatívny sprievodca štátnych archívov SR II/1, II/2. Bratislava 2001.
6. RAGAČOVÁ, J. (zost.): Informatívny sprievodca osobitných archívov SR I. Bratislava 2001.
7. STIEBEROVÁ, M. (spoluautorka): Dejiny Bratislavy. Bratislava 1992.
8. STIEBEROVÁ, M. (spoluautorka): Rusovce 1208–1998. Bratislava 1998.
9. STIEBEROVÁ, M. (zost.): Informatívny sprievodca štátnych archívov SR I. Bratislava 2000.
10. VRTEL, L.: Na troch vrškoch biely kríž. Bratislava 1990.
11. VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. USA a Martin 1999.

Slovenský národný archív v Bratislave

Publikácie:

1. HANUS, J. (zost.): Degradácia archívnych a knižničných materiálov, stály a trvanlivý papier. Zborník z medzinárodného seminára. Bratislava 1993.
2. HANUS, J. (zost.): Používanie stálego a trvanlivého papiera z produkcie SCP Ružomberok v štátnej administratíve Slovenskej republiky a jeho využitie pre archívne a knižničné účely. Zborník prednášok z odborného seminára. Bratislava 1994.
3. HANUS, J.: Informatívny prospekt o SNA. Bratislava 1998.
4. HANUS, J.: Slovenský národný archív – informačná brožúra, slov., Bratislava 1999.
5. HANUS, J.: Slovenský národný archív – informačná brožúra, angl., Bratislava 2001.
7. Zborník z konferencie Historické mapy. Bratislava 1997.
8. Zborník z konferencie Historické mapy. Bratislava 2001.

Výstavy a expozície:

1. Pochvala slovienskemu slovu. Pálffyho palác, Bratislava 1990.
2. Bratislava – mesto mešťana Wocha. Bratislava 1991.
3. Výstava maliara Petra Pálffyho. Bratislava 1992.
4. Výstava faksimilií Cividalského evanjeliára na EXPO'93. Kórea 1993.
5. Architekt Dušan Jurkovič. SNG Bratislava 1993.
6. Výstava reštaurátorskej tvorby Ivana Galamboša v Národnej knižnici v Sofii v Bulharsku 1995.
7. Dušan Jurkovič a Komárno. Podunajské múzeum v Komárne 1996.
8. Výstava o Slovensku. Spolupráca s HÚ SAV a veľvyslanectvom SR v USA. Washington 1997.
9. Papier, pergamen, historické pečate a knihy. Rašaurátorské práce absolventov ateliéru Ivana Galamboša. Bratislava, Sofia, Trnava 1996.
10. Technika reštaurovania historických dokumentov. Bukurešť 1997.
11. Dušan Jurkovič a Galanta. Galanta 1997.
12. Výstava venovaná M. R. Štefánikovi v Paríži. Paríž 1998.
13. Výstava o Dušanovi Jurkovičovi. Ľubľana 1998.

14. Baroko na Slovensku. 1998.
15. Nežná revolúcia. Galéria Z Bratislava 1999.
16. Výstava o Rastislavovi. Galéria Skloart Bratislava 1999.
17. Lotringische Erbe. Múzeum Schalaburg 2000.
18. Nostalgia – fotodokumentácia konzervátorských a reštaurátorských prác 2000.
19. Vývoj a formy samospráv na Žitnom ostrove a Matúšovej zemi. Šaľa 2001.
20. Nostalgia – fotodokumentácia konzervátorských a reštaurátorských prác, Bratislava 2002.

Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici

Publikácie:

1. KAŠIAROVÁ, E.: Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici. Informačno-propagačná skladačka v slov., nem. a angl. jazyku. Banská Štiavnica 1998.
2. KAŠIAROVÁ, E. - SÍKOROVÁ, E. (zost.): Tradície banského školstva vo svete. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia 7.–11.9.1998.
3. KOL.: Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica. Popularizačná brožúra vydaná pri príležitosti 50. výročia založenia ŠÚBA. Bratislava 2000.
4. LICHNER, M. a kol.: Banskostíavnické tajchy. Banská Bystrica 1997.
5. LICHNER, M. a kol.: Banskostíavnické tajchy. Banská Štiavnica 1999.
6. LICHNER, M. – KAŠIAROVÁ, E. – POPRAC, V.: Tajchy – historické plány vodných nádrží. Súbor 12 grafických listov. Banská Bystrica 2001.
7. LICHNER, M. a kol.: Banská Štiavnica. Banská Štiavnica 2002.
8. NOVÁK, J.: Banská Štiavnica. Perla miest. Bratislava 1992.
9. NOVÁK, J. (zost.): Kremnica. Zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici. Kremnica 1992.
10. NOVÁK, J.: 120 rokov požiarnej ochrany v Banskej Štiavnici. Banská Štiavnica 1993.
11. NOVÁK, J. (zost.): Ing. Arpád Bergfest, 1883–1964. Zborník prednášok zo seminára: Ing. Arpád Bergfest – priekopník bansko-historického aplikovaného výskumu. Banská Štiavnica 1994.
12. SÍKOROVÁ, E. – DUNAJOVÁ, H. – SOMBATHY, L. – GINDL, J.: Nemecko-slovenský banícko-hutnícky terminologický slovník. Banská Štiavnica 1991.
13. SÍKOROVÁ, E. – ČELKO, M. (zost.): Z dejín Štefultova a Štímianskej. Banská Štiavnica 1999.
14. SUROVEC, J. – VANTECH, J.: Banský Studenec (Kolpachy) 1266–1991. Banský Studenec 1991.
15. ŠTEPÁNEKOVÁ, D.–NOVÁK, J.: Banskostíavnický salamander. Banská Štiavnica 1992.

Výstavy:

1. Banskostíavnické vodné nádrže, jún 1991.
2. Technické pamiatky v okolí Banskej Štiavnice a ich jedinečnosť v kontexte pamiatok tohto druhu v Európe, október 1991.
3. 230. výročie založenia Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici, september 1992.
4. Banskostíavnická akadémia a jeden z prvých študentov, F. J. Müller (objaviteľ telúru), Polysdorf, Rakúsko, 1992.
5. Podzemný svet Banskej Štiavnice, február 1993, Expotour 1993, Žilina.
6. Premeny zlatého a strieborného mesta Kremnice a Banskej Štiavnice, máj 1993, Dom slovenskej kultúry v Prahe.
7. Vodné toky a stavby na území Slovenska, jún 1993.
8. Život a dielo známych i menej známych Hellovcov, september 1993.
9. Ing. Arpád Bergfest, 1994.
10. Plány vodných nádrží, vodných tokov a rôznych vodohospodárskych stavieb a zariadení, Priehradné dni 1994.
11. Banícka a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici, 1994, Šoproň.
12. Život a dielo komorského grófa G. Švaicera a banského riaditeľa A. Pécha, 1995.
13. Banícka škola S. Mikovíniho, 1995.
14. Tematická výstava archívnych dokumentov pre účastníkov 14. celosvetovej konferencie o ťlovej mineralógii a petrológii, september 1996.
15. Bei diesem Schein kehrt Segen ein – Gold, Silber und Kupfer aus dem Slowakischen Erzgebirge, 1997, Bochum, Nemecko.
16. Banskostíavnické tajchy, 1997.

17. Reprezentačná výstava archívnych dokumentov pri príležitosti 4. medzinárodného sympózia venovaného kultúrnemu dedičstvu baníctva, hutníctva a geológie vo svete, september 1998.
18. Culture and Environment, október 1998.
19. Priemyselné dedičstvo baníctva a železiarskeho priemyslu, september 1999, Miskolc, Maďarsko.
20. Výstava archívnych dokumentov, najmä pozoruhodných kartografických diel pre autorizovaných geodetov – účastníkov valného zhromaždenia Komory geodetov a kartografov Slovenska, marec 2000.
21. Najkrajšie, najzaujímavejšie a najzaujímavejšie archívne dokumenty ochraňované v ŠÚBA počas salamandrových dní, 2000.
22. Výstava archívnych dokumentov vzťahujúcich sa na život a prácu Samuela Mikovíniho – pri príležitosti medzinárodného seminára pri 300. výročí jeho narodenia a 250. výročí smrti, 2000.
23. Zlatá a strieborná cesta Františka Štefana Lotrinského do stredoslovenských banských miest – pri príležitosti medzinárodného seminára venovaného 250. výročiu tejto udalosti, jún 2001.
24. Výstavka archívnych dokumentov viažucich sa k životu a práci Jozefa Gindla, CSc., prvého riaditeľa ŠÚBA, pripravená pri príležitosti 10. výročia jeho úmrtia a odhalenia pamätnej tabule v ŠÚBA, október 2001.

Archív hlavného mesta SR Bratislavy

Publikácie:

1. Horváth, V.: Privilégium Ondreja II. Obzor, Bratislava 1991.
2. Horváth, V.: Zlatá bula Mateja Korvína. Obzor, Bratislava 1991.

Výstavy:

1. Deväť miest v sieti, Graz 1997.
2. Gotika z bratislavských zbierok. Bratislava 1998.
3. Slovenská architektúra 20. storočia, 1998.
4. Civitas nostra regalis, Bratislava 2000.
5. Architekt Lidwig, Bratislava, Rakúsky kultúrny inštitút, 2000.
6. Zakladateľ MMB Könyöki, 2001.
7. Jubileum Miloša Ruppeldta, zakladateľa hudobného školstva na Slovensku. Bratislava 2001.

Archív mesta Košíc

Publikácie:

1. Jubilejný kalendár Mesto Košice 1502–2002.
2. KIRST, J.: Erb mesta Košice. Košice 2001.
3. KOL.: KOŠICE – MISKOLC. Spoločné stretnutia v jednom regióne. Košice 1999.
4. Košice staré a nové. Súbor pohľadníc. Košice 1998.
5. Pohľadnice ku dňu mesta 1997, 1998, 1999, 2000, 2002.
6. Ulička remesiel – Hrnčiarska ulica, máj 1998.
7. Vedutý Košíc, kalendár na rok 2001, Košice 2000.
8. Vinne dni v Košiciach, október 1997.

Výstavy:

1. Košické storočia, Košice 1993.
2. Zo života košických cechov, 2001.
3. Mapy a plány, 2001.
4. Expozícia o histórii letectva, Slovenský národný aeroklub Košice – Barca, 2002.
5. Expozícia pri realizácii Múzea v podzemí pri dolnej bráne v Košiciach, 2002.

Štátny archív v Banskej Bystrici

Publikácie:

1. KOLLÁR, P. – VALACH, J. – ELIÁŠ, M.: Piaristi v Prievidzi 1666–1950/1990. Prievidza 1996.
2. UHERKOVÁ, T.: Historická tlač vo fonde Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici do roku 1900. Banská Bystrica 1995.
3. VALACH, J. – SCHWARTZ, J.: Archivovanie dokladov podnikateľských subjektov. Banská Bystrica 1995.
4. ŽILÁK, J.: Sklárne v Malohonte. Bratislava 2001.
5. ŽILÁK, J.: Muránska kamenina, manufaktúra na výrobu keramiky. Veľký Krtíš 2002.

Pobočka Banská Štiavnica

Publikácie:

1. ČELKO, M.(zost.): 725 rokov prvej písomnej zmienky o vzniku obce a 150. výročie narodenia A. Kmeťa. Prenčov 1990.
2. ČELKO, M.(zost.): Michal Matunák 1866 – 1932. Život a dielo. MÚ Kremnica a MÚ Šurany 1996.
3. ČELKO, M. – SÍKOROVÁ, E.: K životnému jubileu Bedricha Gayera. Banská Štiavnica 1999.
4. ČELKO, M.: Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej. Banská Štiavnica 1999.
5. ČELKO, M.(zost.): Z dejín obce Počúvadlo. Počúvadlo 2000.
6. Kol.: Jastrabá 1487–1997. Jastrabá 1997. Spoluautor ČELKO, M.: Z dejín Jastrabej od prvej písomnej zmienky do roku 1918, s. 4–22.
7. Kol.: Banskoštiavnická Kalvária 1751–2001. Rímskokatolícky farský úrad Banská Štiavnica 2001.
8. LICHNER, M. a kol.: Banská Štiavnica. Svedectvo času. Banská Štiavnica 2002. Spoluautori ČELKO, M. a SUROVEC, J.
9. NOVÁK, J. (zost.): Beluj 1290–1990. Beluj 1990. Spoluautor ČELKO, M.: Z dejín obce Beluj od prvých písomných správ do roku 1918, s. 2–47. ČELKO, M.: MACHAVOVA, J.: Vývoj obce Beluj od vzniku do roku 1975, s. 48–86.
10. VÍTEK, P. – ČELKO, M. – CHURÝ, S.: Magurka. Dejiny ťažby kovov a obce. Partizánska Ľupča 2002. Spoluautor ČELKO, M.: Z dejín baníctva v Ľupčianskej doline.
11. ZORVAN, P. a kol.: Okres Banská Štiavnica, informačný sprievodca. Banská Štiavnica 2001. (slov., angl., nem.). ČELKO, M. – autor úvodov o historickom vývoji miest a obcí okresu.

Výstavy:

1. Expozícia knižnej kultúry, Banská Štiavnica 1998.
2. Dedičstvo Lotrinskovcov, Schallaburg, Dolné Rakúsko 2000.

Pobočka Lučenec

Publikácie:

1. ADAMOVIČ, M.: Dobroč 1393–1993. Dobroč 1993.
2. ADAMOVIČ, M.: Boľkovce 1320–1995. Boľkovce 1995.
3. ADAMOVIČ, M.: Buzitka, Návraty do minulosti Šuríc 1245–1995. Buzitka 1995.
4. ADAMOVIČ, M.: Lehôtka 1385–1995. Lehôtka 1995.
5. ADAMOVIČ, M.: Mučín 1246–1996. Mučín 1996.
6. ADAMOVIČ, M.: Návraty do minulosti obce Mašková 1332–1997. Mašková 1997.
7. ADAMOVIČ, M.: Veľká Ves 1332–1997. Veľká Ves 1997.
8. ADAMOVIČ, M.: Kronika Gregorovej Viesky 1393–1998. Gregorova Vieska 1998.
9. ADAMOVIČ, M. – DRENKO, J.: Pečate miest a obcí historického Novohradu. Lučenec 2001.
10. ADAMOVIČ, M. – KACAROVÁ, I. (zost.): Husiti na Slovensku. Lučenec 2001.
11. ADAMOVIČ, M.: Rovňany v zrkadle dejín. Rovňany 2002.
12. ADAMOVIČ, M.: Praha s jednou vežou. Praha 2002.

Výstavy:

1. 750. výročie prvej písomnej zmienky o meste Lučenec. Lučenec 1997.
2. 670. výročie prvej písomnej zmienky o obci Divín. Divín 1998.
3. 150. výročie vypálenia mesta Lučenec. Lučenec 1999.
4. Ján Jiskra z Brandýsa v dobových dokumentoch. Lučenec 2001.

Pobočka Veľký Krtíš

Publikácie:

1. BENKOCISOVÁ, I. – ĎURDÍK, T.: Olováry 1245–1995 (slov., maď.). Veľký Krtíš 1995.
2. KAMASOVÁ, M.: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Veľký Krtíš. Praha 1991.
3. KAMASOVÁ, M.: Samuel Godra. Veľký Krtíš 1991.
4. KAMASOVÁ, M. – PIEROG, A.: August Horislav Škultéty (1819–1892) a jeho rodisko Veľký Krtíš. Veľký Krtíš 1992.
5. KAMASOVÁ, M.: Závada 1393–1993. Veľký Krtíš 1993.
6. KAMASOVÁ, M.: Dolné a Horné Strháre. Veľký Krtíš 1994.
7. KAMASOVÁ, M.: Horné Plachtince. Veľký Krtíš 1994.
8. KAMASOVÁ, M. – ĎURDÍK, T.: Lesenice 1244–1994. (slov., maď.) Veľký Krtíš 1994.
9. KAMASOVÁ, M.: Príbelce 1244–1994. Veľký Krtíš 1994.

10. KAMASOVÁ, M.: Suché Brezovo. Veľký Krtíš 1994.
11. KAMASOVÁ, M. – ĎURDÍK, T.: Bušince. (slov., maď.) Veľký Krtíš 1995.
12. KAMASOVÁ, M.: Malé Zlieve. Veľký Krtíš 1995.
13. KAMASOVÁ, M. (zost.): Hrušov. Spoluautori STEINHÜBEL, J., OTRUBA, Š., BRLOŠ, J., BENDÍK, P. Hrušov 1996.
14. KAMASOVÁ, M. – TOMÁŠKINOVÁ, I.: Jubilujúce obce okresu Veľký Krtíš. Výberová regionálna bibliografia. Veľký Krtíš 1996.
15. KAMASOVÁ, M. a kol.: Veľký Krtíš. Veľký Krtíš 1997.
16. KAMASOVÁ, M.: Čelovské návraty. Veľký Krtíš 1997.
17. KAMASOVÁ, M. – ĎURDÍK, T.: Glabušovce. (slov., maď.) Veľký Krtíš 1997.
18. KAMASOVÁ, M.: Senné 750 rokov. 1249–1999. Senné 1999.
19. KAMASOVÁ, M. – SELSKÁ, Š.: Turie Pole. Veľký Krtíš 2001.
20. MAKOVNÍKOVÁ, A. - KAMASOVÁ, M.: Vieska. Vieska 1997.

Výstavy:

1. Obecné pečate a erby z regiónu Veľký Krtíš, 1992.
2. Dni mesta Veľký Krtíš pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej zmienky, 1995.
3. Najstaršie písomné pramene k dejinám Veľkého Krtíša a jeho okolia, 1996.
4. 30 rokov okresu Veľký Krtíš, 1998.
5. Dni A. H. Škultétyho 1999 pri príležitosti 240. výročia narodenia Daniela Lehockého, jubileí Michala a Augustína Horislava Škultétyho, 1999.
6. Dni A. H. Škultétyho 1999 pri príležitosti 175. výročia narodenia Andreja Krasislava Meššu, 100. výročia narodenia Vsevoloda Čechoviča a 755. výročia prvej písomnej zmienky o Veľkom Krtíši, 2000.
7. Dni A. H. Škultétyho 1999 pri príležitosti jubileí zasl. umelca Ctibora Filčíka (1920–1986) a Pavla Karasa (1908–1992) k dejinám ochotníckeho divadla, 2001.
8. Dni A. H. Škultétyho 1999 pri príležitosti pripomenutia si života a diela A. H. Škultétyho, 2002.

Pobočka Zvolen

Výstavy:

1. Podoby Zvolena v minulosti i prítomnosti, 1993.
2. Rodina Ostrolúckych, 1993.
3. 740. výročie obce Pliešovce a Dobrá Niva, 1994.
4. 75. výročie Zvolenského gymnázia, 1994.
5. 750. výročie udelenia mestských výsad Krupiny, 1994.
6. 755. výročie obnovenia mestských výsad Zvolena, 1998.
7. Dobrá Niva a Slávikovci, 1998.
8. Priemysel a hospodárstvo mesta Zvolena v 19.–20. storočí, 1999.
9. Obec Hontianske Nemce v archívnych dokumentoch, 1999.
10. Detva v prameňoch, 1999.
11. Obec Bzovík v archívnych dokumentoch, 2000.
12. Obec Sása v dobových dokumentoch, 2001.

Štátny archív v Bratislave

Publikácie:

1. Sarmányová, J.: Cirkevné matriky na Slovensku zo 16.–19. storočia. Bratislava 1991, 540 s.
2. Sprievodca (po fondoch ŠOBA v Bratislave), 2000.

Výstavy:

1. Výstava erbov obcí Šalianskeho okresu (pre ŠOKA v Šali), 1996.
2. Výstava dejín cechov v mestách Šalianskeho okresu (pre ŠOKA v Šali), 1997.
3. Výstava barokového umenia (pre SNG), 1998.
4. Mapa Šamorína z roku 1902 (pre ŠOKA v Šali), 2001.

Pobočka Modra

Publikácie:

1. DUBOVSKÝ, J. – LANČARIČ, H. – ŽÁKOVÁ, L.: Dejiny Šenkvic. Šenkvice 1004.
2. DUBOVSKÝ, J.: G. Kolinovič Šenkvic, 1994.

3. DUBOVSKÝ, J.: Akcia kláštory. Martin 1998.
4. DUBOVSKÝ, J.: Akcia rehoľníčky. Martin 2001.
5. DUBOVSKÝ, J. – TURCSÁNY, J. – POSPECHOVÁ, P.: Doľany (Ompitál). Doľany 2002.
6. FEKETE, S. a kol.: Vo svetle siedmich tisícročí (Dejiny obce Blatné). Blatné 2000.

Pobočka Šaľa

Publikácie

1. BUKOVSKÝ, L. (spoluautor): Taksony – nevezetességek. (Pamätihodnosti Matúškova). Komárno 1998.
2. BUKOVSKÝ, L.: Pongrácz Ágoston és Negyed. (Ágoston Pongrácz a Neded). Komárno 2002.
3. BUKOVSKÝ, L. (spoluautor): Az 1848–1849-es népképviselőti országgyűlési képviselők almanachja (Almanach poslancov uhorského snemu v r. 1848–1849). Budapešť 2002.
4. NOVÁKOVÁ, V.: Mesto Šaľa. Šaľa 1992
5. NOVÁKOVÁ, V.: Ján Feketeházy – konštruktér, rodák zo Šale. Šaľa 1993.
6. NOVÁKOVÁ, V.: Gán 1113–1918. Obecný úrad Gán 1993.
7. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M.): Vághosszúhalu – Dlhá nad Váhom 1113–1993. Dlhá nad Váhom 1993.
8. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M.): Trnovec nad Váhom – Tornóc 1113 – 1993. Obecný úrad Trnovec nad Váhom 1993.
9. NOVÁKOVÁ, V.: Veča 1848–1945. Šaľa 1993.
10. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M.): Vága község története (Dejiny obce Váhovce od prvej písomnej správy do roku 1990). Obecný úrad Váhovce 1994.
11. NOVÁKOVÁ, V.: Pečate miest a obcí v regióne Galanty a Šale. Nitra 1997.
12. NOVÁKOVÁ, V.: Jozef Sellyei Miškovič – osobný fond. Šaľa 1996.
13. NOVÁKOVÁ, V.: Dávid Mészáros (Životopis rímskokatolíckeho kňaza na základe archívnych dokumentov). Obecný úrad Dlhá nad Váhom 1996.
14. NOVÁKOVÁ, V.: Renesančný kaštieľ v Šali (informačný zošit pri príležitosti otvorenia renesančného nádvorja). Šaľa 1996.
15. NOVÁKOVÁ, V.: Šaľa – stručné dejiny mesta k turistickej mape. Šaľa 1996.
16. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M.): Kajal – Nemeskajal. Obecná samospráva Kajal 1997.
17. NOVÁKOVÁ, V. (spoluautor): Galanta 100 rokov – 100 pohľadníc. Dunajská Streda 1998.
18. NOVÁKOVÁ, V.: Veča. Mesto Šaľa 1998.
19. NOVÁKOVÁ, V.: Lúcs község történelme. (Dejiny obce Lúč na Ostrove). Holice 1998.
20. NOVÁKOVÁ, V. (spoluautor): Tešedíkovo – turistický sprievodca obce. Tešedíkovo 1998.
21. NOVÁKOVÁ, V. (spoluautor): Sereď – dejiny mesta. Mesto Sereď 2002
22. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M., NAGYOVÁ, H.): Nádszeg – múlt és jelen. (Trstice – minulosť a súčasnosť). Komárno 2000.
23. NOVÁKOVÁ, V. (spoluautor): Fejezetek Csallóköz művelődéstörténetéből (Kapitoly z dejín školstva na Žitnom ostrove). Győr 2001.
24. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M., NAGYOVÁ, H.): Migrácia. Dunajská Streda 2001.
25. NOVÁKOVÁ, V. a kol. (BUKOVSKÝ, L., GÁLOVÁ, M.): Farkasd. (Dejiny obce Vlčany od prvej písomnej správy do roku 1950). AB – ART Bratislava 2002.

Výstavy

1. Šaľa v archívnych dokumentoch, Šaľa 1992.
2. Dejiny Galanty, Galanta 1992.
3. Pečate miest a obcí v okresoch Šaľa, Galanta a Dunajská Streda, Šaľa 1995.
4. Prvé písomné správy miest a obcí okresu Galanta a Šaľa, Šaľa september 1996, jún 1997.
5. Dejiny okresu Šaľa, Šaľa 1996.
6. Výstava k dejinám renesančného kaštieľa, september 1996.
7. Obecné pečate, Jelka 1997.
8. Osobnosti okresu Šaľa, Šaľa jún–august 1998.
9. Jezuitské kolégium v Šali 1598–1998, Šaľa 1998.
10. Výstava archívnych dokumentov v Lúči na Ostrove, Lúč na Ostrove 1998.
11. Šamorín v archívnych dokumentoch, Šamorín 1998.

12. 150. výročie bitky pri Tešedíkove, Šaľa jún 1999, Tešedíkovo máj 2000.
13. Ján Feketeházy (1842–1927) a 150 rokov železníc, Šaľa jún–august 2000.
14. Migrácia, Šaľa september 2000, august 2001.
15. Vývoj a formy samospráv, Šaľa september 2001, jún 2002.
16. 150. výročie bitky pri Tešedíkove, Oroszánya v Maďarsku marec–apríl 2001.
17. Migrácia, Komárno júl–august 2001, Budapešť, február 2001.
18. Regionálna tlač, Šaľa, november 2001.
19. Habsburgovci medzi Rýnom a Dunajom, Neuhoof, Rakúsko, máj–október 2001.
20. Osobnosť Petra Pázmaňa, Šaľa 2001.

Pobočka Trenčín

Publikácie:

- 1/ BERNÁTOVÁ – MORISOVÁ, V.: Poklady z trenčianskeho archívu. Trenčín 2001.
- 2/ Farebný nástenný kalendár na rok 1998, propagujúci najcennejšie archívne dokumenty. Trenčín 1998.
- 3/ KARLÍK, J.: Hrabovka 1423–1993. Hrabovka 1993.
- 4/ MORISOVÁ, V.: Privilégiá o udelení práva konať výročné trhy v meste Trenčíne. Propagačný letáčik archívu v Trenčíne. Trenčín 2001.
- 5/ Štátny okresný archív v Trenčíne. Informačný leták 1997, slov., angl.

Výstavy:

1. „... a mali sme dvadsať.“ Trenčín 1990.
2. Jozef Branecký – život a dielo, 1990.
3. K dejinám obchodu v Trenčíne, 1991.
4. Ján Lipský – 225. výročie narodenia, 1991.
5. Výstava diel významných príslušníkov rodu Lehotských, 1992.
6. Archívne dokumenty v Galérii Miloša Alexandra Bazovského, 1992.
7. Historické mesto Trenčín v budove múzea, 1992.
8. Jozef Branecký – život a dielo, 1992.
9. Hrabovka 1423–1993, 1993.
10. Zlatovce 1244–1994, 1994.
11. Okres Trenčín – pre Ministerstvo hospodárstva SR v Bratislave, 1994.
12. História Trenčína v dokumentoch – v spolupráci s múzeom pri príležitosti slávnostného uvedenia poštovej známky Trenčín, Trenčín, 1995.
13. Jaromír Krejcar 1895–1949, Galéria Jaroslava Fragnera v Prahe, 1995.
14. Pivovary na strednom Považí a homom Ponitří, 1996.
15. Súčasná heraldická tvorba na Slovensku, 1996.
16. Rybárstvo a rybníkársť na Trenčiansku, 1996.
17. Scholae piae, 1996.
18. Poklady hudobnej minulosti, Bratislavský hrad, 1996.
19. História Trenčína v dokumentoch, 1996.
20. Karel Teige. Architektúra. Poézia. Praha 1900–1951. Terst, Rím, Praha, 1997.
21. Prezentácia Trenčianskeho kraja v Slovenskom inštitúte v Budapešti, 1997.
22. Trenčianska župa v toku dejín, 1997.
23. Dávna minulosť Skalky nad Váhom, 1997.
24. Pozvanie do archívu – v rámci 1. archívnych dní, 1997.
25. Archívne dokumenty v okrese Ilava, Považská Bystrica a Púchov, 1997.
26. Ústava Slovenskej republiky a vývoj štátnosti slovenského národa, Trenčiansky hrad 1997.
27. 80. výročie vzniku Sokola v Trenčíne, 1998.
28. Gymnaziálne školstvo v Trenčíne v archívnych prameňoch, 1999.
29. Výstava k výročiu Ústavy v Trenčíne, 1999.
30. Výstavka technickej dokumentácie sakrálnych stavieb v Trenčíne zachovaných v archívnych fondoch Magistrátu mesta Trenčín, 2000.
31. Podpisy slávnych kráľov, cisárov, grófov, majiteľov Trenčianskeho hradu a šľachtických rodín, 2000.
32. História gymnázia v Trenčíne, 2001.
33. Život a dielo Jána Lipského, 2001.

Štátny archív v Bytči

Publikácie:

1. JAKUBÍK, J. (zost.): Z minulosti obce Hvozdnica. Hvozdnica 2000.
2. KEREŠOVÁ, M. (zost.): Obec Hradná. Hradná 1998.
3. KEREŠOVÁ, M. (zost.): Evanjelický a. v. kostol v Súľove. Súľov 2000.
4. Kol.: Niekoľko listinných údajov o starom Predmieri. Predmier 1993.
5. Kol.: Z minulosti Predmiera. Predmier 1993.
6. Kol.: Z minulosti obce Stráňavy. Stráňavy 1996.
7. Kol.: Rajecké Teplice. Rajecké Teplice 1996.
8. Kol.: Teplička nad Váhom. Teplička nad Váhom 1997.
9. Kol.: Dlhá na Orave. Dolný Kubín 1999.
10. Kol.: Lysá pod Makytou. Lysá pod Makytou 2000.
11. Kol.: Pucov. Dolný Kubín 2000.
12. ŠTANSKÝ, P. – CHURÝ, S.: Dejiny požiarnej ochrany v okresoch Žilina a Bytča. Žilina 1999.

Výstavy:

1. Výstava fotografií z dejín Bytče, 1994.
2. Archívy na Slovensku, 1997.
3. Výstava unikátov ŠOBA, 1997.
4. 70 rokov Základnej školy na Ul. E. Lániho v Bytči, 1998.

Pobočka Čadca

Publikácie:

1. Kol.: Kysuce a Kysučania, Kysucká encyklopédia, 5 zv., Čadca 1994–2000.

Výstavy:

1. 70. výročie založenia MO MS v Čadci. Čadca 1991.
2. 70. výročie založenia ochotníckeho divadelného súboru J. Palárika v Čadci. Čadca 1995.
3. 75. výročie založenia MO MS v Čadci. Čadca 1996.
4. 100. výročie ochotníckeho divadla v Čadci. Čadca 1998.
5. Architektúra mesta Čadce do roku 1945. Čadca 2000.

Pobočka Dolný Kubín

Publikácie:

1. MAŤUGOVÁ, S.: Hruštín. Hruštín, 1990.
2. MAŤUGOVÁ, S.: Oravská Lesná. Oravská Lesná, 1991.
3. MAŤUGOVÁ, S.: Novot'. Novot', 1991.
4. MAŤUGOVÁ, S.: Námestovo. Námestovo, 1992.
5. MAŤUGOVÁ, S.: Krušetnica. Krušetnica, 1992.
6. MAŤUGOVÁ, S.: Oravská Jasenica. Oravská Jasenica, 1992.
7. MAŤUGOVÁ, S.: Vavrečka. Vavrečka, 1994.
8. MAŤUGOVÁ, S.: Rabča. Rabča, 1995.
9. MAŤUGOVÁ, S.: Horná Lehota. Horná Lehota, 1995.
10. MAŤUGOVÁ, S.: Nižná. Nižná, 1996.
11. MAŤUGOVÁ, S.: Klín. Klín, 1996.
12. MAŤUGOVÁ, S.: Istebné. Istebné, 1996.
13. MAŤUGOVÁ, S.: Mutné. Mutné, 1997.
14. MAŤUGOVÁ, S.: Sedliacka Dubová. Sedliacka Dubová, 1997.
15. MAŤUGOVÁ, S.: Veličná. Veličná, 1997.
16. MAŤUGOVÁ, S.: Kraľovany. Kraľovany, 1998.
17. MAŤUGOVÁ, S.: Sihelné. Sihelné, 1998.
18. MAŤUGOVÁ, S.: Turistický sprievodca Dolný Kubín. Dolný Kubín, 1998.
19. MAŤUGOVÁ, S.: 80 rokov Červeného kríža v Dolnom Kubíne. Dolný Kubín, 1998.
20. MAŤUGOVÁ, S.: Bobrov. Bobrov, 2000.
21. MAŤUGOVÁ, S.: Lomná. Lomná, 2000.
22. MAŤUGOVÁ, S. – GRÓFOVÁ, M.: Jasenová. Jasenová, 2002.

Výstavy:

1. Dolný Kubín v archívnych dokumentoch. 350. výročie udelenia mestských výsad. 1992.
2. Dolný Kubín v archívnych dokumentoch 1632–1871. Dni Dolného Kubína v poľskej Limanovej, 1993.
3. Orava v archívnych dokumentoch. Dolný Kubín 1993.
4. Gymnázium P. O. Hviezdoslava 1919–1990. Dolný Kubín 1994.
5. Ján Brodňanský – fotograf, ochotník, speleológ. 85. narodeniny a udelenie Ceny mesta Dolného Kubína Jánovi Brodňanskému, Dolný Kubín 1995.
6. 120 rokov ochotníckeho divadla v Dolnom Kubíne. Dolný Kubín 1996.

Pobočka Liptovský Mikuláš

Publikácie:

1. VÍTEK, P.: Veterná Poruba. Veterná Poruba 1997.
2. VÍTEK, P.: Liptovská Štiavnica. Peter Huba, Dolný Kubín 1998.
3. VÍTEK, P.: Jamník. Peter Huba, Dolný Kubín 1998.
4. VÍTEK, P.: Z dejín Liptovskej Kokavy. Ex Libris Liptovský Mikuláš 2000.
5. VÍTEK, P.: Erby miest a obcí Liptova. Knižnica Belopotockého, Liptovský Mikuláš 2000.
6. VÍTEK, P.: 75 rokov požiarnej ochrany v Jamníku. Jamník 2000.
7. VÍTEK, P.: Dejiny obce a farnosti v Ludrovej. In. Ludrová, Ludrová 2001.
8. VÍTEK, P.: 80 rokov športu v Jamníku. Marmota Press, Poprad 2001.
9. VÍTEK, P.: Dejiny Partizánskej Ľupče. Marmota Press, Poprad 2002.
10. VÍTEK, P. a kol.: Lisková 1252–2002. Marmota Press, Poprad 2002.
11. VÍTEK, P. a kol.: Závažná Poruba. Závažná Poruba 2002.
12. VÍTEK, P. a kol.: Liptovské Matiašovce, dejiny obce a farnosti. Liptovské Matiašovce 2002.
13. VÍTEK, P. a kol.: Podtureň 1331–2002, Marmota Press, Poprad 2002.
14. VÍTEK, P. – CHURÝ, S.: Liptovský Ondrej 1332–2002. Marmota Press, Poprad 2002.
15. VÍTEK, P. – ČELKO, M. – CHURÝ, S.: Magurka, dejiny ťažby kovov a obce, Partizánska Ľupča 2002.

Výstavy:

1. 100. výročie postavenia mestského domu v Ružomberku, 1997.
2. Liptovskí murári stavali Budapešť, Budapešť 2001. V spolupráci so SNM, Etnografickým múzeom v Martine.
3. 700. výročie prvej písomnej zmienky v Liptovskej Štiavnici, 2000.

Pobočka Martin

Výstavy:

1. Výstava archívnych dokumentov k 20. výročiu zákona o archívniectve. Martin 1995.
2. 740. výročie prvej písomnej zmienky o Vrútkach (V spolupráci so SNM). Vrútky 1995.
3. 600 rokov mesta Turany (spoluúčasť). Turany 1997.
4. Výstava archívnych dokumentov v priestoroch ŠOKA pri príležitosti archívnych dní. Martin 1998.

Pobočka Žilina

Publikácie:

1. CHURÝ, S. – ŠTANSKÝ, P.: Dejiny požiarnej ochrany. Žilina 1998.
2. JAKUBÍK, J. (zost.): Hvozdnica. Bratislava 2000.
3. KURUCÁROVÁ, J. – CHURÝ, S. – ŠTANSKÝ, P.: Mesto Bytča. Žilina 2002.
4. MARSINA, R. – ŠTANSKÝ, P. (zost.): Žilina v slovenských dejinách. Žilina 2002.
5. MORAVEC, J. (zost.): Brodno. Žilina 1995.
6. PRIKRYL, L. (zost.): Pamätný 6. október. Žilina 1994.
7. ŠTANSKÝ, P. (zost.): Strážavy. Žilina 1996.
8. ŠTANSKÝ, P. – PRIKRYL, L.: Mesto Žilina. Žilina 1997.
9. ŠTANSKÝ, P. (zost.): Teplička nad Váhom. Žilina 1997.
10. ŠTANSKÝ, P.: Žilinský kraj. Knižné centrum Žilina 1998.
11. ŠTANSKÝ, P. – CHURÝ, S.: Dejiny požiarnej ochrany v Bytči a Žiline. Žilina 1999.
12. ŠTANSKÝ, P. (zost.): História Žiliny – Žilinský rínok. Žilina 2002.
13. ŠTANSKÝ, P. (zost.): Kolárovice. Kotešová 2002.
14. ŠTANSKÝ, P.: Severozápadným Slovenskom. Knižné centrum 2002.

Štátny archív v Košiciach

Publikácie:

1. BEŇKO, J. (zost.): Stropkov. Spoluautor M. OSTROLUCKÁ. Martin 1994.
2. ELIÁŠ, Š. – ILLÉSOVÁ, Z.: Jezuitskí historici v Košiciach, Košice 2000.
3. OSTROLUCKÁ, M.: Nižný Klátov, Košice 2002.

Výstavy:

1. Aurel Stodola, 1992.
2. 200. výročie jakobínskeho hnutia na východnom Slovensku, 1993–1996.
3. Najvýznamnejšie dokumenty z fondov a zbierok ŠOBA v Košiciach, 1997.
4. Regionálne dejiny poštovníctva, Košice 2000.

Pobočka v Rožňave

Publikácie:

1. BEČKOVÁ, H. – BISCHOFOVÁ, G.: Dmava Lipovník. Bibliografia k dejinám miest a obcí okresu Rožňava. Rožňava 1994.

Štátny archív v Levoči

Publikácie:

1. CHALUPECKÝ, I.: Chrám sv. Jakuba v Levoči. Martin, Osveta 1991.
2. CHALUPECKÝ, I.: Mariánska Hora v Levoči. Bratislava 1991.
3. CHALUPECKÝ, I.: Mesto Podolíne. 1292–1992. 700 rokov mestských práv. Spoluautor: BEŇKO, J. Podolíne 1992.
4. CHALUPECKÝ, I.: Stredný Spiš. Autor fotografií: JIROUŠEK, L. Martin 1993.
5. CHALUPECKÝ, I.: Harichovce (1268–1993). Spoluautori: TOPORCEROVÁ, M., HRUŠOVSKÝ, T., Harichovce 1993.
6. CHALUPECKÝ, I.: Odorín. Z histórie obce. Odorín 1993.
7. CHALUPECKÝ, I.: Súbor prác z cirkevných dejín. Habilitačná práca, 1993. Rímskokatolícka Cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK v Bratislave. Teologický inštitút v Spišskom Podhradí – Spišskej Kapitule. Strojopis.
8. CHALUPECKÝ, I.: Die Kirche St. Jakob in Leutschau. Levoča 1994, vyd. 2., v slov. a nem. jazyku.
9. CHALUPECKÝ, I.: Spišská Kapitula – Das Zipser Kapitel. Vreckový sprievodca. Fotografie ŠTUBŇA, K. Spišská Nová Ves 1994, v slov. a nem. jazyku.
10. CHALUPECKÝ, I.: Spišské Bystré (Kubachy). 1294–1994. Spišské Bystré 1994.
11. CHALUPECKÝ, I.: Chrám sv. Jakuba v Levoči. Dielo Majstra Pavla. Autori fotografií: WOLF V., MAJERECH F. Martin – Spišská Nová Ves 1994, v nem., angl. a fr. jazyku.
12. CHALUPECKÝ, I.: Levoča – mestská pamiatková rezervácia. Spišská Nová Ves 1995.
13. CHALUPECKÝ, I.: Levoča. Eine Denkmalurbanreservation. Spišská Nová Ves 1995.
14. CHALUPECKÝ, I.: Katolícke kostoly v Kežmarku. Sprievodca. Kežmarok 1995.
15. CHALUPECKÝ, I.: Die katholischen Kirchen in Käsmark (Kežmarok). Reiseführer. Kežmarok 1995.
16. CHALUPECKÝ, I.: Obec Letanovce. In: SLIVKA, M. – CHALUPECKÝ, I.: Kláštorisko – Skala útočiska – Letanovce. Spišská Nová Ves 1995.
17. CHALUPECKÝ, I.: Z dejín Veľkej Lomnice 1257 – 1997. 740 rokov. Spoluautor: HALUŠKA, J. Veľká Lomnica 1997.
18. CHALUPECKÝ, I.: Nová Ľubovňa. 690. výročie prvej písomnej zmienky o obci. Spoluautori: REPKOVÁ, M., BUC, E. Stará Ľubovňa 1998.
19. CHALUPECKÝ, I. (zost.): Dejiny Popradu. Košice, vyd. ORIENS pre Mesto Poprad 1998.
20. CHALUPECKÝ, I.: Z dejín obce Holumnica. Spoluautorka: BJALONČÍKOVÁ, J. Kežmarok 1998.
21. CHALUPECKÝ, I.: Führer durch die Archive der Slowakischen Republik. Polypress Levoča, Stuttgart 1998.
22. CHALUPECKÝ, I. (zost.): Profesor ThDr. Alojz Miškovič, 1999.
23. CHALUPECKÝ, I.: Spiš, perla Slovenska. Obrazová publikácia. Texty a zostavenie. Foto: Ladislav JIROUŠEK. Spišská Nová Ves 2000.
24. CHALUPECKÝ, I.: Matejovce nad Hornádom. Dejiny obce. Spoluautor: KOKORÁK, J. Košice 2000.
25. CHALUPECKÝ, I.: Spiš – Gemer. Sprievodca po gotickej ceste. Spoluautori: RUSNÁK, E., STEHLÍK, R., BIC, s. r. o., Spišská Nová Ves, BAMBOW 2000, slov., nem., angl., maď. jazyk.

26. CHALUPECKÝ, I.: V srdci Spiša. Spišský hrad, Spišská Kapitula a okolie. Obrazová publ. Foto: Ladislav JIROUŠEK. Texty Ivan CHALUPECKÝ. Spišská Nová Ves 2001.
27. ROZLOŽNÍKOVÁ, V. – PÉCHY, Š.: Levoča – sprievodca, Levoča 1997.
28. ŽIFČÁK, F. – ŽIFČÁKOVÁ, A.: Z dejín Domaňoviec. Domaňovce 1993.
29. ŽIFČÁK, F.: Smižany. Smižany 1993.
30. ŽIFČÁK, F.: Lučivná 1321–1996. Lučivná 1996.
31. ŽIFČÁK, F. – ZMÁTLO, P.: Z minulosti Vítkoviec. Vítkovce 1998.
32. ŽIFČÁK, F.: Danišovce. Danišovce 1998.
33. ŽIFČÁK, F. (zost.): Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom. Spišské Podhradie 1999.
34. ŽIFČÁKOVÁ, A.: Andrej Topoli, misionár SVD. 1995.
35. ŽIFČÁKOVÁ, A.: Mons. Štefan Kočiš, pápežský prelát. 1997.
36. ŽIFČÁKOVÁ, A.: Z histórie dobrovoľnej požiarnej ochrany v Domaňovciach. Domaňovce 1999.

Výstavy:

1. Poloniká v Štátnom oblastnom archíve Levoča z 15.–20. storočia. Nový Targ 1993.
2. Výstava k výročiu obce Smižany, Smižany 1993.
3. Výstava k výročiu obce Domaňovce, Domaňovce 1993.
4. Výstava pohľadníc z Kežmarku, 1993.
5. Výstava fotografií v Bratislave – z fotoateliéru Gustáva Matza, 1993.
6. 725. výročie prvej písomnej zmienky o Spišskej Novej Vsi, 1993.
7. Výstava pri príležitosti jubileí A. J. Topoliho a A. Kučmu v Domaňovciach, 1995.
8. Výstava o vývoji erbov na Spiši. Kežmarok, Levoča 1997.
9. Príležitostná výstava pri príležitosti medzinárodnej konferencie – Od Spiša po Sedmohradsko, Levoča 1998.
10. Expozícia s Vlastivedným múzeom v Spišskej Novej Vsi starých pohľadníc pri príležitosti 730. výročia prvej písomnej zmienky o meste. Spišská Nová Ves 1998.
11. Dejiny Levoče v literatúre, Levoča 1999.
12. Výstava pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej správy o Levoči, 1999.
13. Fotografické ateliéry v Kežmarku a Levoči, Levoča 2000.

Pobočka v Poprade

Publikácie:

1. CHALUPECKÝ, I. (zost.): Dejiny Popradu. Poprad 1998. Spoluautori KOLLÁROVÁ, Z., MALOVCOVÁ, B.
2. MALOVCOVÁ, B. a kol.: Veľká 1268–1998. Veľká 1998.
3. KAŠICKÝ, J. a kol.: Matejovce 1251–1996. Matejovce 1996.
4. KOLLÁROVÁ, Z.: Bibliografia Štátneho okresného archívu v Poprade. Poprad 1994.
5. KOLLÁROVÁ, Z. – ŠLAMPOVÁ, M.: Podhorany 1297–1997. (slov., nem.) Podhorany 1997.
6. KOLLÁROVÁ, Z. – MALOVCOVÁ, B.: Švábovce v toku dejín. Švábovce 1998.
7. KOLLÁROVÁ, Z.: Poprad – Spišská Sobota. (Sprievodca – slov., nem., angl.) Spišská Nová Ves 1999.
8. KOLLÁROVÁ, Z. – HANUS, J.: Sprievodca po slovenských archívoch. Prešov 1999, slov., angl.
9. KOLLÁROVÁ, Z. a kol.: Dejiny Ždiaru a Tatranskej Javoriny 1590–2000. Ždiar 2000.
10. KOLLÁROVÁ, Z. a kol.: Šuňava 1298–2001. Šuňava 2001. Spoluautori MALOVCOVÁ, B., ROTH, P., BEDNÁROVÁ, M., ŠLAMPOVÁ, M., OLEJNÍK, J.
11. KOLLÁROVÁ, Z. – MALOVCOVÁ, B.: Stráže – známe, neznáme. 1276–2001. Stráže 2001.
12. MALOVCOVÁ, B. (zost.): Minulosť a súčasnosť Krížovej Vsi. Krížová Ves 2002.
13. SKUPIEN, W. (zost.): Tatry a podtatranská oblasť. Doplnujúce texty pre školy. Spoluautori ŽIFČÁK, F., MALOVCOVÁ, B., KOLLÁROVÁ, Z., ROTH, P. (slov., poľ.) Zakopané, Poprad 2000.
14. SOJÁK, M. (zost.): Dejiny obce Spišská Teplica. Spoluautori MALOVCOVÁ, B., KOLLÁROVÁ, Z. Spišská Teplica 2002.

Výstavy:

1. Zručnosť a um našich predkov, Podtatranské múzeum 1993.
2. Výstava najvzácnejších archívnych dokumentov pri príležitosti 1. archívnych dní v Slovenskej republike, 1997.
3. Škola – základ života. Štátny okresný archív 1999.
4. Pocta českým učiteľom. Štátny okresný archív 4. 12. 2000.
5. Spišská Sobota v archívnych dokumentoch. Štátny okresný archív 13. 9. 2001.

Štátny archív v Nitre

Publikácie:

1. DRAHOŠOVÁ, Š.: Babindol. Babindol 1997. Propagačná skladačka.
2. DRAHOŠOVÁ, Š.: Klasov. Klasov 1998. Spoluautorstvo.
3. DRAHOŠOVÁ, Š. (zost.): Dejiny Babindolu. Spoluautori LUKAČKA, J, CIGÁŇ, J. Babindol 2001.
4. FUSEK, G. (zost.): Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť. Spoluautor ZEMENE M., DRAHOŠOVÁ, Š. Nitra 1998.
5. ZEMENE, M.: Kapitoly z pomocných vied historických. Spoluautorka ZUBÁČKA, I. 1. vydanie, Nitra 1992. 2. vydanie 1993, 3. vydanie 2000.

Pobočka Nové Zámky

Výstavy:

1. Ochotnícke divadlo v Nových Zámkoch. Nové Zámky 2000.
2. 75 ročná budova školy J. A. Komenského. Nové Zámky 2000.
3. 190 výročie požiaru v Nových Zámkoch. Nové Zámky 2000.
4. Anton Bernolák. Nové Zámky 2000.
5. Ján Majzon. Nové Zámky 2000.
6. Tradície Veľkej noci. Nové Zámky 2000.

Pobočka Topoľčany

Publikácie:

1. Kol.: Ludanice 1242–1992. Ludanice 1992.
2. Kol.: Klátova Nová Ves 1293–1993. Klátova Nová Ves 1993.
3. Kol.: Jacovce 1224–1994. Jacovce 1994.
4. Kol.: Obec Prašice 1245–1995. Prašice 1995.
5. Kol.: Krušovce 1235–1995. Krušovce.
6. Kol.: Horné Naštice 1295–1995. Horné Naštice 1995.
7. Kol.: Blesovce. Blesovce 1996.
8. Kol.: Čefadnice 1278–1998. Čefadnice 1998.
9. Kol.: Lužany 1249–1999. Lužany 1999.
10. Kol.: Topoľčany vo vrstvách vekov. Topoľčany 1998.
11. Kol.: Mesto Topoľčany – informatívny sprievodca. Topoľčany 1999.
12. Kol.: Partizánske – staré a nové epochy. Partizánske 2000.
13. Kol.: Z histórie obce Kovarce. Kovarce 2000.
14. Kol.: Pažiť 1351–2001. Pažiť 2001.
15. Kol.: Bánovce nad Bebravou. Bánovce nad Bebravou 2002.
16. Kol.: Rajčany. Rajčany 2002.
17. Kol.: Radošina. Radošina 2002.
18. KVASNICOVÁ, O. – JANČO, J.: Od reformácie k dnešku (250. výročie artikulárneho chrámu v Nitrianskej Strede). Nitrianska Streda 1998.

Výstavy:

1. Od archívnych dokumentov k súčasnej symbolike mesta a obcí okresu Topoľčany. Topoľčany 1997.
2. Z dejín cechových remesiel. Topoľčany 1998.
3. Od archívnych dokumentov k súčasnej symbolike mesta a obcí okresu Partizánske. Partizánske 1999.
4. Od archívnych dokumentov k súčasnej symbolike mesta a obcí okresu Bánovce nad Bebravou. Bánovce nad Bebravou 1999.
5. Moje mesto v jednom storočí. Topoľčany 1999.
6. Topoľčany – podoby minulosti. Topoľčany 2002.

Štátny archív v Prešove

Publikácie:

1. BODNÁROVÁ, M.: Sečovce. Spoluautorka. Prešov 1998.
2. BODNÁROVÁ, M.: Dejiny Čierneho nad Topľou. Prešov 1999.
3. BODNÁROVÁ, M.: Dejiny Sabinova. Spoluautor BELEJ, M. Sabinov 2000.
4. Informačný bulletin, Prešov 1999.
5. NOVÁK, J. a kol.: Paleografická čítanka. Spoluautor BELEJ, M. Martin 2001.

Výstavy:

1. Výstava archívnych dokumentov pri príležitosti otvorenia archívu, 1993.
2. 330 rokov evanjelického Kolégia v Prešove, Prešov 1996.

Pobočka Bardejov

Publikácie:

1. HÚŠČAVA, A.: Bardejovský Výhražný list vo svetle histórie. V spolupráci s PETROVIČOM, J. Bardejov 1993.
2. Kol.: Bardejov a okolie. Bardejov 1997.

Výstavy:

1. 750. výročie písomnej zmienky o Bardejove, 1997.
2. Cechy a remeslá, v spolupráci so Šarišským múzeom v Bardejove, 1997.
3. Výstava venovaná 625. výročiu povýšenia Bardejova na slobodné kráľovské mesto a zápisu mesta Bardejova do Zoznamu svetového dedičstva, 2001.

Pobočka Svidník

Publikácie:

1. KAPUTA, A. – ZOZOM, P.: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Svidník. Praha 1992.
2. KAPUTA, A. – ČEPAN, E. – KALIŇAK, J.: Svidník a okolie: Vitame vás. Svidník 1996.
3. HOLOVKA, M. a kol.: 75 rokov hasičstva vo Svidníku (1926–2001). Svidník 2001. Spoluautor KAPUTA, A.

Archív Národnej banky Slovenska v Bratislave

Publikácie:

1. TKÁČ, M. – NÁVRAT, R. – VALACH, J.: Mali sme bankárov? (Po stopách osobností.) Bratislava 1996.
2. TKÁČ, M.: Slovenské banky v Uhorsku – Tak vznikla Hornouhorská banka Tatra. Bratislava 1997.
3. TKÁČ, M.: Hospodárske súvislosti slovenskej štátnosti. Bratislava 1997.
4. TKÁČ, M. – NÁVRAT, R.: Synovia a otcovia. Bratislava 2000.

Archív literatúry a umenia v Martine

Publikácie:

1. AMBRUŠ, J.: Listy Jána Kollára I (1816–1839). Martin 1991.
2. ELIÁŠ, M.: Listy Jána Francisciho I (1840–1850). Martin 1990.
3. HLEBA, E.: Listy Sama Bohdana Hroboňa. Martin 1991.
4. CHOVAN, J.: Jozef Škultéty – dielo 7. Jazykoveda. Martin 1992.
5. KOCÁK, M.: Labutia pieseň Ľudmily Podjavorinskej. Martin 1993.
6. PAVELEK, J.: Listy Mateja Bela. Martin 1990.

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Výstavy:

1. Viri docti Slovaciae, 1999–2002.
2. 60 rokov Slovenskej akadémie vied a umení, 2002.

Archív Univerzity Komenského v Bratislave

Publikácie:

1. BARTL, J. – HAUTOVÁ, J.: Comenius University Bratislava. (Informačný bulletin, slov., angl.). Bratislava 1991.
2. BARTL, J. (spoluautor): Päťdesiat rokov Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava 1992.
3. HAUTOVÁ, J. a kol.: Univerzita Komenského 1919–1994. Bratislava 1994; Comenius University 1919–1994. Bratislava 1994.
4. CSÁDER, V. a kol.: História a súčasnosť Univerzity Komenského v Bratislave 1919–2000. Bratislava 2000.

Výstavy:

1. Univerzita Komenského v Bratislave – centrum vzdelávania a vedy, Viedeň 1990.
2. Život a dielo J. A. Komenského a jeho miesto v dejinách slovenskej kultúry, Bratislava, Nitra, Levoča, 1992.
3. 75 rokov Univerzity Komenského, Bratislavský hrad 1994.

Archív Slovenskej technickej univerzity v Bratislave

Publikácie:

1. BORIKOVÁ, M. – ROŠKOVÁ, M. – SIKOROVÁ, T. – ŠUMICHRASTOVÁ, M.: Profesori STU 1937–1997. Bratislava 1997.
2. BORIKOVÁ, M. – DAŠKOVÁ, A. – KREPSOVÁ, K. – REŠETOVÁ, K. – ROŠKOVÁ, M. – SIKOROVÁ, T.: Absolventi STU 1937–1997. Bratislava 1997.
3. BORIKOVÁ, M. – KREPSOVÁ, K. – ROŠKOVÁ, M. – SIKOROVÁ, T.: Absolventi Strojníckej fakulty STU 1937–1997. Bratislava 1997.
4. BORIKOVÁ, M. – SIKOROVÁ, T.: (zost.) Pamätnica Chemickotechnologickej fakulty STU v Bratislave 1940–2000. Bratislava, 2000.
5. Dvadsaťpäť rokov Fakulty architektúry. Spoluautorka M. BORIKOVÁ. Bratislava, 2001.
6. Kol.: História a súčasnosť Stavebnej fakulty STU v Bratislave. Bratislava 1998.
7. SIKOROVÁ, T. (zost.): Slovenská technická univerzita v Bratislave. Bratislava 1995.
8. SIKOROVÁ, T. (zost.): Slovenská technická univerzita – 60 rokov. Martin 1997.
9. Strojnícka fakulta STU 1940–2000. Bratislava 2000.

Archív Ekonomickej univerzity v Bratislave

Publikácie:

1. OKENICOVÁ, M. – LEBOVICH, P.: Profesori a docenti 1940–2000. Bratislava 2000.

Archív Slovenského národného múzea v Bratislave

Výstavy:

1. 75 rokov Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 1994.
2. Ing. Miloš Jurkovič, Bratislava 1995.
3. Slovenské národné múzeum v Bratislave, Paríž 1995.
4. Zemedelské múzeum – prvé poľnohospodárske múzeum na Slovensku, Nitra 1995.
5. Jozef Miloslav Hurban, v spolupráci, 1996.
6. Samuel Jurkovič, v spolupráci, Nové mesto nad Váhom 1996.
7. Lesnícke múzeum, Zvolen 1997.

Archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave

Publikácie:

1. SNG vo svetle dokumentov archívu, Bratislava 1998.

Výstavy:

1. Koniarek, Trnava 1991–1992.
2. Medňanský – stála expozícia, Strážky, 1991, 2002.
3. Súkromné listy Galandu a Fullu, Bratislava, Ružomberok 1992.
4. Jubilujúca galéria, Bratislava 1994.
5. M. A. Bazovský, Liptovský Mikuláš 1995, Trenčín 1999, Bratislava 1999.
6. Mikuláš Galanda, Bratislava 1995, 1996, Prešov 1996.
7. Stála expozícia úžitkového umenia Slovenskej národnej galérie, Bratislava 1995.
8. Ladislav Medňanský, Zvolen 1995, Košice 1996, Bratislava 1995, 1996, 1999.
9. Moderné hnutie na Slovensku, Bratislava 1996.
10. Das Bauhaus im Osten Slowak. und Tsch. Awantg. 1928–1939, Leverkusen 1997, 1998, Bratislava 1997, 1998.
11. Piešťanská kolónia, Piešťany, Bratislava 1998.
12. Anton Jaszusch, Košice, Bratislava 1998.
13. 30 rokov od založenia Galérie Ľudovíta Fullu, 1999.
14. Ako ďalej premostenie, Bratislava 2001.
15. Nostalgia – Expo, Bratislava 2001.

16. Bratislavská rodina Majschovcov, Bratislava 2001.
17. Slovenská fotografia, Bratislava 2002.
18. Ľudovít Fulla, Bratislava 2002.

Archív Pamiatkového ústavu v Bratislave

Publikácie:

1. Archív Pamiatkového ústavu, informačný bulletin, Bratislava 2000.
2. Mojžišová, H.: Bibliografia pamiatkovej starostlivosti na Slovensku za roky 1986–1990. Bratislava 2000.

Výstavy:

1. 50 rokov založenia Pamiatkového ústavu, Bratislava 2001.

Zuzana Kollárová

KRONIKA

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

V roku 2002 sa zišla Vedecká archívna rada až v štvrtom štvrtroku dňa 24. októbra, aby na svojom zasadnutí, ktoré viedol jej predseda prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., prerokovala znenie Národnou radou SR už schváleného zákona o archívoch a registratúrach a na neho nadväzujúcu pripravovanú vyhlášku Ministerstva vnútra SR, ďalej otázku depozitných zmlúv s cirkevnými inštitúciami na archívy hodnoverných miest, ako aj harmonogram zabezpečenia úloh súvisiacich s prechodom pôsobnosti okresných úradov na úseku archívniectva do pôsobnosti Ministerstva vnútra SR.

Zákon o archívoch a registratúrach schválila Národná rada SR 17. mája 2002, uverejnený bol v Zbierke zákonov SR 24. júla 2002 pod č. 395/2002 a účinnosť nadobúda dňom 1. januára 2003. Určité rozdiely, ktoré sú medzi návrhom zákona o archívoch a registratúrach prerokovanom na ostatnom zasadnutí rady 17. júla 2001 a jeho konečným, schváleným znením, sú však v súlade s legislatívnymi pravidlami prípravy právnych predpisov. Podobne aj so zákonom súvisiace vykonávacie predpisy – vyhlášky Ministerstva vnútra SR – pôvodne boli pripravované tri (dve z nich boli tak isto predmetom rokovania minuloročného zasadnutia rady), ale rozhodnutím Legislatívnej rady vlády SR sa zredukovali len na jednu. Treba však poznamenať, že už v letných mesiacoch roku 2002 prebehlo k tejto (jednej) vyhláške pripomienkové konanie, v rámci ktorého sa oslovili všetci členovia rady. Predmetom prítomného rokovania Vedeckej archívnej rady preto bola už prepracovaná verzia vyhlášky.

V živej diskusii teda už k prijatému zákonu o archívoch a registratúrach sa hovorilo okrem iného o absencii priamo deklarovanej vedeckovýskumnej práce archívov a archivárov v znení zákona, nerealizovanej ďalšej diskusie ešte k návrhu zákona, kvalifikovaní archívov ako odborných zariadení, ale aj o postavení Vedeckej archívnej rady, ktoré jej vyplýva zo zákona. Diskusia potom pokračovala ďalej k návrhu Vyhlášky Ministerstva vnútra SR, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. Diskutujúci zamerali svoju pozornosť predovšetkým na otázky novej archívnej terminológie, nejasnosti niektorých pojmov vo vyhláške, obsah navrhovaného bádateľského listu, hodnotenie záznamov, terminologické problémy pri strete s informatikou, konfrontáciu terminológie s legislatívou a napokon na zdĺhavú prípravu Slovníka slovenskej archívnej terminológie, čo je sčasti príčinou nezrozumiteľnosti niektorých pojmov tak v zákone, ako aj vo vyhláške. Na pripomienky členov rady k zákonu i vyhláške odpovedali riaditeľ odboru archívniectva a spisovej služby, ako aj tajomníčka i niektorí prítomní členovia komisie na prípravu zákona o archívoch a registratúrach. Vysvetlili nezlučiteľnosť niektorých pôvodne navrhovaných článkov so zákonom č. 575/2001 Z. z. o organi-

zácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy, ďalej hovorili o postupe a pravidlách medzirezortného pripomienkového konania a schvaľovania pripomienok v parlamentných výboroch, ako aj o súlade medzi ustanoveniami zákona a vyhlášky.

K otázke depozitných zmlúv s cirkevnými inštitúciami na archívy hodnoverných miest hovoril riaditeľ Slovenského národného archívu. Uviedol, že Vedecká archívna rada na svojom zasadnutí v roku 1956 prijala rozhodnutie, aby archívy hodnoverných miest ako verejnoprávných inštitúcií, boli uložené v Štátnom slovenskom ústrednom archíve. O takmer štyri desaťročia neskôr rada skonštatovala (1993), že ani v minulosti a ani v prítomnosti nikdy nespochybňovala vlastnícke právo cirkvi na ich archívy a odporúčala, aby sa v najkratšom možnom termíne osobne rokovalo s generálnym sekretárom Biskupskej konferencie Slovenska aj o obnovení depozitných zmlúv na cirkevné archívy (cirkevné fondy), ktoré zostávajú uložené v štátnych archívoch. So Spišským biskupstvom však rokoval v záležitosti Hodnoverného miesta Spišskej kapituly vtedajší riaditeľ Slovenského národného archívu a uzavrel depozitnú zmluvu s časovo limitovanou úschovou archívneho fondu, na základe čoho bol povinný SNA odovzdať späť vlastníčkovi fond Hodnoverného miesta Spišskej kapituly k 1. októbru 2002. Z pohľadu integrity fondov hodnoverných miest v SNA sa takto v podstate otvorila otázka ich budúcnosti. Jeho slová potom ešte doplnila vedúca oddelenia starších fondov, ktorá podčiarkla verejnoprávny charakter hodnoverných miest, a preto umiestnenie ich archívov v Štátnom slovenskom ústrednom archíve bolo v súlade s profilom tejto celoslovenskej archívnej inštitúcie. Informovala tiež o opatreniach, ktoré sa vykonali v SNA v záujme ochrany archívnych dokumentov fondov hodnoverných miest a zvlášť Spišskej kapituly.

Na úvod k diskusii skonštatoval predseda Vedeckej archívnej rady, ktorý je jej členom od počiatku, že umiestnenie archívov hodnoverných miest v Štátnom slovenskom ústrednom archíve súviselo s jeho koncepciou, ktorá sa sformovala v rokoch 1955–1956 po doriešení otázky, či má mať tento archív v správe aj staršie archívne fondy. Poukázal na to, že archívne fondy hodnoverných miest plnia v Slovenskom národnom archíve tú istú úlohu ako v Českej republike Desky zemské v Státním ústředním archivu. Ďalej uviedol, že Jozef II. v súvislosti s reformou súdnictva v Uhorsku mal v úmysle sústrediť regnikolárne archívy (t. j. archívy hodnoverných miest) do pozemkoknižného úradu v Budíne; v 19. storočí vyvíjali hodnoverné miesta už len nepatrnú činnosť a napokon na základe zák. čl. č. XXXV z roku 1874 zanikli. Z historicko-právneho hľadiska treba považovať hodnoverné miesta teda za zaniknuté inštitúcie, ktorých archívy však zostali na mieste, kde pôsobili. Skutočne rýdzo odborne ladená diskusia sa potom ešte zamerala na otázky úlohy a postavenia hodnoverných miest ako verejnoprávných inštitúcií v Uhorsku, hovorilo sa aj o zachovaní vlastníckych práv cirkvi uzatvorením nových depozitných zmlúv v roku 1994, pričom sa rešpektovali všetky právne normy a rozhodnutie Biskupskej konferencie Slovenska; ochrane a sprístupňovaní archívnych fondov hodnoverných miest v SNA; študijnom záujme regionálnych historikov o fondy hodnoverných miest, otázke uznania vlastníckeho práva cirkvi na ich archívy a jeho zosúladenie s problé-

mom archívov hodnoverných miest. Napokon sa diskusia zhrnula do nasledujúceho záveru (a zároveň aj uznesenia): Hodnoverné miesta boli verejnoprávnymi inštitúciami uhorského kráľovstva, ktoré zanikli v druhej polovici 19. storočia, a preto ich archívy (Archivum regnicolare) neboli majetkom cirkvi, ale príslušné cirkevné inštitúcie boli v skutočnosti len ich správcami.

K harmonogramu zabezpečenia úloh súvisiacich s prechodom pôsobnosti okresných úradov na úseku archívnictva do pôsobnosti Ministerstva vnútra SR je potrebné uviesť, že táto úloha vyplýva zo zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach (§ 4 o sústave archívov), ktorú treba realizovať do nadobudnutia účinnosti tohto zákona. Osem štátnych archívov s regionálnou pôsobnosťou vrátane Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, spolu s tridsiatimi siedmimi pobočkami, ako aj dva štátne ústredné archívy budú mať v sústave archívov zjednoteného zriaďovateľa – Ministerstvo vnútra SR. Informáciu o spomínanom harmonograme predložil Vedeckej archívnej rade riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby. Hovoril o úlohách v oblasti personálnej a organizačnej, oblasti ekonomickej, oblasti majetkovo-právnej, oblasti legislatívno-správnej a napokon v oblasti archívnictva a spisovej služby. Informoval radu aj o priebehu porád zodpovedných zamestnancov okresných úradov za financovanie a majetok štátnych okresných archívov, ktoré sa konali v Košiciach, Banskej Bystrici a Bratislave, ďalej o konkrétnom plnení harmonogramu a pripravovanom projekte vzťahu štátnych archívov a Ministerstva vnútra SR, ako aj štátnych archívov s regionálnou pôsobnosťou – ústredia a pobočiek.

V rámci rozličného sa prerokovalo: návrh na zriadenie bakalárskeho štúdia archívnictva na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity; informácia o stave prípravy Slovníka slovenskej archívnej terminológie; informácia o výskume vo vatikánskych archívoch, ktorý prechádza do kompetencie Ministerstva školstva SR; informácia o rozšírení záujmu US HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM o fotokópie archívnych dokumentov aj zo štátnych oblastných archívov.

Rokovanie Vedeckej archívnej rady na záver zasadnutia zhodnotil a ukončil jej predseda.

Mária Stieberová

ZA PhDr. ZORKOU VIESTOVOU

V októbri minulého roku prišlo smútočné oznámenie so správou, že PhDr. Zorka Viestová odovzdala 18. 10. 2002 v 82. roku svojho života svoju šľachetnú dušu stvoriteľovi.

Do večnosti odišla naša bývalá kolegyňa nenápadne, tak ako žila po celý svoj život.

Svetlo sveta uzrela v Bratislave 20. marca 1920. V rodnom meste maturovala na dievčenskom gymnáziu roku 1938 a pokračovala v štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v odbore latinčina – dejepis. Ako čerstvá adeptka pedagogického študijného smeru začala pôsobiť v roku 1943 na dievčenskom gymnáziu v Banskej Bystrici, kde ju zastihlo vypuknutie Slovenského národného povstania. V duchu vlasteneckého postoja rodiny Viestovcov a ich aktívnej účasti v občianskom odboji sa prihlásila do Červeného kríža a pracovala ako dobrovoľná zdravotná sestra v nemocniciach v Banskej Bystrici a v Brezne. Obdobie od októbra 1944 až do konca vojny prežila v bývalom Sovietskom zväze vo Ľvove a Moskve.

Po návrate domov pokračovala od roku 1946 v pedagogickej činnosti v službách povereníctva školstva na 2. štátnom gymnáziu v Košiciach a od septembra 1946 do roku 1949 na gymnáziu v Bratislave. V tomto období získala doktorát filozofie vo svojom študijnom odbore. Jej poslednou pedagogickou zastávkou v školských službách bolo štátne gymnázium v Galante. Suchý záznam v kádrovom materiáli zaznamenáva, že roku 1951 opúšťa mladá stredoškolská profesorka školstvo zo zdravotných dôvodov. Jej krehké zdravie bolo ale len menšou časťou dôvodov, prečo musela zmeniť povolanie. Pravou príčinou bolo jej náboženské presvedčenie, nezlúčiteľné už v tej dobe na poste pedagóga s ideologickou líniou vedúcej sily spoločnosti. K tomu sa pridala v neposlednom rade aj príslušnosť k rodine, ktorej príslušníci mali síce dôležité postavenie v boji proti spoločnému nepriateľovi, ale podľa dobovej pravdy nie práve na tej najsprávnejšej strane barikády.

Jednou z mála možností uplatniť odborné vedomosti bola práca v archíve. Podobne ako viacerí takto spoločensky postihnutí príslušníci našej najstaršej generácie archivárov, zvolila si takúto alternatívu aj PhDr. Zorka Viestová.

Od januára 1952 začala pôsobiť vo vtedajšom Mestskom archíve v Skalici. Bol to predovšetkým fond Magistrátu mesta Skalica, ktorý za veľmi nepriaznivých podmienok sústredila a nakoniec sprístupnila. Roku 1960 vznikol veľký Senický okres spojením okresov Skalica, Senica a Myjava. V súlade s tým vznikol aj Okresný archív Senického okresu. Doktorka Viestová stála na jeho čele až do odchodu na dôchodok. Dlhá bola cesta, než sa tri časti spojeného archívu, nachádzajúce sa v suterénoch honosných sídel okresných úradov aj „vďaka“ vzťahu okresných šéfov, k nim sústredili pod jednu strechu v budovách bývalého františkánskeho kláštora v Skalici.

Zorka Viestová prekonávala všetky prekážky ticho, bez reptania a s nemennou vytrvalosťou. Práca v archíve bola pre ňu skutočným povolaním. Z jej pera pochádza celý rad archívnych pomôcok, inventárov a katalógov.

Popri každodenných pracovných povinnostiach v archíve sa venovala publikačnej činnosti a popularizácii regionálnych dejín. Fond bývalého slávneho kráľovského mesta, ležiaceho na vínorodnom pomedzí so susednou Moravou, stal sa pre ňu prebohatým zdrojom, z ktorého čerpala po celú aktívnu časť života.

Ako predsedníčka Krúžku historikov v Skalici, súčasť Západoslovenskej pobočky Slovenskej historickej spoločnosti, usporadúvala výstavy, semináre a najmä početné prednášky, často k výročiam významných osobností regiónu, ktoré

neboli vhodné v tom čase ani na „zaľudnenie“ našich dejín. Z toho vznikali v tichosti a v pozadí rôzne nepríjemnosti. Pravidelne navštevovala aj skalické stredné školy, kde v krátkych prednáškach približovala študentom archív ako pracovisko a Skalicu a jej okolie ako dejisko veľmi zaujímavých stránok histórie. Takáto popularizácia miestnych dejín, často rukolapne priblížených ukážkami originálnych dokumentov, viedla viacerých poslucháčov k štúdiu histórie na vysokej škole.

Doktorka Viestová pravidelne uverejňovala výsledky svojej archívnej práce v početných článkoch v regionálnej tlači. Je škoda, že spracovanie dejín obcí v okrese, koncipovaný v abecednom poradí, stačila doviest len po písmeno H. Jej spolupracovníci si pamätajú, s akou minucióznosťou si zapisovala osnovu budúceho článku a heuristické poznámky na maličkom písacom stroji. V Zborníku Záhorského múzea vyšli jej štúdie Z dejín skalických rybníkov, Protipožiarne predpisy mesta Skalice, Šesťstoročné privilégium Skalice ako základ vývoja mestskej správy a Inštrukcie mesta Skalice pre čas vojen. Jej publikačná činnosť vyvrcholila v monografiách Skalica, 300 rokov skalického gymnázia a Mokrá Háj.

Za dlhoročnú činnosť v archíve bola roku 1979 ocenená Križkovou a roku 1999 Sasinkovou medailou.

V jej osobe odišiel človek nesmierne pracovitý, skromný, ľudský, zapálený za vec a odovzdávajúci štafetu svojim nasledovníkom v archíve. Odišla do večnosti, ale zostáva medzi nami svojou svetlou pamiatkou a zanechaným dielom.

Peter Zoričák

ZA SOŇOU BÖHMEROVOU (1939–2003)

Veľmi nás zaskočila a zarmútila správa, že 18. februára 2003 večer zomrela Sonička Böhmrová. Vedť ešte niekoľko dní pred tým obdivovala krásy Kanárskych ostrovov. Medzi jej veľké záľuby patrili predovšetkým knihy, hudba a výtvarné umenie, ale aj cestovanie.

Právom môžeme povedať, že jej povolanie bolo jej koníčkom. Pani Soňa, ako sme ju väčšinou v Slovenskom národnom archíve oslovovali, alebo Sonička, ako ju volali jej priatelia, bola dušou knižnice archívu. Vždy ochotne vybavila každú požiadavku na knižnú publikáciu, avšak nielen to. S veľkou erudiťou a prehľadom vedela tiež poradiť ako a v akej odbornej literatúre treba hľadať potrebné údaje.

Aj jej zásluhou je v Slovenskom národnom archíve vybudovaná jedna z najlepšie vybavených odborných knižníc na Slovensku. Svoje teoretické i praktické skúsenosti knižníčky spracovala do IX. kapitoly Odborné archívne knižnice publikácie Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov.

Záujem a spoznávanie cudzích, exotických krajín a potešenie z práce s knihami však prekonala jej láska, ktorú prechovávala k svojim dvom deťom, synovi a dcére, ale najmä k vnúčatám. Venovala sa im všetkým bez rozdielu od ich prvých dní. Starostlivo sledovala ich rast, záujmy a talenty. Pre svoje deti i vnúčatá bola veľkou oporou a oni jej lásku odplácali láskou.

Soňa Böhmerová, rodným menom Čunderlíková, sa narodila 27. októbra 1939 v Bratislave. Po absolvovaní štúdia knihovníctva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v roku 1962 na základe umiestnenia pracovala od 1. januára 1963 do 28. februára 1965 v Knižnici V. Kopeckého v Liberci v Čechách.

1. marca 1965 nastúpila do knižnice Štátneho slovenského ústredného archívu, dnes Slovenského národného archívu, na miesto knižníčky. V službách Slovenského národného archívu zotrvala až do odchodu do dôchodku 1. novembra 1994. Výrazom ohodnotenia jej dlhoročnej odbornej činnosti v knižnici Slovenského národného archívu bolo udelenie rezortného vyznamenania Zaslúžilý pracovník MVŽP SSR pri príležitosti životného jubilea 50. rokov.

Toto naše skromné obzretie sa za životom kolegyne a priateľky Soni Böhmerovej nech je vyjadrením nášho žiaľu nad jej smrťou, ale aj poďakovaním za všetko, čo urobila pre nás a Slovenský národný archív.

Eva Vrabcová

NA ROZLÚČKU S MARCELOM SMETANOM (1942–2003)

Len nedávno sme Marcelovi Smetanovi k šesťdesiatinám (25. 9. 1942–9. 3. 2003) zo srdca priali veľa zdravia, šťastia, lásky, úspechov... Naše gratulácie prijímal ako človek plný života a optimizmu, plný elánu do ďalších rokov v osobnom aj profesionálnom živote, odhodlaný veľa urobiť a dokázať.

A dnes sme všetci zronení a dávame mu otázky: „Marcel, čo si to vyviedol, čo si nám urobil? Ty, ktorý si nás vždy podržal, ktorý si nikdy neodmietol pomoc, ktorý si bol vždy usmiaty a priam s ľahkosťou a šarmom, ale vždy precízne a zodpovedne riešil pracovné problémy týkajúce sa nás všetkých archivárov? Ty, ktorý si nám vždy tak pekne na harmonike zahral a úžasne zaspieval?“

Spomíname si na prvé okamihy, keď si ako nový riaditeľ ŠOKA v Humennom, v roku 1996 prišiel medzi nás. Keďže si k nám archivárom prišiel ako bývalý riaditeľ Múzea v Starej Ľubovni, kde si pôsobil od roku 1974 do roku 1991, naša pracovná oblasť Ti bola ako múzejníkovi veľmi blízka. Hneď sme Ťa brali,

nielen ako odborníka, ale, čo je vzácné, aj ako skvelého kolegu – človeka. S obrovskou húževnatosťou si sa pustil do práce. Plnil si povinnosti ako riaditeľ, ale nezabúdala si ani na dobré medziľudské vzťahy v kolektíve. Svojich pracovníkov si mal veľmi rád, vždy si o nich pekne rozprával a vymýšľal nové spôsoby, ako ich ešte viac stmelovať a motivovať v práci a odbornom raste. Podržel si ich a poradil aj v súkromných problémoch. Niektoré z Tvojich motivácií boli skôr svojské, ale zároveň kúzelné. Často stačili maličkosti – pochváliť účes či oblečenie alebo úsmev a malo to zázračnú moc. Jednoducho, vedel si to. A teraz sú všetci rozžialení a určite si v týchto chvíľach nevedia predstaviť archív bez Teba. Je to pre nich veľmi ťažké, preto Ti chcem za Tvojich kolegov – spolupracovníkov veľmi pekne poďakovať za všetko, čo si pre nich urobil a znamenal. Hlavne za to, že si im vytvoril príjemné pracovné prostredie a výbornú pracovnú atmosféru, ako aj za to, že si nikdy nezabúdala byť medzi nimi človekom a neprehliadol ani ich trápenia a bolesti.

Ďalšie vŕcne slová vďaka vyslovujem, milý Marcel, v mene odboru archívov a registratúr MV SR, za všetkých pracovníkov a zvlášť za riaditeľa PhDr. Petra Kartousa, CSc., ktorý bol zároveň Tvojím spolužiakom a dobrým priateľom a ktorý si veľmi vážil výsledky Tvojej práce v oblasti riaditeľskej, ale aj ako archívára. Dokázal si veľa v odbornej činnosti, žiaľ nebolo Ti dopriate ísť ďalej, ale Tvoje zdravé a tvorivé nápady určite budú mať pokračovateľov. Tvoje meno bude navždy zapísané s tradíciou usporadúvať odborné semináre archívárov, veď si ju založil práve Ty. Ešte raz, za celý odbor Ti patrí veľké ďakujeme.

Marcel, v momente, keď prišla tá smutná správa, rozozvučali sa telefóny vo všetkých archívoch po celom Slovensku. Už dávno som v slúchadle nepočula toľko plaču a nárekov. Zobralo to všetkých nás, nielen riaditeľov, ale aj pracovníkov. V tej smutnej chvíli mi zrazu bolo teplo pri srdci. Stále viac som si uvedomovala, ako Ťa všetci, a to je jedno, z ktorého kúta Slovenska, majú veľmi radi a ako všetkým budeš veľmi chýbať. Nie, na rozlúčku s Tebou nemohol každý prísť, ale ver mi, v myšlienkach bola s Tebou celá archívárska obec. Všetci ďakujú za to, že si bol medzi nami a všetci Ti sľubujú, že to tak zostane navždy. Ty od nás neodchádzaš, zostávaš v našich srdciach, v našich spomienkach.

Vidiš Marcel, nedávno sme Ti blahoželeli k šesťdesiatinám a pritom absolútne nikto z nás ani len netušil, že to bude posledné blahoželenie. Prišli sme Ti všetko a z úprimného srdca, ale predsa sme zabudli vysloviť jedno, že Ťa máme veľmi radi. Tak to aspoň teraz chcem napraviť a za všetkých Ti povedať to jediné na záver: „Marcel náš drahý, máme Ťa všetci veľmi radi a to, čo si nám urobil, strašne bolí“.

Daniela Jackaničová

OBSAH

PhDr. Elemír Rákoš, PhD., laureátom štátneho vyznamenania (Peter Kartous)	3
ŠTÚDIE A ČLÁNKY	
Rákoš, Elo: Úvahy o archivistike	5
Rábik, Vladimír: Výsady o používaní farby pečatného vosku pre mestá (Výsady pre Žilinu z rokov 1523 a 1533)	32
Szeghyová, Blanka: Príspevok k dejinám mestského súdnictva (Mestská súdna kniha Bardejova 1559–1649)	46
Šedivý, Juraj: Prehľad západoeurópskej latinskej paleografie stredovekého obdobia za posledné polstoročie	62
Vrtel, Ladislav: Heraldický lev (Príspevok k terminológii blazonu)	79
Drašková, Peter: Riešenie problémov ochrany z pohľadu novej legislatívy	109
LITERATÚRA	
Recenzie a referáty	
Sokolovský, L.: Správa stredovekej dediny na Slovensku (Juraj Žudel)	115
Občianska heraldika (František Žifčák)	118
Literárny archív 34/1997 (Júlia Ragačová)	123
Spiritza, J.: Biografický slovník zvonolejárov činných na Slovensku v druhom tisícročí (František Žifčák)	125
Komorová, K.: Knižnica významného poľského šľachtica a bibliofila 16. st. Melchiora Krupeka (Július Valach)	127
Šimončík, J. - Škoviera, D.: Trnavská univerzita v dokumentoch (1635–1998) (Ján M. Dubovský)	131
Caban, P.: Latinský jazyk v treťom tisícročí (Erika Juríková)	133
Durovič, M. a kol.: Restaurování a konzervování archiválií a knih (Jozef Hanus)	134
Cotore, G.: Despere articulusurile ceale de price (Jana Páleníková – Daniel Škoviera)	139
Sedláček, A.: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty (Jozef Novák)	141
Šťoviček, I. a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti (Elo Rákoš)	142

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
The American Archivist 2001/2, 2002/1, (Peter Draškaba)	146
Archeion 2000, 2001 (Zuzana Kollárová)	149
Der Archivar 2002/3–4 (Peter Kartous)	155
Journal of the Society of Archivists 2001/2, 2002/1 (Peter Draškaba)	157
Levéltári Közlemények 2000/1–2 (Mária Stieberová)	162
Levéltári Szemle 2001/1–4 (Viliam Csáder)	164
Sborník archivních prací 2002/1–2 (Mária Stieberová)	170

SPRÁVY

6. archívne dni Slovenskej republiky (Zuzana Kollárová)	173
XXXVI. medzinárodná konferencia za okrúhlym stolom archívov (Peter Kartous)	176
Výbor Medzinárodnej rady archívov pre legislatívne otázky (Mária Španková)	180
Diplomatická produkcia v stredovekom meste (Juraj Roháč)	184
Konferencia Rinascimento virtuale v Bratislave (Juraj Šedivý)	188
Vzťah ústredných orgánov štátnej správy k správe registratúry (Mária Mrižová)	190
Správa registratúry Ministerstva financií Slovenskej republiky (Silvia Sedláčková)	193
Archívy v informačnej spoločnosti (Milan Mišovič)	198
Správa o štúdiu archívnictva na Filozofickej fakulte UK v akademickom roku 2001/2002 (Leon Sokolovský)	202
Medzinárodná technická archívna stáž 2002 (Miroslav Perniš)	204
Pamätné mince Slovenskej republiky (Juraj Spiritza)	207
Archívy v službách verejnosti (Zuzana Kollárová)	213

KRONIKA

Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady (Mária Stieberová)	239
Za PhDr. Zorkou Viestovou (Peter Zoričák)	241
Za Soňou Böhmerovou (1939–2003) (Eva Vrabcová)	243
Na rozlúčku s Marcelom Smetanom (1942–2003) (Daniela Jackaničová)	244

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXVIII – Číslo 1 – 2003

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 43.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače vo februári 2003, vytlačené
v máji 2003.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk